„Anyai nyelvünk pallérozása”

Teleki József, az ismeretlen nyelvújító

42 (117)

ÚJ SOROZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

„Anyai nyelvünk pallérozása”

Teleki József, az ismeretlen nyelvújító

A Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárának Közleményei

Publicationes Bibliothecae
Academiae Scientiarum Hungaricae

42 (117)
Új sorozat

Sorozatszerkesztő:
Gaálné Kalydy Dóra

„Anyai nyelvünk pallérozása”

Teleki József, az ismeretlen nyelvújító

Szerkesztette
Szabó Ádám

MTA Könyvtár és Információs Központ
Budapest
2020

ISBN 978-963-7451-63-8
ISSN 0133-8862
DOI 10.36820/MTAKIK.KOZL.2020.TELEKI

A bevezető tanulmányt írta
Péntek János

Szerkesztette
Szabó Ádám

Felelős kiadó: az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója
A sorozat szerkesztője: Gaálné Kalydy Dóra

Tipográfia és tördelés: Vas Viktória
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

Tartalomjegyzék

Péntek János: A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József 7

A' magyar nyelvnek tökélletesítése 31

Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire 385

A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József

A történelemben nem túlságosan gyakoriak az olyan pillanatok, még kevésbé az olyan korszakok, amikor egymásra talál a nyelv és a nyelvközösség, amikor a nyelv spontán változása és tudatos alakítása egybeesik a nyelvközösség politikai törekvéseivel. A 16. században (és még a következőkben is) a magyar nyelvközösség állami keretének szétesését és felekezeti megoszlását egyedül az anyanyelvűsödés, a nyelv egységesülése, tudatos egységesítése ellensúlyozta. A 18. század második felétől kezdődő időszakban, a felvilágosodás korával és a reformkorral kezdődik el a politikai és a nyelvi törekvések összekapcsolódása. Fontos szerepe volt ebben a korszellemnek és még fontosabb – mint lenni szokott – egyes személyiségeknek. A korszellem mindig adott, a helyzetet és a feladatokat felismerő és felvállaló személyiségek viszont mindig kivételesek. Kétségtelenül ilyen kivételes személyiség volt mintegy félszázadon át gróf Teleki József, akinek két fiatalkori, 27–28 éves korában írt pályaművét adja közre ez a könyv: *A magyar nyelv tökéletesítése új szavak és szólásmódok által* és *Egy tökélletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja*. A két munka közül az első kellő alapossággal és egyedülálló elméleti szinten értékeli, és bizonyos értelemben lezárja a nyelvújítás körüli vitákat, a másik pedig azt írja le, milyennek kell lennie a további nyelvalakítás legfőbb eszközének, a magyar nyelv szótárának. És ehhez kapcsolódik Teleki életpályájának az a fő, „cselekvő" vonulata is, amelynek az elmélet és a program gyakorlati megvalósításában szintén kulcsszerepe volt: ez a Tudós Társaság és a Tudományos Akadémia, amelynek előkészítését „családi örökségként" édesapjától vette át, majd elnökként a működését is irányította élete végéig.

Mindezek ismeretében szinte hihetetlen és megfejthetetlen a tudomány- és intézménytörténet amnéziájának az a foka, amellyel mindezeken a területeken az ő meghatározó szerepét elhallgatja.[1] Annak ellenére, hogy ez a két munka a nyomtatásban is megjelent, és hogy mindazok a jeles tudósok, akik rászánták magukat tanulmányozásukra – olyan nevesek, mint Csűry Bálint, Tolnai Vilmos, Gáldi László, Balázs János, Éder Zoltán – a kor legfontosabb magyar

1 Azt lehetne mondani, hogy teljesen kiesett a nemzet emlékezetéből, ha nem volna mégis egyetlen intézmény, az MTA Könyvtár és Információs Központ, amely méltó módon élteti alapítója kultuszát. – További emlékezés: Hamza Gábor 2018: https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Teleki%20Jozsef_1790_1855_MTA_elso_elnoke_1.pdf

nyelvészeti munkáiként értékelik őket.[2] Nem elszórt véleményekről van szó, hiszen pl. Tolnai a nyelvújítással foglalkozó, legtöbbet idézett könyvében írja a következőket: „A maga korának legnagyobb tudománnyal megírt nyelvtudományi munkája, mely összefoglalja mindazokat az eredményeket, melyeket a nyelvművelés terén az ortológia és a neológia harca a Debreceni Grammatika óta fölvetett és tisztázott. Amint a Debreceni Grammatika az ortológia elveinek megszövegezésével tulajdonképpen kiinduló pontja volt a nyelvújító harcoknak, úgy Teleki műve végső határkövük. Nem vitairat többé, hanem az eredmények összegezése, mely azt mutatja, hogy az ortológia szűk korlátai összetörtek, de a neológia szertelenségeit is megakadályozta és határait megszabta." (1929, 139). Ezen az „emlékezet-kiesésen" az sem változtatott, hogy nyelvelméleti munkája 1988-ban újra megjelent Éder Zoltán értő gondozásában,[3] és hogy halála 150. évfordulóján az MTA Könyvtára két munkatársa, Körmendy Kinga és Mázi Béla méltó módon emlékezett rá a Magyar Tudomány 2005/2. számában. És noha három évtizeden át volt vezető személyisége, Teleki az Akadémia történetében is mellékszereplőként jelenik meg, történészként és jogászként.

Ennek a hasonmás kiadásnak tehát azt a szerepet szánja a kiadó, hogy elsődleges hiteles forrásként ráirányítsa a figyelmet Teleki József kivételes szerepére a magyar nyelv „tökéletesítésének" és felemelésének 19. század eleji folyamatában. És arra is, hogy a Magyar Tudós Társaság (majd a Magyar Tudományos Akadémia) nem a semmiből született 1825. november 3-án, Széchenyi felajánlásával. Jóval korábbi volt a felismerése, majd egyre inkább a sürgetése annak, hogy szükség van egy akadémiai társaságra, sőt éppen a Telekiek révén a Társaság programjának kidolgozására is sor került, amelyben – a külföldi mintákat is követve – a magyar nyelv tökéletesítése és a tudományok anyanyelvű művelése kerül a középpontba. Az nem kétséges, hogy csak tőlük eredhet A *Magyar Tudós Társaság rendszabályainak* jól ismert 1. és 2. cikkelye:

2 Már Csűry Bálintnak is ezt kellett megállapítania: „Teleki nyelvtudományi munkái meglehetős mostoha bánásmódban részesültek" (1908, 11), annak ellenére, hogy értékeikre többen is felhívták a figyelmet, többek között emlékbeszédében Toldi Ferenc, őt követően Imre Sándor, Simonyi Zsigmond, Császár Elemér, szótári tervével kapcsolatban Zolnai Gyula, Volf György.

3 A magyar nyelvújításra vonatkozó kanonizált szövegek (tananyagok, lexikonok) egyáltalán nem említik Teleki nevét, a szaktanulmányok is csak kivételesen. Akár botrányosnak is mondható, hogy pl. az 1997-ben kiadott *Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig* sem ismeri az Akadémia első elnökének nevét.

„1. A magyar tudós társaság a tudományok és szép művességek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül. 2. A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni." Széchenyi felajánlása a megvalósítás anyagi feltételeit teremtette meg. És az sem lényegtelen, amire szintén nagyon ritkán történik utalás, hogy ez közös törekvése volt az akkori két „magyar hazának".

A nyelvújítás és a Tudós Társaság erdélyi gyökerei

Közismert, hogy az európai nyelvek önállósodása, a latintól való elkülönülése is két- és többnyelvű szótárakkal, grammatikákkal és fordításokkal kezdődött a könyvnyomtatás technikai hátterével, a nyelvek tudatos (rendszerint akadémiai keretű) bővítésével és „szabályozásával" folytatódott a latin (görög) mintához igazodva, belső mérceként pedig az egyes nyelvek „nagyszótárának" megalkotásával. Ez a magyar nyelv esetében sem történhetett másképp. Ennek a 16. századtól a 19. század végéig tartó folyamatnak az 1772-től (Bessenyei föllépésétől) 1831-ig (Kazinczy haláláig) tartó szakaszát szokás szűkebb értelemben nyelvújításnak tekinteni. És valóban – noha korszakhatárokat nem lehet egyetlen évhez vagy névhez kapcsolni – ebben a történelmi korszakban, a felvilágosodás eszmevilágában, majd a reformkor nemzeti törekvéseiben válik meghatározóvá a nyelv ügye a nyelvközösség számára.

A kanonizált magyar művelődéstörténet az anyanyelv fontosságának felismerését és az akadémiai gondolat megfogalmazását közhelyszerűen Bessenyei György nevével kapcsolja össze, a *Magyarság*gal (1778) és az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*kal (1790). Az erdélyi gyökerek és törekvések kevésbé ismertek, annak ellenére, hogy a 16-17. században, sőt még a 18. század első felében is Erdély tekinthető a magyar nyelvűség központjának.[4] Noha a szaktudomány természetesen tud róla, ritkán hivatkozik Apáczainak a Bessenyeiéhez hasonló gondolataira és szándékaira Enciklopédiája Előszavából a 17. századból (1653). A szótárírásban jeleskedő Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótára (*Dictionarium Latino–Hungaricum*, 1708) 1705-ben kelt előszavában azt a gondolatot fejti ki, hogy más európai nemzetek mintájára a magyaroknak is létre kellene hozniuk egy olyan intézményt, amely a magyar nyelvvel foglalkozik, egy tudós társaságot

4 Erre maga Teleki József is hivatkozik: „Sőt Erdélyben anyai nyelvünk valamennyire az Országlás nyelve is *lett*, és azt, oda való Fejedelmeink nemcsak különösen kedvelték, hanem többen *tulajdon Munkáik* által is tökéletesítették." (59–60).

kellene felállítaniuk a francia akadémia mintájára. A gondolat Bod Péter, a 18. század első felének legnagyobb magyar tudósa munkásságában és törekvéseiben élt tovább. Magyar nyelvű egyetemes egyháztörténetében (*Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza*, 1760) a magyar nyelv művelését és fejlesztését szorgalmazza. Saját nyelvmagyarító szándékát is azért látja reménytelennek, mert nincs egy olyan társaság körülötte, amely lehetővé tenné a másokkal való egyeztetést. Hivatkozik Apáczai folytatás nélkül maradt úttörő munkásságára a tudományok magyar nyelvű művelésében és közvetítésében, amelynek éppen azért nem volt különösebb hatása és folytatása, mert – ahogy ma mondanánk – nem volt intézményes háttere: „Mert másképpen ennek [ti. saját magyarításainak] több haszna nem lett volna, mint a b. e. *Apátzai Tsere János* fáradságának, aki majd mindenféle Tudományokhoz tartozó szókat Magyarul adott elő, melyben őtet vagy senki, vagy igen kevesen követték. E végre azért igen jó volna tudós emberekből álló *Magyar Társaságot* a Magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagyon, felállítani."[5] És ezt ő már az erdélyi és a magyarországi tudósok közös részvételével képzeli el.

Erdélyben Bod Péter közvetlen előkészítője Aranka Györgyék fellépésének. Ide a felvilágosodás eszméje, az újítás és megújhodás eszméje két-három évtizedes késéssel érkezett el, noha az erdélyiek közül többen szülőföldjüktől távol már korábban is részt vettek a nyelvi-irodalmi mozgalomban (pl. Baróti Szabó, Barcsay, Báróczi, Szacsvai). 1793-ban Marosvásárhelyen végül létrejött az akadémiainak is tekinthető intézmény: az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*. Aranka Györgynek erre vonatkozó terve (Rajzolata), amely három évvel korábban került az erdélyi országgyűlés elé, „egy nagyszabású, mélyen átgondolt [...] művelődési programnak a foglalata, mintegy magasabb szintű summázata azoknak a tudományszervezési elgondolásoknak, melyeket korábban iskolaalapító erdélyi fejedelmek, áldozathozatalra kész főemberek, enciklopédiát, *Athenas*t szerző tudós elmék pendítettek meg. // A *Rajzolat* a szellemi erők feladataként két főtárgyat nevez meg: »a nyelv mívelését és a nemzet világosítását«..." (Benkő S. 1994. 16) Aranka a *Rajzolat*ban és a későbbiekben maga a Társaság sem pártolja az erőszakos nyelvújítást, és ezzel ki is vívta Kazinczy bírálatát. A Döbrentei Gábor által szerkesztett Erdélyi Múzeum 1814–1818 között jelent meg, az itt megjelenő írások is ellene voltak a nyelvújítás túlzásainak. Ezt Kazinczy nem vette jónéven, például

5 A szöveget teljes egészében idézi és részletesen elemzi Éder Zoltán Benkő Józseffel kapcsolatban, aki az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* keretében közvetlen folytatója Bod Péter törekvéseinek (Éder 1978, az idézet a 37. lapon).

még abban is az író szabadságának megsértését látta, hogy egy gyulafehérvári tanár, Zsombori József, a folyóirat III. füzetében megjelent dolgozatában arról ír, hogy az írók nyelvművelő munkálkodását tudós társaságnak kellene szabályoznia.

A Telekiek

A kornak ebbe a szellemi vonulatába illeszkedik a Telekiek – a két ország azonos törekvéseit is összekapcsoló – munkássága. A széki Telekiek református ágáról van szó. Teleki Józsefnek (1738–1796), a nagyapának, akit konzervatív szellemű íróként és költőként tartunk számon, három évig Bod Péter volt a nevelője. Teleki László (1764–1821), az apa, Marosvásárhelyen, Bécsben és Göttingában tanult, magas közéleti tisztségeket töltött be Erdélyben és Magyarországon. Irodalmi munkássága mellett nyelvészként és tudósként is jelentős volt a működése: *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései…* (1806) című, Kultsár István pályázatára írt nyelvészeti munkájában a magyar nyelv múltját és fejlesztésének módját vizsgálva józan ortológusnak s egyben mérsékelt neológusnak bizonyul. Közvetlenül részt vett a Tudós Társaság előkészítésében és szervezésében. Már korábban is írásban szorgalmazta a Társaság megszervezését (*Über Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*, 1810), majd elnökként ő vezette a Társaság előkészítő bizottságát. Fia közvetlenül követte őt mind nyelvészeti munkásságával, mind az Akadémia körüli ténykedésével.[6]

Maga gróf széki Teleki József (1790. okt. 24.–1855. febr. 15.) Kolozsváron, Pesten és Göttingában tanult. 1799-ig a család Kolozsváron élt. Később ő örökölte a családnak a Farkas utca és a Minorita utca sarkán ma is meglévő kolozsvári házát. Akadémiai vezető tisztsége mellett kritikus történelmi időszakban, 1842–1848 között, Erdély kormányzója is volt.

Teleki József díjazott pályaművei

A nyelvújítás viharos, sokszereplős „háborújában" meglepő volt, hogy a két legérettebb, legkiegyensúlyozottabb munkával egy nyelvészként, íróként

6 Jól ismert a családból Teleki József féltestvére, a tragikus sorsú Teleki László is (1811–1861): író, államférfi, a főrendi ellenzék vezére, 1848-ban az Ellenzéki Kör elnöke. Radikális támogatója volt a forradalomnak, a nemzetiségek ügyének, a forradalom bukása után, 1861-ben öngyilkos lett.

addig jószerivel ismeretlen fiatalember tűnt föl 1820–21-ben. Teleki József a Marczibányi Intézet által 1817. november 23-án az 1815., 1816. és 1817. évre visszamenőleg meghirdetett pályakérdései közül választott ki kettőt.[7] Az 1816. esztendőre volt meghirdetve ez: *„Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különbféle tudományokra és mesterségekre nézve? // Elkerülhetetlenül megkívántatnék a megfejtésben, hogy a magyar nyelv belső történetei, grammatikai alkotmánya, az európai tudós nyelveknek példái és az a tekéntet, hogy a magyar nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék."* Az 1817. esztendőre: *„Melyik volna azon legalkalmatosb mód, mely szerént egy tökéletes magyar szókönyvet (lexicont) lehetne készíteni? Ki kellene-é ennek a nyelv régiségeire, a tartománybéli szavakra s a szólásmódokra vagy a magyar nyelvnek különféle dialectusaira is terjedni? Melyik legrövidebb úton lehetne a legalkalmatosb módot végrehajtani?"* A benyújtott jeligés pályaművekről a bíráló bizottság 1819. szeptember 13-án jelentette be a döntését: a jutalomra méltónak ítélt értekezések szerzője Teleki József volt, aki azt is előre jelezte, hogy amennyiben erre őt találná méltónak a bizottság, a jutalmát más jutalomkérdés kiírására ajánlja föl (1804-ben hasonló gesztusa volt az édesapjának is). Az eredményeket 1820. március 23-án hirdették ki, a pályadíjakat személyesen a nádor (József Antal főherceg) adta át a nyerteseknek. A jutalmazott pályaműveket 1821-ben Pesten adták ki két kötetben, Horvát István gondozásában: *Jutalom feleletek a magyar nyelvről a Magyar Nemzeti Múzeum 1815., 1816., 1817. esztendei kérdéseire.*[8] A kiadás előkészítésekor a szerző még figyelembe vehette Kazinczynak 1819-ben megjelent, az övével sok tekintetben érintkező esszéjét: *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél.*

Teleki Józsefnek az ismeretlenből való feltűnését, műveltségét, szakmai tájékozottságát és érettségét több tényezőnek lehet tulajdonítani: az egyik, amely a külföldi és az ókori példák alapos megismerését tette lehetővé, a pesti jogakadémia utáni nyugati tanulmányútja Svájcban, Itáliában, Németországban (Göttingában), Hollandiában, a másik az itthoni folyamatos tájékozódása és tájékozottsága a nyelv körüli vitákban. Erre közvetlenül édesapja révén volt lehetősége, akinek az előbbiekben említett, hasonló témájú, közel háromszáz oldalas munkája 1806-ban jelent meg. És rendelkezésére állt a család több tízezer

7 A pályázatot kiíró, a kérdéseket megfogalmazó bizottságnak Teleki László volt az elnöke. Az ő munkásságának ismeretében nem meglepő, hogy két olyan pályakérdés került meghirdetésre, amelyek szoros kapcsolatban állnak egymással.

8 I. és II. KÖTET. Kiadta HORVÁT ISTVÁN, A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője 'a' Magyar Nemzeti Museum mellett. Pesten, Ns. T r a t t n e r J á n o s T a m á s ' betűivel. 1821

kötetes könyvtára, az a könyvtár, amely a család adományaként 1826-ban a Tudós Társaság, majd az Akadémia könyvtári állományának megalapozója lett. Ez az ismeretlenként való feltűnés előnyt jelentett a fiatal Teleki számára: nem volt elkötelezett a nyelvújítás vitáiban, harcaiban, nem tartozott egyetlen „szekértáborhoz" sem. Nem volt sem költő, sem a költőkkel rendszerint szemben álló grammatikus, nem képviselt egyetlen tudományterületet sem (a nyelvészetet kivéve), ami elfogulttá tehette volna a tudományos terminológia magyarításában buzgólkodó, nagyon vegyes értékű „tiszti szótárak"-kal szemben. Ezen az alapon és saját szellemi függetlensége tudatában kereshette a bölcs középutat, a kiegyensúlyozottságot, lehetett pragmatikus az elmélet közvetítésében. Megteremthette azt, ami leginkább hiányzott a nyelvújítás vitáiban: a lehetséges módszerek elméletét.

Jól ismert, hogy ebben a korban már nem a latin, hanem az egyre inkább a magyart veszélyeztető német nyelv volt a minta, Kazinczyék is a némethez mérték a magyar nyelv alkalmasságát, gazdagságát, a fordítások is ilyen jellegű próbái voltak a magyar nyelvnek. De nemcsak a német nyelv volt minta, hanem a német nyelvalakítás, nyelvművelés és az ezzel kapcsolatos nyelvbölcselet is. A Balázs János és Éder Zoltán behatóbb szövegvizsgálatai szerint a Teleki által hivatkozott sok neves német szerző közül számára legfontosabb D. Jenisch 1801-ben megjelent munkája volt (*Universalhistorischer Überblick der Entwicklung des Menschengeschlechts. Eine Philosophie der Culturgeschichte*). Az akadémiai intézmény és nagyszótár vonatkozásában pedig fontos példa és minta volt mindaz, amit az olaszok, a franciák, a spanyolok, az angolok, a hollandok stb. előttünk megvalósítottak.

A nyelv tökéletesítésének célja, lehetséges módjai és elvei

Telekinek *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által* című pályamunkája a pályázati kiírás kérdéseitől csak abban tér el, hogy tárgyát nem szűkíti le a tudományok és mesterségek nyelvére, hanem kiterjeszti a nyelv egészére: „Csak abban távoztam el azoktól, hogy a nyelv kimíveltetéséről megállapított szabásaimat nem szorítottam a tudomány és mesterségbeli szavakra, szólásmódokra, hanem az egész nyelvre és annak minden tekintetű kimíveltetésére kiterjeszkedtem." (5)[9] Megalkotta benne a nyelvújítás elméletét, összefoglalta a nyelvújítás eredményeit, és az újítók mellett foglalt állást, a szélsőségek között, Kazinczy szellemében, de tőle függetlenül. A feltett

9 Az idézetek lapszámai az eredeti kiadásra vonatkoznak.

kérdéseknek megfelelően a mű négy nagyobb részből áll. Elsőként a magyar nyelv történetét tárgyalja: A *magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata*. Történeti áttekintésében a téma szempontjából fontos volt annak a bemutatása, hogyan szorította háttérbe a magyart a latinnyelvűség: „A *római* vagy *deák nyelv* a keresztény vallás belső alkotásába belopódzván, magát abban míveltsége által oly szükségessé tudta tenni, hogy minden nemzetek kénytelenek voltak ezt azzal együtt elfogadni, – *anyanyelvöknek*, mely a mindennapi beszéd mocskai közé visszavonulni kényszeríttetett, nem kis hátramaradásával. Ezzel tehát a magyarok is meg kezdének esmérkedni a keresztény vallásra általlépvén; az idegen nyelv nyolc századoktól fogva szünetlen tartott *súlyos uralkodását*, melytől mind e mai napig menekedni nem tudunk …" (44). Ebben a könyvnyomtatás, a reformáció és az oktatás hozott egyre nagyobb változást, különösen Erdélyben. A 18. században, amelynek Teleki közelebbről tanúja volt, a rekatolizálással (a „Jézus Társasága" működésével) újra megerősödik a latin, és megjelenik az ennél is közvetlenebb „ellenség", a német nyelv: „De már itt kezde a magyar nyelv egy új nagy, a deáknál hathatósabb *ellenségre* találni. A nagy fejedelemasszony [ti. Mária Terézia], különböző részekből álló birodalmát szorosabban egybe akarván kapcsolni a német nyelvet és szokásokat minden hatalmában lévő szelídebb módok által kívánta magyar jobbágyai között terjeszteni. Ezért parancsolta a német nyelvnek az alsóbb […] oskolákban való tanítását, ezért mozdította minden módon elő a német és magyar nagyok között való házasságokat, ezért kedvelte nagyjainknak Bécsben lakásokat." (73). „Láttuk, miképpen kezdé nemzetünk Mária Teréziának fényes uralkodása alatt, a német nyelvhez édesedvén, anyai nyelvét elhagyni, és *nemzetiségét* levetkezni." (78).

Elsősorban ebből, a nemzet és az anyanyelv veszélyeztetettségéből vezethető le a nyelvművelés szükségszerűsége (2. rész: A *nyelvmívelés szüksége*). Vannak ennek általánosabb indokai is (*Tökéletesedés az emberi nem célja, és erre a nyelvmívelés célja*), és ott áll a magyarok előtt a „műveltebb nemzetek" (az olaszok, a franciák, az angolok, a németek, a hollandok) példája, legfontosabb azonban a magyar nyelv veszélyeztetettsége: háttérbe szorulása, alárendelt helyzete. A nemesség inkább (csak) németül beszél, idegen nyelveken olvas és ír, magyarul kevesen, a tudományos kérdésekről pedig latinul, németül: „*… nemzetiségből* szorgalmatosabban tanuljuk honi nyelvünket, de akaratunk ellen is *többet beszélünk németül*. Mi ennek az oka? *Főként* az, hogy a német szükségeinknek jobban megfelel, mint a magyar. A *míveltebb nyelv* mindég elnyomja a míveletlenebbet; és amit *az erőszak* nem vihete véghez, az meg fog történni a *természet útján!!* ha nyelvünket nem alkalmaztatjuk jobban mostani szükségeinkhez." (125). Ez az „alkalmaztatás" volt a fő célja a nyelvújításnak.

Magyar nyelvészeti és grammatikai tudása, széleskörű tájékozottsága, anyanyelvi műveltsége, kiváló nyelvérzéke az értekezés harmadik részében mutatkozik meg igazán (*A nyelvmívelésre szolgáló módok*). Ebben semmiben nem marad el a korabeli ismert, nagy grammatikusoktól, Révaitól, Verseghytől. Sorra veszi a nyelvújítás lehetséges módjait, és véleményt mond a korabeli ismert nyelvújítók gyakorlatáról. Kárhoztatja a merőben új „gyökérszavak" alkotását, koholását: „[...] kénytelenek vagyunk *az új gyökerek koholását minden nyelvre és így a magyarra nézve is egyátaljába tilalmazni.*" (144) Ez, mint mondja később, „csak a nyelvek gyermekkorában engedtethetik meg" (211). Annál inkább ajánlja mint természetes szóalkotási módot a szóképzést „kész gyökerekből" (szótövekből) és „törzsökből" (származékszavakból), de arra figyelmeztet, hogy ennek is igazodnia kell az analógia és a nyelv törvényeihez (külön részletezi a névszóképzést és az igeképzést). Hasonló véleménnyel van a szóösszetételről: „Az összetételnek különös *szép tulajdonságai vagynak*, melyek [...]" a nyelvet *„kellemetessé, hasznossá és nagyon kívánatossá teszi.*" (180), és ez abból ered, hogy már eleve „világos értelmű szavak" kapcsolódnak össze (ezzel kapcsolatban a német nyelvre is hivatkozik).

Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a szavak és szólások más nyelvekből való átvétele, a kölcsönzés hozzátartozik a nyelv életéhez, még az olyan „eredeti" nyelvekéhez is, mint a magyar. Teleki elsősorban a latint és a németet tartja alkalmasnak arra, hogy belőlük szavakat vegyünk át, és sorra veszi, hogyan kell ezeket anélkül átvenni, hogy azok megrontanák a magyar nyelv eredeti természetét. A szólásokban esetleg előforduló idegen szerkezeti mintákat sem utasítja el mereven: *„[...] az oly egyes esetekben mindazáltal, melyek csak imitt-amott fordulnak elő, a nyelv belső szerkesztetésére befolyások nincsen, és csak vagy más tekintetbe látszanak nyelvünkkel ellenkezni, kár volna nyelvünknek a nyugotiak által való további kimíveltetését igen nagy félénkségünk által gátolni.*" (252–3)[10] Ezzel kapcsolatos fejtegetései a nyelvi kontaktusok mai értelmezésében is figyelemre méltók. Legszabadabb, legkevésbé ellenőrizhető és szabályozható területe a nyelvújításnak a szavaknak új jelentésben való használata, „a szavak értelmének elváltoztatása" (211). Ebben a részben a jelentésváltozás

10 Ha a későbbiekben foganatja lett volna ennek az elvnek, el lehetett volna kerülni a nyelvművelés gyakran indokolatlan és reménytelen viaskodását germanizmusokkal, latinizmusokkal vagy éppen jónéhány maga kreálta nyelvhelyességi babona létrejöttét.

egyik nagyon korai elemzőjének bizonyul,[11] és itt is többször hivatkozik az analógiára mint „legbizonyosabb vezér"-re.

Külön szakaszokban tárgyalja mint a nyelvbővítés természetes lehetőségét, Verseghynek ellentmondva, az elavult szavak és a régi szólásformák felélesztését, összekapcsolva az örök változást a mindenkori változatossággal. Ezzel mintegy párhuzamos, vele összekapcsolódó, szintén külön-külön tárgyalt lehetőség a „vidéki szók közönségessé tétele" és a „vidéki szólások terjesztése" (Kazinczy és hívei ezeket mélységesen lenézték). A magyarban nincsenek ugyan olyan egymástól különböző nyelvjárások (*beszédejtések*), mint a németben, franciában, olaszban, amelyek a megértést is megnehezítenék, a különbségek mégis megvannak: „Ezt, úgy gondolom, senki is kétségbe nem fogja hozni, aki a két hazának különböző részeivel *akármely kevéssé is esméretes*" (239). És nem lát ellentmondást – mint ahogy a későbbiekben történt – a kettő összekapcsolásában: „mert valamint az *egész nemzetnek* vagyon hatalma a maga *nyelvét mívelni*, éppen úgy vagyon minden *egyes vidéknek* is." (240) Az „egység a változatosságban" elvnek nagyon korai megfogalmazása ez, nyoma sincs benne a nyelvjárásellenességnek, az elutasításnak, sőt még a „mesterségszavak" gyarapításában is fontosnak tartja a lappangó *vidéki* kifejezéseket.[12] Az ő korában különösen szokatlan, hogy védelmére kel a megvetett tájszavaknak: „A sokféle szőrszálhasogató vizsgálódásokkal *meg nem romlott*, eredeti erővel felruházott, *együgyű emberi elme* az új képzetek helyes kifejezéseinek eltalálásában gyakran *sokkal szerencsésebb*, mint a *félénk nyelvtudós*, ki nyelvét megrontani minduntalan rettegvén, az erősebb, hathatósabb kifejezésekhez nyúlni nem mer." (241) A „vidéki szólások" elemzésében a korabeli élőnyelvi változókról olvashatunk figyelemre méltó megállapításokat, pl. a magyarországi *szaladtak* és az erdélyi *szaladtanak* viszonyáról. Nemcsak azt tartja fontosnak, hogy meríteni lehet és kell a nyelvjárásokból, hanem az egyes nyelvjárások nyelvi értékeinek teljes megismerését is, az irodalomban a népköltészethez hasonló megjelenítését, ahogy az olasz jelenik meg Goldoni vígjátékaiban. „Miért ne lehetne a *palócok*, a *székelyek* magyar nyelvöket némely darabokban használni, anélkül hogy őket gúnyolásunk tárgyának vegyük?" (263) Az új szavak és az új szólások (grammatikai szerkezetek) tekintetében az utóbbiak kívánnak jóval nagyobb

11 Csűry erről egyenesen ezt írja: „E fejezet foglalkozik először a jelentéstannal a magyar nyelvészet történetében. A jelentésváltozásnak csaknem minden nemét ismeri és ismerteti, csak épen nevet nem ad nekik." (1909, 18).

12 Ezzel ellentétes volt a Debreceni Fűvészkönyv szerzőinek álláspontja és gyakorlata is, amiknek az lett az következménye, hogy a mesterkélt botanikai terminológia (a tudományos és a köznyelvi is) eltávolodott a vernakulárisok szókincsétől.

körültekintést, abban is pl., hogy – Révainak ellene mondva – Teleki szerint „a józan okosság" nem lehet mindig mérvadó. A nyelvtől nem lehet számon kérni a tökéletes logikát: „Ha mindjárt a józan okosságot nyelvünkre nézve ott, hol a nyelv természete *ellenkezőt* javasol vagy az *ellenkezőt is megengedi*, kirekesztő vezérünkül nem fogadhatjuk el […]" (248).

A dolgozat negyedik része (*Az újításoknak mikori használásáról*) elméleti, nyelvbölcseleti szempontból tárgyalja a nyelvújítást, és szól arról is, miképpen lehet „foganatossá" tenni annak eredményeit. Balázs János véleménye szerint ez a befejező rész teljesen új szintézis. Ebben is Jenischt követi ugyan, de nála határozottabb, világosabb és a korabeliek közül mindenkinél kiegyensúlyozottabb a szélsőséges vélemények közt (Balázs 1980, 188). Annak meghatározásából indul ki, hogy mi az eszményi, tökéles nyelv, amelyet a nyelvújításnak követnie kell, mi a mércéje ennek a tökéletességnek. A lehető legtömörebben: „Tökéletes pedig csak az a nyelv lehet, mely céljának megfelel" (268). Ezt pedig hat tulajdonsága által lehet meghatározni és befolyásolni: bőség, határozottság, rövidség, tisztaság, régulásság (szabályozottság) és a szép hangzás, amelyek ugyanakkor a céljai is a nyelvművelésnek (270). Ezek azonban, mint később belátja, olyan célok, amelyek egymást korlátozzák, „kényes határok közé vagynak szorítva", és amelyekre nézve „kifogást nem szenvedő közönséges törvények megállapítása is bajos." (337).

Ezeknek a tulajdonságoknak a tárgyalásában mutatkozik meg igazán Teleki bölcs kiegyensúlyozottsága, ennek alapján mondhatja azt Balázs János, hogy itt kifejtett megállapításaival „a magyar nyelvfilozófia rövid fejlődésének csúcspontjához érkezett." (Balázs 213). A nyelv gazdagsága, bősége nem lehet mértéktelen, és nincs is olyan nyelv, amely minden tekintetben egyaránt gazdag, a magyar nyelv bővítésében sem lehet és nem is kell arra törekedni, hogy minden meglegyen benne, ami más európai nyelvekben megvan. A folyamatos tökéletesítésre mégis szükség van, mivel *„minden esméretlen tárgynak, képzetnek, érzeménynek és gondolatnak kénytelenek vagyunk, akár hogy is új szavakat keresni, ha azok nyelvünkben nem találtatnának."* (274) Ez a gazdagítás nem csökkentheti ugyan a nyelv érthetőségét, de ideig-óráig az érthetetlenséget is vállalni kell az új szavakkal, mert így a kicsiny kár nagy haszonnal jár.

A nyelv határozottságát az mutatja meg, hogy milyen mértékben vannak benne félreérthető, kétértelmű szavak és kifejezések. A nyelvi jel természetes kétértelműségével, többértelműségével mindenképpen számolni kell. És ezt

nem is maga a nyelv, hanem a beszélő, író képessége határozza meg. Ironikusan jegyzi meg, hogy olyan határozottságot „egy nyelvben sem képzelhetünk el, mely a *nyelvvel élni nem tudó Író* helytelen előadásának *tisztaságot* adjon, vagy pedig az Írónak magának zavarba lévő gondolatjait rendbe szedje." (277) Azt is látja, hogy a határozottság fontosabb az író nyelvében, mint a közbeszédben, sőt az irodalmi nyelv különféle változataiban is más és más a határozottság igénye: „a *költői nyelv* kevesebbet kíván, mint az *ékesszólás*, ez kevesebbet, mint a *történeti előadás*, ez pedig megént kevesebbet, mint az *oktató*, mely minden kétes értelemnek nyilvános ellensége." (285) A határozottság, azaz az egyértelműség legfontosabb a tudományok nyelvében.

A rövidség, a tömörség igénye ismét olyan természetű, hogy csak egyebekhez viszonyítva lehet követni. Tehát nem lehet öncél, hanem csak másodrendű cél a nyelvművelésben, mert pl. Teleki szerint a nyelv tisztasága és szép hangzása fontosabb lehet ennél. Ebben a tekintetben mindenképpen előnye a magyarnak a toldalékolással eleve adott szerkezeti tömörsége, azonban ebben is a lehetséges rövidebb formákat kell előnyben részesíteni, és még inkább elvárható ez új szavak alkotásakor.

A nyelvújításnak és a későbbi nyelvművelésnek napjainkig legvitatottabb elve a nyelvtisztaság, azaz az idegen eredetű szavak megítélése. Teleki álláspontja ebben is példaértékű: nem híve sem a kritikátlan átvételnek, sem a purista elutasításnak. Jól látja, hogy a purista szemléletet a németektől vettük át, és azt is, hogy különböző nyelvekben eltérő az idegen szavak megítélése. Tisztában van azzal, hogy az idegen nyelvek elől nem lehetett és nem lehet elzárkózni: „a föld hátán egy valamennyire *pallérozott nyelv sem találtatik*, mely *számtalan egyes szavakat* ne kölcsönzött volna a több más nyelvekből." (299) Alapvető szabálynak tekinti, hogy „az oly idegen szavakat akármely nyelvből vétettek légyen is azok, melyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak, a hosszas velek élés által közértelműek lettek, és ez által mintegy polgárságot nyertek, nyelvünkbe bolygatni kár volna; azokat nyelvünk tisztaságának veszedelmeztetése nélkül továbbá is megtarthatjuk." (301) Elemzései és példái ma is tanulságosak lehetnek a kölcsönzések vizsgálatában. Természetesnek tekinti, hogy különösen a tudományos mesterszavak körében sok az idegen hangzatú, de azt is fontosnak tartja, hogy legyen folyamatos ezek anyanyelvűsítése. Nem csupán a nyelv tisztasága miatt, hanem a közérdek miatt, hogy tí. nemzeti nyelven a tudományok elsajátítása is könnyebb: „nyelvünk tisztasága mellett, a tudományokat napról-napra *közértelműebbekké* tenni." (309)

Szintén tág határok között mozog a nyelvi szabályosság és a nyelvi szabálytalanság (a *régulásság*) megítélése, mondhatnánk: a mindenkori nyelvi norma. Teleki véleménye szerint egyik túlzás sem helyeselhető, sem a szabályos egyszerűség, sem a túlzásokba vitt szabályozatlanság. Példaként az előbbire a francia kertet hozza föl, az utóbbira az angol kertet. Törekedni kell „az egész nyelv egységének fenntartására, a nyelv valóságos karakterének szorgos őrzésére", egyesítve egyfelől a „bámulásra indító felséges regulásság", másfelől a „törvényes regulátlanság különös kellemeit." (327–8)

A nyelv szép hangzásának megítélése sok tekintetben szubjektív, ebben a legnehezebb törvényeket hozni. Más nyelvekkel való összehasonlításban azonban Teleki joggal emeli ki a magánhangzók és mássalhangzók kedvező arányát a magyarban, a hangrend szabályosságát, a lágyság és a keménység kiegyensúlyozottságát.

A záró rész hetedik szakaszában (*Az újítások foganatossá tételéről*) a nyelvújítás kiélezett, sokszor fölösleges vitáiról foglalja össze a véleményét. Úgy értékeli, hogy túlságosan gyors és sok volt az újítás, a nyelvben az elfogadtatáshoz türelemre és mértékre van szükség. A tudósok a maguk elzárkózottságában önzők és irígyek, a hiúság megakadályozza őket abban, hogy mások újításait elfogadják. Ezt a tudományos egyeztetést és egyezséget csak tudós társaság keretében lehetne megteremteni egy tökéletes szótár birtokában: „De minden eddig előszámlált módok között egyik sem mozdítja elő az újítások *foganatosságát* oly nagyon, mint a *tudósok*, *a nyelv* mívelését buzgón óhajtó tudósok között való egyezség. Ha volna egy *Királyi* Tudós Társaságunk, mint más számtalan Nemzeteknek, mely a tudományok különböző ágazatainak terjesztése mellett, nyelvünk további pallérozásán is munkálkodhatna; [...] ha volna egy oly tudósunk, ki nyelvünk nagy mezején eddig tett egyes írásokat, vetéseket, ültetéseket, munkálkodásokat egy nagy egészben, egy tökéletes szótárban egybe szedegette, és mély tudománya, részrehajlatlansága által az olvasók bizodalmát megnyerni tudta volna." (334).

Dolgozata záró részében megértéssel szól a nyelvújítás túlzásairól, tévedéseiről, nincs olyan nyelvrontónk, írja, aki valamilyen tekintetben hasznára ne lett volna a nyelvnek. A szükség és a megszokás kifogásolható szavakat is elfogadott. Az újítások, az újítók, Kazinczyék mellett foglalt állást munkája utolsó mondataiban: „Valamint minden dologban, úgy a nyelvmívelésben is, *a nagy félénkség* veszedelmesebb a vakmerőségnél. Ez ha minden nyomton

botlásra, sőt *elesésre vezérel* is, de a *célhoz* közelébb viszen, míg *amaz* minden lépésünket *ólom nehézségével* akadályoztatja. A *szerfelett félénk* ember soha semmire sem mehet; sok *szépet*, sok *nagyot* köszönhetünk *a vakmerőknek*, kivált azoknak, akik vakmerőségekben szerencsések voltak. [...] Ha tehát a *keskeny középutat* eltalálni nem tudjuk, sokkal tanácsosabb merészségünkben néha *megbotlanunk*, mint a *botlást félénken elkerülni* akarván *helyt állanunk*." (340)

A tökéletesítés fő eszköze: a tökéletes magyar szótár

A Marczibányi Intézetnek a másik, az 1817. esztendőre kiírt pályatétele, mint láttuk, egy „tökéletes magyar szókönyv" készítésére vonatkozott. Ennek is megvolt a közvetlen oka és célja. A nyelvújításhoz ugyanis az ebben a korszakban nagy számban megjelenő különféle szótárak is hozzátartoztak. Ezek is – a vitairatokhoz és grammatikákhoz hasonlóan – miközben leltározták a „szócsinálás" eredményeit, a szerzők egymástól nagyon eltérő szemléletének voltak a tükrei, így semmiképpen nem szolgálták azt a célt, hogy eligazítást nyújtsanak a magyar nyelv régebbi és újabb szavainak használatában. Szükség volt tehát annak tisztázására a külföldi és hazai példák alapján, hogy milyen elvek szerint, milyen szempontokat követve kellene elkészíteni egy sok tekintetben eligazító szótárt. Szótári tervezet is sok készült (l. Gáldi 1958), ezek közül azonban kitűnik Teleki József pályamunkája: *Egy tökélletes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja*. És nem csupán azzal, amit leír, hanem főképpen azzal, hogy valóban elindítója lehetett a későbbi akadémiai szótári munkálatoknak a napjainkban megjelenő akadémiai nagyszótárig elmenően.

A pályatétel és a pályamunka is tartalmazza címében a *tökéletes* jelzőt, és ez szorosan kapcsolódik az előbbi pályatétel címének *tökéletesítése* szavához. A *tökéletesítés* azonban egy folyamat megjelölése, amely sem időben, sem eredményében nincs lezárva, összhangban van az „örök nyelvújítás" valóságával, a *tökéletes* viszont reális célként fogalmaz meg egy elérhetetlen ideált. Az élő nyelvnek a végtelen változatosságban és folyamatos változásban lévő szavait ugyanis lehetetlenség teljesen és tökéletesen szótárba foglalni. Kétszáz évvel ezelőtt is tudták vagy legalábbis érezték, hogy ebben nem lehet elérni sem a teljességet, sem a tökéletességet, és hogy az európai nyelvek elérhetetlennek tűnő akkori nagy szótárai csak az akkori magyar szótárakhoz viszonyítva olyanok, „melyek a nyelveknek minden *kincseit* magokban foglalják, és kivált a hazafiaknak a honi beszéd minden elrejtett titkaiban való beavatásokat eránYozzák." (6)[13]

13 A lapszámokra való hivatkozásokban és a kiemelésekben az eredeti kiadást követtük.

A tökéletességet Teleki számára a nagy európai példák jelentették: az olasz Academia della Crusca szótára, a francia akadémiáé, a Kramer, Johnson, Sheridan, Adelung, Campe stb. szótára. Közvetlen mintája Adelung szótára volt: Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der Hoch-Deutschen Mundart (Leipzig, 1773—80). Ezeknek a mércéjéhez igazodva írta meg pályamunkáját a pályatétel két alapvető kérdésének megfelelően: (1) milyennek kell lennie, mire kell kiterjednie egy ilyen „tökéletes" szótárnak, (2) mi lehetne a módja annak, hogy ezt „a legrövidebb úton" meg is lehessen valósítani. Ezt tekintette a továbblépés feltételének mind a nyelvalakításban, mind a tudományok anyanyelvű művelésében: „Mindaddig [...], *míg egy ily szótárunk nem lesz*, nyelvünknek *szerencsés további kimíveltetését, eddig tett fáradozásainknak kívánatos foganatosságát nem reménylhetjük, és mind addig a nyelvre nézve minden tekintetben klaszszisos munkákat tudósainktól nem várhatunk*." (8)

Az értekezés első részének hat szakaszában fejti ki a véleményét *Egy tökélletes magyar szótárnak leghelyesebb belső elrendeltetéséről*. Egy ilyen szótárnak tartalmát tekintve a következőkre kell kiterjednie: *„a nyelvünkbe találtató szavak, azoknak grammatikai tulajdonságok, értelmüknek tökélletes meghatározása és azok nemzésének módja."* (13) Ezeknek a részletezésből mindjárt világossá válik, hogy nem csupán a szótárba kerülő szavak minél teljesebb körét kell meghatározni, de vállalni kell a szavak több szempontú minősítését is: melyek helyes alkotásúak, és melyek helytelenek; melyek régiek, elavultak, melyek egészen újak; melyek „vidékiek", és melyek közhasználatúak. Ennek alapján ajánlást kell tennie arra nézve, mi legyen az egyes szavak sorsa: a felélesztés, a megtartás, a terjesztés vagy az elmarasztalás.

Akárcsak az előző értekezésben, itt is toleráns a meghonosodott idegen szavakkal szemben: „Az *idegen szavak* közül [...] azok találhatnak szótárunkban helyt, melyek már *régtől fogva nyelvünkbe általtetvén, abban mély gyökereket vertek, minden közemberektől is használtatnak és nagy részint honi formában is öntettek*, mint: *pintér, templom, apostol, iga, istálló* 's a' t. továbbá azok, *melyekkel* (kifejezésökre nem lévén eredeti szavunk és részszerént nem is reménylhetvén azoknak helyes honiakkal való kijelentésöket) *kénytelenek vagyunk élni ...*" (15-6). Az archaizmusok és a regionalizmusok szótározását ő elsősorban a klasszikus írók használatától tenné függővé. Azon a véleményen van, hogy nyelvünk jellegéből adódóan a toldalékokat is szótározni kell. A tulajdonnevek közül függelékként kerülnének be a szótárba a keresztnevek és a becenevek, valamint az eredeti földrajzi nevek. Rugalmas és nyitott szemléletével a

szótári elképzelés korántsem mereven normatív, előíró, hanem tanácsadó, konzultatív. Részletesen leírja azt is, véleménye szerint milyen grammatikai alakjukban kell felvenni az egyes szavakat (igéket, névszókat, névmásokat stb.), elrendezésükre pedig nem a „gyökér-rendet", hanem a betűrendet ajánlja.

Fontos szerepet szán az egyes szócikkekben a szavak „grammatikai természete" leírásának: a grammatikai, szófaji minősítésnek, a toldalékolásnak (ragozásnak), a szintaktikai kapcsolódásoknak, a vonzatoknak stb. A szavak ily módon „a szótárba iktatván, abban *egy szép tökéletes grammatika* fog találtatni" (32). Ez a magyarázata annak, hogy más korabeli szerzőktől eltérően Teleki nem tartja annyira fontosnak a grammatikákat. A szótárnak a helyesírás szabályozásában is szerepet szán, és ebben irányadó fő szempontnak azt tekinti, hogy az írásváltozatok közül melyik közönségesebb, melyiket követi inkább a szokás. A kiejtés szabályozását viszont nem tekinti a szótár feladatának.

Tisztában van azzal, amit minden szótáríró tapasztal, hogy a szótárírásban nagyon fontos, de igen nehéz a szavak értelmének, azaz jelentésének meghatározása, egymástól való elhatárolása. Előző pályamunkájához hasonlóan itt is körültekintő szemantikusnak bizonyul. Leibnizre is hivatkozva írja: „Hogy valamely szóval helyesen tudjunk élni, szükségesképpen tudnunk kell, hogy *valóságosan mit teszen*, esmérnünk kell annak *jelentését, valóságos erejét*. Méltán meg kívánhatjuk tehát egy tökélletes szótártól, hogy ebben minket utasítson." (32–3) A szavak jelentésének nincs tökéletes megfelelése a különböző nyelvekben. Azt nem lehet elvárni, hogy ezek leírásában a szótár filozófiai meghatározásra törekedjen, de mindenképpen elvárható az eltérő árnyalatok érzékeltetése: „… hogy az *okoskodva olvasót* a szavak értelmének *fájnabb* különbségére figyelmetessé tegyék." (36). A definícióknál célravezetőbbek a példák, az irodalmi példamondatok. Fontosnak tartja a homonimák és a szinonimák megkülönböztetését, a szinonimák stilisztikai, műfaji minősítését, a „képes előadások", vagyis az átvitt jelentések megkülönböztetését a szavak „valóságos és tulajdonképpen való értelme"-től, az állandósult szókapcsolatok (példabeszédek, szólások, közmondások) jelentésének tisztázását.

A szavak értelmének meghatározásánál is jóval több buktatóval jár a *szónemzés*, azaz a szavak eredetének, etimológiájának kérdése. A korabeli fantáziadús szóeredeztetéseket ismerve, az ajánlata az, hogy sokkal bölcsebb bevallani ezzel kapcsolatos tudatlanságunkat, mint megalapozatlan fejtegetésekbe bocsátkozni. A későbbi szótárírók is követhették volna bölcs tanácsát:

„Itt mindazáltal a *csalatkozó hiedelmesség* és a mindent elfojtó *kétségeskedés* között való *keskeny középutat* eltalálni nagyon nehéz. Hogy magunkat tehát különben dicséretes tüzünktől igen mesze elragadtatni ne engedjük, *szíveljük* jól meg *Adelung*nak *aranyszabását: tudatlanságunknak megvallása sehol sem megengedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk, mint az etymologyiában.*" (40–41) Viszonylag egyszerűnek látja környező nyelvek átvételeinek megítélését, és ebben is, akárcsak a görögre visszavezethető szavak esetében, figyelmeztet a lehetséges közvetítő nyelvekre. Figyelemre méltónak találja azt is, hogy a magyarból is kerültek át szavak „több nyelvekbe", és a három talán legismertebb példát említi: *huszár, határ, kocsi.*

A teljességre törekvő szótár igénye beleütközik a terjedelem mindenkori korlátjaiba. A szótárirodalomban, a magyarban is, több példáját ismerjük annak, hová vezetett a pragmatikus önkorlátozás hiánya egy-egy szótári terv megvalósulásában. Teleki ebben is a bölcs középutat ajánlja a tervezett szótár szerkesztésében, amely nem lehet sem túlságosan kicsi, sem túlságosan nagy. A rövidítést ajánlja: a tömör szerkesztést, az ismétlések elkerülését és a rövidítéseket. „Az *előadásunk rövidségéről* csak igen keveset mondhatunk. Valóban nem hosszú az, amiből *semmit sem lehet elvenni* az értelem megcsonkítása nélkül. Ezt tehát fő törvényül megállapíthatjuk." (45)

A pályamunka második részében a szótári terv megvalósításának feltételeit fejti ki: *„Mi módon lehet egy tökélletes magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni."* (49). Egy ilyen szótár szerkesztése több évet vesz igénybe, de még több időre kell szólnia, és „talpkövül" kell szolgálnia további, még tökéletesebb szótárra nézve (51). Megnevezi a felhasználható források körét: a kortárs nyelvtudósok nyomtatott és kéziratban lévő munkáit, a régi grammatikusok munkáit, a kétnyelvű szótárakat. Megnehezíti a munkát, hogy a „vidéki szavak" nincsenek összegyűjtve.

Mivel „*tudós társaság*unk [...] nincsen, melytől egy ily munkát kívánhatnánk" (58), ebbe a nagy munkába közvetlenül be kíván vonni minden korabeli magyar tudóst, és nemcsak a nyelvészeket, hanem mindazokat, „kik hazánkat akármely tárgyról készült derék munkáikkal megajándékozván, nyelvünknek *állapos esmeretségéről* bizonyságot tettek" (60). A munkatársaknak ezt a széles körét elképzelése szerint három szerkesztő („szerkesztető") fogná össze, fölöttük pedig egy felvigyázó testület állna. A szerkesztőket is ez a testület kérné föl. A testületet magát pedig abban a bizottságban (küldöttségben)

látja, amely ezeket a pályatételeket is kijelölte és elbírálta. Továbbmenően: a tudósoknak ez a köre lehetne az alapja a létrehozandó tudós társaságnak. A francia akadémiára hivatkozik: „A *francia Akadémia*, mely *némely egyes* tudósok összegyűléséből eredett, és későbbre nyerte meg az *uralkodás* helybenhagyását, *legelső kötelességének* tartotta egy tökéletes szótárnak kidolgozását, melyben annak *minden tagjai* részt vettek. Miért ne várhatnánk mi hasonlót ezen küldöttségtől, mely mindjárt eleintén szeretett *Nádor Ispányunk*, a hazánknak *egyik legnevezetesebb megyéje* által neveztetett ki a nyelvünkbe kijött könyvek *megítélésére*, a magyar nyelvet tárgyazó *jutalom kérdések feltételére*, és *így nyelvünk míveltetésének előmozdítására*?" (67). Ez az elvárás valósult meg 1825-ben a Tudós Társaság megalakulásával.

Teleki figyelme kiterjedt arra is, miből, hogyan lehetne fedezni a szótár kidolgozásának és kiadásának költségeit. Tisztában volt azzal, hogy a munkatársaktól, szerkesztőktől nem lehet elvárni a teljesen önzetlen munkát, és hogy ilyen munka kiadásának is költségei vannak. Ezeket a költségeket elképzelése szerint adományokból lehetne biztosítani, valamint az előfizetésekből és az eladásokból: „egész bizodalommal lehet reménylení, hogy az több *vevőkre* fog találni, mint más *könyvek*, hogy azt hazánknak *tehetősebb lakosai* közül sokan örömest fogják *nagyobb ajánlásokkal* is elősegíteni, sokan fogják azt fáradozásaik megjutalmaztatásának reménysége nélkül, *munkálkodásaik* által előmozdítani." (68)

A szótári terv utóélete

A Tudós Társaság, ill. a Magyar Tudományos Akadémia történetének lexikonszerű, ismert adatai szerint Széchenyi István egyévi jövedelme 1825. nov. 3-i felajánlásával, amelyhez gr. Vay Ábrahám, gr. Andrássy György és gr. Károlyi György is társult, megteremtette a Tudós Társaság létrejöttének anyagi feltételeit. Teleki József családja 30 000 kötetes könyvgyűjteményének felajánlásával a későbbi MTA Könyvtárának alapját vetette meg, családjának kézirat- és éremgyűjteményét is az MTA-nak adományozta, testvéreivel 10 ezer koronával járult hozzá az alapításhoz.[14] Az 1827. évi XI. törvény (*A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról*) így rendelkezett: „Az önkéntes és szabad adakozással összeszedett tőke vagyonból Tudós Társaság, vagyis Magyar Akadémia állíttassék fel." 1827. nov. 30-án a nádor

14 A családi könyvtáron kívül Teleki 1850-ben saját könyvtárát is az Akadémiának ajándékozta.

kinevezte azt a bizottságot, amelynek a felállítandó Akadémia alapszabályai és szervezete tervét kellett kidolgoznia. Ennek a bizottságnak (választmánynak) az elnökévé Teleki Józsefet jelölte. Szintén a nádor nevezte meg a bizottság tagjait: a négy alapítón kívül még további 22-t. A bizottságot az elnök 1828. március 11-re hívta össze, hogy aztán március 15-től április 17-ig huszonegy ülésen tárgyalják a szervezet és az alapszabályok terveit. A Tudós Társaság 1830-ban kezdhette meg tényleges működését, miután az uralkodó elfogadta az alapszabályokat. A Tudós Társaság igazgatósága nov. 17-én tarthatta meg első ülését Pozsonyban. Elnökké Teleki Józsefet, alelnökké Széchenyi Istvánt választották, kinevezték a Társaság első 23 rendes tagját. Kazinczy is közöttük volt a történeti osztályba sorolva. Első közgyűlését 1831. február 4-én tartotta, szervezeti szabályzatát *A magyar tudós társaság alaprajza és rendszabásai* címen közölte (Pest, 1831).

Ezekben a szövegekben nincs egyetlen magyarázó utalás sem arra, miért éppen Teleki József lett az alapító testületek, majd az Akadémia elnöke, és mi indokolhatta, hogy haláláig tölthette be ezt a tisztséget. Arra lehetne gondolni, találomra esett rá a választás, és hogy ezek a tisztségek csupán szimbolikusok voltak, bárki betölthette őket, vagy akár gyanúsnak is tűnhetne, hogy ilyen mértékben bírta a nádor, majd a tagság bizalmát. Említettük, hogy 1820. március 23-án ugyanaz a nádor adta át a Martzibányi Intézet pályadíjait, aki hét évvel később elnöknek jelölte a szabályzatot előkészítő bizottságba. A kortársak számára is – sokkal inkább, mint a maiak számára – ismert volt Teleki László és fia szakmai munkássága és következetes erőfeszítése, amellyel előkészítették a Tudós Társaság megalakulását. Teleki Józsefnél nem volt senki alkalmasabb, elkötelezettebb ezekre a tisztségekre. A Tudós Társaságnak az ő vezetésével kidolgozott szabályzatában föllelhetők a két nyelvészeti értekezésében kifejtett elvei.

Arra sincs explicit utalás az MTA történetét bemutató mai szövegekben, hogy az 1825-ben létrejött Tudós Társaság mindkét akkori „magyar hazára" kiterjedt, legalábbis ebben a tekintetben nem érvényesült semmilyen korlátozás. Az intézmény közel két évszázados történetének az unió előtti négy évtizedében a két haza tudósai akkor is együtt voltak az Akadémia keretében, mai szemmel úgy is értelmezhetjük, hogy az alapító és alelnök Széchenyi István Magyarországot, az elnök és könyvtáralapító Teleki József szimbolikusan Erdélyt is képviselte. Erről a korszakról, a reformkorról némi ma is érvényes tanulsággal állapítja meg az *Erdély története*: „A Magyar Tudományos Akadémia

felbecsülhetetlenül sokat tett a tudományművelők egyéni elszigeteltségének feloldása érdekében. 1832-ben 70 tagja közül 9 volt erdélyi, 1847-ben 170 közül 22." (Miskolczy 1986: 1258). 1867 után, a következő négy évtizedben ugyanannak az országnak a polgáraiként voltak tagjai az erdélyiek is az Akadémiának, de 1920 után is még gyakorlatilag 1949-ig.

És a Társasággal intézményesült a szótári terv megvalósulásának lehetősége is, és a döntés is megszületett 1831-ben a *Nagy magyar szó-könyv* elkészítéséről. Teleki értekezését alapul véve a Tudós Társaság 1834-ben nyomtatásban is közzétette a nagyszótári tervet. Erről az előkészítő munkálatok, próbagyűjtések nyomán hamar kiderült: Teleki is elszámította magát, ennyire teljes (egyszerre értelmező, történeti, szaknyelvi, táj- és etimológiai) szótárt nem lehet megszerkeszteni, emiatt öt év elteltével módosították a kidolgozás elveit és utasításait. Közben készültek és megjelentek más jellegű szótárak: kétnyelvűek, szaknyelviek stb. Különösen fontos volt az Akadémia szerepe az egységes magyar szaknyelvek kialakításában. Elnökként és nyelvészként Teleki ezeket is figyelemmel követte. Jellemző pl., hogy 1841-ben levélben kéri föl Nádasdy Ferenc kincstári elnököt, hogy a bányászati és kohászati német műnyelv magyarosításában támogassa az Akadémiát. Nádasdy az erdélyi bányatisztekhez fordult, kérte a szakszavak és kifejezések összegyűjtését, majd ezek megvizsgálásával és a német–magyar műszótár összeszerkesztésével Debreczeni Mártont, az erdélyi bányák és kohók igazgatóját bízta meg (Bitay 2016: 69). A nagyszótár tervét sem adták föl, de lényegesen szűkítették, és ennek értelmében kapott megbízást 1844-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János egy kisebb értelmező összeállítására. A következő évek, évtizedek nem kedveztek egy ilyen munkának, így végül a Czuczor–Fogarasi kézirata 1861-re készült el, és 1862 és 1874 között jelent meg hat kötetben *A magyar nyelv szótára* címen.

A nagyszótár terve nem valósulhatott meg, de nem is lehetett lemondani róla. Akadémiai háttérrel nyelvésznemzedékek dolgoztak rajta, gyűltek a cédulák, a cédulákat használni is lehetett, mígnem aztán a 20. század végén újabb jelentős erőfeszítéssel és egyre inkább a digitális technika segítségével el lehetett jutni a megvalósításig. A 18 kötetesre tervezett *A magyar nyelv nagyszótára* 1. kötete 2006-ban jelent meg, 2018-ban a 8.(http://nagyszotar.nytud.hu/history.html) A 21. század elején az MTA Nyelvtudományi Intézete Korpusznyelvészeti Osztályán már lehetővé vált egy nagy magyar nyelvi korpusz számítógépes létrehozása és további bővítése *Magyar Nemzeti Szövegtár* címen.

A nyelvújítás irodalma, mint már hivatkoztunk rá, Teleki munkásságát mellőzi, a Tudós Társaság és az Akadémia alapításában és működésének elindításában is mellékszereplőként tűnik föl. De az utókor szemében Kazinczyn kívül mindenki mellékszereplő volt a nyelvújítás korában. A három nemzedéket képviselő Telekiek is. Kik közül a nagyapa (szintén József) ortológus volt, Kazinczy nem csekély iróniával ismeri el költői működését,[15] az apa (László) véleményére viszont már sokat adott, 1815-ben levélben kérte a véleményét az ortológia és neológia ügyében. 1821-ben pedig, amikor a fiú, József, értekezései – amelyekben a neológia mellé állt – megjelentek, Kazinczy túl volt a harcokon és az összegzésen az *Orthologus és Neologus* megjelenésével (1819). Kazinczy nyelvszemléletét Benkő Loránd elemezte részleteiben (1982). Ennek alapján nem nehéz megállapítanunk, hogy Kazinczy nyelvújítása nem az „Élet", hanem a „Könyvek" nyelvére irányult, szinte kizárólag irodalmi, esztétikai érdekű volt, és elsősorban ez kanonizálódott az irodalom- és művelődéstörténetben is. Nagyon sok vitának is ez volt a hátterében: másról beszéltek a vitatkozó ellenfelek. Ebből ered az, hogy Kazinczy az íróknak és az általuk képviselt nyelvi ideálnak szánt meghatározó szerepet a nyelvszokás ellenében, hogy ellene volt a szabályozó grammatikáknak (esztétikai grammatikát szeretett volna írni), nagyszótárnak, kíméletlen volt a regionális nyelvi formákkal szemben, a Tudós Társaságban is inkább annak a veszélyét látta, hogy az nyelvileg fogja cenzúrázni az írókat. Abban azonban Teleki is egyetértett vele, hogy nyelvújításra szükség van, hogy a nyelvi egység nem az egység egysége, hanem a természethez hasonlóan csak a változatosság egysége (concordia discors) lehet. Mindketten csodálták és szerették a honi nyelvet, azonos szintre kívánták emelni a némettel, versenyképessé tenni vele. Abban azonban már az apa, Teleki László is ellentmondott egy levelében Kazinczynak, hogy az író a parancsolója, a meghatározója a nyelvszokásnak. Teleki József is visszatér erre: a nyelvszokás nem „tirannus" ugyan, nincs olyan kényszerítő ereje, hogy azt az írónak mindenben követnie kellene, „de nem is oly árnyékfejedelem, ki a hatalmas *arisztokraták*, az egyes írók kényeknek ki lenne téve. Az író nem parancsol, csak jovasol, és a' későbbi (írásbeli) szokástól függ a jovasolt újítás elfogadása. Az írónak szabad, sőt kötelessége nemcsak most, hanem örökkön örökké a nyelvszokást igazgatni, javítani, a rossz ellen

15 „Azon felekezetnek, mely szorosan ragaszkodik a régibb színhez, Teleki a legfőbb dísze, s ő az egyetlen nevezetes írónk mindeddig, akinél új szót, szólást nem lelünk." (Ortológus és Neológus: TudGyűjt. 1819/11, 11)

kikelni, a jövendő szokástól várván igyekezetének foganatosságát." (135–6) Az írói *arisztokratizmus* kerül itt szembe a nyelv *demokratizmusával.* Kazinczy írói arisztokratizmusával vált a nyelvújítás vezérévé. Kiterjedt levelezésével, értekezéseivel és esszéivel, kemény, következetes, néha kíméletlen kritikáival olyan tekintélyt vívott ki magának, hogy túlzás nélkül saját kora egyszemélyes intézményének lehet tekinteni. Még abban is meghatározó szerepe volt, hogy az ő működésének színtere, az északkeleti nyelvjárás válhatott a magyar irodalmi nyelv alapjává. És az ő tekintélye teszi mindmáig egyoldalúvá a magyar nyelvújítás megítélését, háttérbe szorítva mindenki mást, Teleki Józsefet is.[16]

A nyelvújítás szükségszerűségének indoklásában pályamunkája 2. részében – mint láttuk – Teleki József előbb arra az általánosabb érvre hivatkozik, hogy „Tökélletesedés az emberi nem célja, és erre a nyelvmívelés szükséges" (92), majd arra, hogy „Ha nem akarjuk […], hogy *nyelvünk* és azzal együtt *nemzetiségünk elvesszen*, szükségesképpen minden ügyekezetünkkel azon kell lennünk, hogy azt bővítsük, csinosítsuk, tökélletesítsük és oly állapotba helyheztessük, hogy az *honunkhoz való szeretetünktől segíttetvén, a míveltebb némettel szembeállhasson*, annak további terjedését akadályoztassa, hogy midőn a *deáktól meg kell válnunk* (ami elébb vagy később*n szükségesképpen* meg fog történni), azt könnyen annak helyébe tehessük, és ne legyünk kénytelenek a *némethez folyamodni.* Mely szép, mely hathatós indítóok a nyelvmívelésre!" (125–6).

A latin nyelvtől már nem kellett tartani, attól viszont igen, hogy helyébe nem a magyar, hanem a német lép. Ennek elhárításában az Akadémiának már fontos szerepe volt azzal, hogy továbbra is a magyar nyelv kiteljesítését tekintette fő feladatának és (Bécs folyamatos rosszallásával) a tudományok magyar nyelvű művelését. Az Akadémiát ebben a korszakban végig elnökként Teleki vezette, alelnökként rendkívüli közéleti tekintélyével Széchenyi, „a legnagyobb magyar", „a modern Magyarország megteremtője", az Akadémia alapítója. Ebben az egyenlőtlen viszonyban Teleki politikailag mérsékelt konzervatívnak számított, Széchenyi liberálisnak, de liberálisként folyamatosan vitában állt Kossuth-tal éppen nyelvi kérdésekben is. Jellemzőként szoktak hivatkozni Széchenyinek az Akadémia 1842. évi közgyűlésén (Teleki hiányában) mondott beszédére, amelyben heves kritikával utasította el a magyar nyelv erőszakos terjesztését az ország más nyelvű lakói között. A következő évi közgyűlésen

16 Teleki is nagy tisztelője volt Kazinczynak. Miután 1831-ben Kazinczy meghalt, átvállalta legkisebb fiának, Kazinczy Lajosnak, a taníttatását (honvédezredesként a szabadságharc vértanúja).

Teleki ebben a kérdésben nem mondott ugyan véleményt, de – Széchenyivel vitatkozva – továbbra is mindenképpen jóval nagyobb szerepet szán az Akadémiának: „A nyelv philologiai kiképzése nem egyedüli, de nem is fő célja társaságunknak; szép és nagy rendeltetése annak a tudományokat terjeszteni hazánkban honi nyelvünk segítségével és így ezt alkalmaztatni a tudományok különböző nemeire; egy nemzeti míveltséget megállapítani, melly az egész országra kiterjesztetvén, hazánknak e részben is önállást, fényt és díszes helyet adjon a több mívelt nemzetek sorában. A nyelv, nemzetiség és a tudományok kitűzött czél gyanánt karöltve lebegnek előttünk, ezen három elénkbe szabott tárgynak szerencsés öszvesítése dicső feladatunk." (Körmendy–Mázi 2005 idézi az elnöki beszédből). Nyilvánosan nem tehette meg, de egész pályájának ismeretében bizonyára nem alaptalan annak feltételezése, hogy szerepe volt az 1844. évi nyelvtörvény elfogadtatásában, amely alárendeltségéből emelte föl, tette hivatalossá a magyar nyelvet, nem is föltétlenül a latin ellenében, ahogy ezt értelmezni szokták, hanem a közvetlen veszéllyé vált német ellenében. Az pedig már nem lehet kétséges, hogy Erdély kormányzójaként közvetlen szerepe volt abban, hogy 1847-ben az erdélyi diéta is magyar nyelvtörvényt fogadott el. Gubernátorként rá hárult az a történelmi szerep is, hogy (királyi jóváhagyás nélkül) Kolozsváron kihirdesse a jobbágytörvényt (1848. jún. 18.), és hogy elindítsa az uniót megvalósító bizottság működését.

Irodalom

Csűri Bálint: Teleki József gróf mint nyelvész. Nyelvészeti Füzetek 55. Bp, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, 1909.

Balázs János: Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Benkő Samu: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és kora. In: Dávid Gyula szerk. 14–17.

Bitay Enikő: *Debreczeni Márton, az „egyetlen" erdélyi bányász műszaki öröksége.* Tudomány és Technikatörténeti Füzetek 9. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2016.

Dávid Gyula szerk.: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993).* Erdélyi Tudományos Füzetek 218. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1994.

Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

Körmendy Kinga–Mázi Béla: 1855. február 15-én hunyt el gróf Teleki József nyelvész-történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke. Magyar Tudomány 2005/2.

Miskolczy Ambrus 1986. Erdély a reformkorban (1830–1848). 1. A régi és az új Erdély társadalmi és gazdasági életében. In: Szász Zoltán (szerk.), Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története III. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1193–1262.

Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1929.
http://real-r.mtak.hu/814/6/16563.pdf

A'

MAGYAR NYELVNEK TÖKÉLLETESÍTÉSE

Új szavak és új szóllás-módok által.

ÍRTA

GRÓF SZÉKI TELEKI JÓSEF

1816

ESZTENDŐRE.

—— et voluisse sat est.

Van a' ki minden új szót megkatzag,
Ha azt Tudóstól hallja 's nem fonöktől.
Van a' ki mindég új szot fúr farag
A' leghelyesbet százfelé tsigázza.

Berzsenyi.

A' Magyar nyelvnek új szavak és szóllás módok által való tökélletesítéséről.

Alig kezdé nyelvünk az utolsó három esztendö-tizedben hoszszasan tartott igáját, mellyet a' Deák nyelv vetett vólt nyakába, lerázni 's helytelenül elragadott polgárságát visszszanyerni; midön azt számos buzgó hazánkfiai a' tudatlan Köznép szájából a' költöi és tudományos elöadásoknak méltóságára kivánták emelni. De a' mindennapi közbeszéd' sepredékei között elrejtett *drága kö*, elöbbi pallérozottságának alig adá valamelly jelét, úgy hogy a' feltett tzélt elakarván érni, kénytelenek voltak azt meg tisztitni, kisimitani. Hozzá is fogtak a' *nagy munkához* számos részszerint megholt, részszerint még most is élö Tudóssaink. De sokan közüllök ditséretes tüzöktöl meg vakitatván, mások a' dologhoz a' szükséges elöismeretek nélkül fogván, megint mások és talám a' legveszedelmesebbek, tsupán az *újság tsiklándoztató kedvességétöl*, vagy valamelly hiú hírvágyástól ösztönöztetvén, újitásaikban igen meszsze mentek, a' nyelv ösi természetére nem ügyeltek, és ott mivelték nyelvünket, a' hol nem kellett volna. Igy nyelvünk különös szépsége, természeti 's eredeti tulajdonsága, egész jövendöbeli kimiveltetése, szükséges elömenetele, sőt még maga mostani állapotja, létele a' legnagyobb veszedelemben kezde forogni; úgy látszék, mintha a' készülö Khaósznak azt elkellene nyelni, a' nélkül hogy elöre tudhatnók, ha

valyon és mi módon gázolhat ki annak sötét torkából. Ezen fenyegetődző romláson, mellyet a' haza sokáig nevetéssel tekintett, sok érdemes hazafiaink megdöbbenének, a' veszélyt 's annak szomorú következéseit ellátván. Hogy azt eloszlathassák, ki kezdének kelni az újitások, kivált a' hibás és ok nélkül való újitások ellen. De ezek is a' vetekedés közben első valóságos tzéljokról egészen megfelejtkeztek, részről pedig tsupán a' megszokott *régiség vak szeretetétől* indíttattak, és igy állitásaikban igen messze mentek; mindent, a' mi új (és gyakran a' régit is újnak vélték) a' nyelvben eggyaránt 's minden külömbség nélkül kárhoztatták; tsak azt állitották tiszta, jó, helyes Magyarságnak, mellyet tudatlan Dajkáiktól, vagy elidegenesedett szülőiktől hallottak. Igy eggyik rész, úgy mint a' másik nyelvünkhöz való ditséretes buzgóságától vezéreltetve, vagy leg alább annak szine alatt, nyelvünknek és igy egész Nemzetiségünknek nyilván veszedelmén munkálódott szédülésében. A' közönség pedig, maga tulajdon álhatatlansága szerént, hol az egyik, hol a' másik résznek tapsolt, és az azoktól el tanúltt közmondásokat, okoskodásokat untig kiabálván, magagondolatlanúl és büszkén üzte birói vas hatalmát, a' nélkül hogy a' tárgy nagyságát, nevezetességét, szokott vakságában el nézni, meg fogni tudta vólna.

A' hazánkban ekép élesztett tüz mindazáltal hoszszasabb ideig lappangott, tsak imitt amott vetvén szikrát, míg azt eggy fiatal hazánkfia, boszszúálló kivánságától indítatván, merészen és még eddig nem esmért dühösséggel felélesztette. *A' Mondolat* olly esméretes, hogy arról hoszszasan beszélni kár vólna. A' Szerzőnek valóságos boszszúálló tzélja kitetszik mind abból, hogy nyilait egyenesen eggy *buzgó hazánkfia* ellen forditotta, kinek némelly nyelvbeli tévelyedéseit, a' hazai tudományosság és honni nyel-

vünk több ízléssel leendő miveltetése körül tett számtalan fáradozásai, nagy érdemei könnyen elfelejtetik velünk, mind pedig azon durva, *paraszt* gorombasággal sértő *tzim-metszésből*, mellyet *hazai Litteraturánk szelíd Gyeniussa* örömest borítana örök éjbe, hogy illetlen *megfertéztetését* a' késő maradék előtt eltitkolja. Egyébbaránt ezen könyvetskében minden újítások eggyaránt nevetségesekké tétetvén és a' jó a' rosztól, a' szép az otsmánytól, a' szükséges a' szükségtelentől nem választatván el, az Ellenfél meg-győződését nem mozdithatja elő.

Hasonló mind tzéljára, mind foglalatjára nézve a' *Mondolatra* nem sokára kijött *Felelet*. Személyes sértések és a' gunyolásnak néha ugyan elmés, de mindég mérges fullánkjai által ügyekszik az Ellenfélt letiporni és a' Mondolat Szerzőjét különösen, a' Magyar olvasó Község előtt elveszteni. Az elmék a' hasonló irások által tsak jobban felhevülnek és a' hasonlás mindég nagyobb lesz.

Az *Ó és Új Magyarnak* Szerzője a' két felek között való eggyeztetés eszközlésének szine alatt lép ugyan fel, de ehez vagy nem értvén, vagy indúlatja a' hideg fontolást meg nem engedvén, nem sokára tárgyától eltér és eggy szorgalmatos, ügyekező Tudósunknak üldözését árulja el, mint allatomos tzélját.

Ezeken kivül két folyó irásainkban, a' *Tudományos Gyüjtemény*ben és a' honni Tudományosságra nézve igen hamar elhunyt *Erdélyi Muzéum*ban több Tudósaink jelentek meg a' tsata piatzon mind a' két részről, ezen valóban Nemzeti és minden tekintetben nevezetes ügyünkről értekezvén. De ezek is hevességekben a' dolgot tsak eggy oldalról tekintették, és a' részre hajlatlanság örve alatt az *újitásbeli szabadságnak veres süvegét* tévén fel, vagy a' *régi sötétséget szerető nyelvbeli Ultra-ságot* vévén pártfogások

alá, a' kérdés eldöntésére elégségesek nem voltak. Szegény nyelvünk keservesen nyögött merész tsapásaik alatt; és minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a' két felek közűl is a' kevésbe hevesek rettegve 's lelkéndezve várták a' tsata kimenetelét, a' dolog bővebb kifejtését és a' kérdés végelhatározását. A' győzedelmesnek dühe, akár mellyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.

Nagy köszönettel tartozunk tehát azon *tudós Küldöttségnek*, melly a' *Martzibányi* Nemzetségnek hazai Litteraturánk elömozdítására tett szerzeményjére ügyel, hogy 1816-dik esztendőre a' következendő jutalomkérdésnek megfejtését tette fel: „Minö „tudományos rendszabások szerént kellene 's lehet„ne új szavakkal és szóllás módokkal a' Magyar „nyelvet bővíteni, a' külömbféle Tudományokra 's „Mesterségekre nézve?“ Igy hazánk Tudóssainak új, szép alkalmatosság nyujtatott arra, hogy e' tárgy körül erejeket megpróbálják; azt, minden pártosságot félre tévén, nyelvünk ditsőségére, hazánk valóságos hasznára és egész Nemzeti kimiveltetésünk kétségben nem hozható elömozdítására, elhatározni ügyekezzenek és itéleteket a' Nemzeti Muzéum hathatós szárnyai alatt közre botsájthassák.

Én eggy felöl a' kérdés nevezetességéről, a' megfejtésben előfordúló nehézségekről, más felöl a' kiszabott idő rövidségéről tökélletesen meg lévén győződve, tsak félve fogtam a' munkához. Tsupán *honni nyelvünk buzgó szeretete* gerjeszthette bennem azon *gondolatot*, hogy ezen reám nézve új pályán meg-jelenjék. A' *gondolatból* pedig *valóságot* tsak a' feltett kérdés bővebb megvi'sgálása szülhetett, melly által arról meggyőződtem, hogy az érdemes Küldöttségnek nyelvünk miveltetése körül való gondolatai, az enyimekkel tökélletesen megeggyeznek.

Ebből ugyan is, vélekedésem szerint, ki tetszik, hogy a' nyelv új szókkal és szóllás formákkal való gazdagítása kétségbe nem hozatik ugyan, de egyszersmind különösen ohajtatik az is: hogy ezen újitások nyelvünknek különös természete, szembetünő tulajdonságai és valóságos keleti, a' nyugotti nyelvektől külömböző Kharaktere szerént tétessenek meg. „Elkerülhetetlenül megkivántatnék a' megfejtésben" igy szóll az említett Küldöttség eggy, a' kérdés után vetett rövid, de nyomós jegyzésben „hogy a' „Magyar nyelv belső történetei, grammatikai al„kotmánnya, az Europai tudós nyelveknek példáik „és az a' tekintet, hogy a' Magyar nyelv *napkeleti* „*nyelv*, folyvást szem előtt tartassék" Én semmi töllem kitelhető fáradságot sem sajnálottam és minden ügyekezetemmel azon voltam, hogy a' kijelentett kivánságoknak megfeleljek. Tsak abban távoztam el azoktól, hogy a' nyelv kimiveltetéséről megállapitott szabásaimat nem szorítottam a' tudományos és mesterségbeli szavakra, szóllás módokra; hanem az egész nyelvre, és annak minden tekintetü kimiveltetésére kiterjeszkedtem. Merész képzetemben egy *tökélletes épületet* bátorkodtam meg ragadni; vajha gyenge erőm buzgó kivánságomnak megfelelt volna! — Ez talám nem fog nékem vétkül tulajdonitatni, ha meg gondoljuk, hogy az új szók és szóllás módok akár mellyik különös neme, a' nyelv újitás közönséges törvényeinek szükségeskép' alája vettetik. A' mennyiben mindazáltal a' tudományos és mesterségbéli szók és szóllás módok különös tekintetet érdemlettek, kötelességemnek tartottam azokról különösen értekezni.

Ha valamelly dolgon állaposan akarunk segíteni, szükséges annak mostani és előbbeni állapotját voltaképpen esmérnünk, mellyre nézve ezen értekezésem *első részében* én is előre botsájtottam *nyelvünk tör-*

téneteinek rövid elö-adását, mellyen épül az egész munkám, de kivált annak *második része*, hol az *újitások* és nevezetesen az irók által teendö újitások *szükségéröl*, annál bövebben tartottam kötelességemnek értekezni, minél többen találkoznak kazánkban ollyanok, kik azt kétségben hozzák, és az újitásokat, nyelvünk nagy hátráltatására, kárára eggy átaljában tilalmazzák. A' *harmadik rész*ben azon *módokat* veszem szoros vi'sgálat alá, *mellyek segitségével gazdagithatjuk nyelvünket* új szavakkal, szóllás formákkal; a' *negyedik*ben végre meg ügyekszem mutatni, mikor és miképpen kell ezen *módok*kal élnünk, ha azt akarjuk, *hogy újitásaink tzélunknak megfeleljenek és foganatosok legyenek.*

ELSŐ RÉSZ.

A' Magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata.

ELSŐ SZAKASZ

Nyelvünk régibb történeteinek vizsgálásában előforduló nehézségek és ezeknek eloszlatására szolgáló eszközök.

A' nyelvek származása és első kifejtődése a' Nemzetek eredetének és leg régibb viszontagságainak mély homályjában vész el. A' mint erről a' leg régiebb időkről szólló irások és emlékek hijjával semmi bizonyost sem tudunk, úgy a' nyelvek eredetének és első tökélletesedésének nyomozásában is a' leg nagyobb nehézségekkel küzködünk. *A' józan okosság*, a' más nyelvekkel való *összse-hasonlitás* és az illy dolgokban tapasztalt *eggyszerüség*, szinte egyedül való kutfejeink. A' történeteknek mindazáltal inkább az eggyes esetek valóságának fenn álló emlékek, irások által való bebizonyitásán, mint puszta okoskodásokan épültt Országában ezen gyengén pislogó métsetskék tsalfa fényénél, mindég tsak eggy nagyobb, vagy kissebb homály között tapogatunk félve ide 's tova, könnyen el tévelyedünk és tántorithatatlan igazságokra soha sem juthatunk. Honni nyelvünk e' részben nem teszen kifogást; sőt

inkább a' körülette való vi'sgálódások nehezebbek, bizonytalanabbak, mivel Nemzetünk első lakhelyétől, — ezt akár hol állapitjuk is meg, — még pallérozottságának, következőleg nyelve kimiveltetésének tsetsemő korában válván meg, a' leg nagyobb viszontagságok között és lakásának gyakori változtatásával jutott Europának azon részébe, hol végre megtelepedett, és ös-honjától több száz mértföldek, számtalan külömbféle Nemzetek által elválasztva, több Századok ólta lakik. Itt szokásaik és nyelveikre nézve egészszen idegen Nemzetségektől vétetvén körül, söt azoknak eggy részével egészszen öszvevegyülvén, más távolabb lévőkkel pedig közösködvén, nyelvét azoknak *kerülhetetlen és hathatos befolyásokkal* hozta a' kimiveltetésnek azon pontjára, mellyen azt ma szemléljük.

Ezekhez járúl még, hogy Ázsiának azon részeit, mellyekben eldődeinknek Ös lakhelyét gyanithatjuk, és az ott még a' legnagyobb vadságban lévő Nemzeteket, különösen nyelveiknek saját tulajdonságaikra nézve, kivált mi Magyarok, épen nem esmérjük. A' tizenharmadik század közöpe tájján némelly Barátok a' *Baskirok* között akadtak ugyan valamelly Magyar maradványokra; *) de ezeknek az újabb időkben majd semmi hiteles nyomok sem találtatik, — mert a' miket *Turkolyi* **) és *Or-*

*) Igy *Julianus*, ki a' IV. Bela költségén elindult négy Barátok közül egyedül maradt meg, 1238 és 1240 közt. Pray Annal. vet. Hung. 516 l. Igy Plano Carpini 1246-ban és Rubriquis 1253-ban kik közül az elsőt IV. Intze Pápa, a' másodikát IX. Lajos Frantzia Király küldötte a' Tatárokhoz. Pray Diss. Hist. Crit. Második Disser. 58 l.

**) *Turkolyi*nak, eggy Magyar születésü Muszka katona Tisztnek, a' *Káspi* Tenger pártjáról *Asztrakan*ból *Szikszón* lévő Atyafiaihoz 1725-ben irt

lay *) az Ázsiában lévő Magyarokról mondanak, kétségesek és több bizonyságokat kivánnak. Annyival inkább lehet tehát sajnálni, hogy ama tudós, nagy buzgóságú hazánkfiának *Sándor Istvánnak*, ki, magát eggy Azsiának belső részeibe, a' Magyar Nemzet maradványainak, vagy rokonos Nemzetségeinek felkeresésére teendő utra elszánta vala, **) ditséretes ügyekezete telyesedésbe nem mehete.

Illyen nehézségek között, tsak a' leg nagyobb vigyázattal és tudatlanságunknak gyakori megesmérésével, szedhetjük öszve nyelvünk régi történeteinek *töredék darabjait*. A' később időkben Nemzetünk polgári és tudományi történeteiből nagyobb világot merithetünk ugyan nyelvünk belső történeteire nézve is, de ezen pályán tudósaink közül mind eddig eggy sem jelenvén meg, kit vezérül fogadhatnánk, a' járatlan pusztaságon új ösvényt kell törnünk, és igy gyakori botlásoknak, tévelyedéseknek vagyunk ki téve.

Ezek igy lévén, szent kötelességünk mind azon módokat, mellyek a' dolog valamennyire leendő felvilágositására szolgálhatnak, segitségül venni, egygyes okoskodásainkat a' *kritika* merő serpenyőén előre meghányván. Az eddig mondottokan kivül még két segéd kutfőre találunk, az eggyik *nyelvünk belső alkotása*, a' másik annak *rokonságai*, melly

---

mesés Levelét nézd *Sándor Istvánnak Sokfelejében*. 7. Dar. 146 l.

*) Muszka Udvari Tanátsos *Orlay János*, érdemes hazánkfia 1803. esztendőben *Tertina Mihály Nagy Váradi* Kir. Tanitóhoz *Petersburg*ból intézett Levelében erősiti, hogy eggy, az *Ural* hegyei körül lakozó Nemzetség, mellyet a' *Ruthé*nek *Uritsi* nevezettel külömböztetnek meg, eggy valóságos Magyar Dialektet beszélne. *Schedius Zeitschrift von und für Ungern* 1803-ik 4. Dar. 2 Füz. 134. l.

**) *Sándor István Sokféléje* 5. Dar. 111. l.

az elsőből foly. A' Magyar nyelv *eredeti* é, vagy másoknak és mellyeknek *származékja*? Vagynak-é *rokonjai* és különösen mellyek azok? Ezen nevezetes kérdések megfejtése nyelvtudóssainknak kevéssel ez előtt igen kedves tárgyok volt. Nagy készülettel, de még nagyobb tüzzel, részre hajlással fáradoztak abban számos hazánkfiai; söt még idegen, nyelvünkel esméretlen Tudósok is belé avatkoztak hivatlanúl ezen Nemzeti ügyünkbe, és még is sürű homály boritja azt. Alig állitá fel eggyik nagy tudománnyal és ki mondhatatlan fáradsággal ingadozó állapokon *kártya házát*, a' midőn azt eggy másik, az Etymologyiának legtündöklöbb tzifraságival ékeskedő uj épülete által, örök homályba vetette, mellynek eggybe roskadt omladékin eggy harmadik mulandó állitásait újra merészen közlötte az újságon kapó közönséggel. Mindeggyik *képzelt igazságaiból* eggyet is elengedni és a' reá szállandó ditsöségből a' legkissebb részt is másnak hagyni nem akarván, nyakasan megmaradott állitásánál. Igy származott azon zürzavar, mellynek elháritását itten megpróbálni bátorkodunk.

Ha eggymás között egyébbaránt egészszen külömböző nyelvekben némelly eggy forma, vagy hasonló szavakra 's szóllás formákra akadnánk is; ebből azoknak rokonságát mindjárt következtetni nagy vakmerőség volna, és a' nyelvek közönséges történeteiben való járatlanságunkat árúlná el. A' Nemzetek lakhelyeinek gyakori változtatása, az ebből következett eggyüttélés és a' nevekedő miveltségből folyó közösködés okozta, hogy eggyik Nemzet a' másiktól számos szavakat, söt még szóllás formákat is elfogadott. Az illy költsönözésektől a' miveltebb nyelvek közül eggy sem, a' bárdolatlanabbak közül pedig tsak a' lehet ment, melly a' földnek eggy elrejtett szegletében minden más nyelvektől elszakad-

va formálta ki magát. Ezen eggyes szavak, és szóllás formák valamint a' nyelv természetét nem ronthatják meg, úgy az atyafiság megbizonyitására is elégtelenek. Ki nem nevetné azon tudóst, ki a' Magyar nyelvben találkozó költsönözött Tót szavakból és szóllásokból azt következtetné, hogy a' *Magyar* a' meszsze elágazott *Sláv nyelvnek leánya?* és a' dolog még sem példa nélkül való *) De még ott is, a' hol az illyen költsönözést olly nyilván, mint a' felhozott példában, megmutatni nem lehetne, a' rokonságnak illy gyenge állapokra való épitése nem tsak a' legnagyobb *nyelv vi'sgálói hiba* volna, hanem a' legszörnyüebb, minden hitelt felyül muló képtelenségekre vezérelne. E'kép majd a' *Tahiti*, vagy az artikulussal *O tahiti* **) és az *Algonkin Mohegan* ***) nyelveket is a' magyarral rokonságba hoz-

*) „*Quis nescit*, igy szól *Bochart*," e germanica (nempe lingva) natam esse Belgicam, Anglicam, Danicam, Norvegicam etc. e *Slavonica* Polonicam, *Hungaricam*, Bohemicam, Dalmaticam, Croaticam, 's a' t. *Phaleg et Chanaan* I. Könyv. 15. l.

**) Jóllehet a' *Tahiti* nyelvet tsupán némelly utazók által öszszeszedett kevés szavakból és szóllásokból esmérjük, még is nyelvünkel a' következendő szembetünő hasonlatosságokra találunk: *Heetov*, hét *ooda*, oda vagy inkább ott; *tapoo*, láb vagy tap, egy régi törzsök, mellyből lett tapodni 's talám talp; *innoo*, inni. Ide járúl hogy ezen nyelvben valamint a' Magyarban ezen ige *vagyon* gyakran elmarad, p. o. *Whennua ino*, a' föld rosz; *Tata maitai*, az emberek jók. *Adelungs Mithridates Berlin* 1806. Második Darab 654. l.

***) Az *Algonkin-Mohegan*, vagy *Chippewai-Delawar* nyelv-törzsök, a' mint *Adelung* nevezi, éjszaki Amerikának nagy részébe el vagyon terjedve, és több atyafias nyelvekre oszlik, mellyeknek eggyike az *Algonkin*. Erről megjegyz'

zuk, a' tsendes tengert éjszaki Amerikával ezt pedig Europával, a' mennyibe pedig Nemzetünk itt idegen, Azsiával öszvekötvén. Az illy hasonlatosságokat *) eggy régi minden nyelvekkel közös ős-

Beregszászi Pál (*über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen. Leipzig* 1796. II. l.) hogy a' Magyarhoz hasonlit nem tsak némelly szavakban p. o. *peka*, béke; *uszszin*, eszni, vagy enni; *makete*, fekete; *ouias*, hus; *ustikuan*, üstök; *uskuebi*, ostoba, *neu*, négy 's a' t. hanem abban is, hogy itt valamint a' magyarban a' többes szám *k* által készittetik. De a' mit itten ezen érdemes hazánkúa az *Algonkin* nyelvről mond, az emlitett egész nyelv törzsökről értödhetik. Sőt ezen nagy nyelv törzsöknek némelly leányaiban, az eggyes szókra és némelly különös tulajdonságokra nézve olly hasonlatosságokra is találunk, mellyet az *Algonkin* nyelvben épen nem, vagy legalább olly szembetünöleg nem lelünk fel; p. o. *Új Svéd* országban *jos*, hus; a' *Natikok*nál *neen*, én; ugyan ezeknél a' szenvedő formának *it* alkotója, magyarúl *et tet, at tat*; a' *Mohegan* nyelvnek azon tulajdonsága, hogy az ifiabb leány, vagy fiú testvért az öregebbtől, valamint a' Magyar, különös szavakkal különbözteti meg. 's a' t. *Adelung* az eml. hely. 3-dik Darab. 3-ik Oszt. 583-ik és 595. l.

*) E'féle hasonlatosságok a' leg külömbözőbb nyelvekbe is találtatnak. A' *név* (nomen) képzetét szinte ötven külömböző nyelvekben találtam kevés változással ugyan azon eggy hang által kijelentve. Az illy számos Nemzetekkel közös hangok közzé tartoznak az eggyes számok, a' két első eggyes személyes névmás 's a' t. *Beregszászi* emlitett munkájában 139. és 175. l. több e'féle szavakat hasonlitott öszsze. Ezen vi'sgálodásokra és más egyébb szó nemzési, vagy nyelvbeli fáradozásokra nézve nagy nyereség lenne, ha a' nagy *Lingvarum totius orbis vocabularia comparativa*, melly *Katalin* Muszka Tsászárné parantsolatjára készült, és először ugyan 1786. és 1789. két, későbbre pedig bövitve,

*anya-nyelv maradványai*nak, vagy annak kell tulajdonitani, hogy az ős emberek ugyan azon környülállások között, eggy belső kifejthetetlen vonszodástól ösztönöztetvén, hasonló hangoknak feltalálására vezéreltettek.

Az e'féle emlitett hasonlatosságok tehát, vagy épen semmi, vagy tsak igen távol lévő, egészen elenyészett atyafiságra mutatnak; *a' valóságos rokonságok* bebizonyitására szükségesképen *megkivántatik*: hogy azok a' *nyelv egész belső alkotásában, természetében*, és *a' gyökér hangokban* találtassanak.

Ezeknek előre botsájtása után az igazsághoz talám legjobban közelitünk, ha azt mondjuk, hogy a' *Magyar nyelv eredeti* ugyan, de még is a' *Keleti*, vagy *Semiták* *) és a' *Fennek*, vagy *Lap-*

---

jobbitva 1790. 1791. négy negyedrétü darabban jött ki, nagyobb szorgalommal dolgoztatott, — és az Uralkodás, melly némelly nyomtatványokat a' Fejedelmeknek, nevezetes Könyvtároknak ajándékozván, a' többit (40. eladottokat kivévén) a' Habinetbe elzárt, annak megszerzését ez által olly nagyon nem nehezitette vólna. *Gyarmathi* Sámuel a' Magyar nyelvre nézve több efféléket kijegyzett ezen ritka munkából; *Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis Fennicae originis grammatice demonstrata. Göttingae* 1799. 247. 's köv. lap.

*) Már *Sylvester*, vagy *Erdősi János*, régi nyelvtanitó Könyvében (*Grammatica hungaro - latina in usum puerorum scripta*) melly 1539. új Szigetben (*Neanesi*) jelent meg, és mellyet fáradhatatlan *Kazinczynk* Pesten 1808-ban kijött *Magyar Régiségei 's Ritkaságai* között ujra kiadott, több izben emlegeti a' magyar nyelvnek a' Sidóval való hasonlatosságát. Késöbbre ezt bővebben megmutatták *Otrokotsi Foris Ferentz* (*origines hungoricae Francquerae* 1693) *Oertel János György* (*Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis, speciatim Hungaricae cum Hebraea. Vittembergae* 1746.) *Kalmár György* (*Prodromus idioma-*

pok *) nyelvével szembetünő, kétségbe nem hozható hasonlatossága, rokonsága vagyon. Ha ezen ha-

---

matis Scythico-Magarico-Chuno (seu hunno) Avarici. Posonii. 1770) *Molnár János* Kanonok Úr több esztendőkig folytatott *Magyar Könyvházában*, de főként *Beregszászy Nagy Pál* (nézd fely. eml. munkáját) a' Magyar nyelvet nem csak a' 'Sidóval, hanem a' több úgy nevezett keleti 's más egyébb Azsiai nyelvekkel is összehasonlitván. Ezen tudós hazánkfiának szép fáradozásait csak a' részre hajló Schlötzer nevezheti említést nem érdemlő álmadozásoknak, Nestor III. Rész 119. l.

*) A' *Fenn*, vagy *Lapp* nyelveknek a' Magyarral való hasonlatosságát több idegen tudósok emlegetik, és ügyekezték megmutatni. Ide tartoznak *Rudbeck* (*Specimen usus lingvae Gothicae in eruendis S. Scripturae locis obscurissimis, addita analogia lingvae Gothicae cum Sinnica, nec non Fennicae cum Ungarica. Upsalis* 1717.) *Schlötzer* (*Probe Russischer Annalen.* 101 .l.) *Gatterer* (*Einleitung in die Synchronistische Universalhistorie. Göttingen* 1771.117. l.) *Ihre Oehrling* (*Disp. de convenientia Lingvae Lapponicae cum Hungarica Upsal.* 1777.) *és Hager János* (*Neuer Beweis der Verwandtschaft der Ungarn mit den Lappländern.* Wien 1794.) Ezek mindazáltal a' dolgot nem fejthették úgy ki, a' mint kellett volna, a' Magyar nyelvet eléggé nem esmérvén, melly részről helytelenül ditséri az utólsót a' Göttingeni tudós ujság. Két hazánkfiainak köszönhetjük ezen tárgy bővebb felvilágositását, *Sajnovits Jánosnak*, ki Pater *Hellel* maga volt *Fenn* Országban (*Demonstratio Idioma Hungarorum et Lapponum idem esse.* (?) *Hafniae* 1770. másodszor Nagy Szombathban 1772.) és *Gyarmathi Sámuel*nek, ki az ide tartozó munkákat fáradhatatlan szorgalommal használta és észrevételeit fellyebb emlitett munkájában közlötte. Legközelebbről szép világot nyujtott e' részben *Sthrahlmann* (*Finnische Sprachlehre St. Petersburg* 1816.) a' magyar nyelvre nézve fellyebb emlitett Orlay Tanátsostól segitetvén. Ezen tudományos

sonlatosságokat mindazáltal a' hideg fontolás mérő serpenyőjére teszszük és meggondoljuk, hogy azok inkább a' nyelv belső alkotásában, természetében, mint az eggyes szavaknak megeggyező hangzatjában, és ott is tsak némelly részben és korántsem az egész nyelv épületében találkoznak; ha mondom ezt szemünk előtt tartjuk, eggy tudós nyelv vi'sgálónkkal *) azt fogjuk találni, hogy a' *Magyar nyelv a' keleti nyelvekhez* olly közel áll, mint eggy közös *nagy anyának* külömböző leányaitól való *unokái*. A' *Lapp* nyelveknek úgy látszik, valamivel nagyobb rokonságok vagyon, úgy hogy őket *szinte testvéreknek* lehetne mondani, mellyeknek törzsöke valaha meszsze kiterjedett volt, Ázsiának talám éjszaki részében; de több számos ágazatai a' történet mostohaságai által elvesztenek, és tsak ez a' kettő maradott meg. Ezek is mindazáltal eggyike a' hideg, másika pedig a' melegebb éghajlatba tolyatván, egészszen külömböző környülállások között, külömbözőképen formálódtak ki. —

Megtzáfoltatik tehát *Adelung*nak azon állitása, hogy Nemzetünk eggy *török-tatár-törzsök*, melly *Fenn*, *Goth*, *Vogul*, *Votiak*, és más most esméretlen Nemzeteket olly nagy számmal hódoltatott meg és *vett fel kebelébe*, hogy ez által *eredeti nyelve egészszen elváltozott*. **) Nem lehet ugyan tagadni, hogy

---

fáradozások nyilván bizonyítják, hogy a' Magyar és Fenn, vagy Finn nyelvek rokonságát *Fessler*rel (Gesch. der Ungern I. Rész 175 l.) pusztán tagadni nem lehet.

*) *Joannis Nicolai Révai elaboratior Grammatica. Pesthini* 1806. 1. Dar. 45. l. Ezen érdemes férfiú, kit többször lesz alkalmatosságom emliteni, e' munkájába, nyelvünknek a' keleti és Lapp nyelvekkel való hasonlatosságának felvilágositása körül is nagy érdemeket szerzett magának.

**) *Adelungs Mithridates* 2-ik Dar. 774. l.

nyelvünkben sok török és tatár szavak találtatnak *) és hogy nyelvünk sok szóllás formákban a' törökkel, melly a' tatárnak eggy ágazatja, tsudálkozásra méltóképen megeggyez; **) de ezen hasonlóság inkább eggyes szavakban és szóllás módokban, mint a' szók alkotó részeikben, gyökereikben és a' nyelv belső természetében vétetvén észre, azokat inkább későbbi költsönözéseknek, mint a' rokonság jeleinek lehet tartani ***), Egyébbaránt hogy nyelvünk nem eggy olly *egyveleg*, mint *Adelung* erősiti; hanem valóságos *eredeti* és az illyeneknek minden tulajdonságaival bir, a' második szakaszból bővebben ki fog tetszeni. — Épen illy kevessé engedhetjük meg *Beregszászy*nak, hogy nyelvünk a' *Semiták* és a' *Persák nyelve között mint eggy középen áll* ****) A' *Persák* új nyelve, mert erről vagyon itten szó, a' régi *Persa*, vagy *Parsi* nyelvből vette eredetét, ez számos Arabs és török szókkal, szóllásokkal bővittetvén. A' mennyibe tehát a' magyar nyelv az Arabsal, mint Semita nyelvel rokonos, és a' töröktől vagy ez a' magyartól, a' hoszszasabb közösülés által, eggy némelly szókat és szóllás módokat költsönözett, annyiba az új Persa nyelv a' magyarhoz hasonlit ugyan, de azokat rokonosoknak nem mondhatjuk; még pedig annyival kevésbé, mivel a' *régi Persa*, vagy *Parsi* nyelv, az újnak fő alkotó része,

*) *Gyarmathinak* fely. eml. munkája 222. l.

**) Ezen megeggyezést szépen kifejtette *Beregszászy* fely. eml. munkáján kivül e' következő munkájában is: *Versuch einer Magyarischen Sprachlehre, mit einiger Rücksicht auf die türkische, und andere Morgenländische Sprachen. Erlangen* 1797.

***) *Gyarmathinak* fely. eml. munkája 232. l.

****) *Beregszászy über die Aehnl. der hung. Spr. mit den Morgenl.* 54. l.

ugy

úgy látszik egészszen más természetü, mint a' Magyar, mellyre nézve annak Leánya ettől egészszen külömböző nyelvekhez sokkal jobban hasonlit *); — jóllehet talám egyenesen mondani nem lehetne, hogy a' *Parsi*ban is a' Magyarral némelly hasonlatosságok ne találtatnának, mellyek eggy régi minden nyelvekkel közös ős-anyára emlékeztetnek. Egyébbaránt hogy a' Magyar és új persa nyelv között közvetetlen is történhettek költsönözések, mellyek részről okozhatták a' *Beregszászy* által kifejtett hasonlatosságokat, alább meg fogjuk látni. A' *Magyar* és a' *régi Egyiptomi* nyelvek között való *Rokonságot*, mellyet *Thomas Ferdinand* **) állitott fel, tsak azért sem fogadhatjuk el, mivel ezen tudós a' régi Egyiptomi nyelvet az Ethiopiaival eggynek véli, ennek pedig mint Semita nyelvnek vagyon ugyan

*) *H. A. Le Polier tableaux Synoptiques des mots similaires, qui se trouvent dans les langues Persane, Sanserite, Grecque, Latine, Moesogothique, Islandoise, Sueo-Gothique, Svedoise, Danoise, Anglaise, Alemanique, ou Francique, Haut et Bas Allemande. Paris et Amsterdam.* Különös a' *Persa nyelvnek a' Némettel* való rokonsága, mind az eggyes szavakra, mind pedig a' belső alkotásra nézve; erről már *Leibnitz* megjegyzette: „Integri versus persice scribi possunt, quos germanus intelligat.“ *Otium Hannoveranum* 152. l. vagy Leibnitii Opera omnia. Genevae 1768. VI. Dar. 1-sö Rész 299. l. Az illyen, a' Tudományok éghajlatán tsak igen ritkán tündöklő első nagyságú fényes tsillagnak szavait akármi alkalmatossággal is ki nem halja örömest? Ezen merész állitásától mindazáltal maga Leibnitz elállott késöbbre, a' Német nyelvnek a' Persával való hasonlatosságát szorosabb határok közzé szoritván. Leibnitz munkáinak eml. kiadása VI. Dar. 2. Rész 87. l.

**) *Conjecturae de origine, prima sede, et lingva Hungarorum. Pesthini* 1808.

a' Magyarral hasonlatossága, de ebből épen nem következik, hogy a' régi Egyiptominak is lenne.

Nagyon lehet végre gyanitani, hogy a' *Zend* és *Szanszkrit* *) nyelvek, mellyek úgy látszik, eggy közös nagy anyának unokái, valamint a' *Szinai* is, a' Magyar nyelvel valamelly rokonságban vagynak. Ezen nyelvek nem tsak a' legrégibb esméretes nyelvek közzé tartoznak, hanem azon ősi nyelvhez, mellyen a' legelső emberek beszéltek, — a' mennyibe tudni-illik eggy illyent fel vehetünk, — legközelebb állanak, mind eggyügyü voltokra, mind pedig egész alkotások' természetes eggyszerüségére nézve. De e' részben hazánkfiaitól még igen kevés próbák tétettek; mert ugyan is a' melly szókat *Beregszászy* **) a' *Zend*ből Magyarokkal eggybe ha-

*) Nemzetünknek nem kis ditsőségére válik, hogy a' *Szanszkrit nyelvet*, mellyet az Indiai Papok igen sokáig az idegen Europaiak előtt a' legnagyobb féltékenységgel titokban tartottak, eggy magyar születésü Misszionarius *Hanxleben János* tanulhatta meg legelőször (*Eichhorns Geschichte der Lit. teratur Göttingen.* 5-ik Dar. 255. l.) Ezen érdemes hazánkfia mindazáltal nem elégedett meg annak megtanulásával, hanem azt külömbözö irásai által a' tudósokkal közleni is akarta, melly végre munkáit a' *Propagandának* által adta. De *Paulini a S. Bartholomaeo*, eggy Ausztriai születésü Misszionarius társának e' részbe inkább kedvezett a' szerentse, ennek ugyan azon tárgyról később irott munkái a' *Propaganda* által kiadattak, míg az elsőbbéi — ennek Könyvtárában a' mojok eledele lettek; igy *ragadtatott el a' Magyartól a' ditsöség*, mellyet annyival inkább meg érdemlett, mivel *Fra Paolo utazásainak* frantzia *forditója, Anquetil du Peron* szerént (III Dar. 542. l.) ez egész tudományát az ő és *Boscoping* munkáiból szedegette.

**) *Ueber die Aehnl. der Ung. Spr. mit den Morgenl.* 121. és 122. l.

sonlitott tsekélység, a' mit pedig *Sajnovits*,*) *Hell* után a' *Szinai* nyelvről mond, igen közönséges, hogy sem mi azokan épitvén állitásunkat, az emlitett nyelveknek a' magyarral való rokonságokat, akármelly távolról is elfogadhatnók. Itt tehát itéletünket felföggesztvén, ezen tárgy bővebb kifejtését a' szorgalmatos maradékra bizzuk. Azt mindazáltal talám egész bizonysággal elmondhatnok, hogy ha van is ezen nyelveknek a' magyarral valamelly rokonságok, az nem lehet olly szoros, mint a' *Semita* és *Lapp* nyelvekké, mivel azok, a' mennyire esmérjük belső kharakteröket, inkább szitanak a' nyugotti, mint a' keleti nyelvekhez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Nyelvünk első Kiformáltatása Ázsiában.

Ős-apáinknak első lakhelye felett nem egygyeznek meg történet iróink, az itt uralkodó sötét bizonytalanság megengedvén, hogy mindeggyik ez, vagy amaz megkedvelt képzetén pompás, de gyakran képtelen és mindég összeomlással fenyegetődző épületét kénye szerént felemelhesse. Mind ezen külömböző vélekedéseket elöszámlálni és vi'sgálat alá venni egyfelől unalmas, más felől pedig szükségtelen is volna, az itten elterjedett sürü ködnek eloszlatása nem állván hatalmunkban és tudatlanságunknak eggyenes megvallása utolsó és eggyetlen eggy menedékünk lévén. Elég legyen közönségesen megjegyezni, hogy *közép Ázsiának magosabb része*, melly lakosokkal gyakran szerfelett megtelvén, azokat kinyomta, és a' földnek több részeit új, ad-

*) *Demon. Idioma Ung. et Lapp. idem esse.* 47. és köv. l.

dig esméretlen Nemzetekkel elboritotta, — *lehetett a' Magyaroknak* is, valamint sok más Nemzeteknek, *első böltsőjök*. Itten nyelvünk azon közönséges törvények szerént formálta ki tsetsemő korában magát, mellyeket a' jozan okosság minden nyelvekre nézve eggy formán közöl velünk. Ezekre eggy futó tekintetet vetvén, eggy olly talpkövet teszünk le, mellyre további okoskodásunkat egész bizodalommal épithetjük.

Az embert tsupán állatnak tekintve is, nem foszthatjuk meg a' nyelvtől. Valamint az oktalan állat külömbözö hangejtések által iudulatjait; örömét, szomorúságát, haragját ki tudja jelenteni, ugy az ember is fájdalmas, örvendezö állapotját, inai ezek által akaratja ellen mozgásba jövén, némelly szorongatva kitaszitott hangok által közleni eleitöl fogva tudta. Még ma is, midön valamelly indulattól, vagy fájdalomtól hirtelen és erössen megragadtatunk, mostani tsinosabb nyelvünkről megfelejtkezvén, ösi oktalan állapotunkba vissza térünk, és némelly sokat jelentö, de tagatlan hangok által ügyekszük szorongatott szivünket enyhiteni. Ezen elsö oktalan állati hangokból mindazáltal az egész nyelv eredetét megmagyarázni nem lehet, ha mindjárt *Condillac* *) és *Rousseau* **) szerint az indulatoknak tagjaink és ábrázat vonásaink mozgásával való kijelentését, mellyet az emlitett Tudósok megfoghatatlanúl kivántak ide huzni, segitségül vennök is.

Tsak az embernek jobban kifejtegetett beszéllö eszközei, és mindenek felett *értelme* formálhatott

---

*) *Essai sur l' origine des connoissances humaines* 1 Dar: Grammaire 2. Chap.

**) *Sur l' inégalité parmi les hommes* etc. 1-sö Rész.

ezen *tagatlan hangokból*, mellyekkel az oktalan állatok ezer meg ezer esztendőktől fogva minden változás nélkül élnek, valóságos *értelemmel felruházott tagos szavakat*. Ezen, igy származott *indulati nyelv* az eszmélő embernek nem volt elégséges. A' rajta kivül való tárgyakat és azoknak külömböző tulajdonságait észre-vévén és magától megkülömböztetvén, azokat különös hang-jelekkel is törekedett eggy mástól elválasztani. Az e' végre megkivántató hangoknak feltalálására, miuden érző eszközei közül mellyik vezérelhette ötet bizonyosabban, mint a' *hallás*? A' külömböző tárgyak által adott *természeti hangoknak követése* volt tehát az a' mód, melly által a' leg első indúlati nyelv gazdagittatott. Az illyen *onomatopoetikonok*nak minden esméretes nyelvekben találtatnak sok és kétségben nem hozható nyomai, még pedig annál többek, minél eredetibb valamelly nyelv. Ezen okra nézve gondolja *Adelung*, *) hogy a' *Mantsur* nyelv, mellyben az illy természeti hangot követő szavak magok eredeti értelmökben nagy számmal fordúlnak elö, a' leg régibbek közzé tartozik. Valóban a' *magyar nyelv* é' részben semmit sem enged a' *Mantsurnak*. Alig van eggy akárminémü természeti hang, mellyet azt követő szóval ne fejeznénk ki; p. o. *dör-ög, zör-ög, es-ik, vis-it, ki-ált, bö-g, or-dit, röf-ög*, 's a' t. ki gyözné mind elö számlálni? **)

De a' hallott természeti hangoknak követései csak némelly képzeteknek kifejezésére szolgálhattak; hány tárgyak egészen hangtalanok? Ezeknek megnevezésére ös apáinkat föként a' *több érző eszközök*

---

*) Annak *Mithridatesze* 1-sö Dar. 515. l.

**) Ezek nagy szorgalommal eggybe vagynak szedegetve a' *Debreczeni nagy Grammatika* 4-dik Toldalékjába.

vezérelték. Hogy minden érző tehetségeink között eggy különös, ha mindég nem is kimagyarázható megegyezés találkozik, minden által-látja, a' ki meggondolja, hogy azoknak felsőbb tehetségei az emberben az értelemtől függenek, és abban, mint eggy *sensorium commune*-ban, összse jönnek. Minden szemmel látható tulajdonságnak p. o. vagyon a hangok Országában eggy különös jele, melly annak vagy egészszen, vagy valamennyire megfelel a' mi értelmünk szerént. De ezt a' megegyegzést könnyebb érezni, mint kijelenteni. Igy ezen szó *villám* hangjára nézve is, úgy látszik, eggy hirtelen eltünő jelenetet fejez ki, mellyre nézve talám egész bizonysággal el mondhatjuk, hogy ős atyáink a' látás és hallás által értelmünket eggy formán érdeklő benyomások által vezéreltettek ezen törzsöknek *vil* feltalálására, mellyből a' nyelv további ki miveltetésével ezen szép szavaink lettek: *villam*, *villámlik*, *villámlás*, *villog*, *villogás*, *világ*, *világos*, *világosság*, *világit* 's a' t.

Ezen módok és gyakran a' puszta történet segitették az első embereket a' nyelv szerkeztető részeinek feltalálására, a' természet unszolván, a' szükség kényszeritvén a' látott tárgyak meg nevezésére.*) De ezekről itt méltán támadhat az a' kérdés, hogy millyenek lehettek. Azt talám senki is kétségbe hozni nem fogja, hogy eleintén tagtalanok és durvábbak voltak, míg az embereknek beszéllő eszközei, a' hoszszasabb gyakorlás által, az eggyes betük és egész tagok megkülömböztetésére alkalmatosokká váltak. A' magán-hangzók a' mássalhangzóknál kön-

*) Nam varios linguae sonitus natura subegit
Mittere, et utilitas expressit nomina rerum.
Lucretius.

nyebb ki mondásúak lévén,*) természetesen az azokkal való élés meg előzte a' mássalhangzók feltalálását. De azoknak számok tsekélyebb, hogy sem az általok összetehető hangok a' leg első emberek szükségeinek is megfelelhessenek; kénytelenek voltak tehát mindjárt eleintén a' külömböző beszéd eszközeinek külömböző mozgásai által terhessebben kilökött hangokat segitségül venni, és azokat a' szavak alkotására használni. De itt is a' könnyebb módot az nehezebbnél örömestebb választván, eleintén eggy mássalhangzót eggy utánna vetett magánhangzóval kötöttek összze, és későbbre ezen tagokat eggy vég mással hangzóval toldották meg. Hét és több mássalhangzóknak közvetetlen eggy másra következtetésök, már nagyon gyakorlott beszéd eszközöknek jelei és feltalálásokat tsak később időknek lehet tulajdonitani. — Ezen elől adott mód szerént tehát a' nyelveknek *legrégiebb gyökér szavaik* mind *eggytagúak* lettek vólna. Ezen vélekedést mindazáltal nem minden tudósok fogadták el. De bátor a' *Semita nyelv-tanitók*, a' sötét tizedik századból való nem filozofus és üres koponyájú *Rabbinek* által eltsábitatván, a' *két tagú gyökér-hangokat* állapitják meg, a' *Hemsterhuis* Görög oskolája pedig gondolatlanúl ugyan ezen

*) Eggy Nemzet sints a' földön, mellynél az öt főbb magán-hangzók meg ne volnának, eggy sints, melly azoknak legkényesebb változásait is kimondani ne tudná. Ellenben majd minden vadabb Nemzeteknél a' nálunk ésméretes mássalhangzók közül némellyek hibáznak, és ök azoknak kimondására alkalmatlanok. Igy hibáznak a' *Tahitibelieknél* az *f. g. k. s.* és *c.* betük, mellyre nézve az Europai neveket kimondani nem tudván, igy rontják meg: *Tutu*, Cooke; *Tapane*, Banks, *Hiti*, Hiks. 's a' t.

állapon épit, sőt *Lord Monbodo* *) még tovább megyen és némelly Amerikai vad Nemzetek nyelveiből okoskodván, azt állitja, hogy a' *gyökér hangoknak sok tagúaknak* kell lenniek; mi még-is ezeknek példájok által az előbbeni sokkal természetesebb állitásunkban, mellyben a' Németföldnek két nagy nyelv filozofussai, *Adelung* és *Herder* velünk kezet fognak, nem engedjük magunkat megtántoritani; még pedig annyival kevésbe, mivel Azsiának több Nemzetei a' dolgot nyilvánságosan bizonyitják és maga Anyanyelvünk is e'részben mellettünk szóll. Azsiának délkeleti szegletiben eggy egész nagy Nemzet-tsoport lakik, mellynek külömböző nyelvei még ma is tsupán ezen eggy tagú, leg első hangokból állanak és azért *eggyszótagú nyelveknek* is neveztetnek. Ezek közül pedig a' *Szinai* még közelebb jár az első természeti nyelvhez, minden eggyes szavak tsupán eggy mással- és eggy reá következő magán hangzóból lévén alkotva. A' *Tibeti* és *Tunkini* nyelvek, mellyek még az eggyszótagúak közzé tartoznak, a' természetnek legkönnyebb kimondású hangzatjaitól már annyiba eltávoznak, hogy a' magánhangzót gyakran két mássalhangzó közzé teszik és néha két eggy másra következő mássalhangzót nem tsak a' szó végére, hanem annak kezdetére is helyheztetnek. A' Magyar nyelv már ma ugyan nem eggy szótagú, de egész természetéből lehet gyanitani, hogy valaha az volt. Nints majd eggy *eredeti Magyar* szó is, mellyet a' szó nemzésnek közönséges törvényei szerént minden erőltetés nélkül, valamelly eggytagú gyökér hangból ne származtathatnánk, ha annak valóságos

*) *James Burnet Lord Monbodo of the origin and Progress of Language. Edinbourg and London* 1775. 6. *Dar.* 8-*ad* rétben. Németül *Schmidtől, Herdernek* előbeszédével. Riga 1784. 1785. 2. Dar. nézd a' 3-dik Könyv 6-ik Szakaszszát.

értelmét már ma tökélletesen megmagyarázni és meghatározni nem is tudnok.

Az eredeti nyelveknek ezen első *elementumai*, mellyeket a' Leány és egyelités által származott nyelvekre nézve tsak anya és alkotó nyelveikben nagy bajjal lelhetjük fel, természetökre nézve is tsak kevés számúak lehetnek; ide járúl még, hogy az első emberek restségök, beszéllő eszközeik hajlékatlanságа és más egyébb környülállások által a' lehetségeseknek feltalálásában is akadályoztattak. Mi tsuda tehát, hogy minden esméretes nyelvekben az illyen állaphangok olly kevés számúak? *Fulda* szerént a' Németben tsak 5. vagy 400. *Fourmont* szerént a' gazdag Görögben tsak 500. *Bayer* és *Fourmont* szerént a' Szinaiában tsak 330. legfelyebb 550. illyen ösgyökerek találtatnak. *) Hogy e' részben a' Magyar sem gazdagabb a' többieknél nagyon lehet gyanitanunk, de erről semmi bizonyost nem mondhatunk, nyelvtudóssaink ezen nevezetes tárgyát visgálódásaikra mind eddig érdemesnek nem találván. **) Ezen tsekély készületből hogy származhatott a' nyelveknek bámulandó kiterjedésü épülete, azt kell már most megvi'sgálnunk.

Láttuk felyebb, hogy érzeményeink kölömböző eszközei által értelmünk hasonló benyomásokat nyer a' leg külömbözőbb targyakról. A' látás, izlés, tapintás, szaglás és hallás benyomásai között való megeggyezés, — hogy a' belső kényesebb és nehezebben megfogható érzeményeinket elhalgassam, — valamint sok új hangoknak feltalálására vezérelte az első embereket, úgy másfelől azt is eszközölte,

*) *Adelung* Mithridatesszének Bévezetése. XVI. l.

**) Tudtomra tsupán a' *Debreczeni nagy Grammatikának*, melly Bécsben 1795-ben jött ki, érdemes szerzői tettek e' részben említésre méltó próbát. nézd 241. 's köv. l.

hogy ugyan azon eggy hangot több külömböző tárgyak megnevezésére is használták, az az, nagy részint az új tárgyakat a' már esméretes régiebbekkel való hasonlatosságok után nevezték el. Igy származtak azon számos *két értelmű szavak* és *gyökér hangok*, mellyekkel minden eredeti nyelv tömve vagyon. Ha mindjárt a' sok számos benyomások által eredeti erejétől valamennyire megfosztatott elménk az illyen szavak külömböző értelmei között ezen hasonlatosságot észre nem is venné; gondoljuk tsak meg, hogy az illy elnevezések a' hasonlatosság külömböző gráditsain keresztül menvén, végre olly képzetekhez jutottak, mellyeknek az első képzettel már ugyan közvetetlen semmi hasonlatosságok sintsen, de a' közbe lévő gráditsok által abból könnyen származtathatnak. Ezen német szónak *Geist* képzete eggy fujó szélnek, vagy eggy forrásban lévő testnek képzetéből eredett, a' mint ezt *Adelung* eggy hosszú sor közben lévő értelmei által megmutatta. Ha már ezen közben lévő képzetek egészszen elvesztek, a' hasonlatosságoknak feltalálása nehéz, és gyakran egészen lehetetlen lesz. Az illyen hasonlatos képzeteknek ugyan azon hangokkal való elnevezésök, a' józan okosság törvényei szerént, mellyek minden nyelvek példái által megerösittetnek, három külömböző módokon történhetik meg; tudni illik:

1-ször Legtermészetesebb mód volt a' már feltalált neveknek az új atyafias képzetekre *minden változtatás* nélkül való által tétele. Illy szavakkal majd minden nyelv bövölkedik, ezen bövités módja még miveltebb állapotjában is szünet nélkül használtatván. A' mi magyar nyelvünk pedig rakva vagyon ezekkel p. o. *világ* (lumen) *világ* (mundus) *nem* (non) *nem* (genus) *háló* (rete) *háló* (pernoctans) *szem* (oculus) *szem* (gramen) *ár* (pretium) *ár* (subula) 's a' t.

2-szor Ezen mód által mindazáltal a' nyelvben sok kétségek támadván, az első emberek az által kivántak segiteni magokon, hogy a' *szavak kimondását* a' külömböző értelem szerént *elváltoztatták*. E' részben a' *Szinai* nyelv, melly a' nyelvek eredetére nézve eggyik a' leg nevezetessebbek közül, nagy különösségekkel bir. Ebben ugyan is a' szók mind eggy tagúak maradván, az eképen származható kevés számú eggybeköttetések korántsem voltak elégségesek a' külömböző számos képzeteknek kifejezésökre, mellyre nézve ugyan azon eggy szónak, a' hangnak tsak tsekély változtatásával, sok és gyakran a' legkülömbözőbb tárgyak megnevezésére kell szolgálni.*) Hogy eleink is gyakran éltek e' móddal, tagadni talám senki sem fogja, ha szavainkat a' magok gyökér hangjaira fel osztván észre veendi, hogy ugyan azon, de kimondásokra nézve valamennyire külömböző gyökerek a' leg távolabb lévő képzetek kifejezésére használtattak. Ezen módnak némelly közelebb lévő maradványi még ma is találtatnak nyelvünkbe; p. o. *agy*, *ágy*; *hal*, *hál*; *faj*, *fáj*; *vad*, *vád*; *var*, *vár*; 's a' t.

3-szor A' napról napra nevekedő képzetek kifezésére minden eddig nevezett módok elégtelenek voltak. Nagy lépést tett tehát a' tsetsemő emberi elme nyelvének tökélletesebb kimiveltetése felé, midőn *két már régen megnevezett képzetek hangjait eggy harmadik rokonos új képzetnek meghatározására hasz-*

*) Igy ezen eggy szó *Su* a' hangnak rövid vagy hosszú, vastag vagy vékony volta, és más hasonló változásai szerént, könyvet, fát, nagy meleget, pitymallatot, esőt, és esést, adakozást, megszokást, elvesztett fogadást; *Tsun* pedig Urat, disznót, konyhát, oszlopot, adakozást, készülést, vén asszonyt, hasitást, keveset, nedvesitést, rabot, rabszolgát 's a' t. teszen. *Adelung Mithridatesszének* 1-ső része 42. l.

nálta azokat eggy szóba összszehúzván. Igy származtak, a' *Szinaiak* éneklő nyelve helyett, a' Nemzetek nagyobb részénél tökélletesebb, szebben hangzó, *több tagú nyelvek*, mellyek a' leg külömbözőbb képzetek kifejezésére alkalmatosok, és a' Nemzetek nőttön növő szükségeinek, ezen módnak bővebb, vagy szükebb, szerentsésb, vagy szerentsétlenebb használása szerént jobban, vagy kevésbe felelnek meg. Ebből eredett továbbá a' nyelveknek *grammatikai alkotások*, melly őket eggyes hangokból valóságos nyelvekké teszi. Minekelőtte mindazáltal ezt bővebben kifejtegetnők, szükséges lesz itten eggy kevéssé megállapodván, rövideden megvisgálnunk, melly utakon módokon eredtek a' *beszédnek-külömböző részei*; mellyre nézve szükségesképen viszsza kell mennünk a' nyelvek leg első eredetéig.

Az indulatok és testi fájdalmaknak leg első kijelentésök, vagy is a' leg első *indulati nyelv* tsúpa *felkiáltásokból* állott. Erre nézve a' felkiáltások, vagy is *közben vetők*, az indulatok kifejezésére minden Beszéd-részek között legalkalmatosbak, olly annyira, hogy az őket maga idejében használni tudó indulat festők, vagy Költők eggy helyesen előforduló közbenvető segitségével szivünkhez hatalmasban beszélnek, mint a' Költés legtzifrább képeivel tékozolva felruházott tzikornyás előadásaik által. Még a' természeti hangoknak leg első követései is nem voltak egyebek durva felkiáltásoknál.

Ezekből mindazáltal nem sokára származtak az *igék*. A' hallott hangnak követése eleintén az emberektől utánoztatván, a' tárgynak minden meghatározása nélkül jelentette azon hangot, mellyből eredett. Tsak későbbre volt a' gyakorlottabb elme arra alkalmatos, hogy azt *magától* megkülömböztesse és *magát a' tselekedetet*, mellynek a' hang következése volt, azzal nevezze, p. o. halván az em-

berek, hogy a' marha ezen hangot *bő* adja magától, a' *bő-g* eleintén minden meghatározás nélkül tsak azt a' hangot jelentette, tsupa felkiáltás volt; sok vad nemzetségeknek nyelvök még ma is majd nem egészszen illyenekből áll. De eggyszer a' hangot magát megkülömböztetvén, magoktól tovább mentek és magát a' *bögés tselekedetét* mondották *bőgnek*; melly jelenlévén és tsak eggy magoktól külömböző tárgytól, mellyhez mindazáltal nem beszéllettek, jövén, *a' jelenvaló idő harmadik személyét jelentette*, még pedig a' jelentő módban, a' többi módok már tökélletes hajtogatást tévén fel. Ez tehát az igék legtermészetesebb *töve*, mellyből a' több idők, számok, személyek és módok származtak; e' részben a' mi nyelvünk a' természethez leg közelebb jár.

A' tökélletesedéshez eggy új közelgetés volt, midön a' hangtól a' *tárgyat magát* megkülömböztetni kezdvén, ezeket is elnevezték, igy lett a' *bőgből bőgő*, az az *magán értő*. De ez eleintén tsak *tulajdon név* volt, eggy különös tárgyra vitetett; míg észre vévén, hogy sok tárgyak eggy tulajdonságban megeggyeznek, a' fiatal elme több eggyforma tárgyakat kezde egybe vonni. A' tulajdon név *nembelivé* vált, mellynek meg külömböztetésére az *articulus* feltalálása későbbre szükséges lett. Igy kezdének eleink élet nélkül való tárgyakat megnevezni, igy származott, az *érzeményből* az *abstractum*. És ezért jól mondja egy Német tudós*), „hogy minél *eredetibb* eggy nyelv, annál kevesebb „az *abstractio* és több az *érzelem*. Az eredeti Magyar nyelv bizonyitja ezen szavak igazságát, és ez viszont mutatja nyelvünk eredetiségét. Hogy

*) *Herder über den Ursprung der Sprache* Bécs. 1801. 128. l.

az első nyelvekben az igének *töve minden változás nélkül* használtatott *magán értő helyett*, a' természet folyamatjával megeggyez; több nyelvek, és különösen a' miénk által is megbizonyosodik. A' Magyar nyelvben sok olly szavak találtatnak ugyan is, mellyek minden változtatás nélkül eggyszersmind igék és magánértő nevek p. o. *szél*, *nyom*, *fog*, *szeg* 's a' t.

Az ekép bővült nyelv még jobban tökélletesedett, midőn a' már megnevezett tárgyakan a' tsetsemő emberek, némelly különös tulajdonságokat észre vévén, azokat elkezdették nevezni. Ebből származtak *mássalértő nevek*, mellyeknél anyai nyelvünkre nézve megint eredetiségének eggy új próbájára találunk. Ős eleink itt is a' leg természetesebb utat követték, a' *magánértőket az atyafias* tulajdonságok, következésképen a' *mással értők* megnevezésére *minden változás* nélkül használván, p. o. *Fa szék*, *ezüst kanál*, *arany óra*, *Magyar nyelv* 's a' t. A' *határozók*, mellyek az igékre nézve azon tulajdonságokkal birnak, mint a' mássalértők a' magánértőkre nézve, úgy látszik, legalább a' Magyar nyelvben, későbbi eredetüek. A' német nyelvben a' határozó hangjára nézve a' mássalértő nevekkel egészszen megeggyez, a' magyarban pedig ebből formáltatik, melly annak sokkal későbbi eredetét bizonyitja.

A' nyelvnek és az emberi értelemnek, mellyek mindég eggyütt járnak, valamennyire való kimiveltetését bizonyitja a' *személyes név-másoknak* feltalálása; mert a' beszéllőnek az elbeszélt személytől, vagy tárgytól és ezeknek megint attól való megkülömböztetése, a' kihez beszéllünk, éggy a' gondolkozásban gyakorlott elmét kiván, mint azt a' gyermekek példája mutatja, kik olly nehezen tanulják meg kivált az első személylyel való élést. A'

több *névmás*oknak és a' *beszéd* eddig nem említett *hajthatatlan részeinek* feltalálását méltán tehetjük a' nyelv első kimiveltetésének később idejébe. Ezek ugyan is a' beszéd ékességét, kellemetesebb folyamatját mozditják elö, és tsak eggy grammatikai tekintetben valamennyire kimivelt nyelvben kerestethetnek, azért vagynak olly számos vad nemzeteknek nyelveik azok hijjával.

Eddig láttuk az eggyes hangoknak és szavaknak, nem külömben a' beszéd külömböző részeinek eredetöket, már most szükséges lesz, *a' szók* külömböző *hajlitásainak* és a' külömböző *végszótskáknak* származásokra, vagy is a' nyelvek *grammatikai alkotására* is eggy futó tekintetet vetni. Hogy ezek az eddig felhordottoknál, legalább nagyobb részént, később eredetüek, a' józanokosságon kivül, megmutatja a' *Szinai nyelv*, melly pallérozotságának legelső gráditsán megállapodván, úgy szolván az eggyes szavaknak, vagy is inkább hangoknak minden hajtogatás, és igy Grammatika nélkül való eggymás után tétele *). Szinte hasonlót beszélnek az utozók a' *Hurronok*, eggy éjszaki Amerikában elterjedett nagy Nemzetség nyelvéről is, mellyben semmi származtatás és összetétel nem találtatván, minden képzetnek egészszen külömböző neve-

*) Ezen tulajdonságára nézve gondolták sokan, hogy a' Szinai nyelv a' legelső. *I. Webbs historical Essay endeavouring a Probability that the language of China is the primitive language.* London 1669. Az újabb időkbe mindazáltal a' Szinai nyelvnek mind *eggy taguságát*, mind pedig *szavainak hajthatatlanságát* kétségbe hozta *de Remusat Abel* (*Funagruben des Orients* III. Dar. 279. l.) De a' melly példákot ö elö hoz, olly tsekélységek, hogy tsak inkább valamelly kevéset jelentö kifogásoknak nézethetnek.

zete vagyon *). Az emberi tsetsemő elme azon pontra lépvén, hogy eggy új képzetet, két már esméretesek hangjainak összze kötése által nevezte el, a' nyelv legszebb kimiveltetésére a' legnehezebb lépés megtétetett. Az okoskodásokhoz lassan lassan szokott elme hasonló környülállások között, ugyan azon eggy szót kezdé az eggybetételben használni, igy ugyan azon eggy közöségesebb értelmü szó a' nyelvben gyakrabban kezde előfordúlni, a' kevésbe közönséges értelmü szavaknak hol *kezdetéhez*, mint némelly Amerikai vadaknál, hol pedig *végéhez*, mint az esméretesebb Europai nyelvekben, ragasztatván. Ezen szótskáknak eredeti értelmök, némelly kifejthetetlen történetek által, lassan lassan a' nyelvből kiveszvén, ök pedig a' szókhoz, a' könnyebb kimondás végett, nagyon megtsonkitva ragasztatván, megszüntek különös szók lenni, és tsak más szavak származtatására és hajtására használtattak. Hogy ez valóságosan igy történt légyen, megmutatták a' *Semita* nyelvek visgálói, ezekből a' nyelvekből, és a' magyar nyelvre nézve különösen a' mi fáradhatatlan *Révaink*, — majd minden alkotó és hajtásbeli ragasztékainknak részszerént elveszett, részszerént még most is folyamatban lévő valóságos szavainkból való származásokat minden kétségen kivül tévén.

Ezen természetes utakon módokon lett a' mi nyelvünk némelly eggyes, a' természettől eltanúlt hangokból eggy egész *nagy épület*, mellyen öseleink későbbre is mindég dolgoztak, munkálkodtak, és a' mellyen nekünk is, ha példáikat akarjuk követni, épitenünk kell. Egyébbaránt szorosan meghatározni nem lehet, hogy ezen módok közül mellyiket és mennyibe használták ök mindjárt első lakhelyök-

*) *Adelungs Mithridates* 3. Dar. 3. Osztálya 324. l.

ben,

ben és mit kell későbbi fáradozásaiknak tulajdonitani.

HARMADIK SZAKASZ

Nyelvünk további történetei Ázsiában.

Ha mindjárt *historiai* egyenes *Dátumokkal* megmutatni nem is tudjuk, de még is a' *hihetőség törvényei* szerént elmondhatjuk: hogy Nemzetünk első lakhelyét, közép Azsiának magosabb részét, nem sokára elhagyni kénytelen vólt, a' világnak ezen vidéke, a' mennyire a' történet viszszaemlékezik, későbbre egészszen más természetü Nemzeteket botsájtván ki kebeléből. A' szomszéd Nemzeteknek nagyobb hatalma, vagy talám valamelly belső tzivodások miatt lakhelyét megváltoztatni kénytelen lévén, hihetőképen már itt megvált atyafiaitól, a' *Semita Nemzetségektől*, és míg ezek eggy szerentsésebb tsillagtól vezéreltetvén, nyugotti Ázsiának legkiesebb részeiben telepedtek meg és itt számos Nemzetségekre oszlottak el, Öseleink Azsiának zordon Éjszakába nyomattattak. Itten a' kietlen Siberiának *talám* azon részeibe, mellyet a' szomszéd Nemzetek még ma is *Ugoriának*, vagy *Ingriának* *) neveznek, *hihetőleg* a' régi időben esmeretes *Scytha* Nemzet közönségesebb nevezete alatt előbbeni vadász, halász és nomád életek módját folytatták, és több századokig esméretlenségben maradtak, míg dél-nyugoti Azsiának boldogabb népei, a' kedvezőbb éghajlat és az eggy mással való közösülés által nem kevéssé segitetvén, miveltetésöket elkezdették, és igy

*) *Uger*, vagy *Oger Ostiák* szó, és magost teszen, *Ugeria* tehát mintegy felföldöt. *Klaproth, Fundgruben des Orients* II. Dar. 167. l.

a' világ történeteiben emlékezetesekké lettek. Itten eggyügyü és környülállásaikhoz képest szük nyelvöket, más *Nemzetek befolyása nélkül*, a' maga *eredeti épségében* megtartották. Egész nyelvök a' mindennapi tárgyak, képzetek kifejezéséből állott. Illyenek az emberi tagok *fő*, *fül*, *száj*, *kéz*, *láb*, 's a' t. a' minden nap szem előtt lévő tárgyak, *nap*, *fa*, *ég*, *tűz*, *viz*, 's a' t. a' közönséges eledelek: *hus*, *tej*, *sajt*, *hal* 's a' t. a' leg eggyügyübb fegyverek *iv*, *nyil*, *tegz*, 's a' t. a' leg szembetünőbb tulajdonságok: *nagy*, *kiss szép*, *rut*, *jó*, *rosz* 's a' t. némelly szinek: *zöld*, *kék* 's a' t. a' nevezetesebb természeti hangok követései: *bög*, *dong*, *ordit*, *bömböl*, *nyerit* 's a' t. a' leg elkerülhetetlenebb tselekedetek: *jön*, *megy*, *fut*, *jár*, *esz-ik*, *isz-ik* 's a' t. Az első számok: *eggy*, *más* (*kettő*, *két* úgy látszik később eredetü) *három* 's a' t. a' személyes és birtokos névmások *én*, *te*, *ő*, *enyim*, *tiéd*, *övé* 's a' t. Eggy a' kimiveltetés leg alsóbb léptsőjén álló pásztori vándor Nemzetnek más szavakra nem igen vagyon szüksége, kivált ha még ide teszszük a' külömböző marháknak, azok tsoportjainak és pásztorainak elnevezésöket, mint *ló*, *mén*, *kantza*, *ökör*, *tehén*, *juh*, *kos*, *kan*, *gulya*, *nyáj*, *tsorda*; *Gulyás*, *Kanász*, *Tsordás*, *Juhász*, *tsikós* 's a' t. Az utolsókat kivévén mind eredeti eggytagú gyökerek.

Hogy mitsoda történet kényszeritette eleinket említett lakhelyöknek és azzal természetes eggyügyü életök módjának elhagyására, és hogy jöttek a' *Kaukaz* hegyek szomszédságában a' *Kaspi* tenger mellé, az Azsiai vad Nemzetségek vetélkedéseiknek rendszerént való piatzára, arról a' történet irók hallgatnak, és a' Magyarokról tsak úgy emlékeznek, minteggy a' *Terek* vize mellett lakozó Nemzetről, a' honnan a' *Görög irók* őket *Törököknek* is neve-

zik *) Nagyon hihető, hogy eldödeink, kiknek nagy Nemzetsége már éjszaki lakhelyeikbe több apróbb rokonos Nemzetségekre oszlott, ezen alkalmatossággal váltak el ezektől; mellyek más Nemzetektől meghódoltatván, velek eggyesültek és igy ezeknek nyelvöket felvévén, legalább nyelvökre nézve egészszen elenyésztek, **) vagy azoknak nyelvöket a' mago-

*) A' *Törökök* is idővel ezen viz mellett lakván, tőlle nyerték mostani neveket.

**) A' nyelveknek és az által egész nagy Nemzeteknek el tünésök a' régibb sötét századoknak történeteiben közönséges volt. Hol vagynak a' *Foenitiaiak*, *Kartagobéliek*, *Etruriajak*, *Gothok*, *Vandalok* és más nagy Nemzetek nyelveinek bizonyos nyomdoki, mellyek után kétségbe nem hozható maradékaikat kereshetnők. De ennek az újabb időkben is vagynak számos példáik; hány számtalan Nemzetek vesztek el Amerikában, ennek feltalálásától fogva nyelveikkel eggyütt? ki győzné azokat felszámlálni? *Haity*, vagy *Hispaniola*, másként *Sz. Domingo* hajdon lakosokkal megtömött szigetében, már *Gily* tsak eggy háznépet talált, melly a' régi vadok nyelvén beszélni tudott vólna. A' *Corn* nyelv, a' *Walesinek* eggy nagyon külömböző testvére, még 1610-ben egész *Cornwales*ben, már 1662-be tsupán annak nyugotti részeiben volt divatjában, 1768 ba pedig tsak eggy halász aszszony találtatott, ki ezen nyelven tudott volna káronkodni. *Adelung* sokszor emlitett *Mithridatessze*, mellyet *Vater János* annak holta után folytatott II. Dar. 152. l. De még közelebb való példát is hozhatunk fel hazánknak történeteiből; a' *Kunoknak* mint hihetőleg egészszen más törzsökü Nemzetnek, más a' miénktől *külömböző nyelvök* volt, mellyből a' Miatyánkat *Dugonits Etel kájában* örök emlékezetnek fenn tartott (Nézd 2. Dar. 481. l) ma már nyelvökre nézve *olly Magyarok* mint mi. Ezen nyelv esméretére nézve nagy kár, hogy azon *Kun szótár*nak, melly Petrarchának könyvei között találkozott később

3 *

kéval öszszevegyitvén, a' kettőből eggy újat származtattak. A' *Vogulok*, *Votjakok*, *Tsuvatsok*, *Ostiakok*, *Permek*, *Szirjanok*, *Marduanok* és *Tseremiszek* nyelveik, mellyeknek a' Magyarral és a' Lappal vagyon valamelly tsekély távoli hasonlatosságok, talám ezen öszszeelegyedésnek szüleményei *) Tsak a' *Lapp* és *Fenn* Nemzetek, eggy *nagy* kiterjedett *Nemzetségnek szomorú omladéki* tartották jobban meg nyelvöket eredeti tisztaságában, Európának kietlen Éjszakába nyomatatván; hol még ma is a' miveltségnek leg alsó léptsőjén állnak.

Hogy Nemzetünknek a' déli miveltebb tartományokba tett ezen vándorlása nyelvünk bővebb kifejtödésére nagy és hathatos befolyással volt, nagyon lehet gyanítani. Itten új tárgyakkal esmerkedvén meg, új szavakra, szóllás-formákra vólt szükségök; ezeket részszerént *a' képzetekkel eggyütt az idegen Nemzetektől* költsönözték, részszerént a' fellyebb elöl adott módokon *tulajdon nyelvökből* vették és talám új *törzsököket* is találtak fel. Hogy mindazáltal mit költsönöztek mit nem meghatározni egyenesen nem lehet; azon Nemzetségeket, mellyeken keresztül költöztek épen nem, azokat pedig mellyek között itten laktak, tsak kevessé esmérvén. *Engel* ugyan azt erősiti, hogy ők itten esmérkedvén meg a' gabonának külömböző nemeivel, ezeknek, valamint a' bornak is, eredeti neveket adtak *) De ő nem

---

nyomába nem lehete akadni Leibnitz munkái eml. kiadás. 6. Dar. 2. Rész. 188. l.

*) Az itt emlitett nyelveket sokan a' *Fenn* vagy *Lapp* törzsökhöz számlálják (*Christoph. Gotil. Arndt über den Ursprung der Europäischen Sprachen. Frankfurt. a. M.* 1818. 136. l.) Én itten az *Adelung* állitását követtem ezen nyelvek eredetének magyarázatjában (*Mithridates* 1. Dar. 533. l.)

**) *Engels Geschichte des ungrischen Reichs.* Béts 1813. 1. Dar. 53. l.

gondolta meg, hogy buza *Mogol*, árpa *Török*, zab *Tót*, bor pedig *Kalmuk* *) szók. Lássuk mindazáltal, hogy a' történet iróknak még nagyon tsekély világánál fogva, a' költsönözéseket mennyire tapogathatjuk ki, az eredeti itt készült szavakra semmi útmutatónk sem lévén.

Nestor azt mondja, hogy a' Magyarok *Heraklios* idejében kezdettek lenni (tudniillik történeti tekintetbe); 626-ba vélle elmentek *Chosroes*, *Persa* Király ellen, és ezen alkalmatossággal eggy várost elrontván, annak neve lett *Matsar*. De a' Magyarok nem magokra jelentek meg, hanem a' *Chazarok* — eggy török tatár ágazatnak, — társaságában. Úgy látszik, hogy ezen hadakozó Nemzet a' jövevény, pásztor és békességet szerető Magyarokan könnyü diadalmat nyert, és *szövetséges alattavalóikká* tette, az akkori szokás szerént. E'kép Nemzetségöket meg tartván, ős eleinknek lappangó vitézségök lassan lassan kifejtődzött **)

Ezen tsekély előadásból sok szép következéseket húzhatunk ki nyelvünkre nézve. *Tatár-török* Nemzetek között és a' *Persáktól* nem meszsze jelenik meg Nemzetünk. Ezektől költsönözte tehát mind azon új képzetek elnevezéseit, mellyekre nyelvében elégséges szavakat alkotás által nem talált, vagy keresni restelt. Igy jöttek a' Magyarba számos *Persa* szók, mint p. o. *Buja*, *Fürj*, *Hiuz*, *Kard*, *Kendő*, *Köntös*, *Rúh*, *Vám*, *Vásár*, 's a' t. De a' Persa nyelv által még a' rokonos keleti nyelveknek is, mellyekből ez sokat költsönözett, lön új befolyások, ide tartoznak az Arabsból, *Kosár* 's a' t. a' 'Sidóból *Madzag*, *Negédes*, *Pajta*, *Paraszt*, *rágalmazni*,

*) *Borv* a' *Kalmukoknál* eggy tejből készült részegitő italt teszen.

**) *Engel* emlitett hely.

s több más szavak, mellyekre eggy bárdolatlan nemzetnek szüksége nem volt.

A' *Chazárok*, 's talám *Avarok* *) és több más hasonló eredetü Nemzetségek által, mellyeket eleink a' *Chazárokkal* eggyütt itten találtak, és vélek szoros közösülésben voltak, nem tsak a' *Török* és *Tatár*, hanem a' *Kalmuk*, és talám a' *Mogol* rokonos nyelvekből is plántáltattak némelly szavak a' Magyarba által. Igy p. o. a' *Török*ből: *adás, vevés*, *árpa*, *fene*, *ünnep*, *dolmány*, *kalpag*, *kutsma*, *szoba*, *turó* 's a' t. a' *Tatárból*: *alma*, *gyümölts* 's a' t. a' *Kalmuk*ból: *bátor*, *bor* 's a' t. végre a' *Mogol*ból: *köpenyeg*, *búza* 's a' t. **) Mind ezen szók ollyan tárgyakat jelentenek, mellyeket a' jövevény Magyarok Siberiának vadságaiban nem esmérhettek, és igy a' képzettel eggyütt a' nevet is tanitóiktól fogadták el. Különös, hogy az *Arabsok*, *Persák* és *Törökök* az *ezeredik* számat vellünk eggy hanggal jelentik ki, melly arra látszik mutatni, hogy eleink itt tanultak meg leg-először ezerig számlálni.

Hogy őseinknek az emlitett Nemzetekkel való közösülésök által, nyelvünkbe eggyes szavakon kivül, sok *szóllás módok* is jöttek által, sőt nyelvünk *belső grammatikai* alkotása is bővült, tökélletesedett

---

*) Az *Avarok*nak, eggy *tatár* törzsöknek, még ma, is találkozik maradványok a' *Kaukaz* hegyei körül. Megjegyzésre méltó, hogy ezen mostani Avaroknál, mellyeknek nyelvök külömben a' magyartól egészszen külömbözik, az *Addilla*, *Budach*, *Armus*, vagy *Almus*, *Szolta*, *Gaisza*, *Sarolta* 's a' t. nevezetek még ma is találtatnak. *Iulius von Klaproth Archiv für asiatische Litteratur, Geschichte und Sprachkunde. St. Petersburg.* 1810. in 4-to első Darab 17. l.

**) Ezen felhozott és több más hasonlatos szavakra nézve nézd *Gyarmathi Sámuelnek hasonlitó Szótárját*, *Béts.* 1816.

úgy gondolom senki sem fogja kétségbe hozni a' ki ezen nyelveket *Beregszászy* utmutatási szerént, a' Magyarral összehasonlitja. Egyébaránt tagadni azt sem lehet, hogy viszont *a' mi nyelvünkből* is tsúsztak némelly szóllás módok, némelly grammatikai formák és közönségesebb értelmü eggyes szók amazokba. De ki tudná ezeket eggymástól szorosan elválasztani? Ki tudná meghatározni, hogy melly hasonlatosságokat kell költsönözéseknek, mellyeket eggy mindenekkel közös első anya-nyelv maradványinak, vagy a' tsupa történet játékainak tulajdonitani?

NEGYEDIK SZAKASZ

Nemzetünk Europába által költözik, mostani lakhelyében megtelepedik, és nyelvünk új költsönözések által bővül.

A' *Bolgárok* nagy Nemzetsége, az utánnak tolakodó Nemzetektől szorongattatván, a' *Chazárokat* 680. körül megtámodja; ezek a' nagyobb erőnek kénytelenek engedni és szövetségeseikkel, a' Magyarokkal eggyütt által költöznek *Europába*; hol eleink a' *Dneper* és *Don* vizei között megtelepednek. Itten szinte két egész Századokat töltvén el, az őket hátulról nyomó, többnyire *Tatár*, és elöl ellentálló, többnyire *Tót* Nemzetekkel szüntelen harztoltak, és ez által vitézségök napról napra jobban kifejtődzött. Az őket nyomó *Chazárok* járma alól már itt kezdék magokat megszabaditani, békeségesebb ideikben Europának miveltebb részeibe 'Sákmány végett *pusztitva rabló* eggyes *Seregeket* küldözgetvén.

A' kilentzedik Század végével a' *Petsenegektől*, eggy *török-tatár* Nemzettől, mellyel eddig is több véres tsatázásaik voltak, eggy elhatározó ütkezetben megveretetvén, Seregők és ez által egész Nemzetsé-

gők kétfelé szaggattatott, az eggyik viszsza vonta magát Azsiába, hol annak nyomát elvesztjük; a' másik nagyobb tsoport a' hatalmas ellenség elöl délfelé szaladott és a' *Dneper*, *Dnester*, *Pruth* és *Sereth* vizei között telepedett meg, a' *Chazároktól* végképpen megválván. A' Tót nyelvnek már ezen most leirt vándorlásaiban eleinknek, kezde nyelvünkre valamelly befolyása lenni; hogy mindazáltal az miből állott és mennyi volt, bizonyoson megmondani nem lehet. Ide tartoznak talán ezen Muszka szavak *tsuda*, *ro's rab*, *strása*, *iga* 's a' t.

Nem sokára a' *Petsenegek* által lett megverettetésök után, *Arnulf*, Frank Király, a' vitézségökről már esméretes Magyarokat segitségül hivia *Swatopluk*, *Morva Király* ellen. A' szép zsákmány reménysége alatt a' jövevény Nemzet vitézebb része megjelenik, de míg itten a' Tótokon diadalmaskodik, a' *Petsenegek* a' *Bolgárokkal* eggyesülve hátra maradott Aszszonyaikat, gyermekeiket és kevés számú fegyveresseiket megtámadják, és nagy vér ontással elszélesztik. Hiába ügyekezett a' Morvából viszsza jött fegyveres Sereg régi lakhelyét viszsza venni; kénytelen volt a' *nagyobb erőnek* engedni és eggy új szebb hont keresni, mellyet végre a' Vitéz *Árpád* vezérlése alatt sok fáradságai után mostani hazánkban talált, a' mint azt Nemzetünk történeteiből tudjuk.

Hazánkat ezen időpontban külömböző Fejedelmek alatt a' leg külömbözőbb Nemzetek lakták, mellyeknek eredetök nagyon kétséges. — Ezek között mind számokra, mind pedig nyelvünk gazdagitására nézve legnevezetesebbek a' *Tótok*. Ezek részszerint a' *Morvai széleken* laktak *Swatopluk* maradékai, részszerint a' mostani *Tót* és *Horvát országok*ban különös apróbb Fejedelmek alatt. Dunántúl *Arnulf* Király alatt több *Német* Nemzetségek találtattak, talám még a' régi *Gothok*nak némelly Maradványaik. A' Duna

és Tisza-közt nagy részint *Bolgárok* birták. A' Tiszántúl uralkodott *Maroth*, úgy látszik eggy *Cházár* Fejedelem, kinek valamint az Erdélyt biró *Glad*, hihetőképpen *Bolgár* Fejedelemnek alattavalói nagyobb részint *Rumunyok*; az az Római Maradványok, a' mai *Oláhok*, voltak. A' Havasalföldi széleket már ekkor a' *Székelyek* birták, eggy kitsiny, de vitéz Nemzet, mellynek eredete mind e' mái napig kétséges.

Az új jövevények, ezen apró eggy mással örökös egyenetlenségben élő Nemzeteket, eggy más után mind meghodítván, eddig folytatott életök módját nem változtatták meg, hanem a' fegyver gyakorlásban, vadászatban és az Ország dolgáinak elintézésében gyönyörködtek. A' *Bolgárokat* *) és *Cházárokat*, kik hasonlóképen Azsiából szállottak ide által és igy, jóllehet tatár eredetüek voltak, még is hadakozó kivánságok és életek módjára nézve ő hozzájok hasonlítottak, kebelekbe felvették, véllek szorosan eggyesültek, és igy nyelvöket, mellynek hihetőleg még ma is vagyon a' Magyarban némelly, meg nem határozható nyoma, eltörölték; a' fáradságos mezei munkásságot a' több itten talált és ehez szokot Nemzetekre, a' *Tótok*ra, *Németek*re és *Oláhok*ra bizván, kiket mint alattavalóikat tekintettek, és azoknak nyelvöket is meghagyták. Nem értettek ők azon mesterséghez, mellyel a' *Rómaiak* a' *Deák* nyelvet alattavalóik között *terjesztették*, és ezen meghódolt Nemzetek nyelveik mind e' mái napig fenn maradtak hazánkban. A' mit részszerént eleink tunyaságának és a' nyelv bárdolatlanságának, részszerént annak lehet tulajdonitani, hogy elsőbb Fejedelmeink tsalatkozásokban az *Ország erejét* a' *különböző nyelvek*ben, *szokások*ban keresték, a' mint ezt

*) Ezen *Bolgárokat* jól meg kell a' mostaniaktól külömböztetni, kiknek tsak nevök közös a' régiekkel.

Sz. István nyilván kijelenti, **) később Királyainknak fetsegő Iródeákjaik pedig több oklevelekben, kivált pedig az új Gyarmatoknak adott Privilegiumok bevezetésében gyakran elárulták.

Az Ország eggyszer egészszen eleinknek hatalmokban lévén, ennek határai igen szükek voltak az új tettek után szomjúhozó vitézségöknek; szákmányos háborúikat tehát ezen lakhelyekből is folytatták, eggyfelől *Német és Olasz Országokon* keresztül *Frantzia Országig*, más felöl pedig *Constantinápolynak keritéséig*. A' Magyar név rettenetes leve mind azon Országokban, hol megjelenének. A' sok prédával eggyütt innen haza hozott foglyok, kik az akkori szokás szerént rabszolgaságra jutottak, bárdolatlan Uraikat lassan lassan a' nyugodalmasabb élet kellemetességeivel megkezdék esmértetni, azokat valamennyire szeliditvén. De tsak a' *Merseburgi* és későbbre az *Augsburgi* veszedelem törte meg végképen hajthatatlan rabló kivánságokat, és ezek után készebbek levének a' háboruzásban kevésbé gyönyörködő Geyza Fejedelmök alatt a' tsendes békességesebb társasági élet felvételére. Ekkor esmérkedének meg valóságosan a' földmiveléssel, a' mesterségekkel és a' városi lakással, mellyeket eddig, mint a' puhaságnak jeleit, megvetettek. —

Igy életek módját megváltoztatván, sok *új tárgyakkal*, *képzetekkel* esmérkedtek meg, mellyeknek kifejezésére nyelvökben szavaik nem voltak. Mi tsuda tehát, hogy ezeket, ezen tárgyban való mestereiktől, a' bejövetelekkor hazánkban talált *nemzetektől* és a' *Külföldről* behozott *rabszolgáiktól*

*) „Unius lingvae, uniusque moris Regnum imbeci„le et fragile est.“ Szent István Törvény könyve 1.ső Rész 6. Szak. 3. §.

költsönözték. Kivált nagy számmal vétettek ezen új szavak a' Tót és Német nyelvből. Majd minden *földmivelésre* és *mesterségekre* tartozó, vagy *városi kimiveltetést* mutató szavaink illyen eredetüek. Ezeket mind felszámlálni a' hely szüke nem engedi, de nem is tartozik jelenvaló tzélunkra; elég legyen állitásunkat eggy két példával megmutatni, Illyenek tehát:

1-ször *A' földmivelésre nézve*: Gerebje, Iga, Kalász, Hasza, Tsép, Széna, Szalma, Zab, Akol, Abrak, Ketretz, Káposzta 's a' t. *Tót.* —

Eke, Istalló, Major, Ugorka, Lajtorja vagy Létra, Saláta, Kert 's a' t. *Német* —

2-szor *A' mesterségre nézve*: Asztal, Eszterga, Gu'saly, Takáts, Mészáros, Szekertze, Atzél, Akó, Szita, Szakáts, Varga, Deszka 's a' t. *Tót.* —

Bodnár, Istrang, Pléh, Drót, Hámor, Istáp, Pintér, Prés, Sinór, Sróf 's a' t. *Német* —

3-szor *A' városi miveltségre nézve*: Ebéd, Vatsora, Ozsonya, Szolga, Tömlötz, Udvar, Utza, Tornátz 's a' t. *Tót* —

Borbély, Ház, Fölöstököm, Hostat 's a' t. *Német* erdetü szavaink. —

Ezen most emlitett két nyelveken kivül, még más szomszéd, söt némelly távolabb lévö Nemzeteket is vetettek eleink nyelvökre nézve adó alá. Igy költsönöztük p. o. az *Olaszoktól* ezen szavainkat: Bakator, (Bocca d' oro) Harafina, Mandola, Mustár, Piatz, mellyet az Olaszok megint a' Németből vettek; az *Oláhok*tól több egyebek között a' Berbetset, melly egész Magyar Országban, a' Pakulart, Turmát 's a' t. mellyek tsak Erdélyben vagynak keletekben; igy a' *Görög*ből a' Filemilét, Paripát (παρῦπος) Paizan 's a' t.

Mindazáltal nagyon tsalatkoznánk, ha azt erösitenök, hogy eleink minden ekkor nyert új képze-

teiket eggy átaljába idegen nyelvekből költsönözett szavakkal kivántak vólna kifejezni. A' nyelvnek *származtatás* által való gazdagítása soha sem szünt meg, ha mindjárt a' más Nemzetekkel való szüntelen közösködés és eggyütt lakás a' költsönözést könnyebbitette és annak kedvezett. Ásó, véső, szánt, vet, fúró, kapa, hordó 's a' t. mind ollyan tárgyak, mellyekkel Eldődeink a' hihetőségnek minden törvényei szerént ezen időszakban esmérkedtek meg, és még is olly ős törzsökösök, hogy azoknak eredetiségét senki kétségbe nem hozhatja. —

A' *Keresztény Vallás* behozása, mellyen *Taksony* alatt a' Görögök sikeretlenül dolgoztak, *Geyza* nagyobb szerentsével munkálkodott, és a' mellyet tsak első *nagy Királyunk*, a' Római Szent Széktől segitetvén, hajthatott a' maga és Nemzetünk örök ditsőségére olly sok fáradozások után végre, nyelvünkre nézve is eggy igen nevezetes időszakot szült. A' *Római* vagy *Deák nyelv* a' Keresztény vallás belső alkotásába be lopodzván, magát abban miveltsége által olly szükségessé tudta tenni, hogy minden Nemzetek kénytelenek voltak ezt azzal eggyütt elfogadni, *anya nyelvök*nek, melly a' mindennapi beszéd motskai közzé viszszavonúlni kényszerittetett, nem kis hátra maradásával. — Ezzel tehát a' Magyarok is meg kezdének esmérkedni a' Keresztény Vallásra által lépvén; az idegen nyelv nyóltz századoktól fogva szünetlen tartott *sulyos uralkodását*, mellytől mind e' mai napig menekedni nem tudunk, avval kezdette, hogy nyelvünket eggy nagy tsoport új szavakkal ajándékozta meg, mellyek nagyobb részint a' *Keresztény Vallás* által nyert *új képzetek* kijelentésére szolgálnak, mint: *Klastrom*, *Kanonok*, *Káplán*, *Káptalan*, *Kereszt*, *Pogány* 's a' t. Ide tartoznak némelly Görög eredetü szavak, mellyek nyilván a' Deák által tsusztak nyelvünkbe, mint:

Angyal, *Biblia*, *Apostol* 's a' t. De e'vel nem elégedett meg, hanem más köz értelmü szavakkal is bövitette nyelvünket, mint: *etzet*, *gulamb*, *garádits*, *lámpás*, *malom*, *padimentom*, *olaj* 's a' t. — Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a' Tót, Német, és Deák nyelveknek már ezen időszakban ugymint a' következendőkben, nyelvünk belső alkotására is nagy befolyások vólt, hogy azt több *szóllás módokkal*, és talám némelly alkotó *végszótskákkal* is gazdagitották; de ezeknek számok tsekélyebb, az eredetiektől való elválasztások pedig sokkal kényesebb, hogy sem azokat itten valamelly bizonysággal emlithetnők.

ÖTÖDIK SZAKASZ

Nyelvünk az első Századokban egészszen elhagyatik. Millyen lehetett annak akkori állapotja, az első irásbeli maradványok szerént.

A' Keresztény Vallás által béhozott *Deák nyelv* rajtunk való uralkodását napról napra jobban megerősitette, anyai nyelvünket mind inkább inkább elnyomván. De ez még is eggyszerre nem történhetett meg, és úgy látszik, hogy az *országlás dolgaiban* eleinten a' *Magyar nyelv* használtatott. Jól tudjuk, hogy minő keményen függ Nemzetünk még ma is mind azon, *a' mi régi*; — hogy itt a' nevelés és a' fattyú kimiveltetés által elkortsosodott, fájdalom olly számos hazánkfiairól, kik Nemzeti kharakterőket egészszen le-vetkezték, szó nem lehet, emliteni nem szükség; — történet iróinkból látjuk továbbá, melly sok fáradozásokba, mennyi vérontásba került a' *Pogányság*ban megőszültt *Atyáink* között a' *szelid Keresztény* vallásnak terjesztése; hogy válhattak

volna tehát ők addig használlt ősi nyelvöktől az országlás dolgaira nézve eggyszerre meg? Nem de nem kellett-é az első *Magyar* születésű *Papokat* erőszakkal kényszeriteni a' Deák nyelv megtanulására? *) Hogy engedhették volna tehát meg polgári szabadságaikhoz olly nagyon ragaszkodó *őseink*, hogy ezekről szolló törvényeik eggy *idegen nyelven* irassanak, mellyet a' tudományokat meg-vető vitézek tsak késöre tanulhatának meg? Ha mindjárt *Kalmány* Királyunk *Törvényes Könyvének* idegen forditója olly nyilván nem is beszélne, **) még is egész bizodalommal elmerném mondani, hogy régibb törvényeink Magyar nyelven voltak irva, és hogy azok most tsak *Deák fordításaik*ban találtatnak. — Hogy nyelvünk mindazáltal tudományosan akár mi kevéssé is miveltetett volna, állitani nem merném; mert jóllehet *Sz. István* nagy Királyunk *Fejérvárott* Gymnasiumot állitott, és a' Püspököknek meghagyta, hogy az ifiakat megyeikben tanitsák; ***) *Szent Gellértnek* pedig az illy dolgok körül való szorgalma esméretes, és igy Nemzetünknek tudományos kimiveltetése munkába vétetett; még is itten a' Magyar nyelvnek semmi nyoma sem találtatván, nagyon lehet gyanitani, hogy e' részben honi nyelvünk elmellöztetett, eggy felöl azért, mivel első Püspökjeink idegenek voltak, másfelöl azért, mivel az akkori tudományos kimiveltetés az irás, olvasás és Deák nyelv megtanulásából és némelly vallásbeli tárgyakból állott, hazánkba úgy, mint más Nemzeteknél.

Eggyébbaránt nyelvünknek ezen legrégibb időkbeli állapotjáról semmi bizonyost sem mondhatunk',

*) *Svorényi Synopsis Critico-historica Decretorum Synodalium.* az 1114-ki Gyülekezet 5-dik és 6-dik szakaszsza.

**) A' Bevezetés 16 §-ussa.

***) Szent István Törvényei második Könyvének 34. Szakaszsza.

minden ezen időszakból levő irásbéli maradványoktól az idők viszszontagságai által megfosztatván, az idegen és hazai, de idegen papok által készült Deák Khronikákban és oklevelekben elő forduló eggy némelly Magyar szók és tulajdon nevek pedig erre elégtelenek, 's a' helytelen és tetovázó irásmódja, az idegen kimondás által olly annyira megrontva lévén, hogy azokra tsak a' legnagyobb bajjal esmérhetünk. *) Nyelvünknek mindazáltal még a' Keresztény vallás felvétele előtt a' *költésre való alkalmatossága* kitetszik némelly történet iróinkból; **) de nem is lehet kétleni, hogy azon áldozátok mellett, — mellyeket pogány őseink a' Természet gyanitott, de nem esmért nagy *Alkotojának* a' fák, források és köveknél nyujtogattanak ***) — a' minden Nemzeteknél szokásban lévő dicséret-énekek Magyar nyelven harsogtak. Az ellenben, hogy eleink még Azsiában irástudók lettek és különös *irás-vonásokat* még onnan magokkal hoztak volna, tsak a' Székelyek különös betüiknek némelly irók által történt emlitésén, és némelly bizonytalan eredetü maradványokon épül. ****) A'mit mindazáltal régibb iróink később időkben a' Székelyekről mondanak, az Á'siából jött Eldődeinkre közönségesen és a' legrégibb időkre von-

*) *Sándor István* Bela Király nevezetlen Jegyzőjéből és a' N. Váradi Regestrumból több efféle szavakat ügyekezett megfejteni. Sokféle 8. Dar. 1 's köv. l.

**) Anonym. Bela. Reg. not. 40. és 42 Szakasz. Thuróczy II. Rész 9 Szakasz.

***) Sz. László Törvényei 1. Könyv 22 Szak.

****) Ezeket szorgosan felszámlálta *Horváth István* tisztelt Tudósunk. Tudom. Gyüjt. 1819. 10 dar. 77. 's köv. l. Ezen munkám új áltnézése a' tisztelt küldöttség által a' jutalom-osztás után meg engedtetvén, ez által történhetett meg, hogy némelly későbbi fáradozásokat is használhattam.

nunk nem lehet, sőt annak meghatározását is a' jövendőre kell biznunk ha vallyon ezen betük, mellyekkel a' Székelyek több századokig, majd minden kétségen kivül éltek, nem voltak e' régi Oláh, vagy Sláv betük?

A' Keresztény vallásnak tökélletes béhozása után, a' Deák nyelv napról napra kezde hazánkban esméretessebb lenni, és más Nemzetek példája szerént anya nyelvünket az országlás dolgaiból nem sokára ki-zárván, annak abban való majd minden nyomát eltörlé. Innen vagyon, hogy a' magunk *polgári alkotmányát* és *honni törvényeinket* illető tárgyakat még ma is alig tudjuk megnevezni, a' Deák nyelv segitsége nélkül. A' törvény könyveinkben előforduló eggy némelly magyar szavaink mindazáltal azt hitetik el velünk, hogy eleinte mind polgári alkotmányunkra, mind törvényeinkre nézve voltak számossabb Magyar kifejezéseink, de ezek régen, és talám a' legelső irásbéli maradvány előtt elvesztek, sok más Magyar szavakkal eggyütt. Ezt látszanak bizonyitani némelly Helységeink nevei is, mellyek már ma mi reánk nézve egészszen érthetetlenek, de mellyeket, a' Keleti nyelvek segitségével megmagyarázhatunk. *)

Jóllehet ekép' a' Deák nyelv uralkodása megállapitatott, azért mégis gondolni sem lehet, hogy a' lelki pásztorok legalább a' legszükségesebb Énekeket, Imádságokat, Eggyházi beszédeket és más lelki oktatásokat, társaik és hiveik számára; az irástudó világiak pedig ügyeiket, bajaikat, magok és maradékaik kedvéért honni nyelvünkön irásban ne foglalták volna. De ezek az időknek viszontagságai által úgy elvesztek, hogy a' legrégibb ősméretes Magyar irásbéli maradványok a' tizenharmadik Század elejét

*) *Révai Antiquitates litteraturae Hungaricae.* Pest. 1803. 1. Dar. 29. §.

nem

nem haladják meg. Ezek is pedig tsak két rövid *halotti Beszédetskék*, *) mellyek a' mint *Koller* megmutatta II. András Király Uralkodásának 6-dik esztendejéből és igy 1210-ből valók. Ha ezen két beszédeket szorgosan megvisgáljuk és a' későbbi magyar irásbeli hagyományokkal eggybehasonlitjuk, nyelvünk belső történeteire nézve nagy igazságokat fogunk találni. Hogy mindazáltal első tekintettel nyelvünket az akkori időben nagyon darabosnak, és a' mostanitól voltaképpen külömbözőnek ne itéljük, szükseges lesz arról még eggyszer megemlékeznünk, hogy a' Magyarok eggy keleti irásba *nem foglalt* nyelvet hoztak által Europába, mellyben következőleg sok új még *határozatlan hangok* találkoztak. Az itten fel vett Deák betük nem tsak elégtelenek, hanem alkalmatlanok is voltak ezen hangok kifejezésére **) Mi tsuda tehát, hogy az első irás-

*) Ezen két Beszédek a' *Posonyi Káptalan Könyvházában* találtattak eggy régi misés Könyv végén, a' honnan azokat magának kiirta *Pray*. — Ennek közlése által nyomtathatta ki a' hosszabbikat, *Sajnovits* a' Magyar és Lapp nyelvek hasonlatosságairól irott értekezésében. Későbbre mind a' kettőt ki adták *Koller (Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis) Belnay (Historia literarum bonarumque artium in Hungaria* 1799.) 's több mások, de különösen más régi magyar irományok visgált összse hasonlitásával felejthetetlen Révaink fent emlitett munkájában, mellyben nyelvünkre nézve olly fontos észrevételek találtatnak, hogy azt nyelv tudósainknak nem tsak olvasni, hanem *tanúlni* kellene. —

**) Hogy a' Deák betük száma minden hangok kifejezésére elégtelen, nyelvünken kivül bizonyitják az Angoly és Frantz nyelvek, mellyekben azok a' legkülömbözőbb eggybeköttetésben használtatnak a' sokféle új hangok kijelentésére;

tanitóink, nagyobb részint idegenek, kik szavainkat igen gyakran kimondani sem tudták, az illy hangoknak kijelentésére, hol eggyik, hol másik Deák atyafias betűt, hol magára, hol másokkal eggybekötve, hol ez, hol amaz jellel meg-külömböztetve használták, mi pedig őket követtük. Ezen határozatlanságnak nyilvánságos jeleit látjuk minden régibb irásainkban és nyomtatásainkban. Tsak az újjabb időkben határoztatott a' Magyar helyes irás *valamennyire* meg, lassan lassan talám maga a' kimondás is valamennyire a' nyugotti nyelvekéhez igazúlván. Ha ezen két régi Beszédeket a' *Révai* által felállitott törvények szerént az új helyes irásba áltöntjük,*) azokat minden Magyar könnyen megfogja érteni. Ezen szempontból tekintve a' nyelvünk akkori belső állapotjára nézve a' következendőket jegyezhetjük meg:

1-ször Hogy nyelvünkben ekkor számos *lehelletek* (aspiratiok) találtattak, valamint több más keleti nyelvekben is, még pedig nem tsak a' szók végén, mint *miv* (mi) *tiv* (ti) hanem a' szó elején is, mint *vize* (ize) *vimagmuc* (imádjuk) *chamu* (hamu) *charmúl* (harmúl), sőt annak közöpén is, mint *iovban* (jóban) *bovdog* (bodog vagy boldog). — A' nyugvó *v sz* és *h*, mellyeket ma a' törzsök szavaknál elhalgatván és az irásban néha egészszen ki is hagyván, tsak a' hajlitásban és származtatásban mondunk ki, ezen lehelleteknek maradványi. —

2-szor A' *szépen hangzásnak* törvényei nem voltak még úgy kifejtve, mint ma, mellyre nézve

---

hogy pedig a' keleti nyelvek még számosabb hangokkal birnak, mint a' nyugottiak, nyilván mutatják ezen nyelvek példái: a' *Tibeti* nyelvbe 30. a' *Birmannokéba* 33. a' *Siámiba* pedig épen 37. tsupa mássalhangzók számláltatnak.

*) Nézd *Révainak* eml. munk. 55. és köv. l.

az idegen nyelvekből kültsönözett szavaink még inkább közelitettek eredeti formájokhoz, mint: *miloszt*, *Bratim*, *Paradisum*. Továbbá két magán hangzóknak eggy másra következésök nem volt olly fület sértő, mint ma. p. o. *Hazoa*, *Halaláal*. De végre és föként az utóljárók és hajtásbeli ragasztékok nem voltak a' szavak nemeihez képpest külömbözők, hanem a' vastag és vékony hangú szavakhoz eggyaránt ragasztattak p. o. *milosztben*, *Paradisumben*, *jovben*, *halalnec*, *maganec*, *Pokolnec*. Ezen okból támadták meg több tudósok ezen halotti Beszédeket, mint nem igaz Magyar, hanem idegen által készülteket *) De ezek nem gondolták meg, hogy régi iróinknál az illyen példák későbbre is előfordulnak; a' *Bela Király nevezetlen Jegyzője* mindég igy alkotja a' harmadik ejtést Magyar szavaiban **) Hát valyon a' Palotzok azért, hogy *kalánnyal* helyett *kalánvelt* mondanak, nem épen olly Magyarok, mint mi? Ezen mostani tulajdonsága nyelvünknek, melly szerént a' vastag hangú szók vastag, a' vékony hangúak pedig vékony magánhangzót kivánnak magok után a' hajtás és származtatásbeli ragasztékokban, a' Török nyelvel közös lévén, ***) valyon ezen Nemzetnek szomszédsága és későbbi igája nem segitette é elő annak kifejtődését? De azt mondják az újabbak hogy ezen halotti beszédek a' nyelvnek eggy különös Dialektusán vagynak irva, hogy a' Misés könyv, mellynek végén ezen megbetsülhetetlen régiség találtatik, a' *Boldvai Apátság* volt, következésképp az tsupán a' Torna Vár-

*) Nézd a' *Debr. nagy Gramm.* 147. l.

**) Nézd *Cornides vindiciae Anon. Belae Regis Notarii* 210. l.

***) *Beregszászy über die Aenl, der ung. Spr. mit den Morgenl.* 47. 48. l.

megyében levő beszédejtés régi állapotjáról teszen bizonyságot. *) Ha mind ezt egész bizonyossággal meg lehetne-is mutatni, a' dolgon kevés változást tenne. Mert hogy ezen ragasztékok *ban*, *ben*, *nak*, *nek*, *val*, *vel* 's a' t. tulajdonkép' *e* magánhangzóval készülnek, következőleg régen azzal is használtattak, bizonyitják nyelvünkben még ma is fenn levő származékjaik, mellyekben tör'sökökneks nem tsupa ragasztékoknak tekintetnek. Igy nem mondjuk ban*nam*, nak*ad*, val*a* hanem ben*nem*, nek*ed*, vele 's a' t. Ha tehát azon ellenvetés megállana és az Ország több részeiben eggy más a' mostanihoz közelebb alló Beszédejtés kelete bebizonyitatnék-is, ez egyébbre nem mutatna, hanem hogy azon változás, mellyről most emlékezünk, a' jelenvaló időszak előtt történt meg és hogy azon beszédejtés, mellyen ezen régiség iratott, és a' melly nemükép' hazánk több részeiben még ma is hallik, nyelvünk regi alkotását, a' szép haugzatra nem ügyelvén, tisztábban megtartotta, mint a' közönségesen elterjedett és könyvnyelvé által változott Magyar beszéd.

3-szor. Hogy a' hajlitásban azon *szavak* mellyekből eredtek a' hajlitásbéli ragasztékok, *eredeti formájokhoz* jobban hasonlitottak, a' könnyebb kimondás végett nem vóltak még úgy *elrontva*, mint ma. Ezen okból olvassuk itt *Vagmucvimagg*, *emuk*; *isemucut*, *uromc*; *feledéve*, *teremtéve*, *veteve*, (vagy *feledéje*, *teremtéje*, *vetéje*), *mondoa*, *tiltoa*; és *eleve*, *teremteve* 's a' t. mellyek az eggybe-húzás által igy hangzanak már ma: vagyunk, imádjuk; ösünket, urunk; feledé, teremté, veté, mondá, tiltá; és élő, teremtő. Ezen régi formákat szerentsésen használta *Révai* a' Magyar nyelv mostani grammatikai épületének kifejtésére.

*) Tud. Gyüjt. 1819. 10. Dar. 85. l.

4-szer. A' *ragasztékos határozatlan móddal* bővebben éltek, mint mi; azért olvassuk itt: *mondoa neki élnie, ovdania, ketnie* 's a' t.

5-ször. Ezen rövid Beszédekben is találunk több szavakat, mellyek már ma szokatlanak, mint *fél*, testvér vagy Barát, *ysa* vagy *isa* a' 'Sidókkal *közös*, melly annyit tett, mint bizony, *heon*, vagy Révai szerént *hean*, annyi, mint a' mai tsak 's a' t. Ebből tehát méltán gyanithatni, hogy ezen időtől fogva igen sok ös törsökös szavaink vesztek ki nyelvünkből annak nem kis kárára.

HATODIK SZAKASZ.

Nyelvünk Árpád fiú maradékaiból való utolsóbb, és a' külömböző házokból való számos Királyaink alatt parlagon marad.

Ha az Árpád fiú Maradékaiból való első Királyjaink, a' *Keresztény vallás behozása* miatt, számos belső ellenségekkel kénytelenül küszködtek, úgy ezen *belső zenebonákat* későbbi Maradékaik nem engedték kihalni azon kárhozatos szokások által, hogy gyermekeiknek és atyafiaiknak még életökbe nagyobb Hertzegségeket adtak, söt az ifiabb Királyok nevezete alatt meg is koronáztatták. Ezen ékép mint eggy megörökösitett zenebonák között azon kevés irás darabok is, mellyek magyarúl irattak, természetesen nagy részint mind elvesztek. Mi tsuda tehát, hogy az emlitet két rövid beszédek után sokáig nem tudunk semmi kéziratra akadni. *Szent Margitnak*, IV. Béla Királyunk Leányának és Nyulak szigetbeli Apátzának *élete* Schwartner *) állitása szerént, a' 13.

*) *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue hungaricam.* Budae 1802. 61. l.

Század végéről való; de az eredeti Kézirat elveszett 's *Pray* azt tsak eggy, a' 15-dik Századbeli másolás után nyomtatta ki. Azon emlékezetre méltó *régi magyar versek*, mellyeket *Dugonits Etelkájában* és *Révai elegyes verseiben* ki adtak, és a' mellyek így kezdődnek: „Emlékezzünk Régiek„röl a' Szittyából kijöttekről 's a' t. valamint eggy némelly más apróbb és kevésbé esméretes irományaink, úgy látszik, hasonlóképen ezen időszakból valók. Egyébbaránt *Pray*nak azon gyanitása, hogy *Kézai Simon Khrónikáját Magyar* 's nem Deák nyelven irta légyen,*) megbizonyitva nints, de ha volna is, nyelvünk történeteinek bővebb esméretére nem szolgálhat, az eredeti munka az idők viszontagságai között elveszvén.

Az *Anjou* házból való Uralkodóink nemzetünket számos *familiai*, tsak inkább személyeket illető *háborúkban* elegyitették. Mellyek ha mindjárt szerentsések és Nemzetünkre nézve ditsőségesek is voltak, Eleinknek tudományos kimiveltetését hátráltatták. Hogy *Károly Robertnek* koronáztatásakor, az eskövés formája Magyar nyelven is felolvastatott, **) nyilván mutatja, hogy a' Deák nyelv ezen időben még az országlás dolgaiban nem volt olly magára uralkodó, mint későbbre. A' Szent-irás azon Magyar fordításának, melly az Erdélyi Püspökség könyvházában találtató régi Khronika szerént, első Mária uralkodása alatt készült,***) egyebbütt semmi nyoma sem találtatván, ezen előadás igazsága méltán ketségbe hozatik. Az említett házból való Fejedelmeink, valamint a' több utánnok következett Királyaink *'Sigmond*, *Albert*, *Ulászló* és *László* alatt, a' Deák nyelv

*) Annales Regum Hungariae. 1. Dar. 332. l.
**) *Engels Geschichte des Ungrischen Reichs.* Bétsi kiadás 1. Dar. 497. l.
***) *Magyar Minerva* 4. Dar. 358. l.

hazánkban mind jobban jobban megerösödött, azon számos idegenek által, kiket ök magok után Magyar Országba vontak. Eldödeink evvel akkor nem gondoltak, figyelmetességök a' Törökök elönyomúlása által, nevezetesebb tárgyakra vonatatván. Ezen idö tájban forditotta le *Báthory László* a' Szentirást Magyarra, a' mint *Pongrátz Ignátz* *) és több mások említik. *Révai* azon Szent-Irás fordítását, mellyet a' Császári Könyvtárban talált, onnan leírt, és a' *Magyar Litteratura régiségeinek* 2-ik és 5-dik részeiben sok Filologyiai megjegzésekkel akart kiadni, ezen Báthory László fordításának tartja **)

Mátyás Királyunk ugyan Nemzetünknek kimiveltetését minden módon ügyekezett elömozditani és a' tudományoknak nagy kedvellöje volt; ö újjitotta meg a' 'Sigmund által felállitott *Budai Universitást*, ö állitott fel *Studia generalia* nevezete alatt Posonyban eggy *Akademiát*, ö alatta támadott két tudós társaság *Budán* 's *Erdélyben*, ö szerzett nagy költséggel eggy roppant Könyvtárt, azon időben egész Europában a' legszebbet, ö buzditotta *Vitéz*, *Esztergomi Érseket* eggy hasonló-

---

*) *Triumphus Pauli Posonii* 1752. 51. l. *Veszprémi* is emlékezik rólla mondván, hogy még az ö idejében eggy Nyitra Vármegyei Szent Pál Szerzetesseinek Hlastromába találtatott vólna, de ö maga nem látta.

**) *Antiqu. Litt. Hung.* 1. Dar. 23. l. nagyon lehet sajnállani, hogy ezen betses Régiségnek kiadásában ötet mostoha állapotja, 's késöbben halála akadályoztatták. *Horváth István* érdemes tudósunk, Révainak hátra hagyott irományait által vévén, egész bizodalommal reménylhetjük annak hajdoni tanitójához és honni nyelvünkköz esméretes buzgóságától, hogy ezen Régiség a' napfényt meg látja.

nak felállitására, minekutánna ezen tudós Püspök már Nagy Váradon eggy szép Könyvgyüjteményt hagyott volna, ő állitotta fel a' legelső Könyvnyomtató mühelyt tsak kevés esztendőkkel ezen szép mesterségnek feltalálása után *). De hogy nyelvünket különös figyelmére érdemesnek tartotta vólna, annak sehol semmi jelét sem találjuk. Ezen nagy Fejedelem, maga idejének méltó tsudája, nékünk pedig örökös büszkeségünk, e' részben a' maga időszakán nem emelkedett felyül, 's minden illetődés nélkül tekintette nyelvünknek a' büszke Romai által való elnyomatását. A' *Janus Pannonius* által irt *Magyar Grammatika*, mellyet többen említenek *) és a' melly e'kép a' legrégibb lenne, mind eddig sehol sem találtatott fel. A' Mátyás Király által felállitatott Könyvnyomtató mühelyben *Hesz András*, *Miller Jakabnak* állitása szerént tsak az eggy *Budai Kronikát* nyomtatta ki ***) és igy eggy általa kiadott Magyar Könyvről szó sem lehet, ha mindjárt a' leg *első Magyar* nyomtatott *Könyv* eggy a' Szent István Király jobbjának feltalálására irt eggyházi Beszéd 's Ének a' Külföldön *Nürnbergbe* már 1484-be jött ki ****)

A' gyenge *Jagelloknak* gyáva uralkodása alatt hazánk minden fényét elvesztette, a' Mátyás Király

*) N. ezen tárgyak felöl *Valaszky Conspectus Rei Litterariae in Hungaria.* Pest. 1808. 106. és köv l.

**) Nézd *Détsi Jánosnak Telegdi Jánoshoz* irott Levelét. *Bod Péter* Athenassának elöljáró Beszédében.

***) Nézd *Schedius Zeitschrift von und für Ungarn* 1803. 5. Füzet. 305. l.

****) Nézd *Bartalis Antal Jegenyei* Pap *notitia Parochiae Jegenyensis, Kolosvárott.* 1794. 122. l. nem hülömben *Schedius Lajosnak* ezen tárgyról való tudós értekezését most emlitett munkájában. 1802. Második Füzet 219. l.

által nagy bajjal virágzásban hozott Tudományok, gyümöltsözésök előtt elhervadtak; a' *Mohátsi veszedelem* pedig azokat gyökerestől eggyütt kiirtotta. Hazánknak ezen siralmas állapotjában a' tsendességet szerető Muzsák nem maradhattak meg, a' Törökök nek pusztító seregei elöl nékiek futniok kellett; a' Budai Universitás mindjárt a' Mohátsi Ütkezet után, a' Pétsi Akadémia valamivel későbbre elszéledtek. *A' Zápolya János* és *I-sö Ferdinánd* között támadott vetekedések a' Tudományokra nézve nem voltak kedvezők, Hazánk igy viszsza esett régi bárdolatlanságába. De épen ezen környülállások, mellyek hazánkat, tudományosságunkat végveszedelemmel, honni nyelvünket pedig örökös elnyomással fenyegették, — voltak a' Reformatzio behozása által, honni nyelvünk felélesztésének, első röviden tartott virágzásának fő okai. De ez a' következő Szakasznak lészen különösen tárgya.

Ha ezen hoszszú időszakaszt megtekintjük, nem lehet hazafiúi elszomorodás nélkül észrevennünk, hogy sok századok alatt nyelvünk kevés, majd semmi előmeneteleket sem tett. A' szomszéd Nemzetek, kivált az Olaszok, de még a' lassú Németek is, ezen időszak vége felé hoszszasan tartott álmokból felébredvén, a' *Latány nyelv* jármának lerázására az előkészületeket meg kezdették tenni, sebes lépésekkel siettek a' Nemzeti kimiveltetés felé, mig szegény Hazánk, — az idegen Nemzetek, az éktelen Törökök könnyü predája, az eggymás ellen fegyvert fogott dühös hazafiak szerentsétlen tsatamezeje, — a' tudományos kimiveltetésben mindég lejebb szállott, és nyelvének elmellőzésével a' büszke Róma nyelve sulyos jármának megtörödött nyakát önként mind jobban jobban alája vetette. Tsudálhatjuk é, hogy illy kedvetlen környülállások között nyelvünk belső kimiveltetése majd semmit sem nyert? De külömben

is nyelvünk történeteinek ezen részét még sürü homály fedi. Azon eggyes irásbeli maradványok, mellyeket az idő emésztő folyása megkémellett és a' mellyek hazánk több részeiben találkoznak, nagy részint tsak nevök szerént, vagy épen nem esméretesek. Az illyenek szorgos felkeresésében és okos használásában még nagyon hátra vagyunk. —

HETEDIK SZAKASZ.

A' Reformátzio behozásával nyelvünk mivéltetése munkába vétetik, és hirtelen nagy elômeneteleket teszen.

A' tudományos intézetek hazánkban Mátyás után nagyon megtsökkenvén, a' Törökök berontásával pedig egészszen elrontatván; kimiveltetés után szomjúhozó hazánkfiai kénytelenek voltak azt újra Külföldön keresni, a' mit hazájokban többé nem találhattak. Igy látogatták meg sokan elébb az eddig bévett szokás szerént a' *Bolognai*, *Pataviai*, 's későbbre kivált a' már nagyon elhiresedett *Vittembergi* Universitásokat. Innen hoztak ezek sok tudományos kintseket, de ezekkel eggyütt *új Vallásbeli tanitásokat* is. Akkor zavarodásban lévő hazánkban sok Nagyjainknak pártfogások alatt, ezen tanitások hirtelen mély gyökeret vertek és meszsze elterjedtek. Az új vallás tanitói jól tudván, hogy az Eggyházi rend tsak tulajdon haszna tekintetéből is, az új vallás elfogadására soha sem lesz kész; tanitásaikat a' Köznép, a' serdülni kezdő Közép rend és az Ország világi Nagyjai között kivántak terjeszteni. Már pedig ezek ekkor még a' legnagyobb bárdolatlanságban vóltak, az Eggyházi rend minden tudományi kimiveltetést magához ragadván. Hatonásko-

dásban megőszült Eleink között ezen időben tsak kevés volt, ki nevét alá irni, 's még kevesebb, ki deákúl tudott volna. Hogy tehát ezeket megnyerhessék, az új vallás terjesztőinek szükségeskép anyai nyelvünkön kellett hozzájok szóllani. — Ezt nem sokára általlátták a' régibb vallás pártfogói is, és azért honni nyelveken irtt munkáik által kivántak ingadozó híveiket megerösiteni, az elpártoltakat visszahozni. Ezen vallásbeli vetekedésnek igy lett honni nyelvünk *tágos mezeje*, ennek nem kis előmenetelére. Igy lett hazánkban valamint több más Nemzeteknél, a' Reformatzio a' honni nyelv élesztője, a' mivelség terjesztésének eggyik fő eszköze. A' vetekedésben, melly mindeneket eggyaránt illetett, minden renden és vallàson lévő buzgó hivek részt vettek, és ekképen lassan lassan más tudományos dolgokhoz is hozzá édesedtek. Kivált nagy tüzzel folytattak ezen vetekedések a' 17-ik Század elején. Mind a' két Fél, minden hatalmában lévő módokat elkövetett, hogy állitásainak igazságait megmutassa. Nem tsak az okoskodások hathatósságában, hanem az *előadás kellemeiben* is kezdék keresni az Ellenfél ellen botsájtandó nyilaikat, észre vévén, hogy ezeknek melly ellentálhatatlan hatalmok vagyon az emberi elmékre. Igy támadtak *Pázmán Péternek* szép és hathatós magyarsággal irott munkái, igy *Ilyés Andrásnak* derék és ékes előadása, *Lépes Bálint*nak kellemetes magyarsága és *Szentzi Molnár Albertnek* tiszta és szelid nyelve.

Nem kevéssé kedvező volt nyelvünknek ezen időszakban való előmenetelére az, hogy a' Vallás, és e' szerént nyelvünk ügyében Koronás Királyaink, az Országnak mind Eggyházi, mind pedig világi Nagyjai részt vettek, és hathatós pártfogások által nem kevéssé mozditották elő. Söt Erdélyben anyai nyelvünk valamennyire az *Országlás nyelve* is lett, és

és azt, oda való Fejedelmeink nem tsak különösen kedvelték, hanem többen *tulajdon Munkáik* által is tökélletesitették *) Megjegyzésre méltó, hogy ezen időben a' Magyar nyelv a' Töröktől, hazánk és szabadságaink igazságtalan elnyomóitól, közirásokban és parantsolatokban gyakrabban használtatott, mint tulajdon Hazafiainktól. **)

A' *Szent irás* volt a' kutfő, mellyből meritették mind az ujitások terjesztői, mind a' régibb vallás védelmezői tudományokat, az állap, mellyre épitette mind a' *két Rész* okoskodásait. Ennek leforditása volt tehát a' leg első törekedése eggyik Félnek úgy, mint a' másiknak. Azért állottak mindjárt eleintén *Komjáthy Benedek* és *Pesti Gábor*, a' Római Katholikusok, ***) *Erdősy* vagy *Sylvester János*, *Heltai* és *Károlyi Gáspárok* a' Protesztánsok részéről a' Szent Irásnak részint, vagy egészszen való forditásaikkal elő. Nagy, kimondhatatlan nagy akadályokkal kelle ezen érdemes hazafiaknak küszködniek; a' nyelv, melly eddig az illy tárgyak kifejezésére nem használtatott, nem mindenütt akart *engedni kivánságoknak*, azért előadások darabos, egyenetlen, erőltetett és sok helyt hom ályos. Ezeknél szerentsésebbek voltak *Kaldi György* és *Szentzi Molnár Albert*, kik közül az első a' Római Katholikusokat a' Sz. irásnak eggy új forditásával ajándékozta, az utolsó pe-

*) Igy költött *Bethlen Gábor* eggy ditséretet, melly a' leg újabb időkig zengett a' Reformátusok Szenteggyházaikban; igy irta *Keményy János* tulajdon életirását; igy forditotta *Apafy Mihály* Vendelinnek Theologiáját.

**) Nézd *Martini Schwartner Introd. in rem Diplom. aevi intermedii, praecipue Hung.* Budae 1802. 29. §.

***) *Komjáthit* igen sokan gondolták Protestansnak, de *Sándor István* nyomos okoknál fogva állitja az ellenkezőt. *Sokféle* 3. Dar. 85. l.

dig a' *Károlyi Gáspár* fordítását igazitotta meg. Ezek a' 17-dik Században élvén, a' már valamenyire mivelt nyelvel könnyebben bánhattak.

Ha meggondoljuk, hogy az előadásoknak különböző Nemei tsak a' nyelvek nagyobb kimiveltetésében választatnak el olly szoros határok által, mint azt azoknak tulajdon természete megkivánja; úgy nem fogunk azon tsudálkozni, hogy ennek a' 16-dik Században majd semmi, a' 17-ikben pedig tsak igen tsekély nyomait találjuk; hogy az előadás a' költésben, történet irásban 's a' t. kevés különbséggel szinte tsak eggy. — Lássuk még-is mindeggyiket a' mennyire lehet, külön. —

Tinodi Sebestyénnek és *Farkas Andrásnak* versben foglalt Historiaiban az előadás épen olly kevésse költői, mint a' legroszszabb Khronikában. *Gyarmathi Balassa Balint* ezeknél ugyan valamivel szerentsésebb költő, és nyelvére nézve is kellemetesebb, de a' *Magyar Pindaros* nevet, mellyet némelly tudóssaink tékozolva ruháztak reá, valóban nem érdemli meg. — Ha mindazáltal ennek nyelvét a' *Pesti Gáborával*, a' ki Aesoposnak meséit még a' 16-dik Század első felében Magyarra fordította, eggybe hasonlitjuk, nem lehet örömmel és háladatossággal nem tekinteni, ezen hazánk Nagyjának fáradozásait, ki a' Magyar nyelvet mindenek előtt legelőször tette a' fentebb költésre alkalmatossá. *Erdössy János*, *Tinody Sebestyén* és *Vilmáni Libetz Mihály*, mindjárt nyelvünk irások által való kimiveltetésének kezdetében, ügyekezték azt Római mértékekre vonni *) A' tizenhetedik Század elején *Rimai János* és *Szentzi Molnár Albert*, David Zsoltárjainak kellemetes fordítója, nyelvünknek eddig nem esmért könnyüsé-

*) Nézd *Virág Benedek Magyar Poeták, kik Római mértékre irtak. Pest.* 1803.

get adtak. Ezeket mind felyül múlta ugyan *Benyitzky Pál*, nagy kedvességet nyert költései által, de azért még-is senki sem fogja ötet már ma, a' tudós, de izetlen *Horányival*, *Magyar Horatiusnak* nevezni. *Liszti Lászlónak* a' Mohátsi veszedelemről készült történeti Hölteménye inkább tárgya, mint költői belső betse által lett nevezetes. *G. Zrinyi Miklós* még mind e' mái napig hazánkfiai között a' legfényesebb hösi költő; a' nyelv tisztaságára, tsinosságára épen nem vigyázott, de azért még is elöadásában nagy költöi erő fekszik, bájoló eggyügyüséggel párosodva. — Ha anyai nyelvünket gyeniusszának egész hatalmával megragadta volna, most valóban a' *Magyar Homerost* tisztelnök benne. Tsekélyebb költöi szelemmel, de nagyobb szorgalommal hathatósabb befolyása volt költöi nyelvünkre *Gyöngyösinek*, ki költöi elöadásunkba eggy új életet öntött. Ennek mesteri keze alatt nyelvünk eggy eddig nem esmért könnyüséget, tsinosságot, bajthatóságot nyert, számos új kifejezésekkel, kellemetes fordulásokkal gazdagittatott; elméjének mindazáltal határozottsága nem engedé meg, hogy nyelvünk bátor *Klopstock*ja légyen.

Az *ékes szóllás*, melly a' jelenvaló időszakba tsak az *Eggyházi Beszédek*ben kerestethetik, eleinktől már a' legrégibbb időkben-is gyakoroltatott, de nyelvünknek kevés elömenetelével. Még a' tizenhatodik Században-is megelégedtek eggyházi Beszéllöink hiveiknek tanitásával, az elöadás ékességére nem igen ügyelvén, tsak *Telegdi Miklós* teszen itten kifogást. — A' tizenhetedik Század eleje e' részben fényesebb vólt. *Pázmán Péter*, *Lépes Balint*, *Illyés András*, *Szentzi Molnár Albert*, *Medgyessy Pál*, 's több más nevezetes Bajnoki a' vallásbeli vetekedéseknek, nem tsak e' részben kiadott több munkáik által, mellyek az elöadásra nézve hasonlólag ide tartoznak —

hanem számos eggyházi Beszédeikkel-is nyerték azon hirt, mellyel nyelvünk történeteiben neveztetnek. Méltán vetekedhetnek ők akár mi más Nemzetnek ezen időkorból való Beszéllőivel. —

A' *történeti előadás* az ezen időkben irt *Khronikákban* alig érdemli meg ezen nevezetet. *Bentzédi Székely István* és *Héltai Gáspár* munkáiban magával jóltehetetlen nyelvünk még lomhán és darabosan mozog. A' *Pethő Gergely* neve alatt kijött Khronikában, melly *Zrinyi Miklós* Horváth Bánnak tulajdonittatik, a' nyelv ugyan tisztább, kellemetesebb, de a' velős rövidség, ékes folyóság és bájoló kerekség, a' történeti előadás fő tulajdonságai, hiába kerestetnek. A' fenhejazó *Curtius*nak *Forró Pál* által lett fordítása sem hozhatott jobb ízlést az előadásnak ezen kényes ágazatába. —

Az *oktató előadás*, még a' tizenötödik Században tett eggy némelly fáradozások által, nyert ugyan valamit; a' nyelv kellemetes hangzása, folyósága, az egész nyelv kimiveltetésével nevekedett ugyan; de az koránt sem volt eléggé kimivelve, hogy az irók gondolataikat a' szükséges tisztasággal előadhatták vólna; eggy *Füsüs János*nak, *Horti Miklós*nak, *Apátzai Csere János*nak 's a' t. tsekély próbatételei ezt nyilván bizonyitják.

E'kép *nyelvünk* irásba foglaltatván, nem tsuda, hogy annak *tulajdonságait* Tudóssaink mindjárt eleintén vizsgálat alá kezdék venni. Igy ügyekezett *Erdősy János* még a' tizenhatodik Század első felében, Magyar és Deák *kis Grammatikája* által, a' nyelv törvényeit a' tanuló ifiak számára rendbe szedni. Ha mindjárt ezen munkátska, eggy egész Nemzetnek e' részben első 'sengéje, a' mostani nyelv tudósok kivánságainak nem felel-is meg, azért még-is nagyon nevezetes az mind régiségére nézve, mind pedig azon tekintetből, hogy már Sylvester észrevette a' Ma-

gyar nyelvnek a' 'Sidóval való hasonlatosságát. A' *helyes írásról*-is vagyon még a' legrégibb időkről eggy kis könyvetske, melly már 1549-be Krakkóba másodszor jött ki. A' tizenhetedik Században a' nyelvünk titkainak fel-fedezése, és törvénybe hozása körül több tudóssaink fáradoztak sikeresebben. — Ide tartoznak *Szentzi Molnár Albert*, *Gellei Katona István*, *Komáromy György*, de Főként *Pereszlényi Pál* a' Jézus társaságából; ennek Deák nyelven irt Magyar Grammatikája, nyelvünk történeteiben időszakot tsinált, és még ma is sok részben *haszonvehető*. — Az idegen nyelveknek a' Magyarok, a' Magyarnak pedig idegenek által leendő tanulását könnyebbiteni akarván, már a' tizenhatodik Században elkezdették némelly tudósok a' Magyar kifejezéseket szókönyvekbe foglalni. Igy irt *Fabricius*, vagy *Kováts Balás* eggy kis Magyar Deák szó könyvetskét, igy vették fel *Pesti Gábor* hat, és *Faustus Verantius* öt nyelvü szótárjaikban a' Magyart-is. Ezeket bőségére nézve jóval meghaladja azon Szótár, mellyet *Szentzi Molnár Albert* a' tizenhetedik Században irt.

Illyenek voltak hazánk Tudóssainak a' nyelv körül ezen Századokban tett fáradozásaik. Szép volt a' kezdet olly annyira, hogy némellyek későbbi Tudóssaink közül, annak fényjétől megvakitatván, a' tizenhetedik Század elejét a' *magyar nyelv aranykorának* nevezték. De hibásan. Nem lehet ugyan tagadni, hogy nyelvünk miveltetése mindjárt elejéntén sokat nyert. A' *nyelvnek szép hangzása* eggyik volt a' fő törvények közül, melly előtt a' *szó nemzés* szabásainak meghunyorodva kelle magát viszszavonni; a' *vagymuk, vimagomuk*'s a't. egészszen eltüntek nyelvünkből; azon *lehelletek*, mellyeket az első halotti Beszédekben találunk, nem fordulnak többé elő, 's tsak némelly szavakba foglalta el a' mai nyugvó

v. és

v. és *h.* helyöket; a' *jégvelből*, *tarsvalból*, *jéggel* és *társsal* lett; az illyen szóllások *teremtéve*, *vetéve*, *esnéjek*, *telnejek*, *látnojok*, *elvesztenöjök*, *ennöjök* 's a' t. már tsak ritkán fordúlnak elö, *Te. legdinél* mindazáltal és még *Molnár Albertnél* is találni némelly nyomokat, jóllehet már ezek is élnek azoknak eggybevont, mai formáikkal. Nyelvünknek azon tulajdonsága, hogy a' vastag hangú magán-hangzók a' vékony hangúakkal nem férnek meg ugyan azon eggy szóban, az öszszetetteket kivévén, végkép kifejtödzött 's *milosztben*, *pokulben* 's a' t. többé szokásban nintsenek. — A' nyelvnek idegen szóktól való tisztitásának és új eredetiekkel való bövitésének is találunk némelly megbetsülhetetlen nyomaira. — *Sylvester*, *Gramatikájában* elöfordúló minden *mesterszavakat* szorgosan Magyarra forditotta: hasonlót tett *Apátzai Csere János* is *Encyclopoediájában*, az első még a' holnapoknak is természetök szerént új neveket adott; *Gellei Katona István* pedig az új származtatott szavakat *Grammatikájában* különös pártfogása alá vette. Ha mindjárt ezen új szavak nagyobb részint roszszúl készültek és a' Deákból rabszolgai módon forditattak, azért még is a' Nyelvmivelés kívánságának betses jelei. —

Mind ezen javitások, tsinositások mellett is, a' nyelv koránt sem érte el azon tökélletességet, mellyre természeti tulajdonságai szerént alkalmatos lett vólna, tsak eggy *következendő Század* fáradhatatlan munkássága, nevelhetett volna a' szép virágokból hasznos gyümöltsöket. A' Deák nyelv hatalma még koránt sem volt meg törve, a' Tudósok még mindég jobban kedvelték ezt, és e' volt a' valóságos tudományosság jele. Még a tizenhetedik Századból való Könyveink is tömve vagynak *Deák kifejezésekkel*. A' Magyar Könyveknek *Deák tzi-*

meket adni, az ajánló Leveleket, minden irásokat Deákúl kezdeni és ezen nyelven végezni, közönséges szokás volt nem tsak a' tizenhatodik, hanem a' tizenhetedik Században is. Sőt ezen idegen nyelvnek szeretete annyira ment, hogy Tudóssaink több idegeneknek példája szerént *neveiket is Deákra forditották*, hogy ez által is a' régi Róma nagy lelkeihez valamivel közelebb álljanak.

Megjegyzésre méltó végezetül, hogy ezen időszak lefolyta alatt a' *Török* szomszédságnak és részszerént uralkodásnak némelly tsekély nyomait fel találjuk, és hogy e'kép a' Török nyelv a' miénket ekkor *másod ízben* gazdagitotta. Illyen szavak a' többek között: *Ibrik*, *Kamuka*, *Paputs* 's a' t. mind olly képzetek, mellyekkel eleink hazánkban jövetelek után esmérkedhettek meg, és következésképpen Azsiában lettekkor a' szomszéd *tatár török* Nemzetektöl nem költsönözhettek.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Jezus Társasága a' Deák nyelvet különös pártfogása alá veszi, és az által nyelvünk elömenetelét hátráltatja.

A' szüntelen hadakozás, versengés és vallásbeli vetekedések között szépen, fényesen felderült a' *Magyar nyelv ege*, de az eggy kies hajnal maradott, a' *fanatismus* sötét fellegei azt új *éjtszakába boritván*. A' tizenhetedik Század végével hazánk *első Leopold*nak hathatós Uralkodása alatt a' sokáig viselt Török járom alól felszabadúlt; az Austriai házból való Fejedelmek örökös eggymásra következésök meghatározása által, hazánk állapotja

megerősitetett, a' Szathmári békességgel pedig hazánkban a' rég ohajtott belső tsendesség végre megállapittatott. Illyen kedvező környülállások között mit nem lehetett várni, a' valamennyire kimivelt és legszebb virágzásában lévő Magyar nyelvtől? Nem szállhatott vólna é merészen szembe a' *büszke Latium idegen nyelvével*, melly a' honninak a' természet által adott hatalmát tökélletlenül magának tulajdonitani bátorkodott? Ifiú erővel bíró anyai nyelvünknek nem könnyű lett vólna é az *elvénült Deákon* diadalmaskodni, mint a' több Europai Nemzeteknél? az *eltünt Roma holt nyelvé*nek nem kellett volna é a' *nyelvvisgálók, litteratorok* és *antiquariussok* poros szobáiba meghunyorodva *visszavonúlni?* — — De más volt a' Magyar nyelvre *kimondott végzés.* A' vallásbeli vetélkedés helyett az *üldözés véres kardja* jelent meg hazánk szép földjén, az elnyomott fél nem bátorkodott irásaival a' tsata mezőn megjelenni, a' győzedelmesnek nem volt az illy gyenge fegyverekre szüksége: igy tágúlt meg honni nyelvünk kimiveltetésének első fő rugója. A' szomszéd Német Nemzetekkel való szorosabb közösülés egy közös nyelvet szükségessé tett, egyik Nemzet a' másikáét nem értvén. A' Deák erre legalkalmatossabb volt. — Ez által ez hazánkba új gyökeret vert. Ide járúl, hogy a' *Jézus tudós szerzete* azt még különösen is pártfogása alá vette. Ezen Szerzet, mellynek hazai Litteraturánkra, a' külömböző környülállások szerént, kölömböző befolyása volt, *Oláh Miklós* Esztergomi Érsek által hozatott hazánkba leg elöször 1551-be az új vallásbeli vélemények zabolázására. Eleintén mindazáltal Eldődeink ezen Szerzetet nem kedvelték, mellyre nézve annak további kiterjedését Törvények által is kivánták

gátolni. *) De nem sokára nagy pártfogókra talált. Illyen volt *Forgáts Ferentz* Hardinál és Esztergomi Érsek, ki úgy tudta a' dolgot elintézni, hogy halála után *Pázmán Péter* előbb Jezus Szerzetesse, az után világi Pap, nyerte el hazánkban a' legelső Egyházi Méltóságot. *III-dik Ferdinand* és *I-sső Leopold* két nagyra termett, szép tulajdonságokkal fel ruházott, de a' szelid türedelmességet nem esmért Fejedelmek uralkodása alatt, nem csak hazánkba törvényesen bévétetett. **) hanem az *Uralkodás dolgaiban* is tetemes befolyást nyert ***) és az üldözésnek fő szerzője volt; a' tudományokban való jártassága által, a' *tanitási monopoliumot* is magának el tulajdonitotta, és végre *III-dik Károly* alatt az Ország Gyüléseiben is *Ülést nyert.* ****) Nem lehet ugyan tagadni, hogy ezen Szerzetesek a' tudományok gyakorlásában, az ifiak tanitásában szorgalmatosok voltak, hogy sok derék munkákkal ajéndékozták meg a' maradékot, és számos tudományokra nézve hasznos hazafiakat neveltek; de *Szerzetek gyarapodását* mindenek felett szemök előtt tartván és annak mindent fel áldozván, az anyai nyelveknek, mellyeknek elömenetele a' tudományokat közönségesebbekké tette, és tanitásbeli monopoliumokat nagy veszedelembe hozhatta volna, épen nem valának pártfogói. Igy fonyasztották ők el honni nyelvünknek már már szépen virágzó fáját gyümöltsözése előtt, *****)

*) 1608 ik eszt. 8. Czik. ant. cor. és 1647. eszt. 5. Czik. 11. §.

**) 1687. eszt. 20. Czik.

***) *Engelnek* többször említett Magyar Ország történetei, a' hol ezen Fejedelmekről szóll.

****) 1715. eszt. 73. Czik. 1. §.

*****) Et quamquam ea sit, mea quidem Sententia, „Ungaricae lingvae dignitas et majestas, ut ipsa, „si loqui posset sapientia, non aliam sibi po-

és igy jutott a' szomorú árvaságra. — Némelly egyes hazafiaknak annak terjesztése körül való fáradozásai tsak tsekély sikerüek lehettek az egészre nézve. *)

Némelly Eggyházi Beszédek, számtalan imádságos és Vallást tárgyazó Könyvek, mellyeket az Eggyházi renden lévő minden vallású hazánkfiai kevés *ügyekezettel* és úgy látszik, még kevesebb *tehetséggel*, irdogáltak, mind az, a' mit a' tizenhetedik Század végéből és a' tizennyóltzadik elejéből a' Nagy Mária Terézia uralkodásának közepe tájjáig nyelvünkre nézve elő-mutathatunk. **) *Szentpáli Nagy Ferentz*, *Bertalanfi Pál*, *Gróf Lázár Já-*

„tius usurpandam putaret: tamen cur historias, „artes, Scientias omnes, illa donandas censea-„mus, nihil nos urget magnopere; nisi forte „cum *mulierculis*, aliorum exemplo, communi-„care, sive *profanare* nos deceat. Nam *latini* „*nominis Codices*, ubi ubi natos, nobis jure „domesticos arbitramur; — advertant haec gen-„tes exterae — cumque Graeciam in Gallia, Ju-„daeam in toto orbe perquirunt, *Latium se* „*apud nos reperisse* obstupescant (talám a' mi „konyha Deákságunkban???) Fruere porro hac „tua *gloria* Pannonia! (?) quam *Ignatii potis-*„*simum beneficio es adepta* 's a' t. Igy szóll eggy Jésuita, az egész Társaság gondolkozása modjáról tanúságot tévén, és a' mi állitásunkat megerősitvén. *Divus Ignatius de Loyola Hungariae Litteratae Praestes* Tyrn. 1747. 20. l.

*) Mimódon terjesztette *Gróf Patachich Gábor* Kalotsai Érsek, Horvát létére, a' Magyar nyelvet Érseki lakhelyének Rátz lakossai között, megírja Katona. Hist. Metrop. Coloc. Eccl. 1. Rész. 72. l.

**) Hodie ista lingva (t. i. a' magyar) ita contemnitur, ut praeter aliquot cantiunculas, et Sacris opitulantes commentariolos, posteritas a suis nihil sit habitura. Igy ir *Behamb* 1676-ba *in Observ. ad Schoedelii notitiam hungar.* 156. l.

nos, *Szönyi Benjamin* lelketlen és szélesen kiterjedett Verseikkel méltán feledékenységre jutottak; de mit is lehet eggy olly időszak Költöitől várni, melly *Verbőtzy* száraz *törvény Könyvének* Magyar *versekbe foglalásában* gyönyörkedik? Az Eggyházi *ékes-szóllásra* nézve sok Beszédeket lehetne felhozni, mellyek ezen időkbe iratták és nyomtatásban kijöttek, de ezeknek hiába való, semmit sem jelentő okoskodásai, izetlen, üres szó pompája között az előbbeniek hathatós Magyarságát nem leljük fel. A' fellengező *Florusnak* forditása, mellyet *Dálnoki Benkő Márton* botsájtott közre, nem volt elégséges arra, hogy ezen időből való *Khronika* iróinkat feltüzelje 's meg szokott lusta forgásokból ki-ragadja. *Gróf Kálnoki Sámuel* és *Spangár András*, kik a' Pethő neve alatt irtt Khronikát folytatták 's bővitették, nem külömben *Kováts János*, nyelvökre nézve szint olly nehezen folyók, egyenetlenek és darabosok, mint az élőbbeni Századból valók; igy a' *történeti előadás* ezen időszakban is meg marada a' maga régi miveletlenségében. Az *oktató előadás* valamivel szerentsésebb vólt: *Miskoltzi Gáspár* a' Természeti historiára; *Miskóltzi Ferentz*, *Perlitzi Daniel* és *Nedelitzi Váli Mihály* az Orvosi tudományokra; *Marothi György* a' Mathematikára; *Kováts János*, *Palotai Zzigmond*, *Székely Sámuel* és *Farkasmezei Geidler Jó'sef* a' Hadi tudományokra nézve kiadott, részszerént forditásaik, részszerént eredeti munkáik által ügyekezték a' Magyar nyelvet a' tudományos dolgok előterjesztésére alkalmatossá tenni.

Az anyai nyelv eránt való illy tsekély buzgóság mellett, melly ellen *Gróf Révai Péter*, *Zvittinger Dávid* és *Spangár András* *) keservesen pana-

*) Magyar Kronika Kassán 1738. 4. l.

szolkodnak, ezen hoszszú időkerületbe tsak eggy Tudós találkozott, a' hires *Bél Mátyás*, ki *nyelvünk törvényei*nek meghatározása körül forgolódott volna. Ennek *Meliboeus* neve alatt Német nyelven irt *Grammatikája* több izekben is kijött. *Páris-Pápai*nak Szótárja és *Csecsi Iánasnak* a'hoz ragasztott derék helyesírási észrevételei, eggy előbbeni szerentsésb időkornak *visszafénylései*. Hogy illy környülállások között nyelvünk előre nem lépett, és megállapodván, hátra maradott, tsudálni nem lehet. A' mult Századnak közöpe körül nyelvünk semmivel sem volt miveltebb állapotban, mint ez előtt két Századokkal, sőt inkább előbbeni miveltségéből is sokat vesztett. Tsak igen kevés számú nyomtatott munkákban fordúlván elő, számos szép, derék szavaink, mellyekre a' Közbeszédben szükség nem volt, kivesztek, elavúltak, és helyettek részszerént más szavak tsuztak be a' Deák nyelvből. Hány kifejezéseket találunk PárizPápaiban, mellyekről ő nem jegyzi meg, hogy elavultak, és a' mellyeket ma tsak a' Nyelvtudósok esmérnek? *) Pedig hány jó ős-törzsökös Magyar szavak fordúlnak elő a' 16. és 17. Századoknak leghiresebb Iróinál, mellyeket Szó-Könyvében Páriz Pápai sem vett fel?

KILENTZEDIK SZAKASZ

Mária Terezia Uralkodásának közepe felé nyelvünk új mivelőkre talál.

A' *Hubertsburgi Béke* megköttetésével a' hoszszas vérontás, mellyben szinte egész Europa részt

*) *Döbröntei Gábor* a' legnevezetesebbeket kijegyzette. *Erdélyi Muzeum* 5. Füzet. 189. l.

vett, megszünt, a' rég ohajtott tsendesség helyre állitatott, és *Maria Terezia*, ezen nagy Fejedelem, figyelmetességét alattavalói tudományos kimiveltetésének-is szentelhette. Már 1769-nek végén megjelent eggy hoszszas K. Parantsolat, melly a' tanitás módjának jobb lábra allitását tárgyazta. Az erre következett esztendőben megújittatott az Universzitás *Nagy Szombathon*. Nem sokára az után (1773-ba) a' *Jézus Szerzetének Társasága*, a' Portugal, Frantz és Spanyol Uralkodásoknak már ez előtt eggynehány esztendőkkel adott példáik szerént, az Austriai Birodalomban-is *feloldoztatott*, *eltöröltetett*, és már 1777-be a' közönséges nevelésnek eggy új elrendeltetése dolgoztatott ki. Mind ezen törekedéseknek tzélja a' Nemzet tudományos kimiveltetése volt, a' honni nyelv pallérozása előmozditásának ügyekezetét azokban mindazáltal nem találjuk. Söt inkább *a' Római nyelv* hazánkban mind jobban jobban megkezde rögzeni, úgy hogy azt már ezen Század elejétől fogva nem tsak a' Tudósoknak és Ország Nagyjainak, hanem majd minden Hazafiaknak meg kellett tanúlniok; az nem tsak az *Országlás* minden *dolgaiban* kikötőleg használtatott, hanem még a' *mindennapi* beszédben-is betsúszott *)

*) *Hunyadi János* az Ország Igazgatója, későbbre *második Ulászló* alatt *Báthori István* Országbiró, *Guthi Ország László* a' Királyi Lovászok és *Rozgonyi László* a' Királyi Udvarnokok Főmesterei irni nem tudtak; söt még *első Leopold* alatt-is a' világiak nagy részint megvetették az *irás tudományát* (Mart. *Schwartner Intr. in Rem Dipl.* 192. §.) következőleg a' Deák nyelvben is járatlanok voltak; még 1595-beli Ország Gyülésén Rudolf személyessének, Mátyás Herczegnek Deák beszédét az Ország Rendjei nem értették, míg azt Huthassy János nem tolmátsolta. Kovachich Saml. klein. noch ungedr. Stücke Ofen

De már itt kezde a' Magyar nyelv eggy új nagy, a' Deáknál hathatósabb *ellenségre* találni. A' nagy Fejedelem Asszony, külömböző részekből álló Birodalmát szorosabban eggybe akarván kaptsolni, a' Német nyelvet és szokásokat minden hatalmában lévő szelidebb módok által kivánta Magyar jobbágyai között terjeszteni. Ezért parantsolta a' Német nyelvnek az alsóbb úgy nevezett *Normalis* Oskolákban való tanitását, ezért mozditotta minden módon elő a' Német és Magyar Nagyok között való házasságokat, ezért kedvelte Nagyjainknak Bécsben lakásokat. Nemzetünk mindenekben örömest kedvezett sok tetteiért méltán szeretett nagy Fejedelme kivánságainak. Az elmés, *férjfiúi* erővel felruházott Királyné, ki tzéljának előmozditásában egész Birodalma' és igy hazánk javát is szemlélni gondolta, olly ellentállhatatlan kellemeket tudott maga körül el terjeszteni, hogy Nagyjaink seregenként jelenének meg Udvarába. Itt könnyen hozzá édesedtek az *idegen szokásokhoz*, *miveltséghez* és *nyelvhez*. Illy környülállások között valóban tsak kevés idő kellett volna arra, hogy *Herdernek* a' Magyar nyelv kihalásáról tett jövendölése telyesedésben menyjen. De *Jó'sef Császár*, ki a' jót, vagy annak gondoltat, ifiú tüzzel óhajtotta, férfias erővel előmozditotta, eggyszerre a' tzélhoz akarván jutni, hazánkat kellemetes álmából felébresztette, az anyai nyelv eránt már elenyészett buzgóságot a' porból fel támasztotta. Mit nem tehetett volna eggy illy *nagy Lélek*

1805. p. 277. Méltán teszem tehát a' *Deák nyelv* további *elterjedését az előbbeni* és *kivált ezen időszakba*, főként meggondolván, hogy az idegen nyelveknek eggy egész Nemzet között való elterjedése melly hoszszas időt kiván.

hazai Litteraturánk, honni nyelvünk elömozditásában, ha azt olly nagy szeretettel vészi pártfogása alá, mint több *nagy* gondolatait!

Azonban Mária Tereziának fáradhatatlan ügyekezete által Nemzetünk tudományos kimiveltetésében sebes lépéseket kezde tenni. A' Tudományokban, mellyek eddig kikötöleg az Eggyházi rend által gyakoroltattak, a' világiak és Országunk Nagyjai is kezdék gyönyörüségöket találni. Az akkori Europai Nemzetek között minden kétségen kivül a' *Frantziák* voltak a' legpallérozottabbak, és a' többeknek tanitóik. Az *Olaszok* elfajultságokban tsak sirva emlékeztek vissza a' *buon Seculo*ból való iróikra, azoknak elérésére magokban elég erőt nem érezvén. A' *Spanyolok* és *Portugallok* tudományos virágzásoknak rövid ideig tartott tavaszsza, a' reá következett sanyarú nyár által már régen elnyomattatott. A' *Németeknek* már ma legszebb második virágzásában lévő Litteraturájok akkor még tsak gyenge bimbódzásában volt. Az *Anglusok* ugyan mind tudományos fáradozásaik, mind nyelvök kimiveltségére nézve a' *Frantz Nemzettel* könnyen vetekedhettek volna, de ők még ekkor részszerént Országok szigetes fekvése, részszerént pedig polgári állapotjok miatt, a' száraz Europa előtt a' tudományokra nézve szinte egészszen esméretlenek és minden befolyás nélkül valók voltak. A' *Frantziák* ellemben tsak kevés idővel az előtt minden Nemzeteknek *törvény - adóik*, még ezen időben is a' tudományosságnak legnagyobb fényében, minden izlési és tudományos dolgokban *fényes példák* maradtak, mellyeket a' több Nemzetek, az elérésnek reménysége nélkül, vakon követtek. Ezen önkényes uralkodásában elbüszkült Nemzetnek tudományos munkáival hazánk mind eddig tsak igen kevéssé volt esméretes. A' je-

lenvaló időszakban mindazáltal házánkfiainak *két nevezetes út* nyilt meg a' Frantzia nyelvnek megtanulására, és az abban irt számos munkák megesmérésére. Eggyik volt a' Protestans ifiaknak a' *Hollandi* és *Schweitzi fő oskolákban* való tanulások, mellyben ezen időben az Eggyházi renden kivül számos *világiak* is vettek részt; a' másik pedig a' Mária Terrzia által 1760-ba felállitott *Testörző sereg intézete*, mellyben Ifiaink a' több tudományokon kivül különösen a' Frantzia nyelvre is tanittattak. Azon eggyes Tudósaink, kik tsak magok erejeken kivánták nyelvünknek elhagyott ügyét előmozditani, hogy azt a' kedvezőbb állapotban jövendő Maradéknak miveltebben általnyujthassák, és igy ennek szerentsésebb munkálkodásaikat foganatosabbakká tegyék, tudományos kimiveltetésöket nagyobb részint ezen két alkalmatosságnak köszönhetik. Ezért találjuk ekkor mind nyelvünkre, mind Nemzeti tudományosságunkra nézve a' *Frantziáknak olly nagy befolyásokat*, melly Német Országra nézve ezen időtájba már szünni kezde. Ezt mindég szemünk előtt tartván, lássuk a' külömböző előadásoknak és nyelvünk alkotásának ezen időszaki állapotját. —

A' Vallásbeli vak buzgóság és az üldözések valamennyire megszünvén, hazai Litteraturánk nem vesztette el magát olly annyira a' szörszálhasogató vallásbeli vetekedésekben, hanem eggy kellemetesebb tzélt talált n' *költés* bájoló virágjaiban. Itten új utat tört *Faludi Ferentz*. Gyöngyösitől fogva eggy Költőnek sem volt olly szép, tiszta és ékes Magyarsága, mint ezen szelid Jezsuitának. *G. Teleki Jósef* és *Ádám*, *B. Ortzy Lőrintz*, *Bartsay Ábrahám*, *Aranka György*, *Pétzely Jósef* 's a' t. mind ollyan nevek, mellyek a' Magyar Költés történeteiben ditsérettel emlittetnek; — A' Frantzia Höl-

töknek vak követése mindazáltal költői ihléseknek mérész repdét nem kevéssé gátolta. Nevezetes az, hogy *G. Ráday Gedeon* magát a' kora előítéleteitől megszabaditván, már ekkor a' *Római* mértékü verseknek a' Magyar nyelvbe való hozását különös pártfogása alá vette; őtet követték *Rajnis*, *Baroti Szabó Dávid*, *Révay* 's a' t. kik pályafutásokat már ezen időkben elkezdették, de főként a' következendő időszakban virágoztak és lettek az *újjab Magyar Költésnek nemzői*.. —

Az *ékes folyó beszéd*, az *Eggyházi ékes szóllás*on kivül, melly eggyházi Beszélőink által ez időben is több, vagy kevesebb szerentsével folytattatott, most már más külömböző Nemeiben is gyakoroltatni kezde. *Gróf Haller László* nyitott itt *Fenelon Telemachjának* fordításával új rézst, mellyen utánna *Bessenyey György* és *Bárotzy Sándor* jelentek meg. Ez szorgalmatossabb, de félénk, amaz merész, de gyakran hibás előadásával nyelvünk simább folyoságát nem kevéssé mozditották elő, Frantzia mustraikat követvén.

A' *történeti előadás* ellemben még ezen időszakban is parlagon maradott. *Ráth Mátyás*nak azon ügyekezete, hogy nyelvünket *Magyar Hirmondója* által az újsági előadásra alkalmatossá kivánta tenni, nagy ditséretet érdemel.

A' tudományoknak majd minden ágazatjai több érdemes Magyar Irókra találtak, mint p. o. *Matyus István*, *Csapó Jó'sef*, *Veszprémi István*, *Molnár János*, *Bod Péter* 's a' t. kiknek fő tzéljok a' tudományok terjesztése volt ugyan, de a' kik egyszersmind nyelvünk kimiveltetését is nem kevéssé mozditották elé, azt az *oktató előadásra* alkalmatossabbá tévén. Ezek mindazáltal magokat a' nyelv akkori állapotjához igen félénken kötötték, az előforduló új képzeteket vagy idegen szavakkal, vagy

pedig nehezen forgó körülirásokkal fejezték ki, és igy előadások nem tsak hogy tarka, hanem szükséges rövidség és kerekség nélkül való.

Nyelvünk természetének felfedezése és törvényekben hozása körül is foglalatoskodtak némelly Tudosok; a' nélkül mindazáltal, hogy itten valamelly új nevezetes világot terjesztettek volna el. — *Ádámi Mihály* és *Farkas János'* Grammatikai tsak a' Magyar nyelvnek a' Németek által való megtanúlását könnyebbitették; *Sajnovits* tsak a' Magyar nyelvnek a' *Lapp* nyelvekkel való hasonlatosságát fejtette bővebben ki; *Kalmár György* pedig Filologyiai álmodozásaiban úgy elvesztette magát, hogy munkájának majd semmi hasznát sem lehet venni.

Ha az eddig mondottak szerént nyelvünknek ezen időszaki elémeneteleit és állapotját megtekintjük, voltaképen megvi'sgáljuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy mind ezen nem tsekély fáradozások mellett is nyelvünk tökélletesedésében tsak gyenge és tsekély lépéseket tett előre. A' Francz nyelv, mellynek kellemetes virágjait kivántak Magyar Tudóssaink általültetni, már ekkor el volt határozva, *tökélletesedésének* szinte a' legfelsőbb pontját elérte, az *Akademiának diktátoros* hatalma legalább minden további kifejtődését hathatosan gátolta. Tudóssaink, a' Frantziáknak vak követői, ezen részben sem mertek tanitóiktól el távozni; második tsetsemőkorában lévő nyelvüuket már *elhatározottnak* nézték, és igy magoknak szoros korlátokat huztak, mellyeken kitsapongani *nagy megengedhetetlen bűnnek* tartották vólna. Igy nyelvünket kiterjedésére nézve tsak nem azon állapotban adták által maradékaiknak, mellyben azt gondatlan atyáiktól vették által, sok idegen darabosan hangzó szókkal megfertéztetve. Jóllehet nem tagadhatni, hogy azon kis körben, mellyben nyelvünk ekkor forgott, Tudóssaink azt kel-

lemetes, a' Frantziák után formált szóllásokkal, fordulásokkal gazdagitották, tsinositották a' nélkül, hogy azt magok észre vették volna.

TIZEDIK SZAKASZ

Honni nyelvünk végre Ország-gyűlési pártfogásra jut, melly által kimiveltetése nem kevésse mozdittatik elő.

Láttuk miképen kezdé Nemzetünk Mária Teréziának fényes uralkodása alatt, a' Német nyelvhez édesedvén, anyai nyelvét elhagyni és *Nemzetiségét* levetkezni. A' tzélhoz halkal, de bizonyosan vezető lépések a' Jó'sef tüzes, lángoló élméjével nem fértek öszsze; eggyszerre akarta ő *azt* véghez vinni, a' mi tsak *több Századok* alatt eggy mély belátással kidolgozott, és mesterségesen elrejtett plánnak lehet szüleménye. A' *megőszült Magyar*nak Németül kelle tanulnia, hogy a' hivatalokra alkalmatos legyen, az igazgatás dolgaiban ezen idegen nyelv szinte eggyszerre hozatván be. Ehhez járúltak még sok más részről szükséges, részről felesleg való változások mind az Országlásban, mind pedig polgári alkotmányunkban. Ezek váratlanúl és hirtelen jövén, meghökkent a' Németesedését eddig a' legnagyobb *részvétel nélkül tekintő*, de még az illy változások eltürésére eléggé el nem készült és szabadságáért örökké buzgott Nemzetünk. Ezen hirtelen felébredés természetesen borzadást, figyelmet, ez pedig békételenséget, zugolodást szült; Nemzetünk eggyszerre megállapodott az elidegenesedés ösvényén. Jó'sef, a' *Nagy*, de *megtévelyedett Jó'sef* is észrevette hibáját; Nemzetünk ősi szabadságát, nyelvét már visszsza akarta adni, már eggy, az Ország Rendei-

hez Magyarúl irt, és 1789-dik esztendei December 18-káról költ Viszszairása által, melly a' *legelső* H. Parantsolat anyai nyélvünken, a' rég ohajtott Ország-Gyülésnek minél előbbi tartását megigérte, midön öt a' zordon halál életének virágjába elragadta, Hazánk polgári történeteire és nyelvünk viszontagságaira nézve eggyaránt nevezetes *testvére*, utánna a' Királlyi Székbe ülvén és az Országlás terhét által vévén, a' legközelebb tartott Ország Gyülésén nem tsak minden szabadságainkat újra megerösitette, hanem *nyelvünket* is különös pártfogása alá vette. Az öszszegyülekezett Rendek és Karok jól általlátván, hogy sok szépségekkel és nagy belső erővel bíró, de sokáig megvetett és fájdalom hazánkban sem közönséges honni nyelvünknek az Országlás dolgaiban való bevétele egy szempillantatnak szüleménye nem lehetne; a' Deák nyelvet ugyan ideig óráig viszsza fogadták, de eggyszer'smind minden idegen nyelv behozását tilalmazták, a' *Magyar nyelvnek* az alsóbb Oskolákban való tanitását elhatározták *) és azt mind az Ország Gyülési tanátskozásokban, mind a' jegyző Könyv irásában a' Deák mellett felvették. A' következendő esztendőben, most fényesen uralkodó Fejedelmünk alatt fel tett tzéljokhoz valamennyire megint közelitettek, a' *Magyar nyelvet* a' felső Oskolákban is tanitatni, és az Ország hivatalaira tsak az ollyan hazafiakat felvétetni rendelvén, kik Magyarúl tudnak. **) Azomba a' véres Frantzia Revolutzióból eredett nyakas háborúk kiütvén, hazánk Nagyjainak figyelmetességök más nevezetesebb tárgyakra vonattatott. Méltán örülhetünk tehát, hogy Országunk öszszegyülekezett Rendei a' fegyvertsattogások között is nyelvünk ügyéről nem felejtkez-

*) 1792 esztendei 16. Czik.
**) 1792 esztendei 7. Czik.

tek meg, és ditsöen uralkodó Királyunktól meg tudták nyerni, hogy a' Jurisdiktziok felirásaikat a' fő Igazgató Székekhez *Magyarúl* tehessék meg és honni nyelvünket mind polgári, mind pedig törvényes dolgaikban használhassák. *) Hogy ezen engedelemmel hány anyai nyelvünkkért buzgó Megyék éltek, és hogy ezen szép példát némelly H. Sz. Várossaink is követték, tudva vagyon a' Magyar haza előtt. Az utólsó háborúknak mind egész Europára, mind pedig hazánkra nézve is, szerentsés bévégzése és a' rég ohajtott tartós Békének ditsőséges megállapitása után, egész bizodalommal lehet várni, hogy hazánk Rendei szeretett jó Fejedelmünk kegyelmes megeggyezésével *honni nyelvünktől pártfogásokat meg nem tagadják*, szépen elkezdett munkájokat elenyészni nem engedik; söt inkább egész ügyekezettel azon lesznek, hogy az, azon uton, mellyen elindúlt, mindég elébb meg elébb mehessen, és a' fénynek azon pontját elérhesse, mellyen a' pallérozottabb Europa több nyelveit tündökleni látjuk.

E'kép' szinte-szinte haldoklásában lévő nyelvünk, illy hathatos pártfogásra jutván, és e' mellett több más eggyes Maecenasokra is találván, minden felől hathatosan miveltetni kezdett külömbbféle nemü munkák által, mellyek ezen időszakban nagy számmal jöttek ki. Sebes lépésekkel sietett azon tökélletességhez, mellyre természeti eggyügyü kellemei, belső ereje és keleti szépségei mellett alkalmatos. Ha mindazáltal ezt még ekkoráig nem érte-el, azt nem egyebbnek tulajdonithatni, hanem hogy nyelvünk ügyében tsak némelly *eggyes személlyek*, az Ország Rendjei, nem pedig az *egész Nemzet* veszen részt,

*) 1805. esztendei 4. Czik. Eggy érdemes hazafi szivnek ezen törvény Czikkely által okozott lelkes ömledezéseit, fohászkodásait. Nézd *G. Teleki Lászlónak* esméretes munkájában 220. l.

továbbá

továbbá hogy a' tsinosabb, vagy hogy azt annak tulajdon idegen nevével nevezzem, az *elegans világban*, a' társalkodásra nézve mind ekkoráig megmaradott *a' Német nyelv*, melly onnan a' Frantziát tolyta ki. Söt, fájdalommal kell megvallanunk, hogy *ezen idegen nyelv* még a' legújabb időkben is rajtunk való uralkodását ezen tsatornán, mellyet bedugni nem áll az eggyes ember, hanem az egész Nemzet megeggyezésének, vagy a' maga kényére uralkodó időszellemnek hatalmában, *szélesebben kiterjesztette szép Nemünket*, és az azzal való kellemetes társalkodást a' pallérozottabb Rendek között és majd nem két hazánknak minden részeiben magának eltulajdonitván és abból *szegény nyelvünket* kirekesztvén.

A' *Frantzia izlés* Poëzisünkben sokáig tartott uralkodását elvésztvén, *költői nyelvünk* nagyobb szabadságot, szélesebb kiterjedést, valamelly férjfias merészséget nyert, és szabadobban kezde a' Képzelödés országában a' legmagosabb tetökre-is emelkedni nyügetlen reptébe. — Már *Ráday Gédeon*, a' mint fellyebb látok, megkezdé a' kellemetes Frantzia izlést törni, azt a' *Deák* tisztább, természetesebb *Költés* felé viszszavonván. Nagy szerentsével követték ötet *Rajnis*, *Révay* és *Baroti Szabó Dávid*; a' legnagyobb Latiumi Költö több kellemetes munkáit *Virág Benedek* ültette által maga egész épségében honni nyelvünk termékeny, de még kevésse mivelt földébe. Kár hogy ezen érdemes hazánkfiai ezen új ösvényen nem hatottak tovább, és nem mentek viszsza minden Költöségnek kutfejéhez, a' *Hellenek* eggyügyüen bájoló poëzisához; mert azon tsekély probák, mellyeket e' részben *Csokonay*, *Kazinczy* 's mások tettek, nem voltak elégségesek arra, hogy ezen tisztább izlést hazánkkal megkedveltessék. Azonba Költöink figyelme más felé fordúlt

és a' szomszéd *Németeknek*, a' Görög példák által valamennyire megtisztult *romantos izlését* vették fel követésöknek szép példájaúl; itten *Dajka*, *Csokonay*, *Kazinczy*, *Kis* és még most élő Költöinknek nagy része, hervadhatatlan koszorúkat füztek magoknak. — *Kissfaludy*, ezen kellemetes Költönk, eggy más után indult meg, az Olasz föld bájoló szerelem éneklőjének fellengező oskolájából vévén poëtai kiformáltatásának állapjait, mellyeket mindazáltal tulajdon gyeniuszsza szerént használt, és igy Magyar költésünknek legelőször adott *függetlenséget*, mellyet *Berzsenyi* még jobban megállapitott. Ezen most emlitett, 's még több más, rövidségnek okáért elhalgatott lelkes költöink, *költői nyelvünket* annyira pallérozták, simitották, hogy az már most az érzemények minden nemeinek helyes festésére alkalmatos; mind kellemetes előadására, mind belső erejére és bájoló fordulásaira nézve minden más miveltebb nyelvekkel vetekedhetik, söt némelly tekintetben azokat felyül is mulja. De ezen Magyar nyelvünk Diszeinek sok *helytelen* megrögzött *szokásokkal*, mellyek a' Köznép szájában sokáig parlagon maradott nyelvünkben észrevehetetlenül terjedtek-el, kellett szembe szálniok; sok *nehezen forgó* és a' Költésre alkalmatlan *szóktól* kellett költői nyelvünket megtisztitniok; számtalan eleink megfoghatatlan henyeségök által megmaradott, vagy újra támadott *hézagokat* kellett ki pótolniok; és vég nélkül való nyakas *balvélekedéseket*, *előitéleteket* kellett meggyözniek, elháritaniok, míg költői nyelvünket azon tisztaságra, azon sima, de velős kerekségre emelték, mellyen azt ma szemléljük és külömbféle költeményeikben gyönyörködve tsudálni meg nem szünhetünk. Könnyü lesz a' *szerentsésebb Maradéknak*, melly már eggy szinte egészszen kész költői nyelvet vészen által, azt az eggyes megmaradott dara-

bosságoktól megtisztitani, a' még hátra lévő hiánosságokat kipotolni és a' mostani nagy Költőink nyelvbotlásaikat, — ettől semmi kezdet ment nem lehetvén — lassan lassan ki egyengetni.

Az *Eggyházi ékesszóllásra nézve* nyelvünk ezen időszakban, valamint a' többiekben is, egészszen parlagon nem maradott. A' Keresztény hivek, mind a' mellett is hogy a' vallás eránt való buzgóságok, a' helytelen és napról napra jobban elterjedő fatyú világosodás által nagyon meg tsökkent, nem szüntek meg az eggyházi ékes Beszédekben gyönyörködni. Azért voltak és vagynak is számos hathatós derék eggyházi Beszéllőink minden két hazánkba elfogadott vallásokon. De nyelvünk előmenetelében és különösen az eggyházi Beszédekben való részvétel nállunk olly nagy, olly közönséges nem lévén, mint más Nemzeteknél, vagy mint nállunk a' régibb időkbe volt, az illyen Beszéllőink Ország szerte nem hiresedhettek el; és tsak inkább magok környékében maradtak nevezetesek. Söt munkáik, némelly halotti és más különös Gyüjteményekben kijött egygyes beszédeiket kivévén, közönségesekké sem tétettek.

A' *polgári ékesszóllás* tsak az újabb időkben vette hazánkban eredetét, miolta tudniillik honni nyelvünk mind az egész *Ország*, mind pedig számos eggyes *megyeinknek Gyüléseikben* a' köz tanátskozásokra széltibe használtatni kezdett. Hogy igy hazánkban hány nevezetes polgári Beszéllőink támadtak, minden tudja, ki az Ország és a' nevezetesebb Vármegyék köz tanátskozásaiban megjelenik. Örömmel kellett és kell minden hazafinak szemlélni, melly elragadó *ékesszóllással*, melly nagy könnyüséggel fejezik ki magokat sokan közüllök, jóllehet gyakran észrevehetni, hogy még miveltetésében lévő *nyelvünk* nem mindenkor akar akaratjoknak *engedel-*

meskedni. Ezen Beszédek mindazáltal minden előre készület nélkül, tsak a' szempillantatnak 's nem a' hoszszasabb megfontolásnak szüleményei lévén, nem lehetnek a' nyelvre nézve olly tökélletesek, mint a' *Demosthenes,* vagy *Cicero* mesterséges Beszédei, és nem juthatnak a' késő maradékra. Mind azon tanúságok, mellyekből nyelvünknek e' részben mindjárt eleintén való előmenetele idővel ki fog tetszeni, eggy némelly különös alkalmatosságokra készülve elmondott Beszédekből állanak, ezek a' kinyomtatásra is érdemesitetvén.

Ez *ékes folyó Beszédnek* többi nemeiben nyelvünket az újabb időkben számtalan Tudóssaink kivántak részszerént forditott, részszerént eredeti munkáik által mivelni. Itten mindazáltal a' legnagyobb akadályok mutatták magokat. Az illy irások a' *miveltebb társasági élet* tárgyai körül foglalatoskodnak nagyobb részint; tsak azon Nemzetnek lehet ezen tekintetben ékes folyó beszéde, mellyben a' miveltebb társalkodás nyelve által az Iróknak ügyekezetei előmozditatnak, foganatosokká tétetnek, minteggy életet nyernek. Mivel tehát Hazánkban honni nyelvünk a' miveltebb társaságokból majd egészszen számkivettetve vagyon, a' mint felyebb látok, ez nem történhetett meg. Igy Iróink magokra, fáradozásaik pedig élet nélkül maradtak, még pedig annyival inkább, mivel az itten számosabban előfordúló nehézségek miatt sokan közüllök megtévelyedvén, nyelvünknek *szembetünő elrontásán* munkálódtak. Illy kevéssé kedvező környülállások között nem lehet tsudálni, ha még az ékes folyó beszéd ezen nemeire nézve hazánkban eggy iró sem találkozott, kinek munkáit a' követésre egészszen méltónak itélhetnök. Minden eggyes tsalatkozásai és sok méltatlan üldöztetései mellett is *Kazinczy* az, ki e' részben legnagyobb érdemet szerzett magának és a' jövendő igazságosabb

marádéktól örökös hálával fog emlitetni. A' mennyibe mindazáltal az ékes folyó Beszéd a' Költői nyelvet elöadásában segitségül veheti, annyiba nyelvünknek elömenetelét e' részben is szembetünöleg lehet észrevenni.

A' *történeti elöadás* is nyelvünkben még tsak tsetsemökorában vagyon. A' régi nehéz Khronikás elöadástól iróink már ugyan nagy részint elváltak és munkáikban tisztább, folyóbb nyelvet találunk; az ékes, szabadsággal tellyes történeti elöadást mindazáltal mind ezen napig is elérni nem tudták. — *Guadányinál*, *Budai Esaiásnál*, *Kiss Jánosnál*, ki Guadányinak közönséges Historiáját folytatta, *Szekérnél* és némelly más érdemes Történetiróinknál az elöadás természetére nézve inkább *oktató*, mint történeti. Különös volt a' 19. Század elejére nézve *Virág Benedek* Magyar Századjainak megjelenése. Ebben az elöadásnak ékes eggyügyüsége, természeti ereje, kötetlen szabadsága a' Történetirók ösatyjára *Herodotosra* emlékezteti az olvasót. Vajha ezt nem sokára eggy *Thukydides* és eggy *Xenophon* követné! A' mi illeti az *Újságokban* megkivántató természetes, világos, erőltetés nélkül való, szépen folyó *elöadást*, mellynek a' történetivel nagy rokonsága vagyon, jóllehet attól természetére nézve külömbözik, e' részben nyelvünk több ezen időszakban támadott újság Leveleink által, mellyek közül kettő még ma is folyamatban vagyon, igen sokat nyert, ámbár még itt is az elérhető tökélletességtől távol vagyon; kivált a' mennyibe az újságokban sok olly tárgyak is fordúlnak elő, mellyek a' közönséges, miveltebb társaságot illetik, és mellyek kifejezésére, a' mint fellyebb látok, nyelvünk az itt meg kivántató határozottsággal még épen nem alkalmatos.

A' tudományoknak minden nemeire nézve az újjabb időkben olly számos és tiszteletre méltó tudós

Iróink támadtak, hogy azokat itten mind elő akarván számlálni, nyelvünk történetei helyett, a' tudományoknak Magyar földünkön való viszontagságaiban kellene ereszkednünk és tzélunktól egészszen eltérnünk. Elég legyen itten némelly közönségesebb észrevételeket megjegyeznünk. Azon számos Irók által, kik itten buzgón fáradoztak, nyelvünk az *oktató előadásra* nézvẽ bámulandó előlépéseket tett. Majd nints a' tudományoknak eggy olly közönségesebb ágazatja, mellyen az elő forduló képzeteket Magyar szavakkal, ha mindjárt nem mindég a' legjobbakkal kifejezni nem tudnok. Tsak kevés esztendőkkel ez előtt is kénytelenek voltak Tudóssaink, ha nem akarták szókoholók lenni, a' tudományokban előforduló közönségesebb képzetekre nézve is a' *Deák szókat*, idegenségöknek minden bélyegével eggyütt megtartani és a' Magyar előadásokban használni. A' Magyar elsőbb tudományos munkák' ezen tarka egyenetlensége, a' szép hangzást sértő darabossága, mellyet a' mult Század elejéből való Német munkákban is észreveszünk, már ma valamennyire meg szünt, és mostani tudományos munkáink, eredeti Magyar, vagy legalább meg magyarositott, és igy polgársággal megajándékozott idegen szavaik, tisztább és folyóbb előadások által különösen kedveltetik magokat. Ezen tudósok mindazáltal, — hazánkban semmi *központ* nem lévén, a' melly őket eggyeztette, fáradozásaikat foganatosokká tette volna, — egészszen magokra maradtak, és eggyes erejek a' fel vett tzélra elégséges nem lévén, sokfelé kitsapongottak, eltértek és gyakran meg is botlottak. Igy támadott a' tudományos előadásban az a' nagy határozatlanság, érthetetlenség és azon számos *roszszúl készült Magyar szavak*, mellyek annak tisztasága által elegendőképpen nem pótoltatnak ki. Az újabb iróink-

nak munkáiban mindazáltal nyelvünk e' részben is kezd jobban jobban közeliteni a' kivánt tökélletességhez.

Hülönös említést érdemel itt az *Országlás dolgaiban* használt *előadás* (Geſchäftsſtyl) melly az oktatóhoz tsatolja magát, és Magyar Országon tsak ezen utolsó időszakban támadt. A' Deák nyelv, mind a' polgári igazgatás dolgaiban, mind pedig a' törvény kiszolgáltatásában sokáig kikötöleg használtatván, nyelvünk ezen tekintetben nagyon szegény és a' legközönségesebb tárgyak kifejezésére is alkalmatlan maradt. Az újabb időkben több *Megyéink* a' Deák nyelvet a' Magyarral feltserélvén, ennek használásában tsak két mód maradott, a' *Deák* eddig használt *szavakat* vagy *meg kellett* a' Magyar előadásban is *tartani*, vagy pedig az eddig nyelvünkbe esméretlen képzetek kifejezésére *új szókat, szóllás formákat* kellett készíteni. A' mostani idő gondolkozása módja szerént Megyeink nagyobb része az utolsóbbat választotta. De hogy ügyekezetök annál foganatosobb legyen, némellyek különös *küldöttségeket* rendeltek, mellyek a' szükséges új szavak alkotásában fáradozzanak, és a' mellyeknek munkáik a' polgári igazgatás dolgaiban és a' törvény kiszolgáltatásában sinor mértékül szolgáljanak. — E'kép az új szavak és szóllások használásában e' részben mindjárt eleintén támadt eggy szép *eggyeztető pont*, melly az által még nagyobb kiterjedést nyert, hogy a' kidolgozott sinor mértékeket több más Megyék is elfogadván, azokat közhasznúabbakká tették. Igy eredt kevés idő alatt Magyar Országon eggy szép, tiszta *igazgatási előadás*, mellynek a' hoszszasabb szokás által már a' mindennapi beszédre is szép, szerentsés befolyása volt. Hány derék szavak találtatnak nyelvünkben, mellyek ezen intézetnek köszönhetik eredetöket és a' mellyek már köz értelmüek, azokat minden érti, a' ki nyelvünknek mostani állapotjával

esméretes. Ha mindjárt itten is több hibák történtek, több hézagok maradtak, mellyeknek eligazitása és kipótolása a' *később idők kötelessége* leszen; ha mindjárt a' Megyék között nintsen is azon megegyezés, mellyet lehetne ohajtani; azért még is Magyar Országnak igazgatási előadása helyesebb, szebb és miveltebb, mint az Erdélyieké, hol honni nyelvünk nem volt olly sokáig elnyomva, és már régebben használtatik az Országlás és igazgatás némelly tárgyaiban. Az Erdélyiek ugyan is a' *Deák kifejezéseket*, mellyekre nyelvünkben megfelelő szavakat nem találtak, az akkor egyébb Nemzeteknél is gyakorlott szokás szerént, igazgatási előadásaikban minden vonakodás nélkül *elfogadván*, azt az újitásoktól és következőleg az ideig óráig tartó érthetetlenségtől megmentették ugyan, de eggyszersmind *tisztátalan, tarka, darabos* és *fület sértő* hangzatúvá tették. Illyen volt valaha a' *Német igazgatási nyelv* is, mellyet az újabbak nevetve olvasnak és gunyolva emlitenek.

Nyelvünk e'kép új fényt nyervén, annak állapos meg tanulása több idegen nemzetü polgártársainkra nézve szükségessé válván, törvényei pedig eléggé kifejtve nem lévén, és a' számos újitások által még nagyobb zavarba hozatván, számos hazánkfiai támodtak, kik *nyelvünk grammatikai alkotásának* meghatározása körül fáradoztak, úgy hogy nyelvünket ezen részről tekintvén, a' jelenvaló időkerület a' leg tündöklöbb, jóllehet még mind e' mai napig is a' tzél nem érödett-el, és nyelvünk törvényei voltaképpen kifejtve, elhatározva nintsenek. — Az illyen *nyelv vi'sgálók* a' külömböző szükség szerént külömböző *tzélt* szegeztek ki fáradozásaiknak. Igy kivánták *Márton Jó'sef*, *Beregszászy Pál*, *Verseghy*, *Benyák* és mások a' Magyar nyelv tanulását az idegenekre nézve könnyebbiteni; igy irtak több hazánkfiai *Oskolai Grammatikákat*; igy fejtette ki

Beregszászy Pál, nyelvünknek a' 'Sidó, Török és más Azsiai, igy *Gyarmathy Sámuel* a' Lapp és Fenn nyelvekkel való hasonlatosságát; igy irt *Thomás Ferdinánd* a' Magyar nyelvnek a' régi Egyiptomival képzelt megeggyezéséről; igy szerzettek a' *Debretzeni nagy Grammatikának* Szerzői, továbbá *Gyarmathi*, *Révay*, *Verseghy* 's a' t. magoknak nyelvünk elrejtett titkainak felfedezése körül kétségben nem hozható, nagy érdemeket. Ezek közül mindazáltal nyelvünk történeteire nézve legnevezetesebbek a' két utólsók. *Révay*, ki kedvezőbb környülállások között könnyen lehetett volna nyelvünk *Adelungja*, vi'sgálódásait nyelvünk első esméretes állapotjánál kezdvén és annak régiségeit szorgosan felhányván, kikeresvén és összehasonlitván, nyelvünk történeteibe eggy új világot gyujtott, mellynél ma annak természetét eggy új szempontból tekinthetjük, jobban esmérhetjük. Az általa a' törtt új út kellemeitől mindazáltal elragadtatván, állitásaiban igen meszsze ment és arról megfelejtkezett, hogy a' nyelv a' köznép és nem filozofusok által alkottatott tsetsemő korában is. Egészszen más uton indult el ennek bajnoktársa *Verseghy*, a' mostani nyelvszokást fogadván el vezérül és azt nem gondolván meg, hogy a' közönségesen uralkodó *nyelv szokás* tsak akkor lehet tsalhatatlan szövétnek, ha a' nyelvek filozofiájától és a' nyelvbeli régiségek összehasonlitásától segíttetik. Eggyébbaránt Verseghy abban is gyakran megtsalatkozott, hogy a' némelly vidékekben lévő szokást közönségesen uralkodónak nézte — E'kép' ezen két Nyelvtudóssaink külömböző állapokra épitvén állitásaikat, külömböző következtetéseket is huztak ki azokból, mellyből honni nyelvünkre nézve eggy nevezetes tollhartz támadott. Révay részéről ezt inkább tsak tanitványai folytatták. A' Magyar szavak felkeresésében, rendbe hozá-

sában és értelmöknek meghatározásában tsak *Szabó Dávid*, *Sándor István* és *Márton Jó'sef* fáradoztak föként, de ezeknek *Szótárjaik* sem felelnek meg mostani szükségeinknek. —

Az eggyes személyeknek a' nyelvek körül tett fáradozásai tsak lassan és idővártatva lehetnek sikeresek, eggy *közép pont* szükséges, melly azokat eggyesitse, elémozditsa, foganatosokká tegye. Ezt tudóssaink tsak hamar által látták. Azért eggyesültek még 1787-be Kassán a' *Magyar Muzeum* és 1789-be Komáromban a' *mindenes Gyüjtemény* Kiadói. Révay pedig nem sokára eggy közönséges magyar *tudós társaság* felállitását szorgalmaztatta, de sikeretlenül. Hasonlóképpen foganatnelkül volt *Aranka György*nek ebbéli fáradozása, a' ki Erdélyben kivánt eggy olly tudós társaságot alkotni, mellynek a' Magyar nyelv mivelése mellett, a' Magyar történeti Kéziratok kiadása is lett volna tzélja. A' *Sopronba*, *Pesten* és *Nagy Enyeden* a' tanúló ifiak között támadott nevendék társaságoknak tzélja, természetök szerént inkább a' *honni nyelv szeretetének* az ifiúság között való terjesztése, mint annak tudományos kimiveltetése lehetett. Az újabb időkben újra volt szó eggy közönséges Magyar tudós társaságnak felállitásáról, ennek legjobb móddal leendő elrendeltetése és alkotása eránt kidolgozandó két legjelesebb munkára jutalom tétetvén. A' munkák nagy tudománnyal elkészültek, de maga a' társaság még mind ez óráig buzgón ohajtatik. A' legújabb időkben a' Martzibáni Nemzetségnek a' honni nyelvünk oltárára tett hazafi áldozatja, mellynek köszönheti ezen munka is eredetét, olly bizodalmas reménnyel ketsegtet, hogy nem sokára ditső Nemzetünk e' részben sem marad el szerentsésebb szomszédjaitól.

Ha az itten előadott többféle eggyes fáradozásokat összeveszszük és eggy közönséges szem-

pontból tekintjük, örömmel fogjuk észrevenni, hogy Nemzetünk ezen időszakban mérészen le kezdé rázni a' *veszedelmes Deákság* sulyos jármát, a' nélkül mindazáltal, hogy attól egészszen megmenekedett volna. A' mi pedig illeti különösen nyelvünket, ez megszabadúlt az őtet szoros korlátok közzé szoritott és kimiveltetésében nagyon akadályoztatott *Frantzia izléstől*, mellynek helyét mindazáltal a' szabadabb és maga erején mérészen felfelé repülő *Német nyelv követese* foglalta el. Eggy szép lépés a' tökélletesedés fényes pontja felé; vajha itten már eddig volt vezető társától megválván, a' *magában való megállapodást* elérné és önnön erején folytatná hátra lévő utját! vajha mondom ez volna jövő időszakának *megkülömböztető jele*! A' Német nyelvbéli szabadságnak követése által nyelvünken nagy változás történt. Eggy felől a' Révay által gyujtott fáklyájánál a' *nyelvbeli régiségek* felfedezése; számos az Országunknak minden reszeiben támadott Iróink szorgalmatossága által, a' külömböző *vidéki szók és szollások* kikeresése, merész használása; számos Nyelvtudóssaink által meghatározott nyelv törvényei szerént alkotott *új szóknak* nyelvünkbe iktatása köz szeretetet nyert; a' nyelv *bővittetni*, *tsinositatni*; más felől számos botlások, helytelen újitások, főként a' Deák, az újabb időkben pedig a' Német nyelv alkotásának rabszolgai követése által *rontatni*, 's sok tekintetbe *határozatlanná*, *érthetetlenné* tétetni kezdett. Igy nyelvünk régi alkotó részei összszehányatván, az egész nyelv eggy kemény szükséges, de kétséges kimenetelü *forrás*ban jött. Ezt akadályoztatni nem lehet, de veszedelmes is volna, itten tehát tsak arról kell gondoskodnunk, hogy ezen forrásnak szerentsés kimenetelét elömozditsuk, a' dolgozó eröknek *jó erányt* adjunk és a' jónak a' roszszal való *elveszését* akadályoztassuk.

MÁSODIK RÉSZ.

A' nyelv-mivelés szükségе.

ELSŐ SZAKASZ.

Tökélletesedés az emberi Nem tzélja, és erre a' nyelv mivelés szükséges.

Az ember *okos állat.* Az okosság tehát az, a' mi az embert az oktalan állattól megkülömbözteti. Azon *természeti ösztönt* (Instinctus) melly az oktalan állatokat minden tselekedeteikbe vezérli, és eleitől fogva szüntelen eggyformán vezette, a' boldogabb embereknél az *okosság* potolja ki, ezen valóban *isteni szikra*, melly már a' kisdedben lappang és tsak a' gyulasztó környülállásokat lesi, hogy a' maga *legszebb fényében* megjelenhessék. Ha az oktalan állatokat természeti belső ösztönök, tulajdon lételek fentartására, a' veszedelem kerülésére készteti, buzditja, úgy az okosság az emberekre nézve nem elégszik meg evvel, hanem öket állapotjoknak szünetlen javitására segiti és *az egész természet urává teszi.* De ezen szép tulajdonság munkásságát tsak lassan lassan kezdi el, nem jelenik meg bennünk mindjárt születésünkkel, mint az Instinktus az állatokban. A' tsikó, a' bornyú és a' kölyök alig lép e' világra, midőn már minden kivánságainak eleget tud

tenni, az őtet fenyegető veszedelmet el tudja kerülni. Millyen jóltehetetlen, millyen szánakodásra méltó ezekhez képest a' *gyermek*, midőn a' napfényt meglátja. Nem de nem azt kellene e' gondolnunk, hogy ezen nyomorúlt teremtés, a' többieknek *önkényes játéka* és a' feje felett eggybe tornyozott ezer meg ezer veszedelmek *könnyű* keserves *áldozatja* leend? Nem, valóban nem; mert ezen gyáva, még a' mozgásra-is alig alkalmatos testben, eggy szép tulajdonság, eggy nagy erő fekszik, melly a' legnagyobb, legbámulandóbb kifejtődzésre alkalmatos. Valóban a' *Szent irás* méltóságával megeggyező hasonlatosság az, midőn azt mondja, hogy a' *Mindenható* az embert a' *maga képére* teremtette. — Ezen Mennyei tulajdonságot, ezen Isteni szikrát azért adta a' Teremtő, hogy avval éljünk, azt kifejtsük. Ennek használása, kimivelése *kerülhetetlen, szoros kötelességünk.*

Minden, a' mit kerüllettünk látunk, minden, a' mi ezen földön minket körül veszen, véges, *halandó.* Nintsen semmi-is, a' mit bennünk és rajtunk kivül elveszni ne látnánk; tsak az a' tisztább, felsőbb valóság, melly teszi magunk jobb felét és a' mellynek tulajdonitjuk az okosságot, tsak ezen kifejthetetlen valóság, az *emberi lélek halhatatlan*; tsak annak *tökélletessége*, mellyet ezen véges földön, ezen romlandó testben, annak mulandó lakhelyében elérni nem lehet, *véghetetlen.* Nem kötelessége e' tehát minden halandónak, felsőbb tulajdonságát ereje szerént véghetetlenül kifejteni? Valyon a' vég nélkül való tökélletesedés nem fő tzélja e' az embernek? Ki kételkedhetik azon, ha itteni és jövendő állapotjára tsak eggy futó tekintetet vet-is?

De a' mit itt mondánk az eggyes emberről, az az egész *emberségre* is illik. Minden társaságnak a' *tökélletesedés* a' fő ránya, és az tsak annyiba helyes

és jó, a' mennyibe ezen közös eránynak megfelel. Minden [eggyes embernek, minden köztársaságnak és az egész emberiségnek szoros kötelessége, hogy mind untalan nem tsak az eggyes ember, hanem a' köztársaság, sőt az egész emberi Nem tökélletesedésen, kimiveltetésén dolgozzék. Ez azon *fő tzél*, mellyre az emberi Nem nagyobb részint törekedett-is. Ha megtekintjük a' történet irások szerént, a' legrégibb emberi társaságot, ha az emberiség akkori állapotját a' mostanival összszehasonlitjuk, nem kell e' megvallanunk, hogy mi boldogabbak, tökéletesebbek, kimiveltebbek vagyunk, mint azon nyomorúlt vadász és halász Nemzetség? Ne akadjunk azon fel, hogy némelly eggyes Nemzetek kimiveltetésekben megállapodni, sőt hátrálni látszattak; ezek az *egész emberséget* tekintvén, elenyésznek, számba nem vétethetnek. Hijába hozzák fel ellenünk a' világ közönséges történeteinek azon *szomorú időpontjait*, mellyekben az emberiség belső zavarba jövén, kimiveltségében nem tsak hogy gátoltatott, hanem bárdolatlanságába erőszakosan viszsza tolyatni tetszett. Siratni lehet az akkori szerentsétlen emberek állapotját, de az illyen zavarok az elalélt erőknek felélesztésére, az egész emberiség kimiveltetésének elömozditására olly szükségesek, mint a' forrás a' bornak. Mélyen, kiirthatatlanúl az emberben fekszik a' *tökélletesedésnek kivánsága;* eggyenetlen, de kétségbe nem hozható lépésekkel siet az egész *emberi Nem*, — ha azt eggy közös a' *nagy egészszet* által ölelő szempontból tekintjük, — a' kimiveltségnek legfelsőbb, de soha el nem érhető fényes teteje felé! —

Ha az embernek és az egész emberiségnek *a' tökélletesedés* a' fő tzélja; ha ez nem tsak természetében fekszik, hanem arra minduntalan törekedett, még ma-is törekszik és mindég törekedni fog; ha ez kö-

zönségesen igaz, akkor a' *nyelveknek* is, mint a' pallérozódás fő-eszközeinek, minduntalan *miveltetniek* kell.

Mihelyest az ifiú emberi elme eszmélni kezd, mihelyest az okosság, az embernek ezen megkülömböztető tulajdona, munkásságba lép, azonnal támadnak *gondolatok*, mellyek eleinte ugyan rendeltetnek, belső összeköttetés nélkül valók, de nem sokára a' léleknek természeti munkássága által *elrendeltetnek*, és *tiszta képzetekké* válnak. Igy támad az okosságnak mindjárt legelső mozgásba tételével eggy *belső lelki nyelv*, melly a' lélek tehetségeinek miveltetésével eggy szoros eggyhangzatban vagyon, avval nevekedik és apad. Az emberek belső vonszódások által, mellyet megint annak fő tzéljából, a' tökélletesedés kivánságából lehet meg fejteni a' *társasági életre* unszoltatván, soha sem voltak eggymástól olly idegenek, úgy elválasztva, mint a' több más állatok. Ezért ügyekeztek mindjárt eleintén belső lelki nyelvöket *külső jelekkel*, kijelenteni, gondolataikat és tisztább képzeteiket ember társaikkal közleni. Szerentsésen alkotott beszéllő és külső érző eszközeik által *a' külső nyelv* feltalálására vezéreltetvén, annak belső lelki nyelvök által életet adtak. Ebben áll a' Szajkónak értelem nélkül kimondott eggyes szavai és az okos ember beszédje között való nagy külömbség.— De ezen külső nyelv későbbre nem szolgált tsupán a' belsőnek puszta kifejezésére. Nagyobb és kiterjedettebb ennek haszna, tzélja. A' közösülés által ember-társaik *okosságának* előmozditására, új gondolatoknak előhozására, a' lappangóknak felélesztésére, a' képzetek megtisztitására, ez a' legszebb, a' leghathatósabb mód lett. E'képen tanúlt és tanúl még ma is az ember az okosság által *beszélni*, és e'képpen tanit minket a' beszéd *okoskodni*; a' lelki tehetségek által miveljük a' *nyelveket*, és ezek által a'

lelki tehetségeket. A' kettő olly szoros eggybeköttetésben vagyon, hogy az eggyik a' másik nélkül nem állhat meg. Ezt mutatják a' kimiveltetés böltsőjeben lévő Nemzetek, mellyeknek nyelvök tsak annyiba bő, tsinos, és a' képzetek kifejezésére tsak annyiba alkalmatos, a' mennyibe azoknak elmebeli tehetségeik ki vagynak formálva. Ha mindjárt az *Arabs nyelv* némelly tekintetben olly bő, hogy az *oroszlányt* 50, a' *mézet* 80, a' *Kigyót* 200, a' *Kardot* pedig szinte 1000. külömböző szavakkal lehet azon kifejezni, azért még is azt minden szüknek fogja találni, a' ki *Kantnak* vagy *Schillernek* munkáit ezen nyelvre próbálná forditani. A' *Ceylani* nyelv a' Nemzetnek hajlandósága szerént, hizelkedésekben, a' tisztesség megadásában és szó pompában olly gazdag, hogy az *Aszszonyt*, a' Har és Rend szerént, *tizenkét* külömböző hangejtésekkel szóllithatni meg, míg a' Német alig talál eggyet; de kinek jutna azért eszibe annak gazdagságát a' mivelt Németével eggybehasonlitani. A' *Karaibok* nyelve szinte két egészszen külömböző nyelvekre oszlik a' *két Nem* szerént, és a' leg közönségesebb képzeteket is mint; ágy, hóld, nap 's a' t. más szavakkal jelenti ki *a' Férjfi*, másokkal *az Aszszony*; melly nagy bősége az eggyértelmü szavaknak! *A' Huronoknak* mindenütt kétféle igéik vagynak, eggyik a' *lelkes*, másik a' *lelketlen* tárgyakra nézve; melly kimondhatatlan gazdagság! Az *Arakanni* nyelvről azt jegyzik meg az Utazók, hogy olly szépen, olly törvényesen vagyon alkotva, hogy azt inkább lehetne eggy nyelvtudósok által készült *remeknek*, mint eggy vad Nemzet önkényes szüleményének tartani. Minden nevek ejtésének, minden igék' hajtogatásának tsak eggy változhatatlan, minden kifogás nélkül való törvénye vagyon; melly tsinos regulásság! És mind a' mellett is a' legelső *Missio-*

na-

nariusok nem győznek arról eleget panaszolkodni, hogy az Amerikai vad nyelvek a' *Vallásbeli* fentebb *képzetek* kifejezésére alkalmatlanok, ennek tulajdonitván minden ügyekezeteiknek olly tsekély sikerét. „Az Indusok, azt mondja Angoly Országnak eggyik legnevezetesebb tudóssa, „az *abstrakt képzetek* „megfogására, úgy látszik, alkalmatlanok és nin„tsen nyelvök azoknak *kifejezésére.*“ *) De kár volna itten több példákot felhozni, a' dolog nyilvánságosan beszél maga magáert. A' nyelv kimiveltetése olly szorosan eggy lábon áll az egész Nemzetnek pallérozottságával, hogy azt ama'ból könnyen megitélhetjük **). Hogy itten mindazáltal tsak az egész Nemzetről közönségesen, és nem az eggyes emberekről beszéllünk, megjegyzeni talám nem is szükséges; mert ki tagadná azt, hogy eggyes személyek, az idegen miveltebb nyelvek segitségével, honni nyelvöknél sokkal nagyobb pallérozottságra emelkedhetnek; de ezen miveltség mindég *idegen* marad, és abból a' Nemzeti tsinosságot megitélni nem lehet.

Az ember lételének fő törvénye a' lévén, hogy minden tehetségeit a' lehetőségig kifejtse, a' maga és az egész emberiség további előmenetelén dolgozzan, a' nyelv pedig a' nemzeti kimiveltetéssel szorosan eggy lépést tartván, ezekből természetesen következik, hogy a' *nyelvnek tsinositása, tökélletesitése* nem tsak meg engedhető, hanem *kerülhetetlenül szükséges*, minden Nemzetnek, minden embernek

*) *William Robertson's History of America.* Vienna 1787. 3-dik Dar. 514. l.

**) Sie (tudniillik a' nyelv) wird *steigen* so lange die Nation in gründlichen Kenntnissen, und in gutem Geschmacke *wachset*, und wird *fallen*, so bald sie darin *abnimmt*. Joh. Christ *Adelungs deusche Sprachlehre.* Béts 1813. 13. l.

szoros kötelessége, sőt olly *természetes*, mint a' *természet maga*, Herdernek helyes megjegyzése szerént *).

MÁSODIK SZAKASZ

Nyelvünk mivelésére buzditanak minden müveltebb Nemzetek példái; az Olaszok, Frantzok és Angolyok.

Az elöbbeni Szakaszban elöadott és a' dolog természetéből vett okoskodásunk már magába elégséges volna feltett állitásunk megbizonyitására; az emberi elme mindazáltal, a' maga tulajdon természete és gyengesége szerént, *embertársainak példájára* mindenekben sokkal többet hajtván, mint a' puszta jozan okosság parantsolatira, talám nem lesz itten felesleg való megvisgálnunk, hogy a' több esméretes nyelvek mit köszönhetnek késöbbi kimiveltetésöknek. A' hely szüke mindazáltal a' rövidséget szoros kötelességünké tévén, itten tsak a' *legnevezetesebb* Nemzetekre terjeszkedhetünk ki, és ezekre is tsak eggy közönséges futó tekinteter vethetünk.

Olasz Ország volt az újabb időkben a' tudományosság legelső bölcsője. A' régi Görög és Latány iróknak szorgalmatos olvasása és tanulása volt a' legelső rugó a' tudományok helyreállitására, e' volt a' legelső ösztön az *anyai nyelvnek* tudományos mivelésére. *Dante Divina Comediá*jában ezt merészen megpróbálván, nyomba követte ötet *Boccacio*; a' nyelv mindazáltal még nem engedett kivánságaiknak

*) I. G. Herders Abhandlung über den Ursprung der Sprache. Béts 1801. 163. l.

és tsak két illy nagy elméknek *merész gondolatai* felejtethetik el velünk az előadás darabosságát, a' nyelv hajlékatlan durvaságát. Mennyire különböz még *Petrarcanak*, ki az Olasz nyelvben, valamint a' költésben eggy nagy emlékezetre méltó Epokhát tsinált, — előadása a' *későbbi* Olasz nyelvtől, tsak abból is kitetszik, hogy őtet a' mostani Olaszok tsak nehezen értik, és annak munkáit kénytelenek felvilágositó jegyzésekkel épen úgy *magyaráztatni*, mint a' régi Görög és Római irók maradványait. *Ariosto* és *Tasso* a' költői nyelvre, *Guiccardini* és *Macchiavelli* a' folyó beszédre nézve az elkezdett munkát folytatták és, a' mint látszik, bevégezték. Nagy bámulandó lépéseket tett az Olasz nyelv a' tökélletesedés felé, számos új és vidéki szavakkal, szóllás formákkal, kényes fordulásokkal *bővült, tsinosittatott*, grammatikai alkotása szorosabb, határozottabb formákba, törvényekre vonattatott. Az egész, *álmából felserkent Europa* hódolt a' virágzó nyelvnek; de a' *buon Secolo*, mellyet az elfajúlt maradék szájából még ma is untig hallunk ditsérni, nem sokáig tartott, hamar elenyészett 's talám örökre eltünt. A' számos belső egyenetlenségek, mellyben az idegen Nemzetek is mindég részt vettek, és igy a' szép Olasz földet nagyra vágyásoknak örökös és szomorú tsatamezejévé tették, a' Nemzet *ifiú erejét* el nyomták, a' nyelvet pedig a' *Cruscá*-nak önkényes uralkodása tsufos békóba vetette, annak elömenetelét hathatósan akadályoztatta. Igy maradt az Olasz nyelv mind e' mai napig azon állapotban, mellyben volt ez előtt több száz esztendőkkel. Ez a' Nemzet, melly a' tudományokban az *egész Europa* követésének *példája* volt, *tanitványaitól* meszsze hátra hagyatott; ez a' nyelv, melly kedvessége, kellemetes hangzása és miveltsége által az elsőséget mindenek felett elnyerte, már ma tsak nem egyedül a' mu'si-

kára nézve kedveltetik, tsak nem elhanyatlott fényie miatt nevezetes. *Metastasio* és *Alfieri*, minden megérdemlett nagy hirök mellett is, nem voltak elegek arra, hogy az elaggodott, következendő kimiveltetésére nézve szoros rablánczok közzé vetett nyelvnek új életet adjanak. —

A' *Languedoc* és *Langue d'oui*, a' Frantzia nyelv két legnevezetesebb Beszédejtéseinek eggymás között az elsőség felett való vetekedésök, míg végre az éjszaki Frantzia Ország keményebb hangzású nyelve á' győzedelmet megnyerte, és bajnok társát egészen elnyomván, az irásokban való uralkodást kikötőleg magának tulajdonitotta, a' *Frantzia nyelv* történeteinek legrégibb időszakába tartozik; ezt mi itten által ugordjuk, hogy az újabb időknél, mellyek inkább érdeklik jelenvaló tárgyunkat, annál bővebben megállapodhassunk. Az Angoly Nemzettel való számos, kemény és véres háborúk, az idegen szigetbelieknek szinte az egész Országból lett kiüzésével megszünvén, a' Frantzia Fejedelmek nagyra-vágyásoknak Olasz Országban kerestek eledelt. Ha ez a' Nemzetre és annak boldogságára nézve káros is volt, a' *tudományosságnak* és a' *Nemzeti nyelv* kimiveltetésének legelső magvát itt találjuk fel. Ezen háborúk esmértették meg legelőbb a' Frantzia földöt, az Olaszok akkor legszebben virágozni kezdő Nemzeti tudományosságával, melly az ő példájok követésére, az *anyai nyelv* bővebb mivelésére buzditotta a' Frankok unokáit. Az egész világ tudta, hogy az Olasz föld föként a' régi Görög és Romai irók szorgos tanulása, követése által nyerte tudományosságának és nyelvének fényét. Jól által látta ezt is *Ferentz*, a' tudományoknak hatalmas pártfogója, élesztője, serkentője. Azért kivánta ő is a' tudományokat Nemzete közzé ezen közös kútfőből általhúzni; azért volt az általa felállitott *Collège*

Royale-nak fő tzélja a' régi úgy nevezett *Klaszszisos irók* esméretének terjesztése.

Ezeknek mindjárt eleintén számosan megjelent fordításaik által a' Frantzia nyelv számtalan *új szókkal* és *fordulásokkal* gazdagittatott, és igy eggy olly tetemes változáson ment keresztül, hogy ezen *újonan szült nyelvből* a' régit alig esmérhetjük meg. Ezen újitások eleintén ugyan darabosan és egyenetlenül hangzottak, a' hoszszasabb szokás által mindazáltal kisimittattak és a' nyelv természetével szorosan eggyesültek. *Ronsard* és az általa felállitott oskola mindazáltal igen meszsze is ment, sok hijába való szókat költsönözvén az anya nyelvből, és a' szóknak *görögös öszverakása* által, melly a' Frantzia nyelv természetivel ellenkezik, kivánván azt böviteni. — *Marot* több Barátjaival eggyütt, ennek szerentsésen ellene szegezte magát és a' nyelvet jobban meg kezdette határozni és azon állapotra hozni, mellyben találta azt a' *Frantzia Akadémia.*

Ez eggy némelly nyelvökért buzgó hazafiaknak gyenge és tsekély eggyezetéből *Richelieunek* hathatós pártfogása alatt nem sokára hatalmas *törvényadója* lett a' Frantzia nyelvnek, határtalan nagyra vágyású alkotója az *önkényes uralkodás kivánságát* maga egész kiterjedésében beléje öntvén, a' *vak engedelmességhez* szokott Frantzia Nemzet pedig minden felsőbb hatalomnak térdet fejet hajtván. A' melly szókat az Akadémia nem talált arra érdemesnek, hogy Szótárjába *felvegye*, a' melly szóllásokat ez *kárhoztatott*, azokkal többé majd eggy iró sem *mert élni*, tsak az volt a' jó és helyes Frantzia nyelv, mellyet *az Akadémia munkáiból szedegettek.* A' nyelv törvényei igy szorosan megállapittatván, a' körül semmi kétségek sem támadhattak, a' határozatlanságnak többé helye nem volt; de más felől az

egész nyelv *elömenetele* gátoltatván, a' költöi nyelv, melly minden Nemzeteknél elöl jár, új utat tör, mérész reptében megállapodott, az előadásnak több nemei, söt még a' közönséges beszéd is azt elértek, és így azon külömböző léptsözések, mellyek itt megkivántatnak, eltöröltetvén, a' Frantziáknak nintsen költöi nyelvök, és minden még a' *mindennapi* tisztább *beszéd* is *ékes proza.*

A' nyelv határai e'képen ki lévén mérve, tsak ezen szoros korlátok között mozoghatott, tsak azok között miveltethetett. Némelly tsekély változásokon még is kellett annak által menni, a' Nemzet kimiveltetésében nem állapodván meg. A' melly irók mint *Montesquieu*, *Buffon*, I. I. *Rousseau új képzeteket* terjesztettek, kénytelenek voltak *új szavakat készíteni*, vagy a' *régieket új értelembe* venni;*) de ezt tsak félve és igen gyéren tehették; mert egész Paris teli torokkal kiáltott a' *Neologismus* ellen.**) Ezért a' nyelv *Crebillonnak* és *Fontenellenek* gyáva kezei között egészszen ellágyult, minden erejétől megfosztatott. *Voltaire* ezek ellen ugyan férjfiasan kikölt, az Akadémia szabásait mindazáltal nyilván megtámadni nem merte, és tsak a' *helyes irásba* tett nagyobb változásokat, hozott több határozottságot. —

A' *Revolutzio*, melly a' Királysággal eggyütt az egész Nemzet gondolkozása módját felhányta, számos régi balvélekedéseket eldöntött, — az *Akadémia ki rekesztö* hatalmát is nagyon megrázta, és a'

*) „J'ai eu des *idées nouvelles*; il a bien fallu trou„ver de *nouveaux mots*, ou donner aux anci„ens de *nouvelles acceptions*" igy szóll egy *Montesquieu. De l'esprit des Loix. Avertissement de l'auteur.*

**) Wieland munkái. Béts. 1812. 45. Dar. 252. l.

Frantzia Tudósok szabadabban kezdének lehelleni. A' *Nemzeti Konvent* eggy új Szótárnak és Grammatikának kidolgozását, és több nyelvbeli változásokat szükségesnek tartván, a' *tanitási Küldöttségnek* meghagyta, hogy ezek eránt gondolatjait szedje rendbe. *) Az Akadémia hatalma mindazáltal, melly a' közönséges véleményen és igy a' leg*erősebb talpkövön* épült, igen nagyon megrögzött volt, és a' nyelvben tsak tsekély változások történtek. Hogy még is hány *új szó* köszönheti eredetét a' Revolutziónak, kiki megitélheti *Beauclaire* Szótárjából, ki ezen szavakat különös szorgalommal eggybeszedegette. **)

Az *Anglus nyelv* még akkor is, midőn már a' Frantzia szorgalmatosan miveltetni kezdett, a' Spanyol és Olasz pedig a' legszebb fényekben voltak, alig érte el *tsetsemő korát*. Annak külömböző nyelvekből vett alkotó részei még nem voltak eggyeztetve; kedvetlenül hangzott és lomhán folyt az *Wyat* és *Gróf Surrey* izetlen *Sonetjeikben*, *Borde András* és *Heywood* elmétlen *Epigrammaikban* és *Sachwille Tamás* hideg *allegoriás Játékjaiban*. Tsak a' *Nagy Ersébet* idejében támadott három tündöklő elme, melly a' nyelvbe tulajdon Geniuszszát tudta önteni. — *Spencer*, *Shakspear* és *Waller*,

*) Ezen parantsolatnak nevezetes szavai ezek: „Le „comité d' Instruction publique présentera un „raport sur le moyen d' execution pour une nou„velle Grammaire et un Vocabulaire nouveau „de la langue Française. Il présentera des vues „sur les changemens, qui en faciliteront l' étu„de et lui donneront le caractère, qui convient „a la *langue de la liberté*“ *Adelungnak* többször emlitett *Mithridatessze* 4. Dar. 389. l.

**) *Dictionaire neologique qui contient les termes recemment inventés, mis en usage depuis la Revolution Française. Leipzig.* 1796

az a' *triumviratus*, mellynek köszönheti az Anglus nyelv a' maga miveltetését, a' külömböző részeknek eggy egésznek formájában való öntését. De még ezeknek is *mesteri kezek* alatt sok keménységek durva egyenetlenségek maradtak abban. Ezen *Milton* nem győz eleget panaszolkodni, eggy különös új, az Olaszból költsönözött szerkeztetés által kivánván rajta segiteni. *Dryden*, a' *hazájáért* olly nagyon *buzgó Dryden*, az Anglus nyelvet olly miveletlenségben találta, hogy számos szavak határozatlanságába és értelmöknek bizonytalanságába megütközvén, honni nyelvét az *Olasznál* és *Frantziánál alábbvalónak* kiáltotta. —

Ezen most emlitett és több reájok következett Tudósok szorgalmatossága mindazáltal a' nyelv természetét mind jobban-jobban kifejtette, mivelte, bővitette; de egészszen másképp, mint Frantz Országban. Itt nem volt semmi *Nyelvmivelő társaság*, melly Diktátoros hatalma által annak további elömenetelét gátolta, nem volt sokáig semmi különös *nyelvtudós*, nem volt semmi *Grammatika*, vagy *Szótár*, melly a' közönséges véleményt magának megnyervén, a' nyelvet *szoros nyügbe* vetette volna. *) Még *Johnson* is, kit minden nyelvéért buzgó Angoly tisztelettel emlit, nem tudta a' nyelvbeli szabadságot megkötni. Valamint *Anna* alatt, a' Frantzia és Deák nyelvek fundamentomos esméretségének bővebb terjesztésével az *gyarapittatott*, épen úgy miveltetett az ólta, és miveltetik még ma is szüntelen szabadon és minden kötél nélkül, a' *szabad Angoly* semmi bilintseket nem esmérvén, és a' földnek majd

*) *Dryden*, a' ki anya nyelvét valóban jól esmérte, és sokat mivelte, a' *Juvenalis fordítása* eleibe irt Előbeszédiben (1692) azon panaszolkodik, hogy még az Angoly nyelvről eggy jó Prosodiát, Grammatikát, vagy Szókönyvet sem irtak.

minden nyelveit adója alá vetvén, hogy általok *nyelvét gazdagitsa.* Nem tsuda tehát, hogy a' *Sharidan Szótárjában* sok ollyan kifejezések találtatnak, mellyeket *Johnsonnál* hiába keresünk; nem tsuda, hogy a' mostani szükségnek, a' nyelv jelenvaló állapotjának már *Sharidan sem felel meg.* — De az Angoly nyelv nem egyedül eggyes szókkal gazdagittatott, annak *egész belső alkotása* is nagy változásokon ment keresztül. *Spencerben* az egészszen különbözik a' *Pope* kellemetes nyelvétől, úgy hogy azt még a' *született Angoly* sem értheti meg, ha honni nyelvének régibb történeteiben nem jártos. Hány *hajlitásbeli formák, hány szóllás módok* találtatnak Shakespearnak lelkes munkáiban, mellyeket az ólta mások pótoltak ki. —

HARMADIK SZAKASZ

Az előbbeninek folytatása; a' Németek, Hollandok és Dánok.

De mind ezen eddig emlitett nyelvek nem lévén *eredetiek*, újitásaikat nagyobbára anyanyelvökből vették, azokat mindazáltal a' magok természete szerént elváltoztatván és igy valóságos polgárságga megajándékozván. Most már eggy olly nyelvet vi's gálunk meg, melly a' Magyarral abban megeggyez, hogy *eredeti*; és mi reánk nézve kétszeresen nevezetes, annyival is inkább pedig, mivel ennek nevezetesebb kimiveltetése az újabb időkben, a' mi szomszédságunkban és igy mintegy *szemünk előtt* történt.

A' *Német földön* a' honni nyelv, valamint más tartományokban, igen sokáig parlagon maradott, sőt az elhunyt *Német Birodalom* polgári alkotása, a' Deák nyelv uralkodásának sokáig igen nagy talp-

köve volt, úgy hogy a' Nemzet ennek sulyos nyügét tsak az újabb időkben oldozhatta fel végképen. Sok számos költök számtalan Ihronika irók, 's több eggyébb Szerzők eleitől fogva használták ugyan az anyai nyelvet gondolataiknak kifejezésére, de annak semmi, vagy igen kevés előmenetelével. A' *szerelem éneklőinek* (Minnesänger) az olly nagyon tisztelt, de kétséges eredetü *Niebelungen Enek Szerzőjének*, továbbá *Alkmárnak*, *Hans Saxnak* és több más legrégibb Német iróknak fáradozásai tiszteletre méltók, azoknak nagy betsök vagyon, és a' mostani Német Tudósoknak fáradhatatlan szorgalmok, mellyel ezeket felkeresik, a' felejdékenység torkából kihúzni ügyekesznek, *ditséretes* és a' nyelvre nézve idővel hasznos is lehet, de ezek a' nyelvnek akkori miveltségéről *bizonyságot* nem tehetnek; annyival kevésbé, mivel ezen nagy tartománynak külömbőző részeiben, az idők emlékezetétől fogva, nagyon külömbözö Beszédejtések találtatván, azok közül eggyik sem emelkedhetett fel a' közönséges *Irás-nyelvig*, és igy a' legrégibb irók majd az egygyiken majd a' másikon dolgozták ki munkáikat, a' mint tudniillik ök magok ebből vagy amabból a' vidékből valók voltak; és az akkor uralkodó Tsászári Ház ez vagy amaz vidéki ejtést mint a' magáét, különösen kedvelvén, annak nagyobb fényt adott.

Suther, *Waldis* és *Fischart* szerentsésen kezdék ugyan a' Német nyelvet mivelni, de tsak a' *Reformatzioból eredett tollhartz* lett a' mostani Irásnyelvnek legelső élesztője. Itt lépett fel legelöször *Luther Márton* erövel teljes és szép tollával; ö nyerte meg, a' nélkül hogy azon ügyekezett volna, a' *maga vidéke beszédejtésének az elsőséget*, melly későbbre a' többieket is használván, a' mostani *irás és helyesebb közbeszéd* nyelvét szülte. De annak még

sok tsapásokan kelle által menni, míg azon állapotra jutott, mellyen ma szemléljük.

A' *Harmintz esztendös háború* szörnyü pusztitásai az egész Német Tudományosságot a' nyelvel együtt elnyomták és végveszedelemmel fenyegették, annak elömenetelét hathatósan gátolták. A' *Westphali Békekötésnek* nem volt az a' szerentsés befolyása, mellyet a' végre helyre állitott tsendességtöl lehetett volna várni. A' Latán nyelv uralkodása még mind tartott, és a' Frantzia Nemzettel ekkor kezdett szorosabb öszszeköttetés, ezen ekkor már szépen virágzó nyelv befolyásának szabad utat nyitott. A' Frantz nyelv tanulása közönséges szokássá vált, a' Német tudósok megesmérkedének a' *Frantzföld* nagy elméinek szüleményeivel; Német Országnak számos apróbb udvarainál, a' *miveltebb társaságokban* tsak ezen idegen nyelvnek kényes hangjai zengettek; a' legelsö házokban a' gyermekek *frantziáson neveltettek*, sokan közüllök a' durvábban hangzó honni nyelvet *elfelejtették*, mindnyájan *megvetették* és a' *Gallomania* az egész Nemzetiséget elölte. *) Hogy

*) Hogy ezen siralmas képet annál élöbb színekkel láthassuk, haljuk eggy nagy szinte eggy idejü Tudósnak tulajdon szavait: Man hat Franckreich gleichsam zum Muster aller Zierlichkeit auffgeworffen, und unsere jungen Leute, auch wohl junge Herren selbst, so ihre eigene Heimath nicht gekennet, und deswegen alles bey den Frantzosen bewundert; haben ihr Vaterland nicht nur bey den Fremden in Verachtung gesetzet, sondern auch selbst verachten helffen; und einen Eckel der Teutchen Sprach und Sitten aus Ohnerfahrenheit angenommen, der auch an ihnen bey zuwachsenden Jahren und Verstand behencken blieben; und - - - haben solche Frantz-Gesinnte viele Jahre über Teutschland regieret, und solche, fast, wo nicht der Französischen Herrschafft, (daran es zwar auch nicht viel ge-

ezen Frantzia izlésnek a' nyelv belső történeteire is nagy befolyása volt könnyü által-látni. A' Német tudósok meghasonlottak. Többen közüllök anyanyelvök tökélletes megvetésével *idegen nyelven*, nevezetesen Deákúl és Frantziául irtak. Mások megvetett honni nyelvök elömenetelét ohajtották ugyan, de részszerént az akkor magasztalt izlésnek hodoltak, részszerént az uralkodó idegen nyelvek esmérése által akartak, gyermekes hiúságokban tündökölni, mellyre nézve elöadásokat Frantzia és Deák szavakkal fertéztették meg. *) *A' Nyelvújítók*, a' hová számláltathatnak némelly Társaságok **) és némelly egyegyes tudósok, fáradtságokért közönséges megvetéssel fizettettek, és szomorú állapotjokban a' jó izléstöl is elhagyattatván, valóságos *nyelvrontók* lettek; tsupán a' nyelvtisztitás kénnyétöl vezéreltetve *izetlen* és *idétlen újitásaikban* elvesztették magokat és minden jó szándékok mellett is, a' nyelv valóságos kimiveltetését nem mozdithatták elö; nagyobbára a' Deákból és Frantziából forditott új sza-

---

fehlet) doch der Französischen Mode und Sprache unterwürffig gemacht. Igy szóll a' nagy Leibnitz eggyetlen Német nyelven irt munkájában (Unvergreiffliche Gedanken, betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache. Annak minden munkáji között a' Geneve-i 1768-ki kiadás szerént 6-dik Dar. 2. Rész 16. l.)

*) Die meisten deutschen Schriften der damaligen Zeit sahen, zumal weil man die ausländischen Wörter alle auch mit fremden Buchstaben schrieb vollkommen wie ein Hanswurstrok aus. Gedicke über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Mus. 1779. Nov. 597. l.

**) Illyen Nyelvmivelö Társaságotskák voltak: der Deutsche Palmen-Orden; die Deuts gestimmte Genossenschaft; der gekrönte Blumen-Orden der Hirten an der Pegnitz; der Schwaben-Orden an der Elbe 's a' t.

vaik olly *feszesek*, hogy inkább nevetségre, mint helytelenségök megmutatására inditanak. Tsupán *Opitz* és a' *Schlesi költők*, általa alkotott de halálával haldokolni kezdő *Oskolája* irt izléssel; tsak némelly eggyes Tudósok mint *Schottel*, *Stieler* és *Bödikes* kezdették a' nyelv belső természetét állapodtabban tanulni kifejteni és munkásságokban a' szónemzés törvényeit használni. A' külömben izetlen *Gottsched*, és a' szelidebb de épen azért kevésbe esméretes *Bodmer*, a' magok idejebeli költőktől *Haller*, *Hagedorn*, *Gellert* és *Schlégel János Illyéstől* nem kevéssé segitetvén; és a' tarka nyelv-vegyités ellen merészen kikelvén, az újabb időkben honni nyelvök körül igen nagy érdemeket szerzettek, új ré'st törtek és az utat elkészitették a' Német szózat két legnagyobb tsillagzatjainak, a' merész *Klopstocknak* és a' félénkebb *Adelung*nak. Az eggyiknek *lelkes* munkái, a' másiknak *mély tudománya*, az eggyiknek *tiszta izlése*, a' másiknak *járadhatatlan szorgalma* által a' *nyelv új nemzésének oriási munkája* véghez ment. Szerentsés, háromszor szerentsés *újjá nemzés*, melly a' nyelvet *eredeti erejétől* nem fosztá meg, melly abban a' *további kimiveltetésnek megbetsülhetetlen tehetségét* nem folytá el! Ennek köszönheti a' Német föld mostani tudományos virágzását, ennek köszönheti a' Német nyelv mostani hajlékonyságát, bőségét, belső erővel telyes harsogását, ennek köszönheti azt, hogy ezen időponttól fogva mindég *minden megállapodás nélkül* bővittetett, tsinosittatott, még ma is szüntelen miveltetik, és *mind addig miveltetni fog*, mig a' Nemzet valamelly szerentsétlen külső környülállások által *mostani erejétől* meg nem fosztatván, annak kimiveltetése meg nem tsökken, és ezzel eggyütt tündöklő nyelvének fénye el nem enyészik. Ha *Klopstock* és *Adelung helyett* eggy *Fran-*

tzia Akadémia, vagy eggy *Crusca* fogta volna fel a' Német nyelv ügyét, az valóban mindjárt legelső szép miveltetésében megállapodott volna, mint az Olasz, vagy pedig annak további palléroztatása olly sok akadályoknak lett vólna kitéve, mint a' Frantziáé; *Wieland*, *Göthe*, *Schiller*, *Voss* és *Schlegel* részszerént tulajdon elméjeknek mérész reptében, részszerént az idegen föld gyenialis szüleményeinek szabad által ültetésében gátoltatván, mindég a' *lebilintsezett nyelv* szoros szabásaival *küszdeni* kénytelenek lettek, és soha a' tökélletességnek azt a' léptsöit el nem érték volna, mellyen öket bámulva tsudálni meg nem szünhetünk. — Igaz ugyan hogy *Campe**) nyelvtisztitó ügyekezeteinek idomtalan szüleményei ezen szabadság nélkül a' napfényt soha nem látták, a' nem régibe eggybeállott *Berlini nyelv mivelő Társaság*, igen messze kiterjesztett tisztaság szeretete által, a' nyelvet nem undokithatta volna. De ha ezen kedvetlen következéseket, ezen *szabadságnak* kétségben nem hozható *hasznaival* eggybevetjük, azok valóban *eltünnek*. Német Országban a' nyelv eredeti rendeltetése szerént a' *kimiveltetés eszköze*, nem pedig a' *tzél* maga; a' gyenialis iró nem kénytelen legszebb gondolatait a' *nyelv szük kerületének* feláldozni. A' képzet nem rabja a' nyelvnek, hanem ez kénytelen annak engedni, ez kénytelen miveltségét attól költsönözni. Minden jobb Német iró észrevehetetlenül miveli a' nyelvet, és az által tökélletesiti az egész Nemzetet.

Tekintsd meg *Magyar Haza* mivelt szomszédodnak *tündöklő nyelvét*; ezt a' nyelvet, melly sokáig el volt nyomva, mint a' *Tiéd*, sokáig durvának, bár-

*) *Joach. Hein. Campe Proben einiger Versuche teutscher Sprachbereicherung. Braunschv.* 1791 *Zweiter Versuch.* 1792. *dritter Versuch.* 1794.

dolatlannak tartatván minden idegenektől és számos hazafiaktól gunyoltatott, megvettetett, mint *a' Tiéd*; tekintsd meg ezt a' nyelvet mondom, melly most leg szebb virágjában vagyon, minden idegenekkel méltán vetekedik, az elsőséget *eggynek* sem engedi és *soktól* elveszi, a' Frantzia nyelv uralkodását nem tsak a' maga kebelében, hanem sok más Nemzeteknél is megtörte; ezt a' nyelvet, mellyet most minden miveltebb ember mohon tanúl, és a' melly nélkül eggy tudós sem lephet az *idő szellemével* előre! Nem szép, nem ébresztő kép ez reád nézve A' *Te nyelvedbe*, ezen hol bájolva lágyan, hol belső erővel harsogva hangzó, és igy a' *szelíd délt* a' *zordon éjszakkal*, a' *buja kelletet* a' *férfias nyugottal* észrevehetetlenül egybekötő nyelvben is meg vagyon még az a' tehetség, mellynek köszönheti a' büszke *Hermann maradékinak* nyelve szép fényét. Ne foszd meg azt ezen, többé talám soha viszsza nem adható szép tulajdonságától; ne vesd azt *örökös lántzok közzé*, tsak a' józon okosság, a' nyelv belső természete és a' helyes izlés legyen az *újitások szilajságának* hathatós zablája. Azon *fényes magosság*, a' mellyen bámulva látjuk a' Német nyelvet, reánk nézve sem elérhetetlen; sőt a' Magyar nyelv tökélletesedése, minden kedvetlen környülállásai mellett is, *könnyebb*; a' más előttünk járó Nemzetek *példája* a botlások, tévelyedések elkerülésére bizonyos vezérül szolgálván, tsak hazánkfiai a' zavarban *tisztán látni* megtanuljanak, és a' tiszta világossággal gyakran eggyaránt tündöklő *fattyú fénynek* sugáraitól magokat megvakitani ne engedjék.

De talám a' Német nyelv fényét a' Nemzet *széles kiterjedésének* köszönheti? Hogy e' miatt el ne tsüggedjünk, ime végezetül a' *Dánok* és *Hollandok* buzditó példája. Ez mind a' kettő kitsiny, a' miénknél sokkal *kissebb* Nemzet, és az első nyelvét a' Néme-

teknél még későbbre kezdette mivelni, és még-is önnen erejek, a' helyes módoknak megragadása által annyira vitték, hogy a' *magok szükségének* megfelel és számos *külföldi Tudósok* adják magokat annak megtanulására *)

Negyedik Kerestély alatt kezdödett a' *Dan nyelv* kimiveltetése, azt maga a' Fejedelem nem csak különös pártfogása alá vévén, hanem több tudós munkái által is gazdagitván. *Moth*, *Peder Syv*, *Erik Pontoppidan*, *Henrik Gesner* 's mások Grammatikáik, Szókönyveik és nyelvvisgálásaik által a' nyelvet *keménységétől*, *önkényes rendetlenségétől* megtisztogatták, és ez után több Költök-is kezdék, azt gondolataik és érzeményeik szerentsésebb 's erőltetés nélkül való kifejezésére használgatni. *Eilschow*, *Rode* 's több mások nem kevés előmenetellel ügyekezték azt a' betsuszott *idegen szóllásoktól* tisztitani és helyökbe jó *Dan szavakat* alkotni. Ezeknek törekedéseiket megkoronázta végre *Baden*, a' nyelvnek *uj szavak 's fordulásokkal való gazdagitásáról* irott derék értekezése által. A' múlt Század közepében felállitott és Fejedelmi pártfogás alatt lévő *tudós Társaság* is ügyekezett abban a' *jó izlést* terjeszteni, de soha sem kivánta azt az önkényes uralkodást magának eltulajdonitani, mellyel a' Frantz Akadémia birt. Ezen fáradozások által a' múlt Század utolsó felébe az előadásba és a' nyelvbe magába eggy *nagy revolutzio* történt, melly által a' Dan tudósok arra segittettek, hogy hazájokat a' tudomá-

*) Nem lévén alkalmatosságom ezen két nyelvet megtanulnom, és annak Litteraturájával közvetetlen megesmerkednem, az itt felhozott Datumokat nagyobb részint *Eichhornnak* betses munkájából szedegettem: *Geschichte der Litteratur von ihrem Anfang bis auf die neuesten Zeiten.* 5. Darab 2. Osztály.

nyos-

nyosság minden ágazataiban *Klaszszisos munkákkal* ajándékozzák meg. Ezek közül a' Németek többeket a' *leforditásra*-is érdemeseknek találtak. Ditsekedhetünk e mi ezzel?

A' *Német Alföld* (Niederland) kimiveltetésének első zsengekorában *idegen Uralkodók* kezére jutott. Ezeknek többnyire *idegenekből álló Udvaránál* a' Nemzet idegen szokásokhoz, nyelvekhez 's föként a' már akkor nagyon elterjedett Frantzhoz kezdett szokni. Ide járult ezen, már ekkor nagyon kimivelt Nyelvnek szomszédsága és a' Tartománynak nagyon kiterjedett kereskedése, melly *Antwerpenbe*, szinte az egész Europai Kereskedés közép pontjába, sok idegeneket 's föként számos Frantziákat vont. Ha az Országnak idegenekkel való megtelése eggy *valamennyire kimivelt nyelvre* nézve *káros soha sem lehet*, az idegenek kénytelenek lévén azt elfogadni; úgy az eggy *miveletlent egészszen elnyomhat*. Ezt megbizonyitja a' *Niederlandi nyelv*, a' Németnek nagyon külömböző eggyik ágazatja, melly a' Frantz nyelv befolyása által, ezen időkben, mellyekről szóllunk, egészszen megrontatott; számos ős törzsökös Német szavak nyertek Frantzia végzetet és nem kevés Frantz szavak tsusztak be honni végzettel. Melly kedvetlen, undok egyelités! A' *szabaduló háború* kezdetével a' hazához és a' honni nyelvhez való szeretet felélesztetett. *Host* és *Vondel* a' nyelvet a' Frantz kifejezésektől tisztitani kezdették, *Scriver* pedig nagy tüzzel kikölt hazafiainak kárhozatos vaksága ellen, hogy *gazdag honni nyelvöket* megvetvén, a' *Frantz kifejezésekhez* olly nagyon ragaszkodnak. Igy kezde ezen nyelv az ötet elnyomó *Chaoszból* kiemelkedni. De ez nem lehete még olly hamar foganatos. Az idegen Nemzetekkel való szüntelen közösködés, — a' Frantzia költésnek és ez által a' nyelvnek rabszolgai követése, mellyet föként *Les-*

calje Katalin kedveltetett meg hazájával, — számtalan Hugonottáknak a' honnban való megtelepedések, — a' grammatikai vetekedésekben támadott szörszálhasogatások, enyelgő gántsolódások és több más efféle környülállások újra megerősitették a' *Frantz nyelv befolyását* és megfosztatták a' honnit *eredeti erejétől*, szépségétől 's folyóságától. Az *Utrechti Békekötéssel* az utolsó gát is felbontatott, melly még a' Frantz nyelv nagy befolyását valamennyire akadályoztatta; a' *Nemzeti gyülölség* megszünt, és az ezután következett nagy tsendességnek, melly Hollandban a' több tudományok elömenetelét gyarapitotta, a' honni nyelv további kimiveltetésére semmi befolyása sem volt; a' Nemzetet elpuhitván, szerfelet meggazdagitván és régi belső erejétől megfosztván. Mig *Hemsterhuis* a' Görög, *Schultens* a' keleti nyelvek tanulásában, *Boerhave* az orvosi és természeti tudományokban az egész Europára nézve időszakat tsináltak, a' *szegény honni nyelv* parlagon maradott, jóllehet annak ethymologyiai meghatározásában *Ten Kate* sokat munkálkodott. Az Anglusokkal 1778-ba kiütött háború által a' külső nyugodalom felbontatván, és ezen idő ponttól fogva az eggymásra halmozott nyomorúságok a' Nemzetet halálos álmából felébresztvén, a' *Nemzetiség*-is felélesztetett és erős kezekkel megragadta a' honni nyelvet. Annak tisztitása olly tüzzel és sikerrel vétetett munkába, hogy a' Német földnek eggyik legkellemetesebb Irója, hazájának Hollandot veti fel e' részben *követő példáúl.**) Ezer nyoltszáz háromba az akkori uralkodás eggy tökélletes Grammatikának elkészitését a' Szótára által elhiresedett *Weilandra* bizta, a' Helyesirásra nézve pedig az egész Nemzet magát a' *Sie-*

*) *Jean Paul Vorschule der Aestetik.* Béts 1815. 2. Dar. 99. l.

genbeck itéletének alája vetette. Igy kezdett a' Holland nyelv a' mi időnkbe eggy tulajdon szép *Nemzeti Karaktert* felöltözni.

Ha az újabb nyelvek történeteit eggybe hasonlitjuk és eggy *közönséges szempontból* tekintjük, azt fogjuk találni, hogy az újabb nyelvek miveltetésének *két nevezetes epokhája* volt. *Az első* kezdődött a' régi Görög és Romai irók szorgalmatosabb tanulásával és a' vallásbeli ujitásokkal. Minden újabb nyelvek itt kezdettek legelőször miveltetni és tsak kevés idő alatt nagy változásokon menének keresztül; az Olasz, Spanyol és Frantzia leg elöl járának és a' többeket rendre mind elnyomák, *helyes nyelvmiveléseknek* köszönhetvén fényeket. A' *Spanyol* tsak eltünik a' Nemzetnek elgyengülésével; *az Olasz* és *a' Frantz* azon helytelen gondolatból, hogy fő tökélletességöket elérték, magokat *szoros korlátok* közzé szoriták és jövendőbeli kimiveltetésöket hathatósan gátolák; a' Frantziának állapotja valamivel jobb, közöttök találkozván olly férjfiak, kik legalább a' kiszabott határok között nyelvöket mivelni nem szüntek meg. De ez is elpuhúl, elveszti *rabszolgaságában* előbbeni erejét, hathatosságát, míg az *Angoly*, melly későbbre kezdett miveltetni 's szabadságától magát megfosztatni nem engedte, merészen öregbiti napról napra tökélletességét. *A' második időszakot* teszi a' Német nyelv kimiveltetésének kezdete, mellynek a' Reformatziókori fénye a' Frantzia nyelv által meghomályosittatott. Ez magának semmi határokat ki nem szabván, felnyitotta a' *nyelvmivelési szabadságnak szebb korát*, ennek virágos mezejét; mellyben ötet követték minden vele eggy állapotban lévő Nemzetek, söt még a' *Frantziák* is az utolsó Revolutzióban.

Mi most *ezen utolsóban* élvén, gondoljuk meg, hogy az elsö-is minden fényét a' nyelv mivelés sza-

badságától vette, és hogy annak gyarapodását tsupán az igen szorosan kimért korlátok akadályoztatták. Ne törekedjünk tehát az ellen a' szabadság ellen, melly ezen *Korlátokat felbontani* ügyekszik; ne száljunk szembe az *idő szellem*mel, melly minden Nemzeteket a' honni nyelv tisztitására, bövitésére, tsinositására ösztönözi; ne menyjünk *hátra* a' helyett, hogy *előre* lépnénk. Legyenek az Olaszok és Frantziak *elijesztő*, az Anglusok és kivált a' Németek, kiknek tsak kevéssel ez előtt bárdolatlan hajlékatlansággal, eggyenetlen szükséggel vádolt nyelvök már ma tsak a' széphangzás és talám' határozottságban engedi által a' Deák nyelv két nevezetes Leányainak az elsőséget, a' több tökélletességekre nézve azokat jóval felyül haladván,*) *serkentő példáink* nyelvünk ügyében.

NEYGEDIK SZAKASZ.

Eleink példája meghatalmaz minket az újitásokra, nyelvünk mostani állapotja pedig azokat szükségesekké teszi.

Ezen értekezés első Részében bővebben láttuk, hogy melly *tsekély* volt nyelvünknek *eredete*, a' hihetőségig megmutattuk, hogy mi módon *nevekedett* az, míg végre mái kiterjedését elérte. A' külömböző környülállások között eleink ugyan külömböző módokat használtak nyelvünk mivelésére, de még is soha le nem mondottak azon *eredeti hatalmokról*, hogy nyelvünket a' szükség szerént bővithessék, tsinosithassák, annak a' megkivántató folyóságot, ékes

*) Jenisch Vergl. u. Würdig. von vierzehn Sprachen Europens. Berlin 1796.

hangzást, határozottságot megadhassák. Nagy elömeneteleket tett nyelvünk e' részben a' tizenhetedik Században; vajha a' reá következett időkor annak példáját követte, fáradozásait folytatta és nyelvünket az előadandó szükség szerént mindég *mivelte* volna! Nem kellene minékünk most arról gondolkodnunk, hogy az általa hagyott hézagot *szabad e, kell e kipótolni?* nem kellene arról tanakodnunk, hogy mellyek az erre vezető leg*jobb módok*, hanem büszkén gyönyörködhetnénk a' szépen el*készült mívben*, szabadon és minden erőltetés nélkül közölhetnök eggymással gondolatainkat kellemetesen hangzó honni nyelvünken-is. Most már volna valóságos *Nemzeti kimiveltetésünk*, nem volnánk kénytelenek a' miveltséget idegen Nemzetektől, idegen nyelvek által keresni; *idegen tollakkal* ékeskedni, mellyeket, nem lévén tulajdonaink, minden szempillantatban elveszthetünk. Ezen nagy, kimondhatatlan nagy hasznoktól fosztottak meg minket a' tizennyoltzadik Század elején élt atyáink. Háladatosság helyett nem kárhozatot érdemelnek e ők inkább mitőllunk megfoghatatlan *tunyaságokért*? Ne kövessük tehát *példájokat*, hogy a' Maradék minket vellek eggyütt ne kárhoztasson; vessük le a' *rablántzokat*, mellyeket az idő környülállásai, a' Frantzok vak követése vetett nyakunkba. Mi, eggy szabadabb időnek boldogabb fiai, a' Maradék előtt kevesebb mentésre tarthatunk számot, ha ezen szép alkalmatosságot okosan nem használjuk, és a' nyelvet a' következendő kornak tsak olly állapotban adjuk által, a' millyenben azt Atyáinktól vettük által. Szépen, minden számos botlások mellett-is *szépen indult meg nyelvünk kimiveltetése* az utolsó három esztendő-tizedben; ne akadályoztassuk meg tehát annak természeti folyamotját, söt segitsük azt inkább elő minden ki-

telhető módokon, a' nyelvbeli ujitásoknak eggy jó és helyes erányt adván.

Mindég szabad volt, örökké szabad lesz a' nyelveket böviteni, tsinositani, mivelni és képzeteink kifejezésére alkalmatossabbakká tenni. *) Ezzel a' szabadsággal éltek *öseleink* a' nyelv feltalálásakor, ezen szabadságnak köszönheti nyelvünk leg első kifejtödését, ezen szabadság nélkül nem alkalmaztathatott volna az a' *szerentsés tizenhatodik és tizenhetedik Századokban* az irásra. Hogy foszthatott volna tehát minket meg eggy *sötét eltévelyedett Időkor* ezen hatalomtól, mellyet a' természettől vettünk és a' mellyel ös eleink több Századokon keresztül minden bolygatás nélkül éltek? A' nyelv minden *Nemzetnek* olly *tulajdona*, hogy attól ötet semmi hatalom sem foszthatja-meg, tsak *a' maga* megbotsájthatatlan *tunyasága* lehet annak kerülhetetlen veszedelme. —

A' mi szép, eredeti erövel biró nyelvünket, a' mint annak történeteiből tudjuk, ös eleink nem tsak mivelték, hanem valamelly belső vonattatástól vezéreltetvén, azt annak *belső tulajdonsága szerént mivelték*, azt eredetiségétől megfosztani nem engedték. Lehetetlen volt ugyan olly sok számos idegen Nemzetek között, azt a' maga *ősi tisztaságában* megtartani. Sok számos idegen szók és nem kevés idegen szóllások tsusztak belé, és igy nyelvünk nem ollyan szüz, mint azt némellyek gondolták. De ezen idegen részeket eleink a' nyelv természetéhez alkalmaztatván, azokat ezzel olly szoros eggybeköttetésbe hozták, hogy ezt megrontani nem tudták, nyelvünket *disztelenné* nem tették. A' Magyar nyelv

*) — — — — Licuit semperque licebit
Signatum praesente nota producere nomen.
Hor. Art. poet. 56. *vers.*

nem eggy olly egyvelegy, mint az Angoly, vagy a' Frantz; annak *szerkesztető részeit* nem vagyunk kénytelenek más idegen nyelvekben keresni, feltaláljuk azokat *önmagában*; ennek belső alkotása, egész épülete tisztán és változhatatlanúl megmaradt, ez az eredetiségnek minden jeleit magán hordozza, annak minden szép tulajdonságaival bir. Ne engedjük tehát mi azt elveszni. Jóllehet eggy felől nekünk nints hatalmunkba *egészszen új nyelvet* készíteni, ha nem akarunk oda viszszamenni, a' hol legelső ős eleink állottak, ha nem akarjuk mind azt eggyszerre elveszteni, a' min eleink Századoktól fogva munkálkodtak; úgy másfelől senki sem foszthat megbennünket azon hatalomtól, hogy nyelvünket *annak természete szerént mivelhessük*, erre a' legjobb módokat használjuk. *)

De talám azt mondhatná valaki, hogy nyelvünk *elég tsinos*, *elég bő*, *elég határozott*, és igy annak további kimiveltetése nem szükséges. — Nem lehet ugyan tagadni, és büszkén elmondhatjuk, hogy nyelvünk szép hangzására, kellemetes ejtésére és belső erejére nézve sok mivelt nyelvekkel méltán vetekedhetik, hogy némelly tekintetbe böségére, tsinosságára nézve a' más Europai nyelveket felyülmulja; de azért valóban a' több nyelvekkel esmeretlenségét árulna el az, ki a' Magyart *böségére* nézve az *Angollyal*, *tsinos fordulásai*ra nézve a' *Frantzal*, *kitételei-*

*) „Neque accedo Celso, qui ab Oratore verba *fingi* „*vetat*; Nam cum sint eorum alia, ut dicit Ci„cero, *nativa*, id est, quae significatu sunt pri„mo sensu, alia *reperta*, quae ex his facta sunt; „ut jam nobis *ponere alia*, quam quae illi rudes „homines, primique fecerunt, fas non sit, at *de„rivare*, *flectere*, *conjungere*, quod natis postea „concessum est, *quando desiit licere?* — *Quintilianus Instit. Orat.* VIII Könyv 3 Fejezet.

nek könnyűségére, hajlékonyságára nézve a' *Némettel* eggybe akarná hasonlitani. Ha tsupán *azon* szavakat akarjuk használni, ha tsupán *azon* szóllásokhoz akarjuk magunkat kötni, mellyek a' múlt Század közöpétől fogva a' kilentzvenedik esztendőig szokásban voltak; ha mondom mind azon *új szókat*, mellyek az olta származtak, mind azon elavúltokat, mellyek az újabb időkben új életet nyertek, irásainkból ki akarjuk rekeszteni, akkor valóban gondolatainkat kénytelenek leszünk a' nyelvnek feláldozni, elöadásunkat *idegen szókkal*, *szóllásokkal* megfertéztetni, vagy, a' mi még roszszabb, a' nehezen forgó, lomha *körülirásokat* segitségül venni, és sokszor eggy képzetnek kifejezésére egész sorokat elvesztegetni. A' nyelvnek szükséges tsinossága, kereksége, ékessége egészszen elfog veszni. Erről meggyőződhetik kiki, ha a' Páriz Pápai *kis Szókönyvét* az Adelung, Johnson, vagy a' Frantzia Akadémia *nagy Szótárjaival* tsak külső kiterjedésekre nézve is öszszehasonlitja. Ezt bizonyitják mind azon iróink, kik új szavakkal és szóllásokkal nem akarván élni, más nyelvekből több munkákat által forditottak; tsak ritkán, tsak némelly esetekbe tudták az eredetinek rövidségét, tisztaságát és ékességét elérni. Könnyü volna ezt számos példákkal megmutatni; de a' dolog olly nyilvánságos, hogy az Olvasót azzal terhelni nem akarom. *)

*) A' Magyar nyelvnek hiánosságait több tekintetekre nézve bővebben kifejtették azon érdemes tudósok, kik a' Magyar nyelv állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről feltett kérdésre megfeleltek és a' kitett jutalmokat, elnyerték. *Pántzél Pálnak*, de kivált *Kiss Jánosnak* ebbeli tudós munkájikra, mellyek 1806-ba jöttek ki, méltán útasithatjuk az olvasót e' részben.

De még azon számos *új szókkal*, azon nem kevés *szollás formákkal*-is, mellyek az *újabb időkben koholtattak*, és a' mellyekkel Iróink nyelvünket gazdagitani ügyekeztek, elégtelen az minden képzeteink egyenes, tiszta és helyes kifejezésére. Bizonyitják ezt az *új szavaknak és szóllásoknak* napról napra nevekedő *száma*; mutatja ezt a' *jelenvaló kérdésnek* feltétele meggyőzhet arról a' Magyar *tudományosságnak mostani állapotja*. Nints az előadásnak eggy neme-is, mellyben külömbözö, számos és érdemes Tudóssaink nyelvünket ne használták volna; és még is, mellyik az, ha a' költés némelly nemeit kiveszszük, mellyben egy *Klaszszisos munkát* tudnánk elömutatni? Vagynak igen sok derék, tudós munkáink, de mellyik az, melly *előadására* nézve épen úgy kielégitene bennünket, mint foglalatja által? Valyon ezen érdemes Hazafiakról mindnyájáról el lehet e mondani, hogy *nem tudnak magyarúl?* valóban nem. Tudnak ök magyarúl épen ollyan *jól*, mint *Pázmán Péter*, de azon nyelv, a' melly *ennek elég bö*, *elég tsinos* volt, a' mostani szükségnek nem felel meg. Az *Isokrates* bájoló, a' *Cicero* hathatos nyelveik, minden tökélletességök, minden böségök mellett — is, eggy *Frantzia tséltsap* udvariassággal teljes *enyelgéseire*, eggy a' világ minden részeit eggybekötő *Anglus kereskedönek* szélesen kiterjedett és a' természetnek, mesterségeknek minden szüleményeit magában foglaló körében előforduló *tárgyak megnevezésére*, vagy eggy a' tudományok minden nemeiben jártas *Német tudós* számtalan *képzeteinek kifejezésére* elégtelenek, alkalmatlanok. *)

*) A' Deák nyelvnek még a' régi idők képzeteihez képest való szük volta kitetszik a' lelkes Lucretiusból, ki tárgyának kidolgozását nehéznek mondja: propter *egestatem linguae* et rerum novita-

Ezen a' földön minden *hiános*, a' fő tökélletesség tsak a' siron túl repdes földi szemeink előtt. A' gyarló embernek minden mivei magokon hordozzák *a' tökélletlenség bélyegét*; az embernek változhatatlan sorsa az, hogy a' maga és miveinek javitásán untalan munkálkodjon, a' nélkül hogy tzélját ezen árnyék világon elérhesse; a' *főtökélletesség a' halhatatlan Istennek* kikötő tulajdona. Balgatagság volna akár mi emberről, akár melly emberi mivről azt mondani, hogy jobb nem lehet; kábaság volna akár melly nyelvről azt állitani, hogy annak *tökélletesitésén munkálódni*, azt *mivelni többé nem kell, nem lehet.* Nints a' föld nagy kerekségén eggy nyelvis, melly a' fő tökélletességet elnyerte volna; hogy érhette volna el azt, *a' Magyar*, melly *Századokig parlagon* maradott, a' tudatlan *köznép* rendetlen *önkényének könnyű játéka* volt, melly a' kedvetlen környülállások által *első virágjában elfonyasztatott*, azután a' megvettetésnek *szomorú tárgya* lett, vég elenyészéséhez közel járt; és most második virágzásában-is olly sok *ellenségekre* talál; ez a' szegény nyelv mondom, mellynek előmenetelén tsak *eggyes tudósok* dolgoztak, mellyen *esztendők* alatt alig jön ki annyi könyv, mint a' Németen *eggy holnap* alatt, mellyen hazánknak legmiveltebb gyermekei beszélni *nem tudnak*, vagy *nem akarnak.* Va-

---

tem. Cicero-is (Orat. pro A. Caecina C. 18.) a' Deák nyelvet *inops*-nak nevezi. *Quinctilianus* pedig (Instit. Orat. L. VIII. C. Q.) mind a' két régi nyelv szük voltáról szólll midőn azt mondja: quia primum *multa sunt et Graece et Latine non denominata.* Különösen pedig a' Deákról (Lib. eodem C. 3.) némelly új szavakról szólván azt állitja: quae cur tantopere aspernemur, nihil video; nisi quod iniqui judices adversus nos sumus ideoque *paupertate sermonis laboramus.*

lóban nyelvünknek a' tsinositásra, bövitésre, mivelésre való minden szép tulajdonságai mellett is, *tsuda* nélkül nem történhetett volna meg, hogy az elég bő, elég határozott, elég ékes legyen; a' mi eddig is történt, bámulásra indit bennünket, nyelvünk *hajlékonyságának* bizonyos jele, némelly fáradhatatlan *eggyes Tudóssaink* munkásságának szép gyümöltse.

Távol legyen töllem, hogy honni nyelvünket *oltsárolni* akarnám; *esmérem* és *megesmérem* én annak szép tulajdonságait. Eggy nyelv sints, melly a' *kimivelésre alkalmatosabb* volna, eggy sints, melly a' *bövitésre* annál több *módokat* nyujtana, a' mint ezen értekezés további folyamatjából is ki fog tetszeni. Ebben, eggyedül ebben áll a' nyelvek *valóságos bősége*; mert a' melly *ma* határozott, bő és tsinos, *holnap* szük, határozatlan és éktelen lehet, ha annak a' képzetek változásai, az esméretek kiterjesztése szerént való bövitése tilalmaztatik, vagy lehetetlen.

Valamint hiúság lenne magunkról azt erösiteni, hogy nyelvünket eggyszerre a' tökélletesség *legfőbb póltzára* tudnok vinni, épen olly gyávaság volna eleinkről hasonlót állitani. *Nékünk* kötelességünk az ő hibáikat javitani, az általok hagyott hézagot kipótolni, és a' *kesö maradék* hatalmában fog állni, hogy minket megitéljen, botlásainkat eligazitani ügyekezzék. Igy volt és igy lesz a' nyelvekben, úgy mint minden más emberi mivekben mind addig, mig az *okoskodás szabadsága tart*, vagy *az ember ősi gyarlóságát le nem vetkezi.*

ÖTÖDIK SZAKASZ

A' nyelv mivelését kötelességünkké teszi Nemzetiségünk fentartásának kivánsága.

Az eggymásra tolyakodó Nemzetek által a' *Romai Birodalom* elrontatván, a' *Deák nyelv* miveltsége által a' győzedelmeskedő Nemzetek bárdolatlan nyelveiken diadalmaskodott; a' pallérozottsággal együtt a' nyelvet is a' hódoltaktól felvenni kénytelenek voltak Romának durva hóditói. De *az* a' más környülállások között lévő új Nemzetek külömböző szükségeinek nem sokára nem felelt meg. Ők tehát azt szükségeik szerént bővitett ék, elváltoztatták, megrontották, Igy támadtak a' közép Századokban azon számos *Barbarismusok*, igy származott az a' Deák nyelv, mellyet a' Németek a' *Barátok Deákságának* neveznek, így eredett mi nállunk az úgy nevezett *Konyhadeákság*. Ezen Nemzetiség nélkül mivelt és igy meg*romlott nyelvnek* a' régi Róma szép nyelvével való szorgos összehasonlitása hozta viszsza a' Nemzeteket megfoghatátlan tévelyedésökből. A' Deák nyelvnek tisztasága viszsza adatott; annak, mint holt nyelvnek, további miveltetése, vagy megrontása közönségesen kárhoztatott. De a *Romai nyelv helyesebb tanulása az ő uralkodásának sirja lett.*

Minden Nemzetek a' magok *tulajdon nyelvöket* kezdék a' megszükült Deák helyett felvenni, azok a' további miveltetésre és ő szükségeikhez való igazitásra alkalmatosabbak lévén. A' mi hazánk mostoha környülállásai nem engedték meg, hogy a' több Nemzetekkel eggyütt járhassunk. Nállunk a' Deák nyelv uralkodása *tovább tartott* és még *ma is tart*; a' honni nyelv következéskép tovább miveletlen is maradott. *Jó'sef Tsászár* látván, hogy a' Deák nyelv

a' Magyar Nemzet kifejtödésének melly nagy akadályára vagyon, minket attól meg akar menteni, és azt eggy *új a' mostani szükségnek megfelelő nyelvel* kivánja feltserélni. A' *Magyar* miveletlenségében erre még alkalmatlan volt, és mindenek, söt még hazánkfiai által is a' valóságnál miveletlenebbnek festetik; azt ha akarja is, az Országlás dolgaiba be nem hozhatja; *a' Németet* választja tehát. Igy a' Magyar nyelvnek eggy helyett *két ellensége* támad, még pedig a' második annyival *veszedelmesebb*, mivel az szükségeinknek megfelel. Hirtelen és bámulandó sebességgel elterjede ez a' nyelv hazánkfiai között.

Jó'sef halála után az Ország Rendjei a' Német nyelvet ugyan az Országlás dolgaiból kirekesztik, de kénytelenek a' Deákot viszsza helyhetni; azomba a' honni nyelvet különös pártfogások alá veszik; de mit ér ez a' *pártfogás*, ha a' nyelvnek magának nints *elég ereje* az idegennel szembe szállani. Valjon Jó'sef idejétől fogva apadott e a' Német nyelv terjedése? Valóban nem; *nemzetiségből* szorgalmatosabban tanuljuk honni nyelvünket, de akaratunk ellen is *többet beszéllünk Németül*. Mi ennek ez oka? *főként* az, hogy a' Német szükségeinknek jobban megfelel, mint a' Magyar. A' *miveltebb nyelv* mindég elnyomja a' miveletlenebbet; és a' mit *az erőszak* nem vihete véghez, az meg fog történni a' *természet utján!!* ha nyelvünket nem alkalmaztatjuk jobban mostani szükségeinkhez. Ha nem akarjuk tehát, hogy *nyelvünk* és azzal eggyütt *Nemzetiségünk elvesszen*, szükségesképen minden ügyekezetünkel azon kell lennünk, hogy azt bövittsük, tsinositsuk, tökélletesittsük és olly állapotba helyheztessük, hogy az *honnunkhoz való szeretetünktől segítetvén, a' miveltebb Némettel szembe álhasson*, annak további terjedését akadályoztassa, hogy midőn

a' *Deáktól meg kell válnunk* (a' mi elébb vagy később *szükségesképen* meg fog történni) azt könnyen annak helyébe tehessük, és ne legyünk kénytelenek a' *Némethez folyamodni.* Melly szép, melly hathatós inditó ok a' Nyelvmivelésre! Itt a' *botlás* is *ditsőséges.* A' nyelv miveltségét a' hazafiság nem pótolhatja ki. Ha mindjárt *nyelvünk kihalásától*, mellyet *Kollár* is jövendölni bátorkodott*) már *többé nem félhetünk*, sőt talám *soha sem félhettünk!!* de mind a' mellett is annak szeretetét a' hazánkba lakó számos idegenekbe nem önthetjük, ha *az miveltsége által* nem kedvelteti magát. **)

---

*) *Nicolai Olahi Hungaria et Atila, ed. Kollár* Viennae 1791. 91. l.

**) Még a' legújabb időkben, midőn a' *honni nyelv szeretetének szent tüze* majd minden hazafiakban felgerjedett, találkoztak a' sok nyelvü Magyar földön eggy némelly *nem Magyarok*, kik a' honni nyelvnek az Országlás dolgaiban való felvétele ellen irásaik által ki keltek. — Legnevezetesebb közöttök *Fejes János (Commentatio hist. polit. de lingva et perfectione ejus in genere, et de lingva Hungarica in specie.* Posonii 1807) továbbá *Rector Kanka (De studio LL. in genere, in specie Orientalium rectius instituendo. Schemnicii.* 1810.) a' *Tót nyelvnek* a' több hazánkba találkozó nyelvek felett való *elsőséget jövendölvén*, és Pr. L. B. *(an nomina Hungaricum et Magyaricum apud veteres propria sint, vel appellativa?* s. l. 1810) ezen elsőséget *már most* is annak tulajdonitván. Sőt a' mi még több *Manch Hermaeonnak* nevezetlen Szerzője (170 l.) ugyan azon nyelvnek *az Országlásba való behozását* javasolni el nem pirúl. Ha vagynak a' Haza pallérozottabb része előtt olly kevéssé esmeretes, és a' Magyarnál sokkal kevésbé mivelt *Tót nyelvnek* (a' Muszka, Lengyel és Tseh nyelveket mind különböző Beszédejtéseket ide nem értem) illy Bajnokai, mil-

Az újitásokat tehát és a' nyelv mivelését maga a' *természet kötelességünké tévén*, sok *számos Nemzetek példája ajánlván*, a' *nyelvünk mostani állapotja és Nemzetiségünk fentartása pedig azt szorosan meg kivánván*, hogy kételkedhetnénk annak szükségében, hogy lehetnénk olly vakok, hogy azt továbbá akadályoztatnok?

De ha a' dolgot voltaképen megvi'sgáljuk, az úgy nevezett *újitók*, és a' *régiség védlői* között nem annyiba a' nyelv mivelés *szüksége*, mint a' *nyelvmivelés külömböző módjainak* elsőségök eránt támadott a' kérdés. Nem a' felett nem tudnak megeggyezni, hogy kell é? hanem inkább a' felett, hogy mi módon kell újitani? Az *emberi elme megfoghatatlanságai* közzé tartozik pedig *az*, hogy hazánkfiai közül épen azok, kik az új eredeti szavaknak legnagyobb pártfogói, olly annyira, hogy ha töllök függene, úgy nevezett szüz nyelvünkbe *eggy idegen hangot* sem szenvednének meg, és abból legszebb hangzású szavunkat is tsupán azért, mivel idegen nyelvekből vették eredetöket, örömest kiirtanák, azt, *idegen* nyelvekből forditott *szóllás formák* által, mellyek annak egész belső természetét megronthatják, megfertéztetni semmi véteknek nem tartják; azok ellenben, a' kik *ezen undokság ellen* méltán ki kelnek, az *idegen hangzású*, és nyelvünk keleti természetivel semmikép nem eggyeztethető *szavakkal* nyelvünket megtarkásitani hibának nem vélik.

---

lyekre találhatna még az olly annyira *kipallérozott*, a' mivelt társaságokban majd nem eggyedül *uralkodó Német nyelv*! Ha annak behozása a' polgári alkotmányunkat végveszedelemmel nem fenyegetné, a' *Magyar Országiak* nagy része felkelne az idegen nyelv mellett, és fájdalom sok *Magyar is* találkoznék közöttök.

HATODIK SZAKASZ

A' nyelv mivelés a' valamennyire pallérozott Nemzeteknél az Iróhat illeti.

Míg a' Nemzetek legelső gyermekkorokba vagynak, addig a' nyelvmivelést is az *egész Nemzet* viszi és vitte. A' mint a' Nemzetek esméretei napról napra nevekednek, úgy kell a' nyelvnek is bővülni, az új képzetek kijelentésére alkalmaztatni, a' mint felyebb látok. De az irástudatlan embereknél a' nyelv tsak a' mindennapi közönséges beszédben él, abban nevekedik, bővül. — *A' józan okosság* törvényei vezérlik ugyan őket főként majd minden tselekedeteikben, következésképp' a' Nyelvmivelésben is; de a' tsetsemő korában lévő józon okosságra még minden *külső környülállások*nak nagy és hathatós befolyása vagyon, sokkal nagyobb, mint a' már valamennyire kimiveltre. Innen lehet megmagyarázni, hogy a' nyelvek minél közelebb állanak első eredetökhez, minél kevesebbé vagynak törvényei kifejtve, meghatározva, annál *több* és *nagyobb* változásoknak tétetnek ki. „Olly *szükek és tökélletlenek* lévén, hogy „napról napra *gazdagittatniok kell*, és olly *ifiian* „*hajthatók*, hogy a' figyelemnek legelső jeladásá„ra, az indulatnak és érzelemnek legelső parantso„latjára *bővitethetnek*, minden új világban, a' mel„lyet látnak, minden módnál, melly szerént gon„dolkoznak, *változniok kell*. Még az *eggyszerű„ségnek Egyiptomi törvényei* sem vihetnék az el„lenkezőt véghez.“*) Ebből éredett továbbá a' nyelveknek olly nagy száma; innen magyarázhatjuk meg, hogy Amerikában, mellynek lakosai olly sokáig ma-

*) *Herder über den Ursprung der Sprache.* Béts 1801. 199. l.

rad-

tak az emberi Nem legelső tsetsemő korába, annak feltalálásakor szinte 2000. külömböző nyelvek és vidéki szóllások olvastattak. *) Mindeggyik kis Nemzetség, a' többivel semmi eggybeköttetésbe nem lévén, nyelvét a' külömböző környülállások hathatós befolyásai között külömbözőképen fejtette-ki, változtatta el, a' jozonokosságnak, mellynek mindenekre nézve ugyan azon eggynek kellene lenni, tsak eggyes és elrejtett sugárai vezéreltetvén. Innen lehet végre meg magyarázni, hogy a' nyelvek gyakran olly törvények szerént fejtettek ki, mellyekre már most józon okosságunk akadni nem tud, és a' mellyeket azért törvénytelenségeknek nevezünk.

Ettől egészszen külömbözik a' valamennyire kimivelt, *irásba foglalt nyelvek* állapotja. Az irásokba a' nyelv *Századokig* él; az irások egész Nemzeteket eggybekötnek, a' nyelvbeli újításokat, mellyeket eddig az eggyes Nemzetségek tettek, *egész nagy Nemzetekre* kiterjesztik; a' nyelvet nem tsak eggy Évnek, hanem a' Maradéknak is, nem tsak eggyes Vidékeknek, hanem egész Országoknak tulajdonáva teszik. *A' nyelv változhatatlanabb* lesz, az eggyes környülállásoknak arra nem lehet olly nagy befolyása. A' nyelv mivelésbe a' *józon okosságnak* nem tsak eggyes sugárai, hanem *nyilván kijelentett törvényei* szolgálnak vezérül. Az irásba foglalt nyelvekben tehát a' *változások tsak lassan* történhetnek meg, és azok nem lehetnek némelly külső kör nyülállások szüleményei, hanem azoknak szükségesképen a' *nyelv természete*, annak megállapitott *törvényei* szerént kell meg esni. Ezen állitás olly nevezetes, hogy azt szükséges lesz bővebben felvilágositani. —

*) *Hervas Catalogo delle lingue conosciute*, 21. l.

Az *iró* nem tsak az *idejebeli hazafiaihoz*, hanem a' *késő maradékhoz* is, nem tsak *eggyes személyekhez*, hanem *egész* nagy *Nemzetekhez* szólván, kénytelen kifejezéseit megválogatni, előadásának a' kitelhető tökélletességet megadni; de más felől az irás nem a' szempillantatnak sugallása, hanem *hosszasabb gondolkozásnak* gyümöltse lévén, méltán megkivánhatjuk az irótól, hogy nyelve a' közönséges mindennapi beszéd nyelvének legszebb oldalait foglalja magába. — Az irás nyelve tehát a' leg tökélletesebb mindennapi beszédnek nyelve. De ez még nem elég, az irók, ha tzéljoknak meg akarnak felelni, magokat az egész *Nemzet tanitói*nak vetikfel, ők terjesztik hazájokban az új képzeteket. Tsak az olly Nemzeteknél lehet a' nemzeti kimiveltetés előléptét állaposan várni, mellyeknél az irók a' *pallérozottságban előljárnak*, és abban hazafiaikat jóval meghaladják. Itt mindazáltal nem az eggyes irókról, hanem azoknak egész köztársaságáról lehet szó. A' dolgozó Tudósoknak ezen eggyezete e'kép az új képzetek terjesztése és a' már esméretesek bővebb kifejtése körül foglalatoskodván, annak a' közönséges beszédben lévő nyelv nem lesz *elég hajlékony, bő 's tsinos*; azt tehát nékie hajlékonyitani, bőviteni, tsinositani, eggy szóval *mivelni kell*. Mihelyt tehát a' nyelv irásba kezd foglaltatni, mihelyt a' Nemzetnek közönségesen véve miveltebb része, a' bárdolatlanabbnak tanitását, oktatását magára vállolja, a' *közönséges beszéd* megszünik a' nyelvtökélletesitésnek *bizonytalan műhelye* lenni, és azt a' Tudósok köztársasága magának tulajdonitja el; az irás nyelve, melly első szerkeztető részeit a' mindennapi beszédből szedegette, ettől megválik, mindég elől jár, ezt vezérli. —

A' dolgoknak ezen folyamotja nem tsupán okoskodáson épül, hanem azt bizonyitja a' mindennapi

tapasztalás, minden Nemzeteknek megeggyező példája. — *Cicero* a' maga idejében tsak *öt* vagy *hat* Római Aszszonyt esmért, kik *jól* és *helyesen beszéltek vólna*, és midőn Napáját *Laeliát* hallotta szóllani, úgy tetszett nékie, mintha *Plautust* hallaná. *) Valyon ez nem annak kétségben nem hozható jele, hogy a' *Deák nyelv Plautustól fogva sokat miveltetett*, még pedig az irók által, és hogy míg *Cicero* azt a' *legnagyobb tökélletességgel* irta, a' *közönséges beszéd* a' Plautusétől nem sokat külömbözött? de a' Latán nyelvre nézve némelly *irók által tett újitásoknak* egyenesen-is nyomokba tudunk akadni. **) A' *Német irás nyelve* az egész Német földön sehol sem beszéltetik közönségesen; tsak a' tudományosan kimivelt Németek között, kik azt a' könyvekből tanúlták, halljuk azt zengeni; de itt sem *olly* tisztán, helyesen, mint az irásokban. Sok kifejezések a' *közbeszédben* még megszenvedtetnek, mellyek az *irásban* hibások volnának, számtalanokat pedig épen nem esmérnénk, ha azokat a' könyvekbe olvasni alkalmatosságunk nem volna. Söt a' *Németeknél* és az *Anglusoknál* ezen külömbség még tovább megyen, és az előadásnak kölömböző nemeire-is el-hat, — a' nyelv ezek szerént változik. A' *Frantzia nyelvben* ugyan az irásnyelv szoros korlátok közzé szorittatott, és azért a' tisztább közbeszéd azt már szinte el-érte, de még is nints Frantzia Országnak eggy része is, mellyben olly tisztán, olly helyesen és ékesen beszélnének, mint a' hogy

*) *Cicero de Orat.* III. Könyv. 12. Fejezet.

**) *Reatus-t Messala, Munerarius-t Augustus* használták legelőször; *Piratica, musica, fabrica* szókkal *Quinctilianus* tanitói nem mertek élni, *favor-ral, urbanus-sal* Cicero mint újakkal él; *Obsequium Terentiusnál, Cervix Hortensius*nál fordúl legelőször elő. Quinctil. Instit. Orat. L. VIII. c. 3.

irni kell; még a' *született Frantzia* is kénytelen anya nyelvét könyvekből tanúlni, ha azt jól, törvényesen akarja beszélni. A' mit nyelvünkről tsak ez előtt kevés idővel is sokan ditsekedve mondogattak, hogy *könyveinket minden köz ember megértheti*, hogy irásnyelvünk a' köz beszéddel megeggyez; nyelvünknek inkább *kissebbségére*, mint *betsületére* szolgál, nyelvünk kimiveltetésében való megállapodásának, bárdolatlanságának nyilvánságos jele volt.

De ha a' valaménnyire kimivelt nyelv tökélletesitése az Irók kötelessége, úgy a' nyelvnek irás által való bővítése, tsinositása tsak *lassan* és a' *nyelv természetének*, *a' józon okosságnak* szoros törvényei, kérlelhetetlen szabásai szerént történhetikmeg; az irásba foglalt nyelvben a' változások *tsekélyebbek*, mint a' miveltség első léptsőjén lévőké, és ezeknek annál *tsekélyebbeknek* kell lenni, minél miveltebb a' nyelv. Ez állitásunknak második része, mellynek bővebb kifejtésére most által mehetünk.

A' *közönséges beszédben* támadott újitások a' nyelvbe *észrevehetetlenül* tsusznak és tsak egyszerre közönségesen használtatnak, eggyik ember a' másik után elmondván, a' nélkül, hogy valaki tudná, hogy hol, mikor 's kitől eredtek, a' nélkül hogy a' tudatlanabb emberek megvisgálták volna, hogy azok mennyire tétettek a' józan okosság és a' nyelv természete szerént. Az egész Nemzetség zugolódás nélkül alája veti magát a' *történet* és az *elmésebb eggyes emberek* sugallásainak. Még az elsőbb irásbeli újitások sem találnak sok ellenzőkre. Mihelyest mindazáltal a' Nemzet között több *olly hazafiak* találkoznak, kik nyelvöket és annak természetét *szorgalmatosan* tanulják, azt esmérik, vagy legalább esmérni gondolják, minden eggyes Iró által tett ujitások, számos *Tudósok* és még számosabb *Tudatlanok* által meghányatatnak, megfontoltatnak, ditsértetnek és kárhoztatnak;

a' nyelvben eggy nagy hatalmas *itélö Szék* támad, mellyben minden eggyes hazafinak vagyon javasló, de eggynek sints elhatározó szava. Tsak az *Egésznek* akár egyenesen eggy *tudós Társaság*, akár észrevehetetlenül a' reá következett *nyelv szokás* által kijelentett megeggyezése, hozhat *végitéletet* reá. Igaz ugyan, hogy ezen végitéletre eggy *nagy elméjü embernek* nagy és hathatós befolyása lehet, olly annyira, hogy annak *helytelen* újitásai is elfogadtatnak; másfelöl ezen végitélet sokszor a' *tsupa történet* által is vezéreltetik; de ki törölheti el a' *nagyobb elméknek* a' gyengébbeken való hatalmát? Hi parantsolhat a' törvényt nem esmérö *történetnek?* Minél jobban meg vagynak mindazáltal határozva a' nyelv törvényei, minél tökélletesebben ki vagyon fejtve a' nyelv természete, annál bizonyosabb vezére támad ezen végitéletnek; minél többen vesznek abban részt, annál tsekélyebb az eggyes nagy elmének, a' puszta történetnek befolyása. Ha az Iró látja, hogy újitásai nem az *önkénytöl* függnek, hanem a' leg *szorosabb vi'sgálatnak* vagynak alája vetve, azokat gyerébben, félve és tehetsége szerént megfontolva adja elö. — Minél miveltebb tehát eggy nyelv, annál kevesebb változásoknak van kitéve és ezeknek is annál inkább kell a' józon okosság törvényei szerént megesni. —

A' nyelv mivelésnek ezen különös természete szerént könnyen eldönthetjük Tudóssaink között támadott azon kérdést, hogy mennyibe lehet az *Irók*nak a' nyelvet mivelni, és minö hatalma vagyon a' *nyelv szokásnak?*

Hogy a' *szokás* a' nyelvben sok változásokat tett és tehet, kétséget nem szenved. *) A' nyelv elsö ki-

*) „ Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, *si volet usus*.
Hor. de art: poët: 70.

miveltetésében ez uralkodik egyedül, a' történettől és a' józon okosság elrejtett sugáraitól vezéreltetvén. Ez uralkodik az *Irókon* is eleintén, midőn a' nyelvet legelőször kezdik tökélletesiteni; akkor is a' *nyelv szokását* az legjobb izlésü Irók megeggyezéséből itéljük ugyan meg, „de nem azért, mintha „ők *tennék* a' nyelv szokást, hanem mivel ha ők „kényes és helyes izléssel birnak, a' *legjobbat* és „*leghelyesebbet* kiszedik a' mindennapi társalko„dásnak nyelvéből.“ *) Ezek *Adelung*nak szavai, mellyeket nem lehet helybe nem hagyni, ha a' Német nyelvnek akkori állapotját veszszük. De változik a' dolog, mihelyt a' közbeszéd szebb részei kiszedegettek és az e'kép' készült nyelv, a' miveltségben hazafitársaikat felyülhaladó Irókra nézve *elégtelen* lesz. — A' *közbeszédi* szokás kénytelen az *irásbeli szokásnak*, melly az jobb iróknak közmegeggyezéséből ered, **) engedni, és magát annak alája vetni. Az irásbeli és igy a' jobb szokás itéli meg az eggyes Iró által javasolt újitásokat, a' fogadja vagy

*) Der *Sprach Gebrauch* wird am sichersten aus der herrschenden und übereinstimmigen *Gewohnheit der besten Schriftsteller*, von dem richtigsten Geschmack erkannt; nicht als wenn sie den Sprach Gebrauch *machten* und *bestimmten*, sondern weil sie, wenn sie die gehörige Feinheit und Richtigkeit des Geschmaks besitzen, das *beste* und *richtigste* aus der Sprache des täglichen Umgangs ausheben. *Adelungs Deutsch. Sprachlehre. Béts.* 1815. 13. és 14. l.

**) „Ergo consvetudinem sermonis vocabo *consen*„*sum eruditorum. Quintiliani Inst. Orat.* 1. Könyv VI. Szakasz. Jóllehet a' szokást mellyről Horatius mondja: *Quem penes arbitrium est jus et norma loquendi*, Quinctilianus is *certissima loquendi Magistrá*-nak nevezi, azért még-is a' nyelv tulajdonságainak megitélésében az analogyiát, okosságot, régiséget és auctoritást épen nem rekeszti ki. —

veti el azokat. Az *iró* tehát nints *a' nyelvszokás kényének* úgy alája vetve, hogy az ellen ki nem kelhetne, a' mint *Adelung* látszik azt vitatni; *) a' *nyelvszokás* nem eggy olly *Tyrannus*, **) hogy az eggyes iró annak parantsolatjait, ha helytelenek is, vakon megfogadni kénytelen lenne; de nem is eggy olly Árnyék-fejedelem, ki a' hatalmas *Aristokraták*, az eggyes irók kényeknek szabadon ki lenne téve. Nem áll meg tehát eggy hazánkfiának azon állitása hogy az *Iró parantsolja, hogy úgy legyen, s' úgy lesz*; ***) az Iró nem *parantsol*, tsak *jovasol*, és a' későbbi irásbeli szokástól függ a' jovasolt újitás elfogadása. De másfelől a' *szokás* sem köti meg olly sorosan az Irót, mint azt eggy más Tudósunk vitatta. ****) Az Irónak *szabad*, sőt *kötelessége* nem

*) „Der *Sprachgebrauch* als *die höchste unum-*
„*schränkteste Macht*; was dieser ein Mahl ent-
„schieden hat, ist unwiederruflich entschieden.
Über die Geschichte der deutschen Sprache.
Leipzig 1781. 109. l.

**) „Ja, sagt man und zuckt die Achsel, der Ge-
„brauch ist ein *Tyrann?* Immerhin. Er ist nicht
„der erste Tyrann, den man *entthronte*“ igy szóll *Gedicke über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Museum* Nov. 1779, 405. l.

***) *Tud. Gyűjt.* 1817. 12. köt. 89. l. Ezen érdemes Hazánkfia közelebbről és ezen értekezés elkészülése után e' tárgy felől való gondolatait bővebben kifejtette, sok részben enyhitette. (Tud. Gyüjt. 1819. 11. köt. 3. l.) Az igazság után szomjuhozó nagy lelkü Tudós nem szégyenli a' meggyőződésnek engedni, a' makatsság tsak a' kis Lelkek, vagy Tudatlanok tulajdona; a' mit Hazinczy ezen utolsó betses értekezésében mond, nagyobb részint feltétel nélkül alá irom, és itt kijelentett gondolatimmal megeggyez. —

****) „*Usus* ergo *dominatur* in lingvis, *Scriptor*
„*nequaquam*“ *Beregszászy Disser. Philol. de vocab. deriv. in ling. Magy.* Pest. 1815. VI. l.

tsak most, hanem örökön örökké a' nyelv szokást igazgatni, javitani, a' rosz ellen kikelni, *) a' jövendő szokástól várván igyekezetének foganatosságát.

(* „ Cum culpandus non sit medicus, qui a longin-
„ qua mala consvetudine aegrum in meliorem
„ traducit, quare *reprehendendus* esset, qui *Ora-*
„ *tionem minus valentem propter consvetudi-*
„ *nem, traducit in meliorem?* M. Terentius *Varro de lingva latina* VIII. Könyv.

HARMADIK RÉSZ.

A' Nyelv mivelésre szolgáló módok.

ELSŐ SZAKASZ.

A' nyelvmivelésnek módjairól közönségesen, és az új szók külömböző nemeikről különösebben.

Ha a' nyelvekben *az újitások szükségesek*, ha azoknak tsinositása, bővitése, meghatározása minden kornak mulhatatlan kötelessége, a' mint azt az előbbeni részben tehetségünk szerént kifejtegetni ügyekeztük; tagadhatatlan más felől az is, hogy ezen újitásokat nem lehet minden hazafinak *önkényére* bizni, külömben a' nyelv idétlen lesz és tzéljának soha sem fog megfelelni. A' valamennyire mivelt nyelvnek további tsinositása ugyan az Irókat illeti, annak foganatossága a' nyelvszokástól, vagy a' leg jobb Iróknak megeggyezésétől függvén; de az egyegyes Iró és a' nyelv szokás tsak eszközök, mellyek által az ujitások véghez mennek, eggy *nagy Testnek külömböző részei*, mellyeknek mozgásai a' tzélra vezérelhetnek, de a' dolog szerentsés vagy szerentsétlen, jó vagy rosz kimenetele a' *Lélektől* függ, melly azokat mozgásba hozza. Az Iró a' rosz szokást eltörölheti, a' helytelent megigazithatja, a' nyelv szokás az Irók tsabolátlanságát akadályoztathatja, annak rosz következéseit gátolhatja; de mind

a' kettő viszszaélhet hatalmával, ha eggy harmadik *Felsőbb erőt* nem állitunk fel, melly mind a' kettőt zabolázza, vezérelje, mozgásban hozza. Ezen *Lelket*, ezen *Felsőbb erőt* a' *nyelvtermészetében* és a' *józonokosságban* találjuk. Ha ezeknek parantsolatjaira az Iró és a' nyelv szokás nem hajt, ha ez öket nem eggyezteti, vagy az eggymás ellen törekedők közül a' hatalmassabbikat nem vezérli, minden ügyekezetünk hiába való lesz. — Mind az eggyes Irókat, mind pedig a' nyelvszokás Elhatározóit a' józonokosság szabásaira, a' nyelv természetének törvényeire figyelmetessé tenni, szükséges. De az eggyes hazafi tsak tanátsolhat, jovasolhat; a' tanátsnak elfogadása, követése, a' nyelvmivelés nagy ügyének *munkás Tagjait*, az eggyes Irókat és a' nagy *itélő Széket*, a' Tudósok eggyezetét illeti, mellyben minden hazafi szabadon megjelenhet. Minél jobban és tökélletesebben kifejtetnek a' nyelv természetének, a' józonokosságnak és a' helyes izlésnek változhatatlan szabásai, minél alkalmatosabbak lesznek eggyes munkálkodó Tudósaink, és az egész haza miveltebb része ezen szabások elfogadására, követésére, annál bizonyosabbak lehetünk a' dolog jó kimeneteléről is. —

Ezen nevezetes tárgynak szántuk ezen értekezésünk két utolsó részeit. „Mind az a' mit a' nyelv„mivelők tehetnek", igy szóll eggy érdemes Tudósunk, *) „abban áll, hogy a' kevéssé esméretes „szóknak és szóllásoknak nagyobb kiterjedést ad„nak 's azokat jobban megesmértetik, a' szükséges „idegen szókat szokásba kozzák, a' sok és bizony„talan értelmű szókat és szóllásokat meghatározzák,

*) Hiss János a' Magy. nyelv mostani állapotja 85. 89. l. hasonlót mondott szinte szóról szóra Jenisch eml. munk. 46. l.

„azokat mellyek addig megkülömböztetve nem vol-
„tak, megkülömböztetik és a' nyelvnek a' gazdag-
„ság akármellyik nemére való hajlandóságát böltsen
„haszonra forditják.“ Sok szép és igaz vagyon ezen szavakban. De az illy közönséges szabások az újitásokban megkivántató határt nem szabják ki, sinor mértékül nem szolgálhatnak. Ebből sem az eggyes Tudós, sem a' nyelvszokás Elhatározói nem tanulják meg, a' nyelv mivelés külömböző módjaival mikép és mikor kelljen élni, az újitások közül mellyik elfogadható, mellyik helyes és szükséges. Nékünk a' dolog velejébe mélyebben kell ereszkednünk. Azért ezen jelenvaló Részben a' *Nyelvmivelésre vezető Módokat* fogjuk különösen megvi'sgálni, itt tehát főként *nyelvünk természete* lesz vezérünk; a' negyedikben pedig ugyan ezen módokat eggy felsőbb közös szempontból tekintvén, a' *Nyelvmivelés Tzéljához* fogjuk alkalmaztatni, és itt mindenek felett *a' józon okosságot*, a' *helyes izlést* kell tanátsadónká fogadnunk.

A' nyelvek, a' mint fellyebb láttuk, nem a' tsupa történetnek, hanem a' józonokosság fő törvényeitől észrevehetetlenül vezérlett emberi észnek rendes szülcményei. Innen vagyon a' nyelvek alkotásában, minden nagy külömbségök mellett is, észrevehető *megeggyezés*. Ezen józon okosság fő törvényeire mindazáltal a' Nemzetségek külső eseteiknek, külömbféle állapotjoknak, és gyakran a' puszta történetnek is nagy és hathatós befolyások volt, és igy a' fő törvények eggyessége mellett is, külömbözőképen formáltattak ki az eggyes nyelvek. Ebből eredett azoknak *külömböző természetök*. A' nyelvek ezen természetöknek esméretére nem tsak annak *mostani állapotjából* jutunk. Ezt szükségesképen öszsze kell hasonlitanunk azoknak *előbbeni állapotjával*, a' mennyire lehet, azoknak *belső történe-*

teit minden eggyes esetekben ki kell nyomoznunk, a' *szók nemzését, az analogyiát és a' rokonos nyelveket* segitségül vévén. Illy fáradságos utakan, illy nehéz, kiterjedett és sok munkát kivánó vi'sgálódások, összehasonlitások által határozhatjuk meg a' *nyelv belső alkotását*, melly a' *filozofiai Grammatikáknak* és *Szótároknak* szép és nyelvünkre nézve még korán sem eléggé felvilágositott tárgya. Mi itt azt tsupán az újitások tekintetiből fogjuk vi'sgálat alá venni.

Minden nyelvben találunk a'mivelésnek *eggy vagy két különös módjára*, melly főként használtatott annak bővebb kifejtésére ; ezt kell jól meghatározni, melly annyival könnyebb, mivel azok a' hoszszasabb gyakorlás által jobban ki lesznek mivelve, mint a' többiek. De ha mindjárt a' nyelvmivelésnek eggyik vagy másik fő módját különösen és mindenek felett használni parantsolja is a' nyelv természete, azért még is nagyon hibás volna ebből gondolatlanúl azt következtetni, hogy a' *többeket tökélletesen el kelljen mellőznünk*. Nints, a' mennyire én esmérem a' külömböző nyelveket, eggy is közöttök, melly a' nyelv mivelés módjainak akármellyikét is, kivévén a' gyökér szók koholását, egészszen kirekesztené, és attól eggy átaljába idegenkedne.

A' *Teremtő* az embereket olly szerentsés és hajlékony beszéllő eszközökkel ajándékozta meg, hogy mi a' legkülömbözőbb hangoknak kiejtésére alkalmatosok vagyunk. Ha mindjárt az eggyes szerkesztető hangok nem olly *sokak* is, azoknak külömböző összeköttetése által még is eggy olly nagy sereg új hangzatok támadnak, hogy azoknak száma minden hiuelt felyül múl. Földünknek egész nagy kerekségén *hány* külömböző nyelvekre találunk? Ezeknek első eggyes szerkeztető hangjaik kevés változással *ugyan azok*, és még is mennyire külömböző hang-

zatokból állanak ezen számtalan nyelvek? De mind e' mellett is a' napról napra nevekedő *képzetek' nagy serege*, a' magok legkissebb és kényesebb változásaiban, a' kigondolható eggyes szavak számát, ha ezeknek eggy nehezen forgó kedvetlen hoszszaságot adni nem akarunk, jóval felyűl haladják. Ide járúl, hogy a' külömböző környyülállások, az emberi nemmel járó tökélletlenség és az eggyes embereknek természetes restségök, az eggyes Nemzeteket akadályoztatták minden *eggyes szerkeztető hangoknak* és ezek minden kigondolható öszszetételeinek, vagy *szavaknak* feltalálásában, használásában. Hány ollyan hangok, vagy szavak találtatnak minden nyelvbe, mellyeknek a' többekben semmi jelentésök sintsen, és a' kimerithetetlen emberi elme hány olly hangzatokat, vagy szavakat szerkeztethet öszsze, mellyeknek eggy nyelvbe sem találja fel valamelly nyomát? Ez igy lévén, nem tsudálkozhatunk azon, hogy az első tsetsemő emberi elme tsak a' különös *eggyes képzeteket* jelentette ki *eggyes* különös hangzatok vagy *szavak* által, az *eggybetett képzetek* vagy az eggyes képzetek külömböző relátzióinak kifejezésére, a' dolog természete szerént, inkább az *eggyes szavak külömböző eggymás után rakását* használván. Igy eredett a' nyelvnek grammatikája, vagy a' külömböző *szóllás formák*. Itt is mindazáltal a' mindent eggybekötő és eggymástól elválasztó, a' külső befolyásoktól pedig soha egészszen meg nem menekedhető emberi elme tovább ment, és sokszor az illy eggymás után tett szavakat, vagy *szólláso-kat* merészen *eggy új szóba öszszeforrasztotta*, és igy lettek a' szóllásformákból megint eggyes szavak. Illy *szakhatatlan lántz* a' nyelv, mellynek eggyes részei eggymásba folyó szemek által vagynak öszszekötve. Itten tsak az öszszetétel módja és a' képzetek természete lehet sokszor bizonytalan vezérünk.

De hogy okoskodásunk szükséges eggymásra következését el ne veszessük, elég lesz itt megjegyzeni, hogy a' nyelvek *két nagy részekből* állanak, az egy-*gyes szavakból*, mellyek majd mindég az eggyes, és *a' szavak* eggymás után rakásából, vagy *szóllásformákból*, mellyek nagyobb részint és a' nyelvek nagyobb, vagy kissebb miveltsége szerént inkább, vagy kevésbé az öszszetett képzetek kifejezésére szolgálnak. A' nyelveknek ezen két külömböző állapai az eggyes szavak, — azok akár valóságosan eggyesek, akár üszszetétel által származtak legyenek, — és a' szóllás formák, *természetökre nézve* eggymástól olly annyira *külömböznek*, hogy azokról a' nyelv mivelés módjainak megvi'sgálásában külön kell értekeznünk, és okoskodásainkat külön állapokra kell épitenünk, jóllehet másfelől épen nem tagadhatni, hogy azoknak szoros elválasztása (végpontjaikban, mint a' természetben majd minden rokonos dolgok, szinte észrevehetetlenül öszszefolyván) a' *legkényesebb dolgok* közzé tartozik és sok tekintetben, az emberi elme nyügös, határozott volta miatt majd nem egészszen lehetetlen.

Az új szók eredetökre nézve lehetnek vagy *nemzetiek*, vagy *idegenek*; ezek között meg kell külömböztetnünk a' *gyökér szavakat* a' *származékoktól* és *öszszetettektől*; lehetnek továbbá *egészszen*, vagy tsak *némelly tekintetbe újak*, még pedig vagy ollyanok, mellyek valamelly *új értelembe vétetnek*, vagy *elavultak*, vagy *vidékiek*. Igy támadnak a' nyelvnek új szók által való mivelésére ezen hét módok: *az új gyökerek koholása*, *származtatás*, *öszszetétel*, *költsönözés*, *értelem változtatás*, *az elavúlt szóknak felélesztése* és *vidékieknek terjesztése*. Minekelőtte mindegyikének külön megvi'sgálására által mennénk, jó lesz itten végezetül megjegyezni, hogy ezen módok nintsenek

olly szorosan elválasztva, hogy eggyik a' másikat kirekesztené. Sokszor ugyan azon eggy szónak készitésébe azok közül *többeket* lehet és kell is eggyeztetnünk; p. o. ezen szó, *megfontol*, eredett *költsönözés* által, mert annak törzsöke *font* a' Németből jön, ebből lett a' *származtatás* segitségével *fontol*, az *összetétel* által *megfontontol*, mellynek *tulajdon értelmét elváltoztatom*, midön azt a' lélek munkásságára viszem.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az új gyökér szavakról.

A' *gyökér szavakat* szorgosan meg kell külömböztetnünk a' *törzsököktől*. *Gyökér* szónak nevezzük azt, melly más szótól nem származik, de mellytől más szavak származhatnak és nagy részint származtatnak is; a' *törzsök szó* ellenben a' származtatást különösen megkivánja, és valamelly szóról tsak annyiba mondhatjuk el, hogy törzsök, a' mennyibe abból más szavak származtatnak, a' nélkül mindazáltal, hogy annak magának származtatására tekintenénk. A' *gyökér szó* tehát nem mindég *törzsök*, de soha sem lehet *származék*; a' *törzsök* szó lehet ugyan eggyszer'smind *gyökér* szó, de valamelly felsöbb törzsöknek lehet származékja is. p. o. *Szél* valóságos *gyökér szó*, mert másból nem származik, *széles* ellenben már *gyökér*nek nem mondattathatik, de lehet *törzsök*, és valósággal az is a' *szélesit* származékra nézve, melly megint *törzsök* lesz, ha abból *szélesitést* készitünk.

Valóságos Gyökerek minden nyelvben tsak *igen kevés számmal* vagynak, kivált ha az eredeti nyelveket veszszük: a' leány nyelvekben, föként pedig a' több nyelvekből eggyberakottakban valóságos gyö-

kerek nintsenek, és ezeket az *anya* vagy az olly nyelvekben kell keresnünk, mellyekből ezek vették *eredetöket*, következőleg itt több nyelvek gyökerei folynak összve, és azért azok *nagyobb számmal* is találtatnak.

Ezen Gyökereknek természeteket meggondolván, minden könnyen által láthatja, hogy eggy illyennek feltalálásával a' nyelvek eggyszerre *bámulandó bőséget* nyerhetnek. Minden eredeti nyelvben, mellyben akár a' származtatásnak, akár az eggybetételnek, vagy mind a' kettőnek törvényei voltaképen ki vagynak fejtődzve; tsak *eggy gyökér* szó is *számtalan származékokra* nyujt alkalmatosságot, mellyek mind meg annyi külön képzetek kijelentésére szolgálhatnak. Bizonyos tehát, hogy az új gyökerek behozása az *eredeti nyelvekre* nézve a' legnagyobb haszonnal volna összekötve. Épen olly kevéssé tagadhatjuk azt is, hogy az első tsetsemő embereknek ez volt eggyetlen eggy nyelvmivelő módjok, és hogy ezen móddal *eleink is gyakran 's bátran éltek*, a' mint azt a' szószármaztatás törvényei szerént majd minden eredeti szavunk példája megmutatja. Mind e' mellett is kénytelenek vagyunk az *új Gyökerek koholását minden nyelvre, és igy a' Magyarra nézve is eggyátaljába tilalmazni.*

A' mint már felyebb is megmutattuk, a' *gyökér hangoknak*, — mellyeknek határozottabb kiejtéséből eredtek a' *gyökér szavak*, — alkotások, eredetök nagyon *kétséges* és *bizonytalan állapokon épül.* *) Azokra a' külső környülállásoknak, kivált a' hallott hangoknak, és az érzelmeink között lévő majd megfejthetetlen megeggyezésnek sokkal nagyobb és hathatósabb befolyása volt, mint a' józonokosságnak, melly föként a' nyelvek származta-

*) I-sö Rész 3-dik Szakasz.

tás,

tás, hajtogatás és összetétel által való gazdagitásakor lépett szép munkásságába. Valamint az illyen bizonytalan *sugallásoknak* a' gyenge tsetsemő emberi elme, melly mindég a' legnagyobb költői erővel vagyon felruházva, igen könnyen enged, úgy azoknak minden *vonakodás nélkül való elfogadására* minduntalan kész, a' hoszszasabb gondolkozásra, a' mélyebb megfontolásra még alkalmatlan lévén. De másként munkálkodik az *okoskodásban gyakorlottabb*, a' tehetségeiben jobban kimivelt *elme*. Nem elégszik ez meg az eggyes *határozatlan sugallásokkal*; hanem mindennek *inditó okát* ví'sgálja, és mélyebben behat a' dolgok' elrejtett velejében. Ha határosságában ezt mindég nem is tudja meg fogni, ha sok dolgoknak titkai földi szemei előtt mélyen el vagynak is rejtve, még sints megelégedve *tudatlanságának megvallásával*, inkább akar *helytelenül* okoskodva *botlani*, mint gondolkodás *nélkül tévelyedni*; inkább szeret *vak lenni*, mint *vaknak látszani*. A' dolgok inditó okainak szoros megví'sgálása külömbözteti meg a' miveltebb elmét a' miveletlentől. Az mindennek *okát keresi*, és tsak avval lép bátran fel, a' minek *okát tudja adni*; tsak azt fogadja el vonogatás nélkül, a' minek *okát* valamennyire *által tudja látni*, a' minek helyességét meg tudja fogni; méltán nevezi tehát a' Magyar a' miveltebb elme fontoló munkásságát, *okosságnak*. Nem tsudálhatjuk e'kép, hogy a' miveltségben előbb lépett emberek az *új gyökereket*, mellyek alkotásának törvényeit meghatározni nem tudják, a' nyelvekbe terjeszteni nem merik; hogy a' pallérozottabb Nemzetek az illyenek elfogadásában olly *kérlelhetetlenek*.

Ezen törvény olly közönséges és olly egyenesen foly a' dolog természetéből, hogy a' nyelveknek egészszen új gyökerek által való gazdagitása az új-

jabb időkben szinte példátlan. Minden nyelvekbe a' gyökérszavak olly régiek, hogy a' *legmerészebb szószármaztató* is azok eredetének homályos idejét meghatározni nem bátorkodik. A' Magyar nyelvbe tsak ezen eggyetlen eggy szó: *pus-ka* látszik kifogást tenni, melly a' képzetnek eredetét nem előzheti meg, és talám azon hang követéséből eredett, melly ezen öldöklő szerszám által származik. De valamint *eggy kifogás* a' törvény erejét nem bonthatja fel, úgy ezen eggy példánál fogva az új gyökérszavak koholását, a' józon okosság nyilván parantsolatja ellen nem állapithatjuk meg az újabb időkre nézve.

HARMADIK SZAKASZ

Az új szavaknak származtatás által való alkotásáról közönségesen, és a' törzsökről különösen.

A' már *kész régi Gyökerekből* a' nyelv természete szerént új szavakat alkotni mindég szabad volt, és szabad lenni soha meg nem szünhetik.*) Ha a' nyelvek eredetekor az új gyökerek koholása volt a' nyelv bővitésének szinte eggyetlen eggy módja, ha a' nyelvek, további kimiveltetésök által ettől megfosztattak, úgy a' már *kész gyökerekből való alkotás* által ezeknek eggy új és bizonyosabb mezejek nyilt meg, mellyen a' megállapitott törvények sze-

*) „Derivare, flectere, conjungere, quando desiit „licere", azt mondja *Quintilianus Instit. Orat. VIII. Könyv.* 3 Fejezet. Maga *Adelung* is, ki külömben az újitásoknak épen nem volt barátja, az új szavaknak *származtatás* által alkotását némelly esetekben megengedte, *Sprachlehre.* Béts. 1815. 97. lap.

rént bátran és majd minden tétovázás nélkül munkálkodnak, és a' külső környülállások bizonytalan befolyásának olly szabadon nintsenek kitéve. De ezen mód tsak az *eredeti nyelvekre* nézve nyilt meg a' maga *egész széles kiterjedésében*, a' leány nyelvekben, mellyek eleitől fogva meg szokták, hogy minden szükségökben anya nyelvökhez folyamodjanak, a' megkivántató szavaikat ezekből *költsönözzék*, ezen alkotásnak törvényei nintsenek meghatározva, kifejtve, ezeknek nintsenek valóságos gyökereik és tsak ritkán lehetnek törzsökeik.

Láttuk ezen Értekezésünk első részében, hogy a' szóknak eggymás után rakásából és azoknak összeforrasztásából miként eredett a' *hajlitás*, *származtatás és az összetétel*; a' kútfő eggy volt mind a' háromra nézve, jóllehet azok eggymástól olly nagyon külömböznek. Ugyan azon *eggy szó* gyakran használtatván a' képzetek eggymáshoz való relatzióinak *(hajlitás)* vagy némelly mellékes képzeteknek *(származtatás)* meghatározására, és minden hasonló esetekben a' fő meghatározandó képzetet jelentő szavakhoz majd minden kifogás nélkül tsatoltatván, annak *valóságos értelme* a' fő képzet előtt eltünt, az lassan lassan megszünt *eggy kölönös képzetet* jelenteni, és legalább az eggybetételbe mindég tsak a' fő képzet meghatározására, relatziójának kifejezésére szolgált. Az illyen szavaknak többnyire nem tsak értelmök, belső természetök, hanem *külső formájok* is megváltozott, a' ki mondásnak könnyebbitéséért; úgy annyira, hogy némelly nyelvekben már ma tsupán *eggyes hangok*ból, *betük*ből állanak, mellyekből az *eredeti szó formáját* helyre állitani nem tudjuk, valóságos jelentésöket semmiképp ki nem nyomozhatjuk. A' Magyar nyelvbe mind-

azáltal *ezen hajlitás* *) és *származtatásbeli ragasztékok* nem változtak olly annyira el, hogy azoknak előbbeni formájokat és értelmöket ki ne nyomozhatnok, a' mint azt a' mi szorgalmatos *Révaink* a' rokonos nyelvek segitségével, némelly eggyes eseteket kivévén, *nyilván* megmutatta. Némellyek ezek közül eredeti formájokat megtartották és még eredeti értelmökbe is előfordulnak. Ezekre nézve bajosabb az összetett szavakat a' származékoktól megkülömböztetni, tsak azoknak a' hasonló esetekben való gyakorabb használások és értelmöknek valamennyire való elváltoztatások lehet természetök megitélésében vezérünk. p. o. ezen magánértő *szer*, a' sokszorozó számnevek alkotására használtatik, *eggy-szer*, *kétszer* 's a' t. de ugyan azon szóval valóságos összetett szókat is készithetünk, mint *mü-szer*, *fő*, *fej-*, vagy *fé-szer*.

E'kép tehát a' *hajlitás* a' szók *eggymásra hatásának*, a' *származtatás* a' *mellék*-és az *összetétel* a' *tiszta új-képzeteknek* kifejezésére szolgálnak.

A' nyelvünknek új szókkal való bövitésére nézve minden kigondolható módok között leg-*termékenyebb*, és igy annak természetével leg megegyezőbb a' származtatás. Itt áll nyelvünk leg-*nagyobb fényében*, e' részben bátran összehasonlithatjuk azt akármelly más nyelvel; kevés *éri-el*, és eggy sem *mulja felyül* azt. *) Ezt a' nagy kimerithetetlen kintset,

---

*) A' *hajlitást* meg kell külömböztetnünk a' *hajtogatás*tól, az első közönségesebb értelmü, és azon értjük a' beszédrészek minden nemü grammatikai változtatásokat, a' *hajtogatás* tsak az igék hajlitására vitetik.

**) Nyelvünk származtatás és hajlitásbeli gazdagságáról: *Gyarmáthy Sámuel nyelvmester* 1 Rész 27 l. *Pápay Sámuel Magyar litteratura esmérete* 167. l.

melly eleinkről szállott reánk, voltaképen használni nem tsak *szabad*, hanem valóban *kötelességünk* is. Hogy itt is nyelvünk természete ellen ne vétsünk, azt meg ne rontsuk, szükséges lenne ezen tárgyba mélyebben ereszkednünk. Ezen tágas mező mindazáltal olly kiterjedett, hogy annak minden részeit a szükséges állapossággal kifejtenünk sem ezen értekezésnek kimért határai, sem az idő rövidsége meg nem engedik.*) Megelégszünk itt a' *legnevezetesebb észrevételek* megjegyzésével, annyival is inkább, mivel a' származtatásnak némelly módjait eleink is tsak igen ritkán használták, azoknak törvényei eléggé nintsenek kifejtve; és igy azok inkább a' már *kész szavak származásának kikeresésére*, mint *újaknak készitésére* szolgálhatnak. **)

Minden származtatott szóban két dolgot kell tekintetbe vennünk: magát a' *törzsöket* és azon *ragasztékot*, mellyet a' származtatásra használunk. Lássuk mindeggyikét külön. —

A' Magyarban a' származtatásbeli ragasztékok mindég egyenesen a' *törzsökhöz* ragasztatnak; szükséges tehát mindenek felett a' törzsököket helyesen kikeresnünk; mellyekhez legkönnyebben jutunk minden hajlitásbeli ragasztékoknak elhárit sával. A' hol ez nem az *Analogyia* és *nyelv törvényei* szerént

*) Bővebb utasitás végett: *Beregszászy Diss. Phi. lol. de vocab. form. et deriv. in lingva Magy.* Pest 1815. Itt a' Magyar szók származtatásának titkait nagy *szorgalommal*, ha mindjárt nem mindég hasonló *szerentsével* szedegette öszsze a' tudós Szerző.

**) „Das neue Wort," úgymond *Gedike* a' nyelvgazdagitásról és tisztitásról irt betses értekezésében (*Deutsch. Museum* Nov. 1779. 408. l.) az Analogyiáról szóllván „musz nicht etwa nach „der Gestalt von *nur sehr wenigen Wörtern* „gebildet werden."

történik meg, ott tsak eggy hibás képzelt törzsökre jutunk; és igy e' rosz lévén, származtatásunk is helytelen lesz. p. o. *szerez* és *mond* a' valóságos törzsökök, *szerzel*, *mondol* nyelvünkbe nintsenek; azért *szerzel-et*, *mondol-at* idomtalan szülemények. — Nyelvünkben a' nevekre, részesülőkre, névmásokra nézve az *eggyes szám első ejtése*, az igékre nézve pedig, valamint a' többi keleti nyelvekbe is, *a' jelentő mód jelenvaló idejének eggyes harmadik személye*, mint *vesz*, *mond*, *ír* 's a' t. a' valóságos tsalhatatlan törzsökök. A' származtatásban tehát a, ragasztékokat ezekkel kell egyenesen öszszetennünk, rosz tehát az *Érzed-mény* (Aesthetica). Tsak *Hall-om-ás*, *hagy-om-ás*, *vall-om-ás*, *lát-om-ás*, *áld-om-ás* látszanak kifogást tenni; ezekben a' ragasztéknak a' jelentő mód jelenvaló idejének eggyes első személyéhez függesztetik. De külömben az is kérdés ha valyon *hall-am-ik*, *hagy-am-ik*, *vall-am-ik*, *lát-am-ik*, *ald-am-ik*, nem elavult tör'sökök-e.

A' törzsököt nem tsak szükséges helyesen kikeresni, és a' ragasztékot eggyenesen a'hoz ragasztani, hanem azt *semmiképp elváltoztatni sem szabad*. Itt mindazáltal a' ezebb hangzás végett találtatnak némelly helyes kifogások, mellyekre a' származtatásban ügyelnünk kell. —

Néha az egymáshoz *hasonló betűk* öszsze olvadnak mint *nyag-gat*, *igas-ság*, ezek helyett *nyak-gat*, *igazság*. Itten mindazáltal töllünk függ, hogy a' szókat helyesebben a' magok valóságokban irjuk, és az öszszeolvadást tsak a' túnyább kimondásra bizzuk. Gyakran a' törzsöknek *utolsó magán hangzója* a' származtatásba *kivettetik*. p, o. *dolg-os*, *átk-oz*, *mozg-ás*, *érz-ék-eny*; ezek helyett *dolog-os*, *átok-oz*, *mozog-ás*, *érez-ék-eny*, Az illyen kihagyások a' törzsökök természetében gyökereztetvén, azokat a' származtatásokban elmellöznünk nem lehet; annyival kevésbé

hogy ugyan ezen törzsökök a' hajlitásbeli ragasztékok felvételében is hasonló tulajdonsággal birnak, a' mint azt nyelvtanitó könyveink bővebben kifejtik. — Sokszor a' könnyebb kiejtés végett a' törzsök és származtatásbeli ragaszték közzé eggy *lágyító magánhangzót* is kell szúrnunk, a' mint ezt az eggyes ragasztékok megvisgálásánál bővebben fogjuk látni.

A' Magyar nyelvben, valamint több más keleti nyelvekben találtatnak némelly *szolga betűk* mint a' *h, j* és főként *v*. Ezek több törzsökeinkben, kivált magánhangzón végződő *eggytagú Gyökérszavainkban*, a' hová tartoznak, *ló, rí, só, 's* a' t. lappanganak; néha azokat kiírjuk, de nem mondjuk-ki, mint: *juh, méh, moh* 's a' t. Mihelyest az illyen Gyökér valamelly magánhangzón kezdő ragasztékkal neveltetik, az addig nyugvásban vólt szolgabetü azonnal *mozgásba tétetik* p. o. *Ló, Lo-v-as, Júh, ju-h-ász, Fő, fe-j-es.* A' *v* szolgabetü igen gyakran az *ö, u* és *ü* végezetekben lappang, és akkor ezek a' szaporodással eltünnek és a' *v* betü foglalja el helyöket p. o. *fenyő, feny-v-es.* Ezen szolga-betük némelly eggyes esetekben eggymással fel is tseréltethetnek p. o. *fu-v-ás* vagy *fu-j-ás.* *)

A' törzsök *útolsó magán hangzója* is gyakran elváltoztatik; nevezetesen:

1-ször Mikor a' törzsök mássalhangzón végződik és azt a' származtatásbeli ragaszték magához veszi; az illy esetekben a' *törzsök utolsó magánhangzója* ha hosszú vólt, *meg-rövidül*, mint *szél, sze-l-es; vér, ve-r es; nyár, nya-r-al; Úr, u-r-as;* 's a' t. — De itt találtatnak némelly kifogások, sőt néha a' rövid magánhangzó a' gyökér végin *meghosszszabbodik*, mint *et, é-t-el; tet, té-t-el.*

*) *Beregszászinak* említett munkája 15. l. hol az illy szolga-betük természete tisztán kifejtetik.

2-szor Ha a' Gyökér magánhangzón végződik és a' származtatásbeli ragaszték ugyan azon kezdödik, akkor a' *két magánhangzók*, ha rövidek is voltak, *eggy hosszúban eggyesülnek* p. o. *kap-á-s, elm-é-s*, ezek helyett *kapa-as, elme es.*

3-szor Midön a' nyugvó *v* a' származtatás által mozgásban jö, akkor a' Törzsök hosszú magánhangzója *megrövidül* mint *ró, ro-v ás, kö, kö-v-es.*

4-szer Az *o* gyakran *a* az *ö* pedig *e* betüvé változik, a' származtatás által p. o. *ó, a-v-as; jó, ja-v-al*; *idő, ide-ig.* Ezen most felszámlált eseteket kivévén, a' Magyar nyelv természete a' *törzsök elváltoztatását* nem engedi meg, és újjabb nyelv Tudóssaink hibáztak valahányszor azt tették; helytelen szó tehát a' *Rény, virtus* helyett, mellyet még *Baróti Szabó Dávid* roszszúl alkotott, az *erőből* és az *ény* végzetből, *Er-ény*; az újabbak pedig az *e*-nek minden *Etymologyiai* törvény ellen való elharapásával még jobban megrontottak.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az elöbbeniek folytatása. A' származtatásbeli ragasztékokról a' nevekre nézve.

A' *származtatásbeli ragasztékok*ban, nyelvünk természete szerint, csak a' *mássalhangzók* vétethet, nek fel változhatatlan alkotó részeknek, a' közbe vett *magánhangzóknak* a' törzsökéihez kell igazódniok. A' magánhangzók nyelvünkben ugyan is két Klaszszisokra osztatnak; *vastag hangúakra a, o, u,* és *vékonyokra e, ö, ü*; az *é* és *i* mind a' kettöhöz tartozik. A' vastag hangúak a' vékonyokat és ezek a'mazokat ugyan azon eggy szóba nem szenvedik meg; az idegen szavak mindazáltal és az összetet-

tek kifogást tesznek. Majd minden származtatás és hajlításbeli ragasztékoknak tehát, a' vastag hangú szavakhoz, a' vastag és a' vékonyhangúakhoz, hasonló hangú magánhangzókkal, sőt némelly esetekben törzsökben uralkodó eggyes akár vastag, akár vékony magánhangzó szerint, ugyan azon eggy Klaszszisból is különböző magánhangzóval kell járúlniok. *)

Ezen *ragasztékok* egyébbaránt valaha mind *különös jelentésű* szavak voltak, mellyeknek értelmök nagyobb részint elveszett. A' hasonló esetekben való használásokból mindazáltal nagyobb részint kitanúlhatjuk azoknak valamelly közönségesebb értelmöket; mellyre ha e' nyelv filozofiája ellen nem akarunk véteni, az új szavak készitésében szükségesképen vigyáznunk kell. A' mennyibe némelly illy ragasztékoknak, még akarmi *közönséges jelentésöket* sem tapogathatnok ki, a' tsekélyebb nyelvünkbe találkozó példákból, az azokkal való élést a' józan okosság helyesebb törvénye szorosan tilalmazza. — Ezen közönségesebb észrevételeket elöre botsájtván lássuk ezen ragasztékokat a' *külömböző Beszéd-részek* szerént. —

Magánértö nevek származtathatnak e' következendö ragasztékok segitségével:

ász, *ész*; mint: *hal-ász*, *vad-ász*, *kert-ész*, *révész* 's a' t. Ezen vég szótska úgy látszik *valami-*

*) Ebből támad nyelvünkben az ólly egész Beszédek készitésének könnyüsége, mellyekben tsak *eggy magánhangzó* fordúl elö, a' mint ezt *Professzor Varjas* az *e* betüre nézve ösmeretes, és *Kazintzynak Magyar Litteratura ritkaságaiba* is kijött *Alagyája* által *nagyobb* Sándor István pedig a' több magánhangzókra nézve, *Sokféléjében* (1 Darab III. l.) *kisscbb* szerentsével megmutatta.

vel bánót jelent, mindég *személyekre* vitetik, és tsak *magánértőkhöz* járúl; rosz tehát *szül-ész*, és *ir-ász*. De még a' magánértők közzül is tsak ollyanhoz ragasztathatik, mellyek valamelly *testes tárgyat* fejeznek ki, a' testetlen dolgokat jelentőkkel nem fér öszve; rosz tehát *ügy-ész*; de helyesen nagynak alkotva *fü-v-ész*, *mi-v-ész*, vagy *mü-v-ész*. 's a' t. *Kalász* nem ide tartozik mert a' Tótból eredett:

nok, *nek*; mint *Pohár-nok*, *Fegyver-nek*. Ez mind jelentésére, mind egész természetére nézve nagyon hasonlít az előbbenihez; a' *Baj-nok* mindazáltal arra látszik mutatni, hogy ezen ragaszték *testetlen tárgyokat* jelentő szavakhoz is járúlhat, azért *titok-nok* nem rosz. Személyt jelentő magánértőknek származtatás által való alkotásokra tsak ezen két módunk lévén, és ezeket is tsak igen kevés esetekbe használhatván, nyelvünknek ebbéli hiánosságát kénytelenek vagyunk az által kipótolni, hogy némelly *részesülőket* és *mássalértőket* magánértői értelemmel ruházunk fel, és azokat személyekre viszszük; mint: *iró*, *szerző*, *kapás*, *kaszás*.

at, *et*; mint *jelen-et*, *javall-at*. Ezen termékeny ragasztékkal, mellyel *majd minden igéből* készíthetünk új, még pedig inkább *miveletet* mint mivelést, inkább *tárgyat*, mint a' tselekedés abstrakt képzetet jelentő és igy minteggy *szenvedő magánértőket*, eleink még sokkal *gyakrabban* éltek nálunknál, a' mint ezt *Révai* megmutatta.*) Az olly igékből, mellyek parantsoló formájokat *at*, *et* végzettel készítik, a' kettős értelem eltávoztatása végett, jobb a' tselekedetet jelentő ma-

*) *Révai Antiq. litt. Hung.* 100 §.

gánértőket valamelly más p. o. *mány*, *mény* ragasztékkal készíteni, mint: *ir-o-mány*, *költ-e-mény*; *ir-at*, *költ-et*, eggyszer'smind igét és magánérthetőt is jelenthetnek. A' hol az illyen *kettős értelem* a' szók szerkeztetése által *eltöröltetik*-ott az illyen alkotásokat is megengedhetyük, melly, re nézve ezen öszszetett szót *kéz-ir-at* nem kárhoztathatjuk. Hogy ezen végzettel igéken kivül *más Beszédrészekből* is alkottak vólna eleink új szavakat, példákkal megmutatni nem tudjuk, és ezért ezen új szavaink *felül-et*, és *környül-et*, a' grammatika vi'sgálását nem álhatják-ki. *Felül-et*, mellyel némelly Tudóssaink a' *superficiest* akarták kijelenteni, inkább *ins urectiót* tehetne ezen öszvetett igéből *fel-ül*.

mány, *mény*; mint: *hirdet-mény*, *alkot-mány*, *tsinál-mány*, *talál-mány*; néha a' könnyebb kiejtés végett, a' törzsök és ezen végzet közzé eggy *o* vagy *e* is járúl p. o. *tud-o-mány*, *tün-e-mény*. Ezen ragasztékkal tsak *igékből*, még pedig nagyobb részint *tselekvő* igékből készíthetünk magánértőket, *kormány*, *sármány*, *zsákmány* sőt még *kemény* is, mellyet némellyek *kő*-ből származtatnak olly kétséges eredetüek, hogy azoknál fogva kifogást nem tehetünk. Roszszak tehát *Bartzafalvai Szabó Dávidnak fá-d-mány* (Dendrit) *Isten-ed-mény* (Theologia) alkotásai azt nem is tekintvén, hogy a' *d* és *ed* közbevetések is nagyon önkényesek; hibások továbbá *test-e-mény*, *hír-e-mény*, *példa-mány*, *környül-mény*; jók ellemben: *hagy-o-mány*, *hoz-o-mány* (*allatura*) *ir-o-mány* 's a' t. Az e'kép alkotatt szavak értelmökre és természetökre nézve megeggyeznek az elöbbeni végzetüekkel; és azért azokat használhatjuk eggymás helyett, valahányszor a' szebb hangzás, vagy a' tisztább értelem javasolja.

al, ál, el, él; mint: *fon-al, hal-ál, kőt-el, föd-él.* Tsak *kevés hasznú*, és azért törvényei eléggé nem is fejtethetnek ki. Ebből erednek

atal, etel és *tal, tel*; mint: *jö-v-etel, hiv-atal*, többnyire tsak a' *rendetlen hajtogatású igékben* használtathatik; mint *é-tel, i-tal, vi-tel* 's a' t.

adal, edel; tsak ezen két szavainkba *vij-ad-al* és *el-ed-el.* Ezen most említett rokonos ragasztékok mind a' hárman *szenvedő magánérlőket* alkotnak még pedig tsupán *igékből.*

ám, am, em, om mint: *ál-om, vill-ám, hull-ám, szel-l-em*; ma tsak kevés szavainkba fordúl elő, de a' *Lappoknál* is megtaláltatik, és régen közönségesebb hasznú vólt, a' mint az, némelly elavult törzsökeinkből: *huz-om-ba, alatt-om-ba, foly-am at*, és a' legrégibb Magyar Énekből elégségesen kitetszik *). Nevezetesebb ezen végzet azon ragasztékokra nézve, mellyek abból erednek; úgy-mint:

alom, elem; mint: *hat-alom, jut-alom, fél-elem, gyötr-elem, enged-elem* 's a' t. régen az illyen esetekben az *l* és *m* között lévő magánhangzó kimaradott mint: *hat-alm, nyug-alm, érz-elm* 's a' t. **) Különben pedig tsak *igékhez* járúlhat.

dalom, delem; néha *edelem, adalom*, vagy *odalom*; mint *fáj-dalom, lak-adalom, tűr-edelem.* Ezen két végzetek értelmekre nézve nagyon hasonlít az *at, et* végzethez, és azért a' régibb időkben eggyik a' másik helyett is használtatott: igy fordúl elő a' *Sz. Mar-*

*) *Révainak* ezen énekről írt értekezése *Schedius Zeitschrift von und für Ungarn* 1803. 6 füz. 371. lap.

**) *Revai Ant. Litt. Hung.* 146 §.

git életiben: *Bántalom*, *Bántat*, vagy *Bántás*, *Engedet*, *Gerjedet*, *Engedelem* és *Gerjedelem* helyett, de ez nem csak *igékhez*, hanem *nevekhez*, söt *mássalértő* nevekhez is járúlhat mint: *fej-edelem*, *ur-adalom*, *sok-adalom*. *)

ás, *és*; mint: *gondol-ás*, *ad-ás*, *szül-és*. Ezen végzet olly termékeny, annak használása olly könnyűséggel megyen véghez, hogy annak segitségével kifogás nélkül, majd minden *igékből* alkothatunk neveket, de *tselekvő értelmű*, magát a' tselekedést jelentő magán-értő neveket, némellyek mindazáltal a' hoszszas szokás által *szenvedő értelmet* is vettek fel; mint: *toly-ás*, *ir-ás*, *vet-és* 's a' t. Ezek mint eggyes kifogások megálhatnak ugyan, de számokat újakkal szaporitani kár vólna.

ság, *ség*; mint: *vad-ság*, *kész-ség*: néha az *s* eleibe eggy rövid *a*-t vagy *e*-t is veszen fel a' szebb hangzás kedvéért mint: *társ-a-ság*. *szűz-e-ség*, Minden eddig emlitett ragasztékok között, ez a' *legtermékenyebb*, ezzel *majd minden Beszédrészekből* készithetünk a' legnagyobb könnyüséggel új magánértő neveket. *Más magánértőkből*, mint: *ember-ség*, *Király-ság*, *tanú-ság*; *mássalértő* nevekből: *böltses-ség*, *jó-ság*, *merész-ség*, *illetlenség*; *számnevekből*: *három-ság*, *első-ség*; némelly *igékből*: *imád-ság*, *bir-ság*, *nyer-e-ség*, *veszt-e-ség*; minden *részesülőkből*: *hajlandó-ság*, *illendő-ség*, *romlott-ság*, *érett-ség*; sok *részetskékből*, *meszsze-ség*, *semmi-ség*, *minemü-ség*,

*) Ez ellen, mint rosszúl koholt *új szó* ellen helytelenül kél ki *Verseghy tiszta Magyarságába* Pest 18. 58. l. mert az *Erdélyben* régtől fogva széltibe használtatik. Ha pedig az ő állitása szerént a' *közönséges szokást* veszszük vezérül, az *Erdélyire* is kell tekintetet venni.

sőt még az *első hasonlító Graditsból is*: *külömbbség*. Mellyre nézve jók: *Bizott-ság*, *vagy Biztos-ság*, *küldött-ség*, és több más számtalan szavaink, és talán hibázik *Beregszászi* midőn a' *fennség* ellen olly tüzesen ki kél. *) Egyébbaránt ezen ragasztéknak *értelme* a' külömböző környülállások szerint nagyon változik, közönségesen mindazáltal meg lehet jegyeznünk, hogy ezzel szoktuk föként alkotni az olly magánértőket, mellyek által valamelly *abstrakt képzeteket* akarunk kifejezni.

Ezek minteggy azon ragasztékok, mellyek segitségével készitettek eleink és *bátrabban* készithetünk mi is valóságos jó magánértő neveket. Ezeken kívül vagynak némelly végzeteink mellyekkel tsak *kevés magánértőink* alkotatnak. Ide tartoznak:

ak ok ek és k mint: *alak*, *bir-t-ok*, *suly-ok*, *vét-ek*, *rejt-ek*, *far-k*.

asz, *esz*; mint: *dug-asz*, *tám-asz*, *vál-asz*, *ret-esz*, *rek-esz* 's a' t.

dok, *dek*: mint: *vak-an-dok*, *szarán-dok*, *szelén-dek*, *nyom-dok*.

áts, *ats*, *éts*, *ets*, és *ts* valamelly *kitsinyitő értelemmel*; mint *forg-áts*, *Kov-á-ts*, *Dugats*, *nyög-éts*, *köh-éts*, a' honnan jön *nyög-éts-el*, *köh-éts-el*, *vakar-ts*, *teker-ts* 's a' t.

tso, *tső*, *tsi*, mint: *hág-tsó*, *lép-tső*, *kivántsi*. —

tyú, *tyű*: mint *sark-an-tyú*, *sikatyú*, *kollantyu*, *pattantyű* (a' honnan jön *pattan-tyus*) *fog-an-tyu*, *fagy-tyu*, vagy *fagy-gyú*, *fattyú*, *kéz-tyű*.

*) Beregszászy Diss. Phil. de Vocab. form. et Deriv. in ling. Magy.

d; néha eggy eleibe tett *magánhangzóval*, tsak kevés magánértöket alkot, mint *kar-d*, *besz-é-d*, *seg-é-d*, többnyire tsak a' helységek neveikben fordúl elö. *Erdö-d*, *Szeg-ed*, *Köves-d*, *Nádas-d* 's a' t.

ály, *ély*; mint: *dag-ály*, *akad-ály*, *lap-ály*, *vesz-ély*.

ány, *ény*; mint: *tsák-ány*, *töm-ény*, *köt-ény*, *lep-ény*, *kereszt-ény* 's a' t.

ár, *ér* mint: *tsapl-ár*, (tsapol igéből) *tölt-s-ér*, *kults-ár*, *kád-ár*, *bu-v-ár*, *hat-ár*, *vez-ér*, (*vez* eggy régi elavult törzsök, mellyből lett *vez-et*) *tim-ár* (*tim* eggy régi gyökér, melly ezen összze-tételben is megmaradott: *timsó*).

dár, *dér*; mint: *tsap-o-dár*, *tün-dér*, *a' Persákkal* és *Törökökkel* is közös, és talán ezektöl is költsönöztetett.

ap, *ep* és *ép*, mint: *isz-ap*, *ü-lep*, *köz-ép*.

or, és *ör*, mint: *záp-or*, *tsöm-ör*.

Ezen és még több efféle végzeteink, mellyek nyelvünkben olly ritkán fordúlnak elö, mind *természetökre*, mind *értelmökre* nézve tsak kevéssé esméretesek; söt némellyikéröl egész bizonysággal még azt sem tudjuk meghatározni, hogy vallyon igaz *ragasztékok* é, vagy tsupa értelem nélkül való *végzetek*. E'kép tehát az általok való alkotásra semmi bizonyos törvényeket nem tudván adni, tanátsosabb vélek, az *új szókban* való élést, a' mennyire lehet elkerülnünk, és inkább az *esmeretesebb* ragasztékokhoz folyamodnunk.

Vagynak a' Magyar nyelvbe eggy némelly ragasztékok, mellyek segitségével *magán-* és *mással-értö neveket* eggyaránt alkothatunk, mellyek következöleg szorosan véve eggyikhez sem tartoznak különösen. Illyenek:

ék; melly mind a' két Klaszszisú szavakhoz változás nélkül járúl, mint: *akad-ék*, *vezet-ék*, *fest-ék*, *támaszt-ék*, jó új szó tehát *terjed-ék*, *ragaszt-ék*; nagyobb részint *igékhez* ragasztatik ugyan, de'gyakran *nevekhez* is mint; *táj-ék*, *körny-ék*, *nehez-ék*, *árny-ék*. Némelly igen kevés esetekben a' törzsök *útolsó mássalhangzóját*, valamen-nyire el is változtatja p. o. *ajánd-ék*, *fárad ék*, *ajánl-ék*, *farag-ék* helyett. Jóllehet ezen ragaszték nagyon *termékeny*, és annak segitségével majd minden *igékből* származtathatunk szenvedő értelmű magánértőket, azért még is nagyon vigyázva kell vele élnünk, mivel az illyen szavak nagy részint egyszer'smind *magán* és *mássalértő* jelentéssel bírnak, és azon felyül a' *törzsök igék jelentő módja aligmult idejének eggyes első személyével* hangjokranézve megeggyeznek p. o. *képet festék*. Ezen tekintetből jobbak azon ragasztékok mellyek abból származnak és a'val minden tekintetben megeggyeznek, úgy mint:

adék, *edék*, mint: *hull-adék*, *tör-edék*, *dül-edék* 's a' t. az *ad*, *ed* itten ige ragaszték látszik lenni.

alék, *elék*; mint: *főz-elék*, *tölt-elék*, *told-alék*, *mor'sa-lék*, és ezen újabb *tart-alék*.

ték; mint *mér-ték*, *ér-ték*, *kár ték* 's a' t.

vány, *vény*: mint: *tanít-vány*, *aszal-vány*; néha a' *v* eleibe eggy lágyító *e* vagy *o* betűt is veszen fel mint: *irt-o-vány*, *jö-ve-vény*. Rendszerint tsak tselekvő igékhez járúl, de néha közép igékhez is; mint: *ing-o vány*, *hal-a-vány*, *marad-vány*, *kel-e-vény* 's a' t. de nevekhez soha sem; mert *hit-vány*, *fös-vény* kétséges eredetűek és inkább tsak kifogások; jó tehát *nyomtatvány*, *ás-vány*, 's a' t. de rosz *péld vány*. *Értelmére* sőt *természetire* nézve is, nagyon hasonlit a' fent emlitett *mány*, *mény* ragasztékhoz, melly

melly mindazáltal tsak *magánértőket* szül. *Verseghi* azt gondolja, hogy ez ellenben eredetiképen tsak *mássalértők* alkotására használtatott.*)

ka, ke; ennek kitsinyitő értelme vagyon, a' *Persákkal, Törökökkel*, sőt még a' *Tótokkal* is közös, *minden nevekhez* akár magán-, akár mássalértők legyenek azok eggyaránt járúlhat p. o. *ember-ke, madár-ka, asszszony-ka, fejér-ke, veres-ke*, 's a' t. Többnyire mindazáltal eggy *ts* betűt, vagy magára vagy valamelly lágyító magánhangzóval kiván maga eleibe; mint: *fiú-ts-ka, szem-e-ts-ke, sós-ots-ka, kő-v-ets-ke*, 's a' t. Ezen formába még a' *hasonlitás második gráditsához* is ragasztathatik, mint: *több-ets-ke, jobb-ats-ka, szebb-ets-ke.*

ag, eg, og, ug, tsak eggynémelly reszszerént mással-, részszerént magán-értő neveket szül, p. o. *har-ag, lov-ag, ör-eg, bet-eg, fel-l-eg, úr-eg, bal-og, gyal-og, haz-ug, viszket-eg*'s a' t. Ezen végzet mindazáltal olly *tétovazó természetű*, olly határozatlan értelmű, hogy azzal az új szavak alkotásában épen nem élhetünk. Ezen ragasztékból, mellyet a' *Lappoknál* is feltalálunk, ered az

atag, eteg: többnyire elavult gyökerekből alkot új neveket; mint: *siv-atag, Ferg-eteg* de ösméretesekből-is, mint *Balg-atag* (talán *balog*ból, linkisch) *Reng-eteg fuv-atag*. Úgy látszik hogy valami *iszonyatást* jelent. Jóllehet ennek természete sints eléggé ki-fejtve, és igy annak az *új szók* alkotásában való használását nem javasolhatjuk, azért még-is ezen szép hangzású, és a' mennyire meg ítélhetjük, az *Analogyia* szerént, *jól* alkotott új szót *szörnyeteg* Pápayval eggy általjában nem kárhoztathatjuk.

*) *Verseghi Tiszta Magy.* 55. l.

ontz, *entz*; mint: *ifjontz*, *suhontz*, mellyből lett *suhontzár*; azon *eggy két szó*, melly nyelvünkbe ezen végzettel vagyon alkotva, nem elég arra, hogy abból ennek akár *természetét*, akár *értelmét* meg-ítélhetnők; mellyre nézve az illyenek *újj-ontz*, *Lov-ontz*, *kedv-entz* 's a' t. talán igen mérészen vagynak alkotva.

Különösen *mássalértő nevek* alkotására, nyelvünkbe a' következendő származtatásbéli ragasztékokat találjuk:

i; minden hangú szavakhoz eggyaránt járúl, és jelent valamiből vagy *valamiről valót* mint: *házi*, *vizi*, *Városi*, *Pesti*, *Debretzeni*. Ezen származtatásbéli részetske, majd minden keleti nyelvekbe feltaláltatik, és talán a' második ejtésből eredett; tsak a' *menny-e-i-* ben veszen fel eggy *e*-t maga eleibe. Némelly esetekben az *ő* végzetet *é*-ve változtatja által: *ide-i*, *erde-i*, *esztende-i*, *meze-i*. Majd minden *magánértőből* készithetünk ennek segitségével mássalértőt; némellyek mindazáltal értelmökre nézve azt *nem szenvedik* meg magok mellett, ide tartoznak az értzek nevei mint: *ezüst*, *arany*, *vas* 's a' t.

as, *es*, *os*, *ős*; mint: *has-as*, *kedv-es*, *haszn-os*, *kör-ős*, nagyon termékeny, és majd minden *nevekhez* járúlhat, a' *részesülőket* sem rekesztvénki. *Magánértő nevekhez* mint: *toll-as*, *fark-as*, *mássalértő nevekhez* mint: *fejér-es*, *kék-es*; *számnevekhez*, mint: *eggy-es*, *hárm-os*, *négy-es*; *jelenvaló részesülőkhöz* mint: *dülő-s*: *mult idejü részesülőkhöz* mint: *járt-os*, *itt-as*. Némelly *alom*, *elem* végzetü nevekhez járúlván, eggy helytelen szokásból még eggy *at*, *et* végzetet is kiván maga eleibe, mint, *szorgalm-at-os*, *alkalm-at-os*, *figyelm-et-es*, *szerelm-et-es*, ide tartozik *kellem-et-es*. Értelmére nézve nagyon külömböző, néha valamivel

bővölködést jelent: *elm-és*, *bűn-ös*, *viz-es*; néha a' gyökér értelmét *kitsinyíti*: *sárg-á-s*, *kék-es*, *veres-es*; gyakran a' törzsökhöz való *hasonlitást* fejez ki: *katon-á-s*, *magyar-os*, *német-es*; némelly ritkább esetekben, jelent *valamivel bánást* is; *kap-á-s*, *Tsord-á-s*, *asztal-os*, és ekkor magánértővé változtatik által.

só, *sö*; *helyet*, *hollételt* jelent, és tsak az illyen jelentésü *nevekhez* vagy *részetskékhez* járúlhat p. o. *közép-sö*, *szél-sö*, *al-só*, *bel-sö*.

talan, *telen*, vagy *atlan*, *etlen*; *tagadó* mássalértöket alkot *nevekből* úgy, mint *igékből*: *fog-talan*, *bátor-talan*, *nö-telen*, *hiv-atlan*, *sül-etlen*. A' nevekre nézve mindazáltal a' *tagadás* nem eggyenesen *magára a' törzsökre*, hanem inkább annak *birtokára* vitetik: *fogtalan*, *nötelen* nem azt jelenti, hogy az a' miről beszéllünk nem *fog*, nem *nő*, hanem az hogy *fog*, vagy *nő*, az az *feleség* nélkül való. Jóllehet ezen két forma értelmére nézve egészszen megeggyez, még is úgy látszik, mintha vólna a' kettő között valamelly kényesebb külömbség; az *atlan*, *etlen* inkább az *igékhez*, a' *talan telen* föként *nevekhez* járúl. Ezen külümbségre szorgalmatosan vigyázván; sok *kétes értelmeket* el kerülhetünk p. o. *fö-telen fö* nélkül való, *fö-v-etlen* nem *fözött*, *dob-talan*, *dob* nélkül való, *dob-atlan* nem *dobott*. Erre mindazáltal a' nyelv szokás nem mindég ügyel, és attól tsak a' lehetséget jelentö igékben nem távozik el p. o. *megirhat-atlan*, *lehet-etlen*. *Véghet-etlen vég-telen* helyett, hibás.

ú és *ű*. Ezen végzet segitségével, majd minden *magánértöből* készithetünk mássalértöt, de tsak úgy. ha eggy *minémüséget*, *mennyiséget* jelentö más, salértö, vagy valamelly számnév vagyon elötte p. o. *fekete-szemü*, *négy-szegü*, *jó-izü*. Ezen ragasz-

téktól meg kell külömböztetni azon *hasonló hangú végzetet*, mellyel némelly *mássalértő* és csak igen kevés *magánértő* nevek alkottattak. p. o. *szomorú*, *keserű*, *savanyú*, *sűrű*, *tanú*, *árú*, *betsű*, *fiú*, 's a' t. ezeknél nyilván meghatározni sem tudjuk, hogy a' végső *u*, *ű* mennyibe *ragasztéknak*, és menyibe *tartozik* magához a' *törzsökhöz*. —

beli; ezen magánértőből *bél* és a' fent említett *i* végzetből, mellyel *értelmére* nézve is, majd nem egészszen megeggyez, és majd minden *magánértőhöz* járúlhat mint: *láb-beli*, *pokol-beli*.

féle; ezen mássalértő névből *fél*, *értelmére* nézve megeggyez az előbbenivel, és nagyobbára csak *mássalértőkhöz* járúl, mint: *jóféle*, *roszféle*, *sokféle*, *mindenféle*. Ezen két végzet melly az *Artikulushoz*, és az útolsó még a' *névmásokhoz* is járúlhat, mint: *afféle*, *abbeli*, *enyimféle*, *miféle* 's a' t. úgy is tekintethetnek, mint *különös szavak*, és akkor az általok alkotott szavakat *összetetteknek* is nézhetjük.

Ide tartoznak a' *részesülőket* alkotó ragasztékok is, úgymint:

o, *ő*; melly segitségével *minden igéből* alkothatunk a' legnagyobb könnyüséggel *jelenvaló értelemmel biró* és minteggy *mivelő* részesülőket, mint: *iró*, *szerző*, *futó*, *szövő* 's a' t.

att, *ett*, *ott*, *ött* és *t*; mint: *szeret-ett*, *köt-ött*, *olvas-ott*, *jár-t* 's a' t. Ezek minteggy *szenvedő értelmüek*, *mult időre* vitetnek, és a' *jelentő mód múlt idejének eggyes harmadik személyével*, mellyből látszatnak eredetöket is venni, külső formájokra nézve egészszen megeggyeznek.

A' mássalértőkre nézve is találtatnak eggynémelly ragasztékok, mellyekkel alkottatnak ugyan eggynéhány mássalértők, de a' mellyekkel csak ugyan *vigyázva* és *félve élhetünk*, az *új szavak*

alkotásában, valóságos *természetöket*, eggyes felmaradott szavainkból nem fejthetvén eléggé ki. Ide tartoznak:

ad, *ed*, *od*, *öd* és *d* mint: *jobb-ad* a' honnan *jobbadára*, *negy-ed*, *hat-od*, *öt-öd*, *apró-d*, *(aprod-onként) tsal-ár-d.*

ded; tsak némelly *vékony hangú* szavakhoz járúl, és valamelly *kitsinyitő* értelemmel bír, mint: *kis-ded*, *kerek-ded*, *édes-ded.*

eny, *ony* és *ny* tsak kevés mássalértőket alkot; mint: *keskeny*, *kemény* (talán köből) *kör-ny*, mellyből lett *körny-ék*: többnyire a' felyebb emlitett *ék* végzettel készült, és már nagy részént elavult nevekhez járúl; mint: *hiz-ék-ony*, *termék-eny*, *feled-ék-eny* 's a' t.

ánk, *énk*; tsak eggynémelly mássalértőket szül; mint: *nyal-ánk*, *nyúl-ánk*, *fél-énk.* Ezek megeggyeznek *a' jelentő mód alig múlt idejének többes első személyével*, és talán abból is eredtenek.

ár; tudtomra tsak ezen eggy szó *kop-ár* ered belőle.

asz; mellyel ered *kop-asz.*

on, *ön*; mint: *vad-on*, *hajad-on*, *költ s-ön.*

áb, *éb*, mint: *has-áb*, *egy-éb.*

ÖTÖDIK SZAKASZ

Az előbbeni folytatása. A' származtatásbeli ragasztékokról az igékre és határozókra nézve.

Az *igék származtatás* által való alkotására, olly számos ragasztékaink vagynak, ezek *értelmökre* nézve olly *külömbözők*, eggymás között olly kü-

lömbözőképen *eggyesülnek*. és megént olly sok új *összetett végzeteket* szülnek, hogy azokat eggy tökélletes *Systemába* hozni nem lehet; megelégszünk tehát *puszta* felszámlálásokkal, tsupán azoknak eggymástól való eredésökre vevén valamelly tekintetet,

A' legnevezetessebbek a' következendők:

ik; Ennek haszna nyelvünkbe igen kiterjedett és még is annak természete tökélletesen kifejtve nintsen. Hogy valyon ezen ragasztéknak felvételével megváltozik é az igének egész természete? Az *ik*-es *igéket* másként kell é hajtogatnunk, mint a' többeket? ide nem tartozik. E' felett minden kigondolható okoskodásokat kimerítettek *Révai* és *Verseghi* tüzes tollhartzokban; tsak a' későbbi nyelvszokás határozhatja el ezen nevezetes kérdést, úgy látszik mindazáltal, mintha ez már is *Révai felé* hajlana. Annyi mind e' mellett is bizonyos, hogy némelly különös esetekben a' *törzsök értelmét* elváltoztatja, többnyire mindazáltal tsak a' szokásból tanulhatjuk meg, melly törzsökökhöz *kell*, mellyekhez *lehet*, és mellyekhez *lehetetlen* azt ragasztanunk. A' többi eggyes ragasztékoknál erről bővebben fogunk értekezni.

it, *ít* és *t*; származik ezen igéből *teszen*, a' mint azt *Révai* hoszszasan megmutatta*) és azért *tselekvő igéket* alkot, eggyébbaránt a' *törökökkel* közös. Ezen külömben homályos természetü ragasztékra nézve jegyezzük meg a' következendőket:

a) Az olly *törzsök igékhez*, mellyekből az alább emlitendő *od*, *ed*, *öd* végzet segitségével *közép igéket* készitünk, ez a' ragaszték rövid *i*-vel

*) *Revai elaboratior Grammatica* 1. Darab 104. l. *Verseghi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta Magyarságba* Pesten 1806. 149. l.

járúl, mint: *takar it, vakar-it*, az olly gyökerekhez, mellyekből *dul, dűl* ragasztékkal lesznek közép igék, hasonlóképen rövid *i* vel járúl, a' *d* betűt felvévén p. o. *moz-dit, for-dit* 's a' t. ezen igékből *for-dúl, moz-dúl.* Ide tartozik *jaj-dit* is.

b) Az *m, n, l* betükön végződő *közép igékhez* minden *magánhangzó* nélkül ragasztatik mint: *terem-t, serken-t, fél-t*: ide tartoznak *pukkan-t, roppan-t* 's a' t, mellyek valamint a' törzsökök *hirtelen tselekedetet* jelentenek, tsak hogy közép igékből tselekvők lettek. Némelly eggy tagú magánhangzón végződő igékhez is igy járúl, vagy pedig az *i* helyett eggy *j*-ét veszen fel, mint: *nyi-t, nyu-t* vagy *nyuj-t, gyű-t*, vagy *gyüj-t, hü-t, fü-t.* A' *d*-nvégződő közép igék, midőn ez által tselekvők lesznek az emlitett végzetet eggy *sz*-szel váltják fel mint: *marad, marasz-t, mered, meresz-t; bágyad, bágyasz-t.*

c) Legnevezetesebb ezen ragasztéknak haszna midőn *nevekből* készitünk tselekvő igéket; ekkor hoszszú *í*-t kiván maga eleibe, *szabad-ít, édes-ít*, *Révai* szerént az illyen szóllásokból, eredvén *szabaddá-ít, édessé-ít*, az az *teszen*, mellyből elébb lett *szabadé-jt, édesé-jt*, a' mint még ma is halljuk némelly vidékeken, azután pedig *szabad-ít, édes-ít.* Majd nints nyelvünkbe olly *mássalértő*, mellyből ezen ragasztékkal igéket ne készithetnénk, mint: *sárg-ít, lágy-ít, szép-ít, kitsinyí-t*, sőt még azok nak *hasonlitó gráditsából* is, mint *jobb-ít, nagyobb-ít; magánértőkhöz* mindazáltal tsak ritkán járúlhat, *gyan-ít, gyámol-ít*; részetskékhez még ritkábban, mint *közel-ít, ám-ít, oha-ít*, vagy *ohajt.* Ebből ered az

int végzet, melly némelly *kitsinyítő hirtelen tselekedetet jelentő* igéket alkot; mint: *tap-int, emel-int.* A' kitsinyitő értelem az *n*-be va-

gyon, a' mint kitetszik a' *kitsin* szavunkból, melly *kis*-nek valóságos kitsinyitése.

az, ez, oz, öz; nagyon termékény mellyel *mivelő* és *közép igéket* készitünk; de ezeknek gyakran *gyakorló értelmök* is vagyon; mint: *ragad oz, áld-oz.* Járúlhat *igékhez* mint: *old-oz, kérd ez, fő öz*; de főként *magánértő nevekhez* mint: *bor-oz, szer-ez, ezüst-öz*, és némelly *részetskékhez*, mint: *al-á-z, elő-z, ellen-ez*, jó szó tehát *idé-z.* A' törzsök ezen végzet hozzá járultával megrövidül néha, a' fent elől adott törvények szerént, és akkor az *o* helyett gyakran rövid *a*-t veszen fel p. o. *oltalm-az, rágalm-az, irgalm-az*, ezek helyett *oltalom-oz, rágalom-oz, irgalom-oz.* Ezen ragasztók az *ik* végzetet igen gyakran felveszi és meg is kivánja, az illyen esetekbe mindazáltal *közép igéket* alkot mint: *ölt-özik, álmad-ozik, rejt-ezik*, és a' *z* előtt való *magánhangzót* gyakran elveti mint: *nem-z, ág-zik, rög-zik, vér-zik, ér-zik* 's a' t Ebből erednek

dez, doz, dőz; többnyire *ik* toldalékkal; melly segitségével eggy némelly *gyakorló igéket* alkotunk, mint *lövöl-dözik, roml-a-dozik*; néha a' *d* és *z* között lévő *magánhangzó* kimarad p. o. *fij-a-dzik, gyep-zik*, vagy *gyep-edzik.*

kez, koz, köz; hasonlóképpen *ik* tóldalékkal több *gyakorló igéket* alkot nevebkből és igékből; mint: *imád-kozik, barát-kozik, felejt-kezik.* Az itt elő fordúló *k* talán a' *nevet kitsinyítő* ragasztékból veszi eredetét.

al, el, ol, öl. Ezen ragasztékkal részszerént *közép*, részszerint *mivelő igéket* alkotunk, még pedig *igékből, szóll-al, löv-ell*, de többnyire *magánértőkből*; mint: *szag-ol, büz-öl, font-ol*; néha *részetskékből* is; mint: *viszsz-á-l, fel-el, viszontag-ol*, jó tehát ez is *ismét-el.* Midőn ezen

ragasztékkal *közép igéket* akarunk alkotni, gyakran az *ik* végzetet is segitségül kell vennünk, és némelly illy esetekben néha kimarad az *l* előtt való *magánhangzó*, mint: *fej-lik*, *pár-lik*, *por-lik*. Némelly szavakban az *l* betü megkettöztetik, mint: *löv-ell*, *fuv-all*, *jav-all*, és az illy esetekbe a' törzsök értelmének új erőt ád. Az *szt-én végződő igékhez*, mellyeknek eredetöket felyebb láttuk, ragasztatván, új igéket szül, és ezek a' törzsöktől külömböző értelemmel birnak, mint: *tapaszt-al*, *vigaszt-al*, *nyugaszt-al*. Egyébbaránt mind *természetére*, mind *értelmére* nézve nagyon hasonlit az előbbenihez, és azért ugyan azon eggy törzsökhöz járúlván mind a' kettő egészszen *eggy értelmű* szavakat alkot: *szeg-el*, *szeg-ez*, *tsáv-á-l*, *tsáv-á-z*, némelly esetekben mindazáltal, a' nyelvszokás *külömböző* értelmet is adott, az illy szavaknak, mint: *lak-ol* (luit) *lak-ozik* (habitat).

Ebből látszanak eredeteket venni.

lal, *lel*; mellyel készülnek eggynémelly igéink más *igékből*: *fáj-lal*, *fog-lal*, *ér-lel*, és *magánértökből*: *kém-lel*.

tal, *tol*, *tel*; valamelly gyakorló értelemmel alkot eggy némelly igéket: *nehez-tel*, *hazud-tol*; többször járúl némelly *ad*, *ed* végzetü igékhez és ekkor a' *d*-t eggy *sz*-é változtatja által, mint: *vigasz-tal*, *engesz-tel*, *vigad-tal*, *enged-tel* helyett 's a' t.

sol, *szól*, *zsöl*; tsak *kevés igéket* alkot, mellyeknek valamelly homályos *gyakorló értelmök* vagyon: *ront-sol*, *bont-szol*, *un-szol*, *tör-zsöl*, vagy *dör-zsöl*. Ezen alkotásoknak természete nagyon homályos.

dal, *del*; tsak némelly *kitsinyítve gyakorló* igéket alkot, mint: *szab-dal*, *tör-del*, *szel-del*. A' *d* végzetnek, mellyből ezen ragaszték

ered, igen gyakran vagyon kitsinyitő értelme, a' mint eddig is látok, és még többször is tapasztalni fogjuk, de a' mint a' *kis*-nek *kitsid* kissebbitéséből is látszik.

dokol, dekel, dököl; számos *gyakorlva kitsinyitő* igéket alkot más *igékből*, *ful-dokol*, *hal-dokol*, *ér-dekel*, *öl-dököl*. Ez úgy látszik a' *d* és a' *k* ragasztékokból ered; gyakran felveszi az *ik* végzetet és a' *d* és *k* közt lévő magánhangzót kilöki mint: *hal-doklik*, *es-deklik*, *tön-döklik*. Néha a' *k* helyét eggy *ts* váltja fel, mellynek hasonlóképen *kitsinyitő* értelme vagyon, igy lesz belőle:

détsel; mint: *nyög-détsel*, *szök-détsel*. A' *nyögdéts*, *szökdéts* mindazáltal hihetőleg valaha magokba kitsinyitő *magánértök* voltak.

ál, él; a' hihetőségnek minden törvényei szerént az *előbbeninek tsak eggy neme*, ennek mindazáltal a' szokás némelly különös tulajdonságokat adván, arról külön kelle értekeznünk. *Eredeti Magyar* vagy *megmagyarosodott törzsökökből*, tsak kevés igéket alkot mint: *zab-ál*, *tsin-ál*, *sajn-ál*, *it-él*.

Ezen ragasztékokból veszik eredeteket.

lál, lél; mint: *szám-lál*, *gyom-lál*, *szem-lél* nagyobb részint *nevekből*.

tsál, tsél; tsak kevés gyakorló értelmü igéket alkot mint: *farag-tsál*, *vakar-tsál*, *hangi-tsál*.

kál, kél; *kitsinyitve gyakorlókat* szül, mint: *furkál*, *ir-kál*, *szur-kál*: némelly szavakban a' *k* az atyafias *g*-vel tseréltetik fel, melly által ered:

gál, gél; *vakar-gál*, *ad-o-gál*, *keres-gél*, *tasz-i-gál*, *hagy-i-gál*, *tasz-it* és ezen elavultt igéből *hagy-it* a' *t* elharapásával; igen gyak-

ran ennek eleibe járúl a' gyakorló *d* betű is rövid *e*, *o*, *ö* magánhangzóval, és lesz belőle *dogál*, *degél*, *dögél*; mint: *foly-dogál*, *szel-degél*, *föz-dögél*.

Ezektől meg kell külömböztetni az

úl, *ül*, *l* végzetet, melly Revai szerént ezen igének *leszen* valóságos törzsökéből *le* származik általtétel által,*) mindég hoszszú magánhangzóval mivel ezen szóllásokból ered: *szük-é*, *szürké-vé*, *szabad-á*, *barná-vá-leszen* vagy *el* eggybevonás által: *szük-ül*, *szürk-ül*, *szabad úl*. Eggyébbaránt ezen ragaszték tsupán *közép igéket* alkot, az *ik* végzetet nem szenvedi meg, és *mássalértő nevekhez* gyakrabban járúl mint *igék*hez p. o. *fáj-úl*, *ker-ül*, *sér-ül*, *fejér-ül*, *sárg-úl*, némellykor de ritkán a' *mássalértők hasonlító gráditsához* is p. o. *jobb-úl*, mellyből jön *jobb-úl-ás*. Néha a' magánhangzót egészszen elveti p. o. *gyú-l*, *nyu-l*, *gyü-l*, *fü-l*, *hü-l* 's a' t. hogy itt az *l* betű nem a' törzsökhöz tartozik kitetszik ezekből: *gyu-it gyujt*, *nyu-it*, *nyujt*, *gyü-it*, *gyüjt*, *fü-t*, *hü-t*'s a't. Eggyébbaránt, ez a' közép igék alkotására nézve szinte olly *szélesen* kiterjedett hasznú mint az *it* végzet, a' tselekvőkre nézve, mellynek sok részbe meg is felel. Némelly de tsak nagyon ritka esetekben még eggy *d*-ét is veszen maga eleibe mint, *perdül*, *jaj-dúl*, *tsor-dul*, *moz-dul*.

ad, *ed*, *od*, *öd*; igen termékeny, *közép igéket* alkot, és az előbbenivel eggyütt a' közép igék *megkülömböztető jelének* vétethetik. Járúlhat eggyébbaránt *igékhez* épen úgy mint *nevekhez*, mint *fog-ad*, *forr-ad*, *tsüg-g-ed*, *hig-g-ad*. Néha kivált a' *nevekből* készült közép igék, még az *ik* végzetet is felveszik mint: *reggel-edik*, *házas-odik*, *tün-ödik*, *tör-ödik*, valamint a' *hasonlító gráditsból* ké-

*) Elab. Gram. 2. Dar. 669. l.

szültek is, mint *nagyobb-odik*, *kissebb-edik*. *Bünhüdik*, *vénh-edik* törvényes alkotások, az itten elő forduló *h* a' törzsökhöz tartozván mint valamelly *leh-elet*, melly nyelvünkből már egészszen kiveszett, és tsak itten maradott meg;*) tsalatkozik tehát *Verseghi* midőn ezen *szép*, és a' *tisztes régiségre emlékeztető* szavainkat eggy átaljába kárhoztatja, azokat hibásoknak és a' *köznép* által megrontottaknak tartván. **) Ezen végzet néha a' fent emlitett *koz*, *kez* végzethez is ragasztatik, mint *tud-a-koz-odik*, *ért-e-kez-ödik*. Ezen igéknek *vitzkándik*, *fetskendik*, mellyekből lett *vitzkándozik*, *fetskendezik*, eredetek nagyon homályos. Eggyébbaránt ezen végzetet meg kell külömböztetni a' *d* betütől, külömböző magánhangzókkal, és gyakran a' nélkül, melly eggy némelly más ragaszték eleibe járúlván *gyakorló igéket* alkot. Ebből ered a' következendő összetett ragaszték:

ked, *kod*; mint *tsip-ked*, *kap-kod*; többnyire mindazáltal felvévén az *ik* végzetet számos *gyakorló igéket* alkot, részszerént *nevekből*: *kertész-kedik*, *bajos-kodik*; részszerént *igékből* a' mikor a' *k* és a' törzsök közzé eggy *a* vagy *e* lágyitó betü is járúl mint: *mar-akodik*, *tör-ekedik*, *veszekedik*. Ez az eggybetett ragaszték járúlhat az olly igékhez is, mellyek az emlitett *al*, *el*, vagy az alább emlétendő *ász*, *ész* végzettel alkotattak mint: *büszk-é-l-kedik*, *viszsz-á-l-kodik*, *nyul-ász-kodik*, *bolh-á-sz-kodik*. De ezeket külön ragasztékoknak tekinteni nem lehet.

esz, *osz*, *ösz*, *usz*, *üsz*, melly az *ik*-et mindég megkivánnya; mint: *tselek-eszik*, *meleg-eszik*, *nyug-*

*) *Verseghi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolodásai* 102. l.

**) *Verseghi tiszta Magyarsága* 83. l.

oszik, *düh-öszik*, *al-uszik*, *alk-uszik*, *fek-üszik*, *esk-üszik* 's a' t. igen gyakran egészszen el is veti a' *magánhangzót*, mint *fek-szik*, *al-szik*, *tselek-szik*, *meleg-szik* 's a' t. Ez talán a' *lesz* igéből eredett, az *előbbenivel értelmére nézve* megeggyez, olly annyira hogy ezt azzal fel is *tserélhetjük*; mint: *tselek-szik*, vagy *tselék-edik*, *düh-öszik*, vagy *düh-ödik*, *alk-uszik*, vagy *alku-dik*, *kérk-eszik*, vagy *kérk-edik*, itt a' valóságos törzsök a' *kérk*, melly az *Estheknél* még ma is megvagyon és dagályost, büszkét teszen. *) Ez a' feltserélés nagyon *nevezetes* ezen igék *hajtogatására* nézve. Az, *eszik*, *iszik* igékben az *sz*-nek más természete vagyon. Ebből ered valamint az előbbeniből:

kesz, *kosz*, melly megfelel az előbbeni *ked*, *kod* végzetnek, mellyel gyakran feltseréltetik mint: *gyan-a-kodik*, *gyan-a-koszik*, vagy *gyan-a-kszik*, *vesz-e-kedik*. *vesz-e-keszik*, vagy *vesz-ekszik*.

hat, *het*; majd *minden igékhez* járúl, azoknak *tehető* értelmet ád, és ered ezen igéből: *hat*. A' törvénytelen hajtogatású igéknél a' valóságos elavult törzsökökhez járúl mint: *i-hat*, *e-het*, *me-het* 's a' t. a' nevek közzül tsak kettő veszi fel: *hely-het*, *vég-het*, mellyből lett *véghetetlen*. Ezen igék *fogtaló módjoknak alig múlt idejéből* ered, az igéknek eggy különös neme mellyeknek *óhajtó értelmök* vagyon, és némelly tekintetbe különös *hiánas igéknek* tekinthetnek, mint: *al-hatnék*, *i hatnék*.

tat, *tet*. Ezen ragasztékkal némelly *közép igékből* lesznek *tselekvő igék*, mint: *szop-tat*, *ül-tet*. De főként használjuk azt az úgy nevezett *miveltető igék* alkotására; mellyekből az *ik* végzet hozzájá-

*) *Verseghi Ferentznek megtsalatkozott illetlen motskolodásai* 159. l.

rúltával *szenvedő igék* lesznek mint: *szentel-tet*, *szentel-tetik*, *tsinál-tat*, *tsinál tatik*. Az eggytagú igéknél az első *t* el szokott nagyobb részént maradni; mint: *ad-at*, *fen-et*, *ken-et*, de néha meg is marad mint: *szok-tat*, *szop-tat*, *jár tat*. *Révai* ezen Ragasztékot is a' *teszen* igéből származtatja.*) *gat*, *get*; mint *állit.gat*, *ker-get*; a' *g* eleibe gyakran eggy lágyító *e*, *o*, *ö* betűt is veszen fel; mint: *int-e-get*, *bont-o-gat*, *üt-ö-get*. Ezen termékeny ragaszték segitségével, számos *igéből* készithetünk *gyakorolva mivelő igéket*; de némelly mássalértőkből, sőt részetskékből is, mint: *édes-get*, *no-gat*. Tsak ezen két szóba *kos-lat*, *pes-let* foglalja el a' *g* helyét eggy *l*.

Ezen eddig felszámlált ragasztékokon kivül vagynak eggy némelly ollyanok is, mellyekkel eleink régen több még most is szokásban lévő igéket alkottak ugyan, de mi, valóságos *természetök ösmét retes* nem igen lévén, az *új szók alkotásába* tsak *vigyázva*, vagy *épen nem* élhetünk **); ide tartoznak:

eg, *og*, *ög* és néha *g*; némelly *tselekvő* és *gyakorló* igéket alkot, részszerént *igékből*; mint: *tsúszog*, *teker-eg*, részszerént *nevekből* mint *haborog*, *nyomor-og*, *keser-eg*, *zaj-og*; föként a' *hangkövető szavakhoz* járúl: *bő-g*, *zú-g*, *tsen-g*, *don-g*.

ong, *ong*; az előbbeniből látszik eredetét venni és tsak kevés igéket alkot gyakorló értelemmel mint: *ker-eng*, *bor-ong*.

an, *en*; valamint az előbbeni nagyobb részint tsak *hangkövető szókhoz* járúl azon külömbséggel

*) *Révai elab. Gramm.* 11-dik Dar. 622. l.

**) Az eddig felszámláltak között is találkoznak némelly hasonlók, ezek mindazáltal gyakori használtától származván a' jó rend miatt azoktól nem akartuk elválasztani.

mindazáltal, hogyha a' törzsök mássalhangzón végződik azt megkettőzteti és *hirtelen tselekedetet* jelent mint: *rop-pan, rets-tsen, tsúsz-szan*; de alkot némelly más igéket is, mint: *jel-en-ik, fog-an-ik*; hasonlólag ezen elavultakat is *bots-án, dag-an, fak-an* mellyekből lettek *botsá-nat, dag-an-at, fak-an-at.*

and, end; az előbbeniből látszik eredni és csak igen kevés igéket alkot, mint: *tsikl-and, örv-end, am, em.* Azon igék, mellyek ezen ragasztékkal készültek, mint: *él-em-ik, fél-em-ik, hár-am-ik, fut-am-ik* 's a' t. elavultak és csak az *ed, ad, od* 's a' t. és *el, al, ol* 's a' t. végzetekkel készült származékjaikba jöttek mi reánk mint: *él-em-ed-ik, fél-em-ed-ik, hár-am-l-ik. Em-ik* (szopik) tsak részesülőjében maradt meg *tsets-em-ő*; ide látszanak tartozni *tö-m, nyom.* Ezen végzetet *Verseghi* hibásan veszi tsupa *lágyitónak*, *) *Révai* ugyan is nyilván megmutatta, hogy az illyen elavúlt törzsökökkel *legrégibb Íróink* folytába éltek; **) de az azokkal alkotott szavainknak minteggy *kezdetet jelentő értelmök* is erre látszik mutatni.

ász, ész; némelly más *igékből gyakoritó* igéket alkot, mint: *kapar-ász, kotor-ász, kever-ész.* Midőn *nevekhez* járúl, akkor a' tör'sök küröl való *foglalatosságot* jelent és megeggyez a' hasonló hangú magánértökkel: *horg-ász, nyul-ász, agar-ász.*

---

*) *Verseghi tiszta Magyarság* 59. l.

**) *Verseghi Ferentznek megtsalatkozott* 's a' t. 140. l. és Revai Elaboratior Grammatikájának kéziratban levő 5-dik része, mellyet mostani birtokossának barátságos közléséből a' jutalom kiosztás után volt szerentsém használni.

es, *os*; tsak némelly *gyakoritó igéket* alkot mint *fut-os*, *tap-os*, *rep-es*.

des, *dos*, *dös*; az elöbbenivel megeggyez, abból ered és gyakrabban használtatik; mint: *rep-des*, *kap-dos*, *lök-dös*; a' *d* helyett tsak *fut-kos*-ba vészen eggy *k*-át.

ep, *op*; tsak kevés *elavúlt igéket* alkot; mint: *gyar-apik*, *ül-epik*, *tel-epik*, *áll-apik*, mellyeknek tsak származékjaik szállottak reánk, *gyarap-odik*, *ülep-edik*, *telep-edik*, *állap-odik*, *állap-ot*. De talán ezeknek tör'sökeik jóllehet azoknak némellyike, mint *állap-ik* régi Iróinktól ige gyanánt használtatik, tulajdonkép inkább magánértök, mint *ülep*?

ar, *or*, *er*; mint: *dítsö-é-r*, vagy *dits-é-r*, *ig-é-r* (*ige* a' törzsök) és talán *szivo-or*, vagy *sziv-á-r* mellyből lett *szivár-og*, *szivár-vany*. Nem külömben ezen elavultak *nyom-or*, *huny-or*.

A' *határozók* is a' Beszédnek nevezetesebb részei közzé tartoznak és valamint értelmökre nézve nagyon külömbözök, úgy számokra nézve is különös figyelmeteséget érdemelnek. A' *Németeknél* ezek a' *tör'sökök*, mellyekből alkottatnak a' *mássalértök*, a' Magyar nyelvbe ellemben az *utolsóbbak* a' *tör'sökök*, és azokból erednek az *elsöbbek*. Mellyre nézve abban a' határozók alkotására különös ragasztékok is találtatnak. A' legnevezetesebbek a' következendök

úl, *ül*; mint: *szent-ül*, *rút-úl*. Igen sok *mássalértöből* alkothatunk ezen végzet segitségével határozókat, söt némelly *magánértökből* is, a' mennyibe azok mássalértök helyet vétethetnek mint: *Magyar-úl*, *Deák-úl*, *Német-ül*, *eb-ül*. Az e'kép alkotott határozók hangokra nézve igen gyakran megeggyezvén a' *hasonló végzettel* származtatott *igékkel*; az illyenek alkotásával nagyon *vigyázva* kell bánnunk. Ezért

Ezért a' hol a' Nyelvszokás, mellyre itten föként kell ügyelnünk, megengedi tanátsosabb az

an, en, némellyek szerént *ann, enn* végzettel élnünk, melly majd minden *mássalértőkhöz*, söt még azoknak *hasonlitó gráditsaihoz* is járúl, mint: *jobb-an, szebb-en*, 's a' t. Ehez járúl néha a'

ként végzet, kivált midőn a' *számnevekből* készítünk határozókat, *eggy-en-ként, száz-an-ként*; de némelly időt és felosztást jelentő nevekhez is járúl mint: *esztendő-n-ként, nap-on-ként, rész-en-ként*. 's a' t.

lag, leg számos határozókat szül, föként a' *részesülők* jelenvaló idejéből mint: *futó-lag, hihető-leg, múló-lag;* de némelly *mássalértőkből* is mint: *oldalas-lag, feles-leg, újj-o-lag*.

est, ost némelly határozókat szül *nevekből* mint: *öröm-est, bizony-ost*; más részetskékből mint: *mihely-est, mindjár-ást*; *viselők*ből, vagy *Révai* szerént a' *részesülők elmúlt idejéből*; az illy esetekbe a' tör'sök vég magánhangzója eggyesül a' ragasztékával és meghoszszabbodik; mint: *futv-á-st, bizv-á-st, folyv-á-st. Revai* a' *Lappok* és *Esthek* nyelvéből, mellyekben a' hatodik ejtés ezen végzettel alkottatik, azt gyanítja, hogy az megeggyez a' Deák *cum* elöljáróval, és igy *örömest* azt teszi, *cum gaudio, bizonyost cum certitudine.*

A' Beszédnek több részei számokra nézve *kissebbek*, hogy sem azok származtatására különös ragasztékok támadhattak vólna.

Ezek minteggy a' legnevezetesebb módok, mellyek által nyelvünkben a' külömböző Beszédrészek származtatnak. Valóban eggy megbetsülhetetlen *kints*, kivált pedig nagy lesz az által, hogy minden *új származékból*, a' több alkotó ragasztékok segítségével, eggy *egész sereg új szókat* készíthe-

tünk. Ha *Gedike* a' Német nyelvről e' részben a' tárgy méltóságához és nevezetességéhez illő ihléssel szólván, azt mondhatta: „hogy a' legnagyobb *fös-*„*vény* sem *kotorázhat aranyai* között nagyobb „*örömmel*, mint én a' hasonló *Analogyiák* között, „*anya nyelvem kimerithetetlen gazdagitásának* „*örülvén!* *)" valyon hogy fejezhetné ki eggy nyelvéért buzgó *Magyar hazafi* ebbeli, sokkal *erősebb állapokra épülhető örömét?*

HATODIK SZAKASZ.

Az új szavak összetétel által való alkotásáról.

Láttuk felyebb miben külömbözik, az *összetétel* a' *származtatástól;* ennél kényesebb és sokkal nehezebb meghatározású *az összetétel* és a' szóknak a' *Syntaxis* törvényei szerént való eggy más után rakása, vagy az *összeszerkeztetés* között észrevehető külömbség. Az *összeszerkeztetés* a' *puszta* eggymás után rakásból eredett, a' mint azt azon tsetsemő korokban megállapodott nyelvek bizonyitják, mellyeknek valóságos *Grammatikájok* nints. De azon *összetétel*, vagy is több szóknak eggy újjabban való összeolvasztások, mellyről itten szóllunk, ettől a' puszta eggymás után rakástól kharakterére nézve külömbözik, ha mindjárt külső formájában ezzel meg is eggyez. Az tsak igen az olly nyelvekben kerestethetik, mellyekben a' külömböző eggymásra hatásokat jelentő szók, hamar feltaláltattak, hirtelen kifejtődztek, és a' szók puszta eggymás után rakása azoknak törvényes és bizonyos szabások sze-

*) *Über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Museum nov.* 1779.

rint való öszszeszerkeztetésök által tseréltetett fel. Itt az olly *eggyes képzeteknek* kifejezéseiben, mellyek (a' nyelvbe eggyes szavak nem találtatván megnevezésökre) hoszszasabb *körülírások* segítségével jelentettek ki, a' rövidség és a' szebb hangzás okáért az illy eggymásra hatásokat nyilván kijelentő *kötő szók* lassan lassan kihagyattak, azok eggymásra hatásának kitalálása, az elmaradt szóknak kipótolása a' *hálgató elméjére* bizatván és a' megmaradott *alak szavak*, formájokra nézve is öszszevonatván. Az öszszetételben tehát megkivántatik a' kijelentő *képzetnek eggysége*, a' hol e' nints, annak nints helye; továbbá megkivántatik, hogy az öszszeteendő szavak között találtató *Relátzio* vagy azoknak *eggymásra hatások* nyilván ne jelentessék ki; mihelyest ez akár mi módon megtörténik az öszszetétel nem valóságos p. o, ezen két szók *haza* és *szeretet* használtathatnak eggy rokonos harmadik képzet kifejezésére; midőn mindazáltal *nyilván* kijelentem hogy a' kedves honnak forró szeretetét akarom általok ki fejezni, és igy szerkeztetem öszsze: *a' hazá-nak szeretet-e*, vagy a' *haza' szeretet-e*, a' két szó öszsze nem forrhat; de ha az eggyiknek a' másikra való hatását elhalgatom, mint: *haza szeretet*, akkor azok szorosabban eggyesülnek, a' Relátziónak nyilván kijelentése nem emlékeztet többé arra, hogy azok *külön szavak*, és azért azokat *öszsze forraszthatjuk*, E'kép minden öszsze szerkeztetésből nem lehet öszszetételt tsinálni, de ellenben minden öszszetételből alkothatunk öszszeszerkeztetést; a' kettő között tehát a' külömbség nem tsak a' kijelentendő *képzetben*, hanem az *öszszerakás módjában* is áll.

A' pallérozott nyelvekben észrevehető *öszszetételnek* ez a' *filozofiai képzete*; de nagyon tsalathoznánk, ha azt minden nyelvekben tsak e' szerint ke-

resnök. Annak a' külömböző nemzetek és a' nyelvszokás, nagyobb vagy kissebb kiterjedést adtak; némellyeknél az összszetételre némelly *szerkeztető hangok* is formálták ki magokat, sokszor tsupán a' szók *szokott rendjének* megváltoztatásán épül az és gyakran a' *képzet eggyesége* is meg hatalmaz bennünket, a' szóknak összse szerkeztetett állapotban való összszetételére *)

Az összszetételnek különös *szép tulajdonságai* vagynak, mellyek azt az arra alkalmatos nyelvekbe, a' hova tartoznak kissebb vagy nagyobb mértékbe, minden eredeti nyelvek, *kellemetessé*, *hasznossá* és *nagyon kivánatossá* teszik. Itt *világos értelmü szavak* használtatván, eggy új képzetnek kifejezésére, ez könnyebben meg-*határoztathatik*, mint a' származtatás által, a' hol tsak az eggyik szó tiszta jelentésü, az alkotó ragaszték pedig mindég inkább vagy kevésbe határozatlan. Azon *ki-hagyás* továbbá, mellynek az összszetételbe majd mindég helyet kell találnia, nem tsak a' szükséges *rövidséget*, az előadás kerekségét mozdítja elő, hanem az *eggyügyü emberi elme mesterség nélkül való munkálkodására* emlékeztetvén, a' kifejezéseknek eggy *belső természeti erőt*, eggy *elragadó bájt* ád. A' szók

*) Álljon itt például a' *Német nyelv*, mellyben az összszetétel olly könnyen megyen véghez; *ihret-willen*, *lieben-s-werth*, *küssen-s-würdig*, itt a' *t* és *s* az összszetételnek *szerkeztető hangjai*; *ich brandschatze*, itt a' *Brand*-nak valóságosan az ige után kellene tétetnie, mint *ich laufe Sturm* 's a' t. Továbbá a' Német nyelvben a' hosszas szokás megengedi, hogy *két magánértők*, mellyek közül eggyik a'másikát a'*masodik ejtessel* határozza meg összszetétessenek, mint: *Königsmord*, *Hungersnoth*, *Hirtenstab*, *Ehrenschänder*, ide értvén a' *többes szám* második ejtését is, mint: *Kälberbraten*, *Eyerdotter* 's a' t.

végre a' legkülömbözőbb módokon tétethetvén össze, a' nyelvmivelésnek általa eggy új kimerithetetlen mezeje nyilik meg. —

Az öszszetételnek illy nagy kétségben nem hozható hasznai lévén, nem tsuda, hogy azt olly *mohon* használták, minden *eredeti nyelvek*. Tudjuk melly nagy böséget, belső erőt, hány kellemeket köszönhet annak a' *Hellenek* bájoló nyelve. Láttuk melly sebes lépésekkel siet a' *Német nyelv* miveltségében elő, miolta a' Német Tudósok, a' Görög példától vezéreltetvén, az öszszetétel törvényeit jobban kifejtették, anyanyelvökre alkalmaztatták, és abban azt merészebben használni kezdették; minden nap látjuk és bámúlva szemlélhetjük, minő sebessen nevekedik azon bövség, nöttön hogy nönek azon kellemek, mellyeket a' virágzó Német föld a' *nyelvbővítés ezen módjától költsönöz*. Ne legyünk tehát mi vakok az eránt, esmérjük meg azokat és siessünk azoknak minél előbbi szerentsés használásával. A' Magyar nyelv már tsak azon tekintetből is, hogy *eredeti*, következésképen *hajlékony* és maga erején megállapodhatik, nem egészszen alkalmatlan arra; de az öszszetételnek további megvi'sgálásából még bövebben ki fog tetszeni, hogy az itten elrejtett *nyelv kintseket* még korán sem használtuk úgy, a' mint *lehetett* vólna.

Az öszszetétel a' Magyar nyelvben *két*, vagy néha *több* szavaknak *eggybehúzásából* származik, az azokat jobban meghatározó és értelmökre nézve eggybekötő, de épen az által formájokra nézve jobban elválasztó szótska, vagy *hajlitásbeli ragaszték* kihagyatván. Az öszszetett szavak tehát nem tsak *két*, hanem *három*, söt *négy* szavakból is állanak mint p. o. *Szenteggyház*, *Anyaszenteggyház*; az illyenek mindazáltal minden nyelvekbe tsak kevés számúak. — De ezen eggyberakandó szavaknak min-

den *hajlitásbeli ragasztékok* és *összekötő* szók nélkül kell összevonattatniok; a' hol a' szók tulajdon Grammatikai természetök szerént minden kötés nélkül eggy más mellett megálhatnak, ott nints annak helye, a' *magánértő* nevet *mássalértőjével*, a' *határozót igéjével* 's a' t. eggybe kötni nem lehet; *szép ember*, *rút kutya*, *jól ír* 's a' t. soha összve tett szók nem lehetnek, és hibáznánk ha azt erőltetni akarnók; itt mindazáltal a' *nyelvszokás* némelly *kifogásokat* megerősitett. A' hol az illyen kötő szóknak vagy ragasztékoknak elharapását a' nyelv természete, vagy a' dolog értelme *nem engedi* meg, vagy mi magunk azt nem *akarjuk*, ott az összetétel nem eshetik meg, vagy legalább nem *valóságos*. Igy tehát *magánértő*, *mássalhangzó*, nem valóságos eggybetételek, és azokat tsak a' képzet eggysége miatt foghatjuk pártfogásunk alá *Örökbefogadás*, *nagyravágyás*, valamivel jobbak, mivel itt az *eggybekötő részesülő* elmaradott; ezeknek ugyan is valóságosan igy kellene hangzaniok: *Örökbe való fogadás*, *nagyra való vágyás*. A' valóságos összetételben továbbá az összeteendő szókat *törzsökeikbe* kell használnunk, még pedig a' nyelvek nagyobb részének és különösen a' miénknek is majd nem közönséges törvénye szerint, azoknak minden *elváltoztatása* nélkül. Mi nékünk nem lehet a' törzsököt úgy megrontani mint a' *Deákoknak*, kik a' *magnum facio*-ból eggybetétel által *magnifico*-t tsinálnak. Egyébbaránt az összetételbe arra is kell vigyáznunk, hogy az új szó *idomtalan hoszszasága* által a' jobb izlést ne sértse; ha azt nem kerülhetjük el, jobb a' körülírással élnünk, az összeteendő szavakat eggymástól elválasztanunk.

Minden összetételbe az eggyik szó a' *fő képzetet* jelenti, a' másik pedig, vagy a' többek ezt a' képzetet *határozzák* meg p. o. *kő-fal*, itt a' *fal* a'

fő képzet, melly a' *kő* által határoztatik meg, ez mutatja meg, hogy ez a' *fal kő*-ből vagyon; *Szent-eggy-ház*, itt a' *ház* a' fő képzet, az *eggy* azt mutatja, hogy ez a' *ház* többekre nézve *eggy*, a' *szent* pedig, a' két útolsót eggyütt határozza bizonyosabban meg. Az értelemre nézve nem mindeggy, hogy a' meghatározott szó mellyik helyet foglalja el, a' *határozó* szónak a' *fő képzetet jelentőt* meg kell *előzni*; azoknak rendje szerént megváltozik igen gyakran az összszetettnek egész értelme, *hordó-bor* és *bor hordó*, *eke-vas* és *vas-eke*, *szántó-föld* és *föld szántó*, *derék-szeg* és *szeg derék* 's a' t. egészszen külömböző képzeteket jelentenek. — Ezen közönséges törvényeket untalan szemeink előtt tartván bátran megvi'sgálhatjuk, hogy az összszetételt mikép és mennyibe lehet használnunk a' *Beszéd* külömböző *részeinek* alkotására.

Magánértő neveket nyelvünkbe eggybetétel által igen könnyen és minden erőltetés nélkül alkothatunk. Az alkotás módjai erre nézve a' leg-*külömbözőbbek*. A' *határozó szó* ugyan is szinte annyifelé lehet, a' hány beszéd részeket számlálunk. *A' határozottnak* mindazáltal majd mindég *magánértőnek* kell lenni, vagy azzá kell által változtatnia mint: *könyv-kötő*, *szőllő-kapás*: továbbá *had-nagy*, *vár-nagy* az az *hadnak*, *várnak nagya*; ezek példája szerént készült a' *név-más* az az: *névnek mássa*. A' Német nyelv e' részbe hajlékonyabb, és némelly jóllehet nagyon ritka esetekben, a' több Beszéd részek használását is megengedi. p. o. *ein Taugenichts*, *Gerngrosz*, *das Garaus*, *der Willkommen* 's a' t. Az illyenek követését nyelvünk természete még kifogásképpen is tilalmazza.

Ha a' *határozó szó magánértő* akkor az összszetételbe a' legkülömbözőbb *Relatiók* lappanghatnak, mellyeket eggyről eggyig felszámlálni és meg

határozott osztályokba hozni majd lehetetlen. Néha azt határozza meg hogy a' fő képzet minteggy *hozzá tartozik* néki minteggy *része*: *Lud-máj*, *háj-'sir*, *kotsi-rúd*; illyenek ezen újabbak is *Beszéd-ejtés*, *idő-kerület*, *idő-határ*. Gyakran azt jelenti, hogy a' határozott *belőle való*: *arany-lántz*, *ezüst-kanál*, *vas-matska*; sokszor azon tárgyat fejezi ki, *melly körül forgolódik* a' határozott: *szöllő-pásztor*, *selyem-bogár*, *vas-áros* és ezen újabbak *földmérés*, *idő-számlálás*; némelly esetekbe a' határozott *tzélját* adja elő: *láb-viz*, *épület-fa*, *só-ház*, *jég-verem*, az újabbak közül *Könyv-ház*, *szó-tár*; máskor jelenti annak *minéműségét hasonlatosságát*: *kar-szék*, *kereszt-út*, vagy annak *idejét*: *est-hajnal-tsillag* az újabbak közül *vég-akarat*, 's több más efféle környülállásokat. A' *szó* vagy *ragaszték*, melly az illy öszszetételkor elhagyatik, ezen környülállások szerént nagyon külömböző, de nagyobb részint a' *harmadik ejtés*; ez a' Magyar nyelvben azon Relatió kifejezésére szolgál mellyre *más Nemzetek* a' *másodikat* használják. *Majd nints* két olly *magánértő* birtokos állapotban, mellyeket az őket eggybekötő ejtésnek, és a' birtokos ragasztéknak elhagyásával, eggy szóba öszsze nem vonhatnánk, és az általok meghatározott új képzet kifejezésére ne használtathatnánk. Melly nagy tehetség a' *miveltetésre!* A' Német nyelvnek is meg vagyon ezen tehetsége, de nem olly nagy *könnyűséggel*, mellyen a' Németek az által kivántak segiteni, hogy az illyen szavakat minden kihagyás nélkül öszszekötötték, de ez nem *valóságos öszszetétel*. Az olly öszszetételekre nézve ellemben, mellyekbe nem a' harmadik ejtés hanem valamelly *más kötő szótskák* maradnak ki, a' Magyar nyelvet jóval felyül haladja a' Német; ez sok helyt öszszeteheti a' két magánértőt, a' hol azt a' Magyar nyelv természete nem szenvedi meg;

mivelhogy ebben az illyen szavakat, a' nyelv Syntaxissa szerént *több közben vetett kötő szavak* által kell eggybe foglalnunk, és ezeket kihagyván a' *szók értelme* sokat szenvedhet, p. o. *arany-lántz*, *épület-fa*, valóságosan azt teszik *aranyból való lántz*, *épületre való fa*. Az illyenek tehát a' legnagyobb szemességet kivánják meg. Több esetekbe azzal segithetünk magunkon, ha tsak az *összekötő részesülőt* vetjük ki, és a' megkivántató útoljáró meghagyásával kötjük öszsze a' két magánértőt p. o. *Örökbe-fogadás*, *nagyra-vágyás*, de ez tsak az igéből származott magánértőknél eshetik meg. *Lábra-való*, *nyakra-való*, és több efféle szavaink, tsak a' hoszszasabb szokás által, lehettek *eggyesült szavak*, természetök szerént *valóságos szóllások*, körülírások lévén. Végzetül megjegyzésre méltó, hogy az említett öszszetételek némelly esetekben, főként midőn a' *határozó* azt jelenti, hogy *a' határozott miből való*, az első magánértőt tetszésünk szerént mással értőnek is tekinthetjük, és ettől egészszen elválaszthatjuk p. o, *márvány asztal*, *ezüst kalány* 's a' t. Mi itt azt a' kényes *szép külömbséget* a' hangra nézve nem jelenthetjük ki, mellyet a' Német szomszédoknál a' *marmorener Tisch* és a' *Marmortisch* a' *Silberner Löffel* és a' *Silberlöffel* között észreveszünk.

A' *magánértő szavak* öszszetétel által való alkotásában, nyelvünk természete szerént, a' *határozó szó* tulajdonképen nem lehet *mássalértő*. A' mi ezt a' Németeknél megengedi, annak nállunk nints helye. A' *Német nyelvbe* a' mássalértő sokféleképpen *hajlíttatik*, és többnyire határozókból ered valamelly *alkotó ragaszték* segítségével, midőn tehát a' mássalértőt, a' magánértővel eggyesiteni akarjuk, akkor ezen hajlítás és alkotásbéli ragasztékokat elhagyjuk, a' mássalértő minteggy *határozó* lesz; a' tulajdonság a' dologgal eggy képzetbe foly öszsze; ezen

kihagyás pedig, az összetétel legfőbb tulajdonsága, azt lehetségessé teszi p. o. die *junge Frau*, *der schwere Muth*, úgy a' mint vagynak egy szót soha sem tehetnek, de az alkotó *e* elhagyásával az összetétel törvénye szerént eggybefolyhatnak *die Jungfrau*, *die Schwermuth*. Másként vagyon a' dolog a' Magyar nyelvben. Ebben a' mássalértő a' magánértő mellett *hajthatatlan* és a' határozókból nem ered, sőt inkább maga a' *tör'sök*, mellyből ezek alkottatnak; itt tehát semmi *kihagyás* sem lehetséges, következőleg az összetételnek nints helye. Némelly ritka esetekben mindazáltal a' szokás az illy hiános összetételeket is megerősítette, p. o. *sárgarépa*, *veres-hagyma*, *fejér-nép* 's a' t. De itt a' mássalértők értelmöket, és azzal együtt természetöket megváltoztatják, a' *sárga*, *veres*, *fehér* nem azt teszi, hogy a' *répa*, *hagyma* és *nép* valóságosan illy szinü, hanem hogy azoknak azon neme, mellyről itten szóllunk, sárga, veres és fehér *szokott* lenni. — Hasonlót veszünk észre a' részesülőkre nézve is, *ebédlő-szoba*, *tanúló-ház*, *sütő-kementze* nem azt teszik, hogy a' *szoba ebédel*, a' *ház tanúl*, a' *kementze süt*, a' részesülő itt az ige helyét foglalja el, és ezen szavak egészszen igy hangzanának *ebédelni való szoba*, *tanúlni való ház*, *sütni való kementze*. Itten tehát mind a' két esetben vagyon valamelly kihagyás, ez mindazáltal, az *elsőben* nagyon homályos lévén a' szerént *új szókat* készíteni nem lehet; a' *másodikban* az elharapás valamivel tisztább, és azért annak nyelvünk bővítésére *hasznát* vehetjük.

A' *maganértők összetételében* a' *névmásokat* a' fő képzet meghatározására eleink nem igen használták, ezek természetökre nézve a' mássalértőkhöz nagyon hasonlítván. A' Német nyelv példája szerént mindazáltal némelly Iróink kezdettek a' harmadik

személly névmással némelly szavakat alkotni p. o. *ön-szeretet*, *ön-hatalom*, ezen régibb összetétel *önkény*, mellyből lett az ösmeretesebb *önkény-t*, vagy *önként*, minteggy vezérül szolgálván. Ezen *névmás* mindazáltal csak a' harmadik személlyre vetethetvén, nállunk azt a' szolgálatot nem teheti' mint a' Németek *selbst* viszszaható névmássok, melly mind a' három személlyre eggyaránt illik, a' többes számba úgy, mint az eggyesbe. Az illy alkotásokat a' legnagyobb szükségben *elnézhetjük* ugyan, de *javasolni* nem bátorkodunk. A' több névmásokat magok a' Németek sem bátorkodtak a' magánértők összetételeiben használni.

Igéket is használhatunk a' *magánértő fő képzetnek* meghatározására p. o. *fog-ház*, *Lak-hely*. Ha az illyen képzeteket környülállásosan akarjuk kifejezni, akkor kénytelenek vagyunk az igéből magánértőt készíteni: *lakásnak helye*, *fogásnak háza*. Ezek szerént helyesen készültek ezen szavaink: *láthatár*, *véd-írás*. Vajha az összetételnek ezen *szép nemét* bátrabban használnák Íróink; ez által sok hiánosságokat lehetne ki-pótolni. Az illy igének mindég a' *valóságos tör'sökbe*, az az a' jelenvaló mód jelenvaló idejének eggyes harmadik személyébe kell lenni, az illy összetételek *tűrömfű* hibásak, és csak a' közbeszédbe és tréfás értelembe használtathatnak.

Némelly *részetskéket* is használhatunk a' *fő magánértő képzet* meghatározására, mint *fel-ház*, *kül-föld*, *al-peres*, *hol-létel* 's a' t. ezek szerént készült az *ösz-szó* az az *összve* tett *szó*, de itt a' kihagyás igen nagy lévén az nem helybe hagyható. Ezen Beszédrészek mindazáltal többnyire csak akkor használtathatnak, a' magánértők alkotására, ha már előre eggyesültek eggy *igével*, és az új magán

értőt ebből származtatjuk: mint: *fel-irás*, *kijárás*, *be-jövetel*. 's a' t.

Mássalértőknek valóságos *összetétel* által való készítésében, nyelvünk koránt sem olly termékeny mint a' magánértőkre nézve. A' *határozott* fő szónak itt is majd minden kifogás nélkül *mássalértőnek* vagy *részesülőnek* kell lennie, ez az útolsó az elsővel természetire nézve megeggyezvén. Némelly esetekbe úgy látszik mintha az lehetne *magánértő* is p. o. *jó szívű*, *nagy orrú*, *szép tulajdonságú*; az illyen szóllások mindazáltal inkább szerkeztetések mint összszetételek, az *u* és *ű* végzet melly itten a' magánértőhöz ragasztatik valamelly *utóljárónak* természetivel bír és a' két összszetett szavaknak eggymásra hatásokat nyilván kiteszi, melly onnan is kitetszik hogy azokkal igen hoszszú összszeszerkeztetett mássalértőket is készéthetünk p. o. *Legfényesebb*, *tündöklőbb tulajdonságú*. Az illyen szóllásokat, mellyeket más nyelvekbe illy *erővel*, *velős hathatósággal* nem tehetünk ki, és mellyek nyelvünknek legnagyobb szépségei közzé tartoznak, az általunk meghatározott képzet szerént *összszetételeknek* nem nézhetjük. Ezen szóllásban *szemfül ember* a' *fül* ugyan magánértő, és még is az egész mássalértő, de ez a' mindenütt találtató *regulátlanságok*, *kifogások* közzé tartozik, mellyeket követni nem lehet. Jóllehet a' *határozott fő képzetnek* mindég *massalértőnek* kell lennie, azért még is a' *határozó szót* vehetjük a' *Beszédnek több részeiből*. Lássuk a' nevezetesebbeket:

Magánértőt tsak ritkán használhatunk eggy közönséges *mással értőnek* meg-határozására, ezt mint eggy ahoz hasonlitván p. o. *szeg-sárga*, *hó-fejér* 's a' t. de annál nagyobb hasznát vehetjük azoknak a' *részesülőkkel* való összszetételekben p.o. *hely-tartó*, *test-örző*, *fa-vágó*, *haszon-* vagy *haszna-vadászó*, *fő-*

kötő, szij-gyartó, kötél-verő, könyv-kötő 's a' t. Hogy itt a' *negyedik ejtést* hagyjuk el, talán emlétenem sem szükség. Az illyen összetételek tehát jók és helyben hagyhatók. Kárhozatosabbak azok mellyek, valamelly *utóljáróval* minden *ki-hagyás* nélkül készítetnek, mint *nyakra* való, *lábravaló.* 's a' t. Ha ezek közzül némellyeket a' szokás meg-erösített-is, azoknak számát újakkal szaporítani kár vólna.

Néha de tsak kevés esetekben a' *fő mássalértőt* vagy *részesülőt* eggy más *mással értővel*-is összetehetjük p. o. *lágy-meleg, vak-merő, fél-más.* 's a' t. itt az elsöből határozót kell tsinálnunk, ha a' képzetet tökélletesen ki-akarjuk fejezni, *lágyan-meleg, vakon-merő, felén-más.* Ezekben tehát valóságos *ki-hagyás* lévén az illyen összetételek a' szükséges szemességgel ajánltathatnak.

Névmások soha sem, *igék* pedig és reszetskék, tsak némelly szavakban fordúlnak elő, mellyek a' *vagyon* ige részesülőjének segitségével alkottatnak p. o. *inni-való, enni-való, meszsze-való* 's a' t. Ezeknek-is tsak a' hoszszas szokás adhatja meg az összetételnek külömben fel nem találtató tulajdonságot.

A' *mással értőkre* nézve, mi a' magyar nyelvbe tsak igen a' *részesülőknek magán értőkkel* való összeköttetésére vagyunk szorítva; a' többi módokkal tsak igen ritkán élhetünk, és korán sem olly gyakran mint a' *Németek*, kik összetehetnek majd minden *magán értőt* eggy *mássalértővel* vagy *pusztán: tugend-reich, wunder-voll* vagy a' *második ejtésben*; *hoffnungslos, andachts-voll*, igen sok esetekben *két mássalértőt: vielfältig, leichtfertig*, és néha *igét* is *másértővel: lebens-werth, anbethungswürdig* e'kép tehát nyelvöket számos olly mássalértőkkel gazdagíthatják, mellyek hiánosságát mi kénytelenek vagyunk, más uton módon, sokszor hoszszas körülírásokkal kipótolni.

Nyelvünkben ugyan vagynak némelly *összetett névmások* mint *ennen-magam, tennen-magad*'s a't. de ezek olly tsekély számmal találtatnak, hogy azokból, az öszszetételnek e' részbeli törvényeit meg nem határozhatjuk.

Igéket öszszetétel által, tsak némelly *részetskék* segítségével alkothatunk p. o. *be-megy, el-fut, fel-ír, le-szul, ki-jön* 's a' t. Itt ugyan semmi ki-hagyás nints, de ezen részetskék igéjökkel olly *szorosan eggyesülnek értelmökre* nézve, hogy azokat méltán öszszetett szavaknak tekinthetjük. Némelly eggyes esetekben, *a' határozatlan módot* öszszetehetjük, az azt megelőző *magánértővel*, ennek *negyedik ejtését* elharapván p. o. *nyúl-vadászni, madár-fogni voltam* 's a' t. de ezen öszszetételek tsak a' *határozatlan módba*, és itt is igen *ritka esetekben*, némelly környülállások között használtathatván, inkább *rendetlen öszszeszerkeztetéseknek* tekinthetnek.

Eleink ugyan öszszetétel által készítettek némelly *részetskéket is*, mint: *mivelhogy, mindazáltal*, 's a' t. de ezekben semmi *ki-hagyás* nem történvén, azokat több Tudósaink példája szerént külön szavaknak is tekinthetjük, de semmit sem hibázunk ha öszsze is írjuk, erre a' képzet eggysége meghatalmazván; eggyébbaránt, azoknak alkotásában, semmi törvényeink nem lévén, illyenekkel nyelvünket nem igen bővíthetjük.

Nyelvünkben az *öszszetétel* némelly különös esetekben a' *velősebb, hathatósabb* jelentés végett is gyakoroltatik. Ezért teszünk néha olly szavakat is öszsze, mellyek közzül az eggyik semmit sem jelent, 's tsak hangjára nézve hasonlít a' másikhoz, mint *ringyrongy, tarkabarka*. Az illyen *nyelvbeli játékok* mindazáltal a' *nemesebb előadás* méltóságával nem eggyeznek meg. Ide tartoznak továbbá

az olly összszetételek, a' hol ugyan *azon eggy szó* külömböző végzetekkel járúl maga magához, mint *eggyes-eggyedűl, kettődön-kettő*, vagy a' hol *két szinte eggyet jelentő szavak* eggyesülnek: mint *agybafőbe, tsúszmász*, 's a' t. Ha az illyenek *hathatóságok* miatt a' *fentebb előadásokban* használtathatnának is, azoknak *újakkal* való szaporítását tilalmazza a' jobb izlés.

Ezek minteggy azon *módok* mellyeket a' Magyar nyelv az *összszetételre* nézve megenged; a' szükséges rövidség, mellyet mindég szem előtt kell tartanom, az eggyes esetek bővebb megvisgálását hathatósan tilalmazá. Eggyébbaránt az *összszetétel törvényei* nyelvünkbe *voltaképen* nintsenek is kifejtve, meghatározva *) és nevezetességöknek tekintetéből megérdemlenék, hogy azokat Nyelvtudóssainknak eggyike, vagy másika nyelvvisgálódásainak különös tárgyává tegye. Ezen *közönséges áltnézetből* is mindazáltal elégségesen ki fog tetszeni, hogyha mindjárt nyelvünk, az összszetétel könnyüségére nézve, a' szomszéd *Német nyelvel* épen nem, a' *Göröggel* pedig még annál kevésbe vetekedhetik; azért még is a' *nyelvmivelésnek ezen módja nélkül nem szükölködik*, söt a' mi illeti különösen a' *magánértők* összszetétel által való alkotását igen nagy *könnyüséggel* bir, akár hogy ügyekezzen is azt most elö Nyelvvisgálóinknak eggyike attól megfosztani **). Használjuk tehát ezen szép kelemetes módot a' men-

*) Ez nékünk nem szolgálhat *kissebbségünkre*, az olly szorgalmatosan pallérozott *Német nyelvre* nézve is hasonlóról panaszolkodván *Campe. Über die Reinig: und Berech: der deutsch. Spr. Dritter Versuch* 231. l.

**) *Beregszászi Dissertatio Philol. de vocab. Der. et forma. in ling. Magy.* 175. l.

nyire lehet nyelvünknek jó, helyes és könnyen érthető szavak által való bővítésére.

HETEDIK SZAKASZ.

Az új szavak költsönözéséről.

Arra hogy eggy nyelv a' másikból valamit *költsönözhessen* szükségeskép megkivántatik, hogy *több nyelvek*, több Nemzetek legyenek, szükséges, hogy ezen Nemzetek között, valamelly *közösülés* találkozzék. A' költsönözés tehát tsak a' valamennyire kimivelt Nemzetek között történhetik meg, és azon módok közzé tartozik, mellyeket nyelvök kimiveltetésére *minden Nemzetek* tsak a' *később időkbe* használtak. A' különböző *vad Nemzetek* között a' *háborúkon* kivül majd semmi közösülést sem képzelhetvén, ezek voltak a' legrégibb időkben a' költsönözésre az első, és talám eggyetlen eggy alkalmatosságok. A' közöttök támadott háborúk *véresebbek* és sokkal nagyobb *kegyetlenséggel* szoktak viseltetni, mint a' pallérozott Nemzeteknél. Nállok a' firól fira szálló *ellenségeskedések* gyülölségek, tsak a' meggyőzött félnek *végelenyészésével*, *elrontásával* szünnek meg, ez részszerént *hadifogságra* jutván. A' *Hadifoglyok sorsa* a' különböző Nemzeteknél különböző vólt. Az *Amerikaiak* azokat *vért szomjúhozó bálványaiknak* feláldozták, vagy fene vadok módjára *testek táplálására* használták, tsak annyiba fogadták kebelekben fel, a' mennyibe eggy *elesett hazafinak* helyét kellett kipótolni, és annak hátra maradott Özvegye az erre szánt foglyot el akarta fogadni *). Itt tehát a' *nyelv* a' Nemzettel

*) *Robertson History of America Vienna* 1787. 2. dar. 151. l.

egy-

eggyütt elveszett, azért itten tsak igen kevés *egyelített* és *leány nyelvekre* találunk; a' nyelvek nagyobb részint *magánosan* állanak, vagy tsak valamelly *távol való rokonságba* vagynak *). Másként bántak az *A'siai győzedelmes vadok* hadi foglyaikkal, azokat *rabszolgaságra* itélvén, vagy pedig a' mi hasonlóképen gyakran megtörtént *kebelekbe felvévén*. A' győzedelmes fél szorosan eggyesült a' meggyőzöttel; annak nyelvét eltörlötte ugyan, de azt igen gyakran tulajdon nyelvének *gazdagítására* is használta, még pedig az illy költsönözött szavakat többnyire minden *változás nélkül* fogadván el. Azért találunk a' Világnak ezen részébe olly számos nyelveket, mellyek eggymással, olly sok szavakban, szóllásokban megeggyeznek, a' nélkül hogy azokat azért egyenesen *rokonosoknak* mondhatnók, vagy meghatározni tudnók, hogy mellyik költsönözött a' másikától. A' mennyibe ezen költsönözés által a' nyelv természete nem romlott meg, annyiban az *eredeti* lehet; ha pedig azt olly annyira elönteték az illy szavak, hogy a' *tör'sök nyelvet* meg nem esmérhetni, akkor azt *eggyvelegy nyelvnek* mondhatjuk. Hogy Magyar eleink ezzel éltek kétségbe hozni nem lehet, de hogy mennyibe és mikor meghatározni lehetetlen, annyi még is bizonyos, hogy ezek által *eredetisége* nem romlott meg, a' mint felyebb láttuk.

*) A' rokonos nyelvek közül *azok*, mellyeknek *közös anyok* nintsen, és talám nem is volt (ha azon tsekély számú szavakból álló ös *nyelvöket*, melly azok közül mindeggyikébe, és egyedül azokba maradott fenn, annak nevezni nem akarjuk) nem annyiba *költsönözés* mint az által eredtek, hogy a' *törzsök Nemzet* több ágokra szakadván, mindeggyik nyelvét külömböző környülállások között *külömbözőleg* mivelte, a' nélkül hogy annak *eredetiségét* megrontotta volna.

Más természetet vett fel a' költsönözés a' *közép korban*, midőn a' *vad Nemzetek* a' miveltebbekre ellentálhatatlan dühhel ütvén, ezeket meggyőzték, és közöttök nagyobb részint kissebb számmal megtelepedtek. A' *szük* nyelvnek a' *bővebből* számtalan szavakat kelle költsönöznie, a' bővités több módjainak használására idő nem vólt, a' miveltebb nyelv a' bárdolatlant *elöntötte* és nem sokára *elnyomta*. De a' bárdolatlan Nemzetek *gondolkozások módját* nem vólt olly könnyü megváltoztatni, mint a' nyelvet; az tsetsemő korában megállapodott, és a' *meggyőzött* Nemzeteket is abba *viszsza vonta*. Lassan lassan kezdé magát és ez által nyelvét is *mivelni*, ebben a' maga *gyeniussának törvényeit* követvén. Az idegen nyelvekből költsönözett szóllások és főként szavak, mellyek mint külömböző természetüek elsőtén durván darabossan hangzottak, ki kezdének simúlni, megkezdének lágyúlni. A' nyelvek *eredetisége*, *természete* majd nem egészszen elveszett, majd nem egészszen megváltozott, a' *származtatás* és *összetétel* egészen megszünt, de a' költsönözésnek a' *leány nyelvek* természete szerént való törvényei kifejtődztek, az az: minden *szó végzet* helyet, melly az anya nyelvben találtatott, eggy annak megrontása által készült, és annak egészszen megfelelő végzet támadott. Ez röviden a' most *Europában* virágzó nyelvek nagyobb számának története. A' Magyar nyelvben a' költsönözés ezen módjának soha sem vólt helye, talám azért, mivel azon nyelvek, mellyeket eldődeink bejövetelekkor *hazánkban*, az előttek járó vad seregek által századoktól fogva *összedúlt Magyar Országban* találtak, korán sem vóltak arra eléggé *míveltek*, hogy azoknak nyelvét miveltségök által elnyomhassák, vagy talám azért, mivel a' *keleti hangok* soha sem értek jól öszsze a' nyugottiakkal, valaminthogy maga

a' *keleti Nemzet* is mindég idegenkedett a' *nyugottiaktól*; azoktól a' mennyire lehetett megvált, és véllek szorosan soha sem eggyesült, jóllehet a' több *Azsiai Nemzeteket*, mint a' *Kunokat*, *Chazárokat*, *Pacinacitákat* 's a' t. ha reájok irigykedett, ha véllek számos háborúkat folytatott is, örömest felvette kebelében, azokkal egészszen összze olvadott. Ezért meg is tartotta a' *Magyar nyelv*, számosabb idegen szóknak elkerülhetetlen felvétele után is, a' maga tulajdon *eredetiségét*; a' származtatás és összetétel megmaradott, a' költsönözésnek törvényei tsak kevéssé fejtődzettek ki.

Ezen okoskodásunk ellen azt mondhatná valaki, hogy a' *Deák nyelv* a' *Némettől* külömbözik, és még is ezen kettőnek összzeolvadásából származtak a' több Európának nyelvei nagy részint. Igaz ugyan hogy a' *dagályos Románok* szelídebben hangzó nyelve első tekintetre nagyon külömbözik a' durvább hangzású, de nagyobb belső erejű *Némettől*. Ha mindazáltal mind a' kettőnek *alkotó részeit* szorosabban megvi'sgáljuk, lehetetlen azok között, valamelly *távol lévő rokonságot* meg nem állapitnunk. Naſe, Auge, Ohr, Vater, Mutter, haben, iſt, és számos más *Német köz értelmü* szavak megeggyeznek a' hasonló értelmü Deák kifejezésekkel. Hölts5nözhette é ezeket a' Német a' Deáktól? Tehát nem lettek vólna a' Németnek, ezen nyelvnek, melly az eredetiségnek minden szép tulajdonaival bir, ezen közhasznú képzetek kifejezésére tulajdon szavai? melly *képtelenség*. Ha vóltak, azoknak ki kellett veszniek, de mikor talám *Germaniának sürü erdei* között, midön a' Romaiak azokat szinte tsak *hallomásból* esmérték? Talám akkor, midön a' *Deák nyelv* a' Keresztény vallással egygyütt a' Németek között elterjedett? De igy hol vannak ezen kiveszésnek nyomai? Külömben is nem el-

lenkezik é a' *józan okossággal*, hogy eggy nyelvből olly szavak veszenek ki, mellyek a' legközönségesebb embernek minden napszájában forognak? Ide járúl még, hogy a' *Görög* és *Német* nyelv között is találkoznak némelly hasonlatosságok, még pedig ollyanok is, mellyek a' Deákba nintsenek, meg *). Hogy fejthetjük ezt ki a' költsönözés által? Ezen *Labyrinthból* valóban nem menekedhetünk ki, ha a' *Pelasgok* és *Helleneknek*, mellyeknek öszszeforrásából eredett a' *Görög*, nem külömben az *Ausonoknak*, mellyből a' *Görög* segitségével származott a' *Deák*, és a' *Németeknek nyelvek*, sőt majd minden *keletiek* között valamelly *távolabb rokonságot* nem állapítunk meg, melly mindazáltal a' hoszszasabb idő által majd egészszen elenyészett.

De a' Német nyelv eképen *eredeti* lévén, vala. mint a' Magyar más nyelvektől pedig még annyit sem költsönözhetvén mint *ez*, hogy lehet azt a' természet folyamotjából megmagyarázni, hogy a' Német nyelvbe a' *költsönözés törvényei*, kivált a' mi illeti a' *Deák* és ez által a' *Görög* nyelvet, szépen kifejtödztek, a' Magyarban ellembe nagy részint homályosok, bizonytalanok? Könnyü vólna erre azt felelni, hogy a' *Német* és *Deák nyelvek* között való *rakonság* okozta ezt. De ezen atyafiság, a' mint felyebb látok olly tsekély, hogy ezen felelettel nem elégedhetünk meg, mélyebben belé kell tehát a' dologba ereszkednünk. A' most *Europában virágzó nyelvek*, mellyek a' Deák leányainak tartatnak, az úgy nevezett *Romana rustica*-ból és a' *Németből* eredtek. Ha mindjárt amaz bennök nagy részint jobban uralkodik, úgy még is emennek is *tagadhatat-*

*) Illyenek p. o. Θυγάτηρ, Tochter, Κυριακὸν, Kirche, μαρτυρέω vagy μαρτυρέομαι ich martere vagy ich werde gemartert 's a' t.

lan nyomaira találunk azokba, kivált ha az *Angolyt* veszszük, mellyben a' Német szerkeztető részek, számokra nézve, a' Deákokat meg is haladják. Ezen Leány nyelvekben a' költsönözés törvényei természetesen, voltak képen ki lévén fejtve; a' Német nyelvnek, mellynek természete azokhoz mindég szít valami keveset, könnyü volt a' költsönözésnek ezen törvényeit Leányaitól elfogadni. Hogy e' valóságosan igy történt, könnyen meggyőződhetünk rólla, ha a' *Deákból költsönözett Német szavakat*, a' hasonló értelmü *frantziákkal*, mellyekkel azok hangjokra nézve majd nem egészszen megeggyeznek, öszsze hasonlítjuk.

Eddig láttuk a' vad Nemzetek által folytatni szokott *hódoltató*, és többnyire a' győzött félnek *vég romlásával* végzett háborúkból külömböző időkben és helyeken következett költsönözéseket. De a' vad Nemzetek sem folytattak *mindég* illy véres háborúkat, a' meghódolt Nemzeteket meghagyták szokásaik és nyelvök mellett, a' nélkül hogy azokat magok közzé felvették volna. Továbbá még a' vad Nemzetek is nem vóltak, kivált a' később időkben, szüntelen háborúkba gyakran megfértek *békességbe* eggymás mellett, sőt némelly közös ellenségek ellen gyakran barátságosan is eggyesültek. Ezen békességes eggyüttlétel és közösülés által a' *költsönözésnek* eggy tsendes, *szelídebb módja* támadott, melly a' nyelv belső természetébe nem hatott belé, és tsak némelly *eggyes szavaknál*, *szóllásformáknál*, mellyekre a' legnagyobb kerülhetetlen szükség vólt, állapodott meg. Itt rendszerént a' *bővebb* nyelv költsönözett a' *szükebbnek*, a' *miveltebb* Nemzet a' *miveletlenebbnek*. De némelly esetekbe a' dolog *ellenkezőleg* is történt; minden nyelvnek még a' leg*szükebbnek* is többnyire lévén olly oldala mellyben bőségére nézve a' többeket *meghaladja*. Ezen költsönözések tsak las-

san történvén meg, a' Nemzetnek elég ideje vólt, az illy szavakat a' nyelv természetihez alkalmaztatni, és megakadályoztatni, hogy azok a' nyelv alkotását ne rontsák meg. Ezen móddal éltek *nagyobb részint* eleink is, a' mint ezt tudjuk nyelvünk természetiből, ezzel élnek minden *eredeti nyelvü Nemzetek* még ma is, sőt még a' *leány nyelvek* is midőn egészszen idegen nyelvektől költsönöztek. Ezzel kell tehát nékünk is föként élnünk.

A' Költsönözéseknek ezen *közönséges történeti* előadásából könnyen által láthatjuk, hogy a' nyelvek ezen tekintetre nézve *háromfélék* lehetnek t. i. *egyvelegyek*, *eredetiek* és *leány nyelvek*. Az *egyvelegyek* a' költsönözésre nézve semmi törvényt nem esmérnek, azoknak *természetök* az egyelités által egészszen meg-*romolván*, azért ezek majd minden nyelvekből költsönözhetnek szavakat, azoknak eredeti formájokat tsak kevéssé változtatván meg; ide tartozik az *Angoly nyelv*, melly mindazáltal némelly tekintetre nézve a' leány nyelvek közzé is számláltathatik. Az *eredeti nyelvek* minden költsönözéseik mellett is, megtartották *természetöket*, és azért megkivánják hogy a' költsönözések *gyéren* és *úgy* tétessenek meg, hogy azok *idegenségöket* elveszessék, és a' mennyire lehet honni öltözetbe jelenjenek meg, az az a' nyelv származtatás, összetételbeli törvényei szerént alkotassanak. *A' leány nyelveknek ősi természetök* ugyan egészszen elveszett, de azok magoknak eggy *új természetet* alkottak, melly szerént ők anyjokból minden szót költsönözhetnek, azt sem eredeti formájában meg nem hagyván, sem pedig származtatás és összetételbeli ragasztékok által, mellyeket ők nem esmérnek, újra nem alkotván, hanem tsak *valamennyire* föként *végzeteikben* elváltoztatván. Vagyon tehát a' nyelvek ezen nemei közül mindeggyikének a' költsönözésre

nézve valamelly *különös módja*, mellyet főként használ. *Főként* mondom, mert a' természetbe a' határok nintsenek sehol is szorosan kimérve, azért a' nyelveknek ezen megállapított *nemei* sokszor élnek és élhetnek a' költsönözésnek természetökkel nem egészszen megeggyező módjával is. Igy nyelvünkben, jóllehet az eredeti, sokszor élünk és élhetünk a' költsönözésnek azon módjával is, mellyet az *egyvelegy nyelvekre* nézve állápítottunk meg, sőt még annak is találjuk némelly *tsekély* nyomait, hogy a' Deákból úgy költsönöztünk vólna mint a' *Leány nyelvek* szoktak anyjoktól.

Ezeknek előre botsájtása után már most által mehetünk a' költsönözésnek nyelvünk természete, és hazánknak fekvése szerént való megvisgálására. A' *szomszédok*, és a' miveltség külömböző gráditsán lévő nyelvek között a' költsönözés kerülhetetlen lévén; azzal pedig eggy nyelv sem büszkélkedhetvén, hogy *tsupa eredeti szavakkal* bír, a' költsönözésnek szükséges vólta kétségben sem hozathatik. Ha tehát kell költsönöznünk méltán támad az a' kérdés, hogy *mitsoda Nyelvekből* kell költsönöznünk? A' *rokonoknak* eggymástól, és a' *leány*-nyelveknek *anyoktól* való költsönözése legtermészetesebb, a' Magyar nyelvnek *annya* nints, *rokonai* pedig, mellyek atyafiságokra nézve is távoliak, részszerént tölle nagyon *meszsze*, és igy hazánkfiaira nézve *esméretlenek* lévén, részszerént pedig a' miveltségnek *legalsó léptsőjén* álván, mi azokhoz nem folyamodhatunk. Nem marad tehát egyébb hátra hanem hogy az *egészszen idegen* nyelveket használjuk, nyelvünk tökélletesítésére, midőn a' szükség úgy hozza magával. Ezek között is pedig hazánkban leg-*esméretesebb*, az esmeretesek között pedig *legmíveltebb* lévén a' *Deák* és a' *Német* főként ezekhez kell járúlnunk, de még ezek között is a' *Deáknak* lehet

annyiba az elsőséget adni: hogy az a' *holt nyelvek* közzé tartozván, eggy Nemzetnek sem tulajdona, és igy nem szorúlunk eggy Nemzetre is, melly azt nékünk szemünkre vethetné, és nem is tulajdonítunk Politikai Következésekkel terhes befolyást mi reánk, de azon kivül is minden esméretes nyelvek között, eggyhez sem ragaszkodnak hazánkfiai olly annyira. Egyébbaránt ezzel a' több nyelveket épen nem akarom *egészszen* kirekeszteni. Vagynak némelly ollyan, a' föld majd minden részeiből vett szók, mellyek eggy nyelvből a' másikba által menvén, majd minden nyelvekbe, legalább a' miveltebbekbe elterjedtek. p. o. Alpes, Bastard, *Kelta* - Sherif, Shilling, *Anglus* — Szultán, Janitsár, Basa, *Török* — Havé, Bambusz, Kakao, *Indiai.* — Mandarin, *Szinai* — touche, vagy tus, livre; *frantzia* szók 's a' t. Az illy eggyes szókat, valamint nagy részint más szavakkal, kitenni *nem lehet*, úgy azoknak nagy része, a' mennyibe tudniillik valamelly Nemzetnél valaló *méltóságokat*, az embereknek valamelly *Klasszissát*, vagy tsupán azoknál esméretes *tárgyakat* jelentenek, tulajdon neveknek is tekinthetnek.

Látván hogy melly nyelveket használhatunk nyelvünk bövítésére, visgáljuk meg már most, hogy mi módon lehet az ekép költsönözendő szavakat nyelvünkbe által tenni, a' nélkül hogy annak természetét megrontsuk. *) Az illy idegen szavaknál tekintetbe kell vennünk azoknak *egész hangzását*, különösen és főként pedig azoknak *végzetét*.

Minden nyelvbe uralkodik valamelly *hangejtés*, a' mással - és magánhangzóknak eggy különös vegyí-

*) Már Horatius megjegyzi a' Deák nyelvre nézve:
Et nova fictaque nuper habebunt verba fidem
Si Graeco fonte cadant parce detorta
De Arte poët. 50. 51. 21.

tése, eggy másra folyása. E' kivált észrevehető az *eredeti* és valamennyire a' *leány nyelvekben* is, az *eggyvelegyekben* ellembe, mellyek a' legkülömbözőbb nemű alkotó részekből vagynak öszszetéve, tsak ritkán. Az idegen nyelből vett szózat, gyakran meggátolja a' nyelveknek ezen hangfolyását a' mi kedvetlenséget, darabosságot okozhat. Ezért ügyekeztek eleink, az illy idegen hangzásokat, a' mennyire lehetett nyelvünk hangfolyásához alkalmaztatni. Itten valamelly *ki-fogást* nem szenvedő *törvényeket* fel-allítani nem lehet; a' nyelvünkben találkozó példákból mindazonáltal a' következendőket jegyezhetjük meg:

1. A' melly idegen szókban a' *vastag hangú* magánhangzók a' *vékonyakkal* öszsze-kerültek, ott azok eggy nemüekké változtattak által, p. o. *altare*, oltár; *peklo*, pokol; *miloszt*, malaszt; *episcopus*, Püspök; *Angelus*, Angyal, 's a' t. Ezen törvény mindazáltal számtalan ki-fogásokat szenved.

2. Ha a' szó *két* vagy *több mással hangzón kezdődött;* azoknak kedvetlen hangzások, eggy *eleibe* vagy *közbe szúrt magán hangzó* által enyhittetett p. o. *grossus* vagy *Groschen* garas, *strang* istrang, *stall*, istálló 's a' t.

3. Sokszor a' durva és eggymásba nehezen folyó *mással hangzók* lágyabbakkal *tseréltettek* fel; különösen a' *g*, *l*, *n*, *t*, betük eggy *y* által lagyítattak meg p. o. *Georg*, György; *spital* ispotály; *incarnatio* Karátsony; *Sakristia*, Sekrestye 's a' t. — Az el-változtatásnak és *meg-magyarosításnak* ezen nemei régen majd minden hazafiaktól eggyaránt használtattak; az újabb időkben az Ország miveltebb, és az idegen hangokhoz jobban szokott része, azokat meg-veti, és az idegen szavakat inkább *eredeti Valóságokban* fogadja-el, ne hogy az idegen nyelvekben járatlannak tessen. A' *Köznép* mindazáltal,

főként és szinte egyedül a' Magyar szó hangzáshoz lévén szokva, a' keményebb hangú idegen szavakat *ki-mondani* nem tudja, és azokat az említett törvények szerént változtatja el. De ez a' dolog természetiből folyván valjon nem inkább *követésre*, mint *nevetségre* méltó lenne-é? kivált a' mennyibe az idegen szavak hangzása nem változtatik úgy el, hogy azokra mindjárt ne lehessen esmérni.

Hülönösebb tekintetet érdemlenek az *idegen szóknak végzetei*. Ezek határozzák meg ugy látzik a' szók valóságos természetöket. Az eredeti nyelvek mellyeknek magoknak vagyon származtatásbéli ragasztékok, örömest a' *szók törzsökét* költsönözik az idegen nemzetektől, azokat azután mind tulajdon gyökereket tekintvén, és a' szükség szerént vagy *magokra* fogadván el, vagy pedig eggy *honni végzettel* tóditván meg. Az útolsó jobb mint az első, maga az idegen törzsökhöz vagy gyökérhez ragasztott származtatásbéli végzet, annak nem tsak valamelly *honni hangzást*, hanem honni *értelmet* is adván. A' Magyar nyelv *eredeti*, azért ezen móddal kell nékünk is élni; a' mennyire lehet vegyük által az idegen nyelvekből a' *szó gyökereket*, de ha azt nem tehetnök-is és kénytelenek lennénk valamelly származékot költsönözni, tekintsük azt mint *törzsöket*, és annak további származékjáért ne folyamodjunk az idegen nyelvekhez, hanem alkossuk azokat nyelvünknek tulajdon *természete* szerént, p. o. ha már kénytelenek vagyunk ezen Latán szóval *regula* élni, származtassuk abból nyelvünk természete szerént ezeket, *regul-á-s*, *regul-á-s-ság*, *regul-á-s-an*, *regul-á-z*, *regul-á-z-ás*, vagy *regul-á-l-ás*. 's a' t. és ne mondjuk *regularis*, *regularitas*, *regulariter*, *regulirozni*, *regulatio* 's a' t. Az idegen gyökerek kikeresében mindazáltal, midön azokat nyelvünkbe által akarjuk tenni, elég *vigyázók* nem lehetünk.

Azoknak el-fogadásában szükséges képen megkivántatik, hogy azok *helyesen* kerestesenek ki, és olly *könnyen érthetők* legyenek, hogy azokra az hazafiak mindjárt reá esmérjenek, külömben azok az *ujonnan koholt gyökerek* közze számitathatnak p. o. *Rim* és ebből *rimelni* ezen képzelt törzsökből *rim*, helyben nem hagyható; mert ez a' Frantziáknál, vagy a' Német *Reim*, vagy a' Görög Ρυθμος-ból eredett, következőleg abban a' gyökér meg-vagyon már rontva; hasonlóképen nem lehet el-fogadni ezen új szót *mim-el* mellynek *tör'söke* ezen *Görög szóból* μιμέομαι helyesen vagyon ugyan el-találva, de a' *mim* magába eggy nyelvben sem tévén semmit a' *mimelés* értelmére tsak a' tudós nyelv visgáló akadhat. Azon külömböző származtatásbéli ragasztékok, mellyek által az idegen törzsökből új szavakat alkothatunk, a' mennyibe azok tudni illik egészszen úgy tekintetnek mint *megpolgárosodott* szavak, nem ide tartoznak és felyebb elöszámláltattak. Itt tsak a' Beszéd külömböző részeit, fogjuk azon tekintetből megvisgálni, hogy mennyibe lehet és kell azokat a' megmagyarositás ezen módjának segitségével költsönöznünk.

Magánértő neveket idegen szavakból a' Magyar származtatásbéli ragasztékok segitségével, tsak igen akkor alkothatunk, midőn azok mint igék nyelvünkbe már fel-vétettek p. o. *dikt-ál-ás, font-ol-ás*, 's a' t. az illyen esetekben mind az-által mindég lehet, sőt kell-is azzal élnünk. Némelly eggyes esetekben a' Deák magán ertőket, az *idegen végzetnek* el-hagyásával, és igy a' valóságos vagy képzelt törzsökknek el-fogadásával-is magyarositották meg ős eleink. Igy el-maradott gyakran az *um* és *us* végzet, p. o. *mustum*, must; *oleum*, olaj; *linum*, len; *punctum*, pont; *modus*, mód; *apostolus*, apostol; *praepositus*, prépost; *paganus* pogány; az *is* végzet ritkáb-

ban hagyatott el, eggy némelly példáink mindazáltal itt is vagynak különösen a' *polis*-ba kimenő *Görök eredetű városok neveire* nézve p. o. *Nápoly*, *Konstantinápoly*, *Nikopoly* 's a' t. Talám nem tsalatkozom azt állitván, hogy a' Deák végzeteknek ezen elhagyását eleink a' szomszédoktól, kivált a' *Németektől* tanulták. A' későbbi időkben a' Látán nyelv Hazánkban jobban el-terjedvén eleink azzal élni megszüntek és az *um*, *us*, *is*-be, kimenő Deák szókat is magok eredeti valóságokban el-kezdették fogadni; hogy mi ös eleinknek jobb és a' szónemzésen épült de már el avult szokásokat, miért ne *ujjithatnok* meg *némelly* eggyes *esetekben*, nem látom által. — Néha az idegen magánértőket, az által-is ügyekezték eleink meg-magyarositani, hogy azokat valamelly *régi esméretesebb szóval összszekötöttek*, a' nélkül hogy annak értelme az által meg-változtatott vólna p. o. *Czet-* (Cetum) *hal*, *Ris-* (Reis) kása. Ez mindazáltal hiába való szó szaporitás lévén az okosabb maradéknak nem javasoltathatik.

Az igék, úgy látszik jobban belé hatnak a' nyelv *belső alkotásába*, azért nem vették eleink és nem veszszük mi is azokat soha is fel a' nélkül, hogy azoknak *magyar végzetet* ne adnánk. Az illy igék megmagyarositására pedig minden származtatásbéli ragasztékaink között különösen kettővel szoktunk élni. A' *Német* és *Frantzia igékhez*, a' szavak külömböző hangzására majd semmi tekintetet sem vévén eggy *oz* végzetet teszünk p. o. *spatziroz*, *melliroz*, *füzílliroz* 's a' t. Többet élünk és jobban élhetünk az *ál* végzettel mellyel meg magyarosithatjuk a' *deák* szavakat, az a' vékony és vastag hangú szavakhoz eggyaránt járúlván p. o. *dik-tál*, *repet-ál*, *inst-ál*. Ha ezen két végzeteket szorgosan megvisgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az *útolsó* mindég a' *valóságos törzsökhöz* járúl, *az elsö* pedig, *nem*;

mert *spatzíroz*nak, valóságos törzsöke *spati*, vagy talám *spat*, a' mint ezen deák szók *spati-um*, *spati-osus*, *spati-or* 's a' t. mellyek abból, lettek nyilván mutatják; *fusiller* pedig, mellyből alkotjuk a' *fusilliroz* igét *fusil*-ból származott a' Frantzia *er* végzet által; ezt a' *mèler*-be-is fel-találjuk, mellyből lett a' *melliroz*. Ebben látszik gyökéreztetni a' Magyaroknak az illy szavaktól nagyobb idegenkedése mint az *ál* végzettel készültektől. A' Frantzia *er*-nek *ir*-ba való áltváltoztatása a' Német nyelvből veszi eredetét; *fusillir-en*, *mellir-en*, és úgy látszik, hogy az illy szavak a' Frantzia nyelvből a' *Német által jöttek* és jönnek a' Magyarba. Egyébbaránt, az idegen nyelvekből költsönözett nevekből a' származtatásnak sok más ragasztékaival is készíthetünk igéket p. o. *Bodnár-kodik*, *megrégulás-odik*, *font-ol*. 's a' t. Az illy magánértő neveknek mindazáltal a' polgárságnak minden jussaival kell birniok, hogy azokkal igy élhessünk.

Mássalértő neveket Magyar végzet nélkül, már tsak azért sem költsönözhetünk a' keleti nyelvekből mivel ezekben minden magánértőnek különös *Neme* lévén, a' mássalértők végzetei ezek szerént változnak és igy nem tudjuk, hogy azokat mitsoda végzettel vegyük fel nyelvünkbe, a' nélkül hogy nyelvünk, vagy ezen szavaknak természetét meg ne rontsuk. A' *határozók* a' Magyar nyelvbe, a' mássalértőkből származtatván, nagyobb részint azokat sem költsönözhetjük egyenesen a' más nyelvekből. Igy tehát a' Beszédnek ezen két részeit, midőn más nyelvekhez kénytelenítetünk folyamodni, szükségesképen azoknak törzsökeikből kell a' Magyar származtatásnak törvényei szerént alkotni. p. o. *romantos*, *teori-á-s*, *román-t-os-an*, *teori-á-s-an* 's a' t.

Az idegen végzetek hangzásának elváltoztatása, és az idegen szavaknak ez által való hazafiúitása,

mellyel élnek minden *leány nyelvek anyokra*, és az *eredeti Német* nyelv is, a' felyebb kifejtett okokból, a' *Deákra* nézve, a' Magyar nyelvben nem igen talált soha is helyet. Midőn az megtörténik is úgy veszszük észre, hogy az azon törvények szerént esik meg, mellyek szerént a' szók törzsökében előfordúló keményebb és a' Magyar fület sértő hangok szoktak lágyitatni, enyhitetni. Ezen törvényeket a' mennyire lehetett már felyebb látván az olvasót itten azokra útasíthatjuk. Tsak a' Deák *um* végzet teszen itten kifogást, melly többnyire a' Magyarosabb *om* végzettel szokott feltseréltetni p. o. *fundamentom*, *testamentom*, *templom* 's a' t. Ezekkel tehát eleink példája szerént élhetünk még ma is.

Az idegen szavaknak *minden változtatás* nélkül való elfogadása föként tsak az *egyvelegy nyelveket* illeti, de azzal még is az olly nyelvekre nézve, mellyekből tsak ritkán szoktak költsönözni, minden nyelvek kifogás nélkül éltek és még ma is élnek. Mi pedig Magyarokúl minden képzeteket eredeti szavakkal nem tehetvén ki, származtatásbeli ragasztékaink pedig nem férvén öszsze minden idegen hangzatokkal, és végre az idegen végzetek hangzásának elváltoztatása olly bizonytalan törvényeken épülvén, mellyeket azon kivül is tsak némelly eggyes esetekben használhatunk, kénytelenek vagyunk ezzel *gyakrabban* élni, mint más szomszéd Nemzetek. Az illy szókat is mindazáltal valamennyire megmagyarosíthatjuk ha azokat, tsupán kimondásokat tekintvén a' *Magyar helyes írás* törvényei szerént irjuk p. o. *filozofia*, *Kharakter*, *Akadémia* 's a' t. Erre késztet bennünket az *Olaszok* szokása is. — Kifogást kell mindazáltal, az olly szavakra nézve tennünk, mellyeket tsak *ideig oráig* fogadunk fel, és tsak némelly eggyes esetekben szándékozunk használni, a' nélkül hogy azokat nyelvünkbe akarnok iktatni.

Ezeket a' polgársággal megajándékozott idegen szavaktól való megkülömböztetésök végett *idegen* tulajdon *ortografiájokkal* is irhatnok.

Az *idegen tulajdon nevek* úgy mint az *embereknek* nem külömben az *Országoknak*, *Tartományoknak*, *Vizeknek*, *Városoknak*, *Helységeknek* 's a' t, nevezeteik is az idegen szavak közzé tartoznak, méltán támad tehát itten az a' kérdés, hogy ezekkel hogy kell nyelvünkbe bánni? Az illyen szózatokat, az eggyes Nemzetek soha sem tulajdonithatván el magoknak, közönségesen el lehet róllok mondani, hogy azokat akár mi módon is *elváltoztatni*, vagy máskép irni nem lehet, mint azokat azon Nemzet, mellynek az tulajdona, kimondani, vagy irni szokta.

A' *tulajdon vezeték nevek*, mert a' *kereszt nevekről* itten szó sem lehet, ezeket minden Nemzet magának eltulajdonithatván, és igy azokat szöksége szerént elváltoztathatván; a' *tulajdon vezeték nevek* tehát régen minden vad Nemzetektől, söt még a' pallérozottabbaktól is elváltoztattak tulajdon hangejtésök szerént. *A' Görögök* e' részben minden hitelt felyül mulnak Κοιντιος, Ζορδαστης, Αρταξερξες és Ροξανη-ban ki esmérne reá *Quintius*, *Zerdust*, *Ard-'sir* és *Rosena* nevezetekre. A' *Bibliai Historia* és a' *Görög történet* Irók között találkozó ellenkezések, mellyek már sok Tudósoknak okoztak *álmatlan éjjeleket*, nem szünnének e' nagy részént meg, ha a' Görögök úgy mint a' Zsidók a' tulajdon neveket, nem változtatták volna el? A' *Romaiak* az illy nevekre ugyan jobban vigyáztak de ök is gyakran megváltoztatták még a' Görögöket is: *'Omeros*-ból *Homerus*-t, *Lykurgos*-ból *Licurgus*-t 's a' t. készítettek. De ezen Nemzetek minden tévelyedések mellett is magokkal jobban megeggyeztek, legalább *helytelen principiomaikban* jobban megmaradtak,

mint a' mostaniak, mellyek az *újabb* idegen tulajdon vezeték neveket mngváltoztatni véteknek tartják, a' *régiebbekkel* pedig szabad kények szerént bánnak. *Castelreagh*, *Wellington*, *Newton*, frantzia Országba úgy iratik mint a' Német földön, Italiába úgy mint Magyar hazánkban, azokat senki megváltoztatni nem meri.*) Tudatlannak vallanok azt a' ki azokat megmagyarosítván, *Kesztlri*, *Uellinten* vagy *Njuten*-nek írná, valamint boszszankodunk midön *Rákotzy* helyett *Ragotzky*-t és nevetünk midön *Bethlen Miklós* vagy *Niclas Bethlen* helyett *Niclas Bethlen-Niklóst* olvasunk. Ha az illy undokságokat az új nevezetekre nézve helytelennek tartjuk, miért nem maradunk meg ezen állitásunk mellett a' régi *Görög* és *Deák* nevezetekre nézve is. Vallyon ezek megváltoztatják e' természetöket azzal hogy *régiek?* *Homerosnak*, *Horatiusnak*, *Virgiliusnak* adhat e' a' jelenvaló kor más nevet mint régen volt? Tehetem e' én őket *Magyaroknak* az

*) A' mi időnkben némelly Iróink az újabb idegen vezeték neveket is megkezdették változtatni helyes irásokra nézve; igy lehet látni *Voltért*, *Fokszot*, *Sekszpirt* 's a' t. De ha az idegen nevek hasonló irás módját közönséges törvénynek szabjuk a' szegény Magyar Irónak husz harmintz nyelvet kell helyesen kimondani tudni, hogy eggy két tulajdon neveket jól írhasson le. Tudóssaink tulajdon hajlékatlan beszéllő eszközeikkel, a' Magyar helyesirásnak nem minden nyelvre alkalmaztatható szabásaival küszködvén, nem sokára minden idegen vezeték névre olly *orthografiai szörnyetegeket* fognak a' világra hozni, mellyek eredetére a' legnagyobb Tudós is a' legnagyobb bajjal juthat, holott ezen nevek tulajdon irásmódját a' legközönségesebb idegen könyvekből megtanúlhatja, azt úgy a' hogy van olvasóival közölheti, ezekre bizván hogy azt helyesen kimondják, vagy a' kimondásban nyelvekhez igazitsák.

által,

által, hogy *Homer*nak, *Horatz*nak, *Virgil*nek nevezem? Jó vólna ha lehetne! Görögök, Romaiak maradnak ők örökön örökké, hagyjuk meg tehát nékiek *Romai* és *Görög* neveket. Eleink minden régi neveket deákosan ejtettek ki, és tsak nem régiben is olvastunk *Metastasiust Metastasio* helyett; az újabbak tsak a' Németeket, Frantziákat követik helytelenségekben azokat megtsonkitván, még pedig kétszeres helytelenségökben, mert azon kivül hogy azok olly szabadsággal élnek, mellyet magoknak soha sem tulajdoníthattak, azzal még gyakran *hibásan* is élnek p. o. ha megengedjük is, hogy a' Deák nevekben az *us* végzet tsak ragaszték, és igy elmaradhat, úgy még is az *i*-t melly az *ius*-ba kimenő nevek' minden hajtogatásaiba megmarad, a' törzsöktöl el nem válosztathatjuk; *Virgil* tehát és *Horatz Virgilius*ból és *Horatzius*ból az *etymologyia* törvényei ellen vagyon alkotva. Ne kövessük a' Németeknek, Frantziáknak és a' több leány nyelvü Nemzeteknek példáit, őket még a' hoszszas nyelvszokás mentheti, mi pedig a'hoz nem folyamodhatunk helytelenségünk megerösítése végett. Tartsunk meg minden tulajdon vezeték nevet eredeti épségébe. Maradjon meg *Themistokles*, *Kypris*, *Homeros* 's a' t. a' mint azt a' Görögök irták; maradjon meg *Horatius*, *Virgilius*, *Curtius* a' mint azokat a' Deák Iróknál olvassuk. Úgy de e'kép a' Magyar olvasó helytelenül fogja azokat kiejteni? Valóban nem helytelenebbül, mint az Anglus és frantzia neveket. A' Tudós mind eggyikét jól fogja kimondani, a' tudatlan tanúlja meg vagy mondja ki a' hogy tudja, és még ekkor is kérdés marad mellyik ejti azt jobban ki ez e' vagy amaz. Jobb egyébbaránt hogy az illy *változhatatlan* név a' kiejtésben rontassék meg, melly azon kivül is mindjárt *elenyészik*, mint az irásban, melly emberi módon szólván, *örökre fenma-*

rad. Maradjunk meg tehát megállapított fő törvényünk mellett és tsak az olly neveknél tegyünk kifogást, mellyek ne találmán még eddig *irásban nem foglalt*, vagy az esméretesektől egészszen külömböző és a' miéinkel ki nem fejezhető *betükkel írt* nyelvekből jönnek. Ezeknél a' leirásnak meghatározásában segítségül vehetjük a' *ki-mondást*, és a' mennyibe ez bizonytalan vólna a' több miveltebb *Nemzetek példáit.*

A' mit eddig az emberek tulajdon neveiről mondottunk, nagyobb részint reá illik a' *Nemzetek, Tartományok, Vidékek, Folyók, Városok, Helységek* 's a' t. neveire is. Némelly illyen tárgyaknak mindazáltal, mellyek hazánkhoz közelebb vagynak vagy nevezetesebbek, eleink különös neveket is adtak p. o. *Német, Horváth, Morva, Angoly Ország, Olasz Orszag, Dantzka, Béts, Krakó, Velentze* 's a' t. Ezeket tehát, mint a' hoszszas szokás által megállapított *kifogásokat* nyelvünkben továbbra is megszenvedhetjük. A' többeket mindazáltal úgy kell nevezznünk, minden megrontás nélkül, a' hogy minden Nemzet maga magát vagy ezen kebelekben fekvő tárgyakat nevezik, ez lévén valóságos nevek. Kárhozatos vólt eleinknek azon szokása, hogy az illy nevezeteket, megdeákositva vették által. *Berolinum, Ratisbona, Ultrajectum* 's a' t. mit keresnek a' Magyar nyelvbe? Mivel magyarosabbak mint: *Berlin, Regensburg, Ultrecht*, a' hogy azokat a' *Németek* és *Hollandok* nevezik? Ezeket legalább eredetiségök jobban ajánlja. Épen olly hibás ha az idegen neveket *megnemetesítve* fogadjuk el, ne mondjuk tehát *Majland*, hanem *Milano.* A' helyes állapokon épült törvénytől ok nélkül elállani hiba vólna. Az olly Nemzetekre nézve, mellyekről nem tudjuk és nem tudhatjuk, hogy magokat hogy nevezték *saját nyelvökben*, a' több miveltebb nyelvek öszszehasonlításából

kell a' *nevezet törzsöket* kikeresnünk és azzal élnünk mivel a' hihetőségnek minden törvényei szerént az a' valóságos nevezet p. o. Die Hunnen, die Vandalen, Die Hurronen, *Hunn-i*, *Vandal-i*, 's a't. mutatják, hogy *Hunn*, *Vandal*, *Hurron* a' törzsök, mellyel élnünk kell.

Jóllehet az helyesirásnak törvényei ezen értekezés határain kivül esnek, az idegen *költsönözett szavakra nézve* még is kifogást bátorkodtam tenni, részszerént azért mivel az itt adott szabások a' költsönözés törvényeiből folynak és azzal olly *szorosan* eggyesülnek, hogy azokat eggymástól elválasztanunk nem lehete; részszerint pedig mivel e' részben újabb Iróink nem tsak *eggymással*, hanem *magok magokkal* sem eggyeznek meg. Eggy Irótól, a' ki *Pallasz*, *Romulusz*, *Szeneka*, *Erosz*, *Olymposz*'s a't. megmagyarosított tulajdon nevekkel el; várhatunk e' illy orthografiát, *Genie*, *triumphalo*, *eruditio* 's a't? *) Nem ellenkezik é az illy Iró a' józon okossággal és maga magával?

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' szók értelmének elváltoztatásáról.

Ha az *új Gyökerek* kohólása tsak a' *nyelvek gyermek korában* engetethetik meg, ha a' szóknak más nyelvekből *költsönözése* szinte kikötöleg a' *Leány*, a' *származtatás* és *összetelel* pedig az *eredeti nyelveket* illeti, úgy a' nyelvmivelésnek azon nevezetes *módja*, mellyről a' jelenvaló szakaszban fogunk értekezni, majd semmi kifogás nélkül, *minden nyelvekre* ki-terjed, mindenkornak eggyaránt tulajdona.

*) Az *Erdelyi Muzeum*. 9. füzetben az első értekezés.

Ezen inkább a' Léleknek *belső munkálkodásain*, főként pedig a' *képzelet szabadabb kitsapongásain*, mint a' nyelvek különös *belső természetén* épült módot, nem lehet megkötni, nem lehet bizonyos szabások alá vonni. Nints olly *Akadémia*, ha mindjárt *diktátoros hatalmát* olly erös állapokra épitette volna-is mint a' *Frantzia*, melly itt bizonyos határokat húzhatna; nints olly ki-terjedett esmérétü *nyelvtudós*, ki szörszál-hasogató visgálodásaival ezen mód használtatásának kiterjedését *elnézni*, azt *megmérni* tudná, söt még maga a' *nyelvszokás* sem vethet itten az *újitásoknak gátot*, nem szolgálhat bizonyos vezérül. Valamint az emberi Lélek, és kivált annak képzelö tehetsége maga munkalodásaiban meg*foghatatlan* és tsak némelly *közönségesebb törvényeket* látszik meg-fogadni, épen úgy ki-tsapong az, a' régi már esméretes szavaknak új értelemmel való felruhazásában; tsak némelly a' józanokossagból és minden napi tapasztalásból vett szabásokat állapithatunk itten meg, imitt amott nyelvünk szokásátis segitségül vévén.

A' képzeteknek napról napra nevekedö száma, az új gyökerek feltalálásában talalkozó nehezségek, az azzal járó bizonytalanság eggyfelöl, — a' külömböző tárgyak, képzetek eggymás között lévö hasonlatossága és az emberi elmének az illyenek fel-találásában, különösen pedig a' képzelö tehetségnek azok koholásában való könnyüsége másfelöl, mindjárt eleintén és hihetöleg még az öszszetétel, származtatás és hajlitás feltalálása elött, arra vezérelték az embereket, hogy az *új képzeteket*, a' valamennyire hasonló *régibbek neveivel* jelentsék ki, ezt bizonyitják azon számos több értelmü gyökerek, mellyekből a' legkülömbözöbb szavaink alkotatnak. A' származtatás, öszszetétel és költsönözés használásának terjedésével az értelem-változtatásnak ezek által megint

eggy új mezeje nyilt meg. A' származtatott szavak, tsak *eggy bizonyos mellék*, az összszetettek tsak eggy a' két tör'sök által meghatározott *fő képzet*nek kifejezésére szolgálnak, a' *költsönözett* szó pedig tsak azt teszi ki, a' mit azon nyelvbe jelentett, mellyből azt költsönöztük; de ezen képzetek kifejezésére sokszor nintsen szükségünk és találtatnak olyan képzetek is, mellyeket semmi összszetett, származtatott vagy költsönözett szavakkal *ki nem tehetünk*; igy, új törzsököket alkotnunk szabad nem lévén, kénytelenek vagyunk az ujonnan alkotott, vagy költsönözett szónak *értelmét* valamennyire *elváltoztatni* és az illy képzetek kifejezésére használni. Eggy két példa a' dolgot bövebben megvilágositja. *Fazékas* azt teszi tulajdonkép, a' mi fazékkal bövölködik, a' ki fazékat bír; eleink mindazáltal ezen kifejezés értelmét tsupán azon mesteremberekre szorították, a' kik fazékokat készítenek. *Sarga-répa* valóságosan tsak azt a' répát jelenti, melly sárga; a' mostani nyelv szokas szerént mindazáltal az alatt a' répának azt a' nemét értjük, melly közönségesen sárga szokott lenni, de gyakran más színü is lehet. *Eke* a' Nemetektől költsönöztetett, de a' Német *Egge* nem *Ekét*, hanem *boronát* jelent, és a' kettő között nints egygyébb hasonlatosság, tsak hogy mind a' két eszköz a' földmivelésre tartozik. E' kép az értelem változtatás a' szavaknak majd minden nemeire el-terjedvén, minden nyelvek mivelésében igen nevezetes helyet foglal el, olly annyira, hogy a' nyelvekben majd *eggy szó* sem találtatik, mellyben ennek valamelly nyomára ne akadnánk, és nem alkothatunk szinte eggy új szót-is a' nélkül, hogy ehhez ne folyamodjunk. Valamint mindazáltal ezen szélesen el-terjedett mód segitségével a' nyelvmivelés szerfelett *könnyebbítetik*, úgy más felől a' nyelv belső alkotására nézve abból *két kedvetlen következések* származnak. *Elő-*

ször mind a' gyökerek, mind pedig a' származtatásbéli ragasztékok értelmének *bizonytalansága*, az *Etymologyiának tetővazása*, mellyet a' legnagyobb vigyázással, a' legfáradhatatlanabb szorgalommal sem háríthatunk el; *másodszor* a' nyelveknek nagyobb, vagy kissebb *határozatlansága*, melly a' szók több értelmüségéből természetesen következik. Az *emberi gyarlóságok* közzé tartozik tehát, hogy ezen módhoz, melly tudatlan kezek között könnyen *veszedelmes* lehet, folyamodni kényteleníttetünk, sőt gyakran azzal élünk, a' nélkül hogy azt észre vennök.

Az emberi elmének minden tehetségei között eggyik sem fejtődzik ki olly *hamar* olly *hirtelen*, mint a' *képzelet*; azért hajlandóbb az *ifiú* a' költésre, mint a' megélemedett ember. Valamint az egyes embernek van ifjúsága, úgy vagyon a' *Nemzeteknek* is, és ezen részbe bámúlandóképen megegyeznek azok. A' *Nemzetek gyermek korában* is föként a' *képzelet* uralkodik, és ha mindjárt nem költenek is, a' mi gyakran megtörténik, azért meg-is, nyelvök *költői*, minden kifejezéseik *költőiek*. Ebből magyarázhatjuk meg, hogy a' nemzetek gyermek korában a' szavak értelmének el-változtatása olly *merész*, olly *kötetlen* szokott lenni, a' mint azt némelly nemzetek példai bizonyitják. A' *Szinai* az *Istent felséges Császárnak*, a' *Miami* lakos *nagy Léleknek*, ugyan ez a' *napot nappali*, a' *holdot éjjeli világnak*, a' *Bómán* vagy *Avan* a' *fa-virágját* a' *fa ditsőségének*, a' *kitsiny mértéket gyermek mértéknek* nevezi, vallyon az illyek által nem valamelly költő ki-fejezésére emlékeztetünk é? Az illy *költői merészséggel* támadott értelem elváltoztatásoknak nyomaira, mellyek akaratunk ellen-is a' nemzet gyermek korára emlékeztetnek, *minden nyelvekben* találunk. A' Magyar nyelvben pedig ezek talám még *számosabbak*; a' *nap* jelenti mind azon *égi testet*,

melly földünket világositja és növevényeinknek, az egész természetnek életet ad, mind pedig azon *rövid időt*, melly annak világositó tulajdonsága, és földünknek tengelye körül forgása által határoztatik meg. Ezen szó *világ* tulajdonképpen azt jelenti, a' mi látásunk elömozditására föként szükséges és a' setétségnek ellenkezője, ebből erednek *világ-os, világ-it* számtalan származékaikkal; de hány külömböző más képzetek ki fejezésére használjuk azt? majd *gyertyát*, majd az *egész teremtést*, majd *földünket*, sokszor az *egész emberiséget*, gyakran annak ez vagy amaz *részét* jelentjük ki azzal. Vég nélkül lehetne illy példákat fel-szamlálni.

Hogy az éghajlatnak az emberek egész természetére, és kivált a' kepzelő tehetségre, melly nagy befolyása vagyon, minden tudja ki a' külömböző nemzetek tulajdonságait vi'sgálat alá vette. A' *délkeleti nemzeteknek* képzelő tehetségök sokkal *elevenebb*, sokkal *tarkább*, mint a' nyugottiak vagy északiaké; azért *nyelvök* is, kivált pedig *költői* nyelvök számos olly *költői képekkel* vagyon rakva, mellyektől a' hozzájok nem szokott *Europai elme* eliszonyodik, vagy nevetésre gerjesztetik. A' Magyar nyelv, a' mint látok, *keleti* lévén, számos illy *keleti merészséggel* készült értelem változtatásokkal bővölködik, mellyekbe mi, hozzájok lévén szokva, nem ütközünk meg, de a' mellyek eggy idegen nyelvbe *eredeti formájokban* által tétetvén, szint olly különösen hangoznának, mint eggy török *Basának* Sultanjához intézett felengező kifejezései. Midőn kedves személyeinket *édeseknek* nevezzük, midőn a' köznép szájából a' *tubámot*, *rozsámot*, *lelkemet*, *szivemet*, *eszem a' lelkit* 's a' t. olly gyakran haljuk nem kell é viszsza emlékeznünk *Eleinknek ősi lakhelyeikre*?

Más a' *kimiveltebb* nyelveknek, más a' Magyar nyelvnek *mostani* állapotja. A' valamennyire kimi-

velt nyelv további paliérozodását az *okosságtól* várja; a' nyugotti hidegebb meg-fontoláshoz szokott Magyarok, az illy merészebb el-változtatásokat *nevetséggel* fizetnék. Tsak a' költéshen és az ékes szóllás némelly nemeiben lehet azokkal élni; és itt is a' képzelő tehetségnek ma már az okosság *hideg szabásait*, a' jó izlésnek gyakran *tetővazó törvényeit* kell untalan szeme előtt tartania. Az előadások több nemeibe pedig szükségesképen meg-kivántatik, hogy az illy értelem-változtatásokban az új képzetnek a' regibbekkel, mellyek segítségével azt meghatározni akarjuk, találkozó hasonlatosságát helyesen kifejteni tudjuk, és ezen *rokonos hasonlatosság* az okosság törvényei előtt a' *legszórosabb* visgálást ki álja. Igy *tsontvár*, mellyet *Pápay* a' *Skeleton* kifejezésére alkalmatosnak talál, *) összeszerkeztetésére nézve *helyes szó*, a' Grammatikus abban semmi hibát sem találhat; de itt az értelem-elváltoztatása olly *merész*, hogy azt a' jozan okosság hellyben épen nem hagyhatja, és talám még a' költői előadásbanis alig szenvedné meg. A' *Geréb* (a' német Gerip-ból) ugyan *tsontból* áll, de a' képzelő tehetség legmerészebb reptiben is alig mondhatja azt *vár*nak. — Ez a' mód illy *nevezetes* és eggyszersmind illy *kényes* lévén, nem vólna ugyan felesleg való abban melyebben belé ereszkedni; de ezen Értekezésnek azon kivül is igen nagy kiterjedése, rövidségre int; a' kényesebb törvények felkeresése pedig az emberi ész munkálkodásainak mélyebb és elrejtett *titkaiba* vezerelne. Mellyik emberi elme az, melly itt el nem tévelyedne, magát ezen épen olly *fontos*, mint *kimeréthetetlen* tárgyban el nem vesztené! Elégedjünk meg tehát ez úttal némelly *közönségesebb észrevételekkel*. Egyébbaránt itt tsak a' nyelvekbe kö-

*) *Magyar Minerva* IV. Dar. 169 l.

zönségesen elterjedett értelem-változtatásokról lehet szó; a' költésben és az ékesszóllásban elő fordúlható *képek* meghatározása a' *szép tudományok theoriájának* kifejezésére tartozik.

Az értelem-változtatásnak eggyik legnevezetesebb módja az, midőn a' *Beszédrészeknek eggyik nemét* minden változtatás nélkül *más Beszédresz helyett* használjuk. A' Magyar nyelvnek e' részben igen nagy könnyüsége vagyon, sokkal nagyobb mint akár melly másnak; szükséges tehát hogy e' tekintetből a' Beszédnek legnevezetesebb részeit keresztül fussuk.

Magánértők helyett használhatunk:

1-ször Eggy némelly *igéket*. Hogy ezen móddal Eleink igen gyakran éltenek, kétségbe hozni nem lehet; ezt bizonyítják számos ige tör'sökeink, mellyek eggyszer'smind magánértők, mint *szél*, *nyom*, *fog*, *szeg* 's a' t. Az illy változtatásokból mindazáltal sok kedvetlen *kétes értelmek* támadván, azzal tsak vigyázva kell élnünk, a' hol elkerülhetjük jobb azt elmellőznünk; azért *alkot*, *alkotmány* helyett nem eggy könnyen bevehető. Ide tartoznak némelly közönségesebb kifejezéseink, *jobb a' van mint a' nints*; *a' véltért a' tzigány semmit sem ád*, *'s a' t.*

2-szor Némelly *as*, *es*, *os* ragasztékkal készült *mássalértőket*; mint: *kotsi-s*, *hajó-s*, *asztal-os*, *lakat-os*. 's a' t.

3-szor Majd minden igék *részesülőjöknek jelenvaló idejeket* mint: *iró*, *szerző*, *halgató*, 's a' t. kivált *személyekről*, de néha *lelketlen tárgyakról* is, mint: *eső*, *adó*, *olvasó*, 's a' t. Az igékből tsak ezen mód által készíthetünk magánértőket, mellyek a' tselekedő személyekre vitetnek; ezzel tehát igen sok esetekben kényteleníttetünk élni. —

4-er A' *rendelő számneveket*, az azokat meghatározó *ik* végzetet elharapván; mint: *tized*, *szá-*

zad, ezered 's a' t. Ezen módnak mindaáltal tsak igen tsekély *hasznát* vehetjük.

Mássalértő nevek helyett élhetünk a' következendő Beszédrészekkel:

1-ör Némelly nem ritka esetekben, *magánértő nevekkel* mint: *fa ember, gaz irás, fa szék, szalma ház* 's a' t. Az illyenekbe mindazáltal egész szóllások lappanganak, és vagy azt jelentik, hogy az útolsó fő képzet az elsőhez hasonlít, olly *ember*, olly *irás*, mint a' *fa* mint a' *gaz*, vagy pedig a' főképzet a' mellék-képzetből való; mint: *fából szalmából* való *szék*, és *ház*. Ezen tekintetből tehát az illy szóllásokat *eggy szónak* tökinthetjük, és a' mennyibe hoszszúságok megengedi, összze is írhatjuk. Kifogást tesznek a' *Nemzetek* elnevezései, mellyekből tsak az *as, es, os* végzet segitségével készithetünk mássalértőket, még pedig hasonlatosságot jelentőket mint: *Magyaros, Tótos* 's a' t. Ha *más értelmű* mássalértőre vagyon szükségünk, kénytelenek vagyunk a' törzsöket változtatás nélkül használni, de itt soha sem lappang semmi *szóllásforma*, a' magánértő valóságos mássalértő lesz és a' kettőt összze nem írhatjuk: p. o. *Magyar huszár, Német ember, Olasz nyelv.*

2-or Az *indulatot*, kivált *szeretetet* jelentő *mivelő igék jelentő módjoknak egésszen mult ideje* igen szépen használtathatik a' ragasztékos vagy határozott formában, részesélők vagy mássalértők helyett; mint: *szerettem férjem, gyűlölted fiad, kedvelte könyve* 's a' t. Az illyen kifejezésekben olly nagy *belső erő*, olly *bájoló kellem* fekszik, mellyet idegen nyelveken tsak hoszszú körülirások által érhetünk valamennyire el; azért ezekkel az indulatoknak *szerentsésebb festői* igen szépen éltek és élhetnek. Némelly eggyes esetekben a' *jelenvaló időt* is használhatjuk e'képen, de tsak igen annak első sze-

mélyével, és talám tsak a' tréfásabb előadásban, mint: *tűrömfű, utállom állat.*

3-szor Néha élhetünk *határozókkal* is mássalértő helyett mint: *meszsze föld, fel ház* 's a' t. De ezek valóságos *összetételek* lévén, jobb azokat *egy szónak* tekintenünk és összeirnunk.

Határozók helyett használhatjuk:

1 ször Az igéknek *viselőjöket* vagy Revai szerént a' *részesülők elmult idejét*, p. o. *sietve, lopva, futva ment* 's a' t.

2-or Némelly *mássalértőket* mellyek *talan, telen* ragasztékkal alkottatnak p. o. *méltatlan szenved, szüntelen esik* 's a't. Az illy mássalértők közzül némellyek tsak az ul, ül végzettel lesznek határozók p. o. *kedvetlenül bánik*, mások mind a' kétféleképen használtathatnak mint: *véletlen*, vagy *véletlenül jött, szünetlen* vagy *szünetlenül* esik 's a't.

Ezek minteggy az értelem említett elváltoztatásának azon módjai, mellyek *nyelvünk természetébe* gyökereztetnek, és a' mellyeket az új képzetek kifejezésére használhatunk, májd minden tartozkodás nélkül. Vigyázóbbaknak kell az olly elváltoztatásokban lennünk, hol a' nyelv természete *semmi bizonyos* törvényeket nem nyujt. Az illyenek az előbbenieknél sokkal *többször* fordulnak elő, sőt ugyan azon eggy szóban azzal párosodhatnak is p. o. *asztalos* mássalértő ugyan, és azt magánértőnek tehetem, de még azzal nem teszek egyebet ki, hanem eggy olly *személyt* vagy *tárgyat, mellynek asztala vagyon*; annak ezen közönségesebb értelmét mag kell *szorítanom, el kell változtatnom*, ha azzal a' mesteremberekнek azon nemét akarom kifejezni, melly az asztalok *készítése* körül foglalatoskodik főként. Méltán támad tehát itten az a' kérdés hogy az értelemnek illy elváltoztatásában mitsoda *vezért* választhatunk?

Az *Analogyia*, vagy több szavaink értelmének elváltoztatásában észrevehető megeggyezés, valóban a' leg-*bizonyosabb* vezér lehet; ezen szavaink *fazék-as*, *kerek-es*, *asztal-os* 's a' t. meghatalmaznak arra, hogy az újabb mesterembereket, azon tárgy szerént nevezzük el, mellynek készítése körül foglalatoskodnak. De ez tsak ritka esetekben elégséges és itt a' józanokosságot kell főként tanátsadóúl fogadni. A' *gondolatnak* magának, mellyel a' képzetet leirjuk, kell szükségesképen *helyesnek*, *kimerítőnek* lenni, ha azt nem akarjuk, hogy a' jel, mellyet használunk, *érthetetlen* ne legyen. A' belső, vagy ha szabad ezen kifejezéssel élni, a' *lelki nyelvnek*, mellynek törvényei minden emberi elmébe mélyen belé vagynak vésve, és igy minden nyelvekben ugyan azon eggyek, *kell mozgásba jönnie*, és a' hangnyelvet igazgatnia, ennek törvényeitől az illy esetekben majd semmi korlátok közzé sem lévén szorítva.

A' *szoros atyafiságban* lévő képzetek külső jeleinek feltserélését a' *kimiveltetésnek tsetsemőkorában* lévő elme nem tilalmazza, az azok között lévő kényes külömbséget megfogni nem tudván; a' *miveltebb embernek* a' közbeszédben nints arra ideje, hogy az eggyes kifejezések valóságos értelmét szorosan megvisgálja, azért az eggyikkel a' másik helyett igen gyakran él; de az *illy újításokat* a' *költő* mint igen közönségeseket, minden erő nélkül valókat megveti, az *ékes beszéllő* azokkal mint tzéljának meg nem felelőkkel élni nem mér, az *oktatva író* pedig, kinek minden eggyes tiszta képzetnek tiszta és egyenes kifejezésére legnagyobb szüksége vagyon, azokat épen kárhoztatja. Tsak akkor lehet azt megengedni, ha eggyfelől a' *szükség* kénszerit reá, másfelől pedig a' képzetek általa nem *vegyűtetnik össze* p. o. *személy* annyit teszen magába mint

a' Deák *Persona*, mellynek a' *Subjectum*-mal igen szoros összeköttetése vagyon; mivel pedig azon képzetet, mellyet a' Deák az utolsóval jelent ki, magyarúl nem jelenthetem ki eggy könnyen, a' *személyt* igen sok esetekben használhatom a' *Subjectum* képzetének kifejezésére is. *Komoly* és *komor Szabó Dávidnak kisded szótárja* szerént eggyet teszen; mivel mindazáltal Nemzetünk Kharakterének eggyik *fő tulajdonságát*, azt a' különös férfias, élemedett *tsendességet*, melly a' vígság ás szomorúság között áll, a' vizeszűségnek ellenkezője, de a' komorsággal nem tseréltethetik fel, jóllehet ahhoz közel jár, és a' mellyet a' Németek Ernſt, a' Deákok *serius* szavaikkal jelentenek ki, anyai nyelvünken semmiképen nem fejezhetjük ki, miért ne huzhatnók ki a' *komolyt* eddig vólt köréből? Miért ne használhatnók azt ezen *tulajdonság* kifejezésére? annyival is inkább mivel az *oly* végzet az *or*-nál hanyzására nézve lágyabb, kellemetesebb lévén, ez által a' szelídebb *komolyságot*, melly igen könnyen által mehet a' komorságba, minteggy ki is fejezni látszik.

Az eggymástol *távolabb álló képzetek* jeleinek feltserélésében az emberi elme majd a' *külső érző eszközeink által* észrevehető *tárgyak* tulajdonságait viszi által a' *lelki tulajdonságokra*, mint *befejezés*, *tapasztal*, *nyakas*, *állit* 's a' t. majd a' *közönségesebb* értelmü szavakat a' valamennyire *szorosabb*, de ugyan azon Nemből való képzetek kifejezésére használja és igy azt minteggy szorosabb értelembe veszi p. o. *sárgaság* magába igen szélesen kiterjedő képzet, eleink mindazáltal azt megszoritották, és ma már tsak azon *nyavalyát* jelenti, mellyben az emberi testen ezen tulajdonság uralkodik. Az első nagyon *szélesen kiterjedő* mód; majd minden abstrakt képzetek az első emberek által e' szerént

neveztettek el,*) a' második ritkábban fordúl elő; amaz inkább a' *képzeleten* épül, ez inkább az *értelem* által gyakorolttatik. Akár mellyik esetbe is mindazáltal a' használandó új szó jelentésének az új képzetre illenie kell, külömben a' kifejezés hianos tétovázó lesz p. o. *hideglelés*, valóságosan helytelen szó, és ha azt a' nyelvszokás nem erősítette vólna meg, helyben épen nem hagyhatnok; az ellen méltán kikelhetnénk, ha azt most akarná valaki a' nyelvbe hozni; a' *hideglelés* nints mindég *hideggel* összekötve, azért ellenkezést vagyunk kénytelenek mondani, midőn a' *forrohidegről* beszéllünk. Erre nézve helytelen Bartzafalvainak ezen szava *Előz-mény*, mellyel a' deák *Objectumot* akarta kifejezni, jólehet annak számos új szavai közül épen ez azon kevés számúak közzé tartozik, mellyek a' Magyar *nyelvnek természete* szerént vagynak alkotva. Ő itt a' törzsök választásába botlott meg, *megelözni* annyit teszen mint valaki eleibe *vágni*, annál *elébb a' tzélhoz jutni*; az *Objectum* pedig, mellyet magyarúl *tárgy* által jól kitehetünk, szükséges képen semmit sem *előz meg*, tehát nem mondhatni *elözménynek*. Hiános hasonlóképpen *Orthographia* helyett *helyesírás*, mert lehet valakinek *helytelen helyesírásu* azaz Orthographiája; ezen útolsónak el-fogadására mindazáltal valamennyire meghatalmoz bennünket a' *szükség* és a' *Görög nyelv példája*. — Továbbá szükséges hogy az illy régi képzet, mellyet eggy újnak meghatározására akarunk használni, igen sok más képzetekre ne vitethessék, igen *közönséges* ne legyen; p. o. *Lak-tag* vagy *lakó-tag*, mellyet Bartzafalvi a' Német eredetü *polgár* hellyet koholt, olly közönsé-

*) Nézd *Campe über die Reinigung und Bereicherung der Deutschen Sprache*. Braunschweig. 1794. 147. l.

ges, hogy az alatt, eggy városnak több kirekesztő jusokkal felruházott lakosait senki sem értheti. Az illy nagyon közönséges értelmü szavakat-is mindazáltal némelly esetekben használhatjuk az új képzeteknek meghatarozására, ha azokat az előadásban *más szavakkal* olly összeköttetésben hozzuk hogy ezek annak *szélesebb értelmét* minteggy megszükitik, jobban *meghatarozzák*, p. o. *szenvedő ige*, *Magyar Országnak polgári alkotmánya*. 's a' t. E'kép a' közönséget az illy új szavakhoz hozzá szoktatván, idővel eggy később kor az illy határozó szókat el is hagyhatja, és a' nyelv tökélletesedéséhez eggy *nagy lépést* teszen, a' nélkül, hogy a' szók értelme eggyszerre nagy zavarba jönne, a' *passivum*, *activum* 's több más hasonló szavak igy terjedtek el a' *Deák nyelvben*. Igy történt ez *más nyelvekben* is más szavakkal.

A' szavak értelmének elváltoztatásában azok akár régiek, akár származtatás és összetétel által készültek legyenek, néha a' *más nyelvek példáját* is követhetjük, kivált eggy olly nyelvet használván erre, mellyel hazánkfiai esméretesebbek, millyen reánk nézve a' *Német* vagy a' *Deák*. Az illy nyelvek által, a' hasonló kifejezések értelmének eltalálására az emberi elme könnyebben vitetik, mintha az új és régi képzet között fennálló relatziót hoszszasan kénytelen felkeresni. Itt mindazáltal nagyon kell vigyáznunk az olly szavakra, mellyek valamelly különös *szokásnak*, vagy *hibás nyelvbeli visszaélésnek* köszönhetik lételöket. Illyenek minden nyelvben igen számosan vagynak és ha valamelly más nyelvbe fordíttatnak által minden embert nevetségre indítanak p. o. ezen Görög szó *Tragoedia* ezen két szóból τραγος, ketskebak és ωδη, ének vagyon összetéve és a' Görögöknek azon régi szokásából eredett, hogy az olly *költöket*, kik a' költésnek ezen nemébe győzedel-

meskedtek eggy *ketskebakkal jutalmaztatták* meg; melly képtelenség volna tehát, ha mi a' Szomorú Játékot *ketskebak éneknek neveznők*, a' Görögök példája szerént. Nem kevésbe hibás a' Német *Schauspiel* szerént *nézö Játéknak* nevezni a' szinjátéknak azon nemét, mellyet némelly hazánkfiai a' dolog természete szerént helyesebben neveztek *érzékeny Játéknak*; mert *nézö Játék* mind az, a' mit *nézünk* vagy is inkább a' mi *néz* bennünket.

Az olly esetekben mindazáltaltal a' hol az esméretes nyelvek közül *többen* megeggyeznek ugyan azon eggy szó értelmének elváltoztatásában, és igy legalább a' nemzet pallérozottabb része azzal megesmérkedett, a'hoz hozzá szokott; nem külömben az ollyakban mellyek a' *józanokossággal* nem ellenkeznek, az idegen nyelveket nagy könnyüséggel vehetjük segitségül p. o. *Iv*, Bogen, *arcus*, tulajdonképen a' nyilnak eggy részét teszi, miért ne használhatnók tehát ezen szavunkat sok más esetekben, az eddig használt Deák *arcus* helyett? miért vólna eggy *iv papiros* roszszabb mint eggy *arkus papiros*, midön a' Német is elmondja: ein Bogen Papier. A' *poeta* ritkán festi azt a' mit *maga* érez és lát, hanem azt a' mit más környülállások között látna, érezne; nem él ö a' mostani prózás életben, hanem azt *szépiti*, annak szép oldalait összszeforasztja; ö tehát magának eggy *szebb életet képzel*, abban él, következöleg valóságos *költö*; miert ne élhetnénk tehát ez új szavakkal: *költö*, *költés*, *költemény*, midön ezek a' Görög Ποιητης, Ποιησις, Ποιημα, vagy a' Német Dichten, Dichtung, és Gedicht nevezetnek megfelelnek? Ezen szó *füzet* a' Német *Heft* után vagyon alkotva, jóllehet *füzni* valóságosan más képzetet jelent mint a' Német *Heften*; mivel mindazáltal a' *füzet* külömben megfelel egészszen a' Német *Heft*-nek miért ne pótolhatnók ki azzal nyelvünk valóságos hiánosságát?

Ezek

Ezek minteggy azon közönséges észrevételek, mellyeket a' szók értelmének elváltoztatásáról megjegyezhetünk. Jól érzem én azt, hogy ezek által a' dolgot épen nem merítettem ki; sok eggyes hasznos jegyzésekkel lehetne azokat megtóditani, de ezek igen meszsze elvezetnének fel tett tzélomtól, melly tsak abban állott, hogy ezen kényes tárgyal és annak természetével valamennyire megesmértessem az olvasót. De minden ügyekezetem után is nem kellene e' megvallanom, hogy itten bizonyos meghatározott törvényeket adni nem lehet? Ezeket sokkal könnyebb *érezni*, mint *kijelenteni*. A' mennyibe az értelem elváltoztatások a' szóllás formák közzé tartoznak, azokról alább bővebben lészen szó.

KILENTZEDIK SZAKASZ

A' régi elavult szavak felélesztéséről.

A' nyelvek eggy állapotba nem maradhatnak, azok valamint minden emberi mivek *örökös* és *szüntelen* változásoknak vagynak kitéve. Az újitások *könnyüsége*, az embernek erre való *hajlandósága*, mellyet az anya természettől vett, ezeket *kerülhetetlenekké* teszik. Szerentsés az a' Nemzet mellynél az újitások ezen tehetségének, ezen kivánságának *jó erány* adatott, ezen változtatások mindég *tzélerányosan* vezéreltettek. De ezzel *eggy* Nemzet sem ditsekedhetik. Minden nyelvben találkoznak olly idö-szakok, mellyekben a' helytelenül tett és gyakran észrevehetetlenül elterjedett újitások által az *megromlott*, *elajasodott*; söt azt lehet mondani, hogy a' nyelveknek legfényesebb idö korában is, midön azok egész nagy épületnek tekintve, a' legsebesebb bámulandó lépésekkel sietnek a' *tökélletesség* felé,

azoknak *némelly részei* megállapodnak, hátrálnak. Ez az emberi gyarlóságnak természetes következése; és minden nyelveknek eggyszerü kifogást nem szenvedő példája által bizonyittatik. Ha ezen változások a' szóllás formákra a' nyelvek belső alkotására nézve nem-is olly nagyok, az *eggyes szavakban* annál számosabbak, annál észre vehetőbbek. Nints az eddig esméretes nyelvek között eggy-is, mellyben több *jó ős törzsökös szavak* a' hoszszasabb elmellőztetés által a' *szokásból* ki ne mentek, el ne avultak volna. *) Erre pedig épen nem szükséges, hogy az illy szavak helyét *mások* foglalják el, sokszor olly elavult szavakra is találunk a' külömböző nyelvekben, mellyeket a' később maradék *kipótolni* nem tudott és kénytelen vólt azok szükiben kedvetlen körülirásokkal küszködni; mint: *idomtalan* az az *proportio nélkül való;* söt gyokran az illy szavakkal eggyütt maga a' képzet is minteggy elveszett, és valamelly atyafias rokon képzettel olly *szorosan* eggyesült, hogy az emberi elme azt ettől megkülömböztetni nem tudta p. o. *feleim*, melly régen szinte annyit tett mint *ember társaim*, jóllehet ennél valamivel szorosabb értelembe vétetett és mint eggy ez és a' *rokonaim* között állott. Többnyire mindazáltal az illyen elavult szavak kénytelenek vóltak a' nyelvbe később tsúszott *más szavaknak helyt* tsinálni, mellyek nagyobbára a' szomszéd nyelvekből költsönöztettek; de épen nem ritkán a' *nyelv természete* és *törvényei* szerént-is alkottattak, igy tolyták ki a' *szelet*, *or*, *bakó*, *agg*, szavainkat a' *spiritus*, *tolvaj*, *hóhér*, *öreg* vagy *vén* ki-fejezések.

*) Ut sylvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt; ita *verborum* vetus interit aetas,
Et juvenum ritu florent *modo nata* vigentque.
Horat. de Art. poet. 60 vers.

A' mennyibe az illy elavult szavakra az újitások tzéljaira nézve *szükségünk* vagyon és azok *kivánságunknak* megfelelnek, annyiban azokat felélesztení és használni nem tsak szabad, de valóban *kellemetes köteleségünk-is.* A' hasznos érdemes hazafiakat, kik polgárságokat méltatlanúl vesztették el, és ok nélkül jöttek feledékenységbe, kebelünkbe újra felvenni, azokat a' mennyire lehet hasznunkra fordítani kitilthatná meg? Azért minket ki kárhoztathatna? Valóban nagy kábaság volna az illyeneket tsupán azért megvetni, mivel *túnya* vagy *vigyázatlan* Eleink erántok igazságtalanok vóltak! — A' Régi Római irók, kiket olly örömest szeretünk, kivált mi *Deák Magyarok,* mindenben követő példáknak tekinteni minden további fontolás nélkül a' regiszókat gyakran használták. Virgilius Quinctilianus szerént a' legnagyobb kedvellője volt a' régiségnek, *) Salustiusról pedig ezen epigramma szállott mi reánk:

Et verba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Jugurthinae conditor historiae.

Portugalliának szépen virágzó honni nyelve a' *Spanyolok* által történt elfoglaltatása után elajasodott; a' véres *Spanyol successios háború* által a' Frantzia nyelv ezen kis tartományban is jobban elkezde terjedni, a' honnit elnyomván és végveszedelemmel fenyegetvén. Az újabb időkben nevezetesen 1792-be felállitott *tudományok Akadémiája,* mellynek fáradozásai a' tudományoknak minden részeire kiterjednek, de különösen a' honnyi nyelvet tárgyazzák, leg-első kötelességének tartotta a' *nyelv régi állapotjának* helyre állitását; azért ügyekezett és ügyekszik a' 16-ik századból való klaszszisos irókat eggy *Camoens-t* eggy *Rodriguetz - Lobo - t* közönségesebbé tenni, azért törekszik arra hogy az *akkori szóllások-*

*) Instit. Orat. Lib. 1. c. 7. és L. IX. c. 3.

nak az *akkori szavaknak*, nem tsak az irásokban, hanem a' közbeszédben is *új életet adjon.* *) A' hazájokért, a' honni nyelvért buzgó Tudósok ezen *Eggyezetének* ditsíretes kivánságát ugyan ki vetheti meg? Minden nap szemünk előtt vagyon a' fáradhatatlan *Németek példája*, mellyet hazámnak követésül ajánlani már annyiszor volt alkalmatosságom. Melly nagy szorgalommal hányják ők fel *honni litteráturájoknak régiségeit*, melly mohon kapnak ők a' régi irásokban mind azon a' mi nyelvök bővítésére, tökélletesítésére szolgálhat. Az újabb *koszórus költőik* közül majd eggy sem találkozik, kinek bájoló munkáik között ezen szorgalomnak nyilvanságos nyomaira ne találnánk. Igaz ugyan hogy újabb Nyelvtudóssaik e' részben *zabolátlan hevektől* elragadtatván igen is messze mennek, sok részben a' nyelvnek egész színét elváltoztatván. De az illy *viszszaélések* a' *dolog helyességét* meg nem ronthatják. Azon kézzel fogható hasznok mellyek a' régi szavak felélesztéséből a' Német nyelvre háromlottak, és napról napra háromlanak, akkor fögnak még valóságosan kitetszeni, ha ez az első tüz megszünik, és az idő a' *jót*, a' *rosztól*, a' *szükségest* a' *szükségtelentől* elválosztja. A' mi a' Németeknek szabad, a' mi nekiek hasznos, miért vólna mi *reánk* nézve káros, tilalmas? Annyival is inkább mivel az illy új életre hozott régi szavak által a' *nyelv természete* nem rontathatik meg, azok magából a' nyelvtermészetiből vétetvén, és azokat már e' *régiségek* erant való *tiszteletünk*-is ajánlván. **)

*) *Eichhorns Geschichte der Literatur von ihren Anfang bis auf die neuesten Zeiten* 2-dik Dar. 2-dik fele 826 l.

**) Vetera *majestas* quaedam, et ut sic dixerim *religio* commendat. — Verba a vetustate repetita non solum magnos assertores habent, sed etiam afferunt Orationi majestatem aliquam, non sine

A' nyelv bővitésnek ezen módja minden *nyelvekben eggyaránt* használtathatik; a' származottokban úgy mint az eredetiekben. Tsak annyiban találunk itten valamelly *külömbségre*, a' mennyibe eggy némelly nyelveknek volt olly idő szakok, mellyben virágoztak, és később az idő környülállások által az elébb szerzett bövségtől megfosztattak. Valamint mindazáltal soha sem lehetet eggy nyelv is *egészszen tökélletes*, úgy a' régi elavult szavak felélesztése sem lehet elégséges a' nyelvek mostani szükségeiknek kipótolására, mellyre nézve azt minden nyelvnek mivelésében tsak *segitségül* vehetjük, mint *fő módot* soha sem tekinthetjük.

Az elavult szavakhoz kétféleképen juthatunk, vagy a' *nyelvbéli régiségek* felhányása, vagy pedig a' nyelvekben találkozó *származékoknak*, az etymologyia törvényei szerént, a' magok szerkeztető részeire való *felosztása* által. Mindeggyikéről szükséges lesz rövideden értekeznünk.

Szerentsés, háromszor szerentsés az a' Nemzet, mellynek nyelve *régtől* fogva *írásban foglaltatott*, és *régibb irásbéli maradványai* az időknek viszontagságai által nem emésztettek meg! Az illy Nemzetnek irományaiban megmaradt a' *nyelvnek egész története*, annak minden viszontagságaival eggyütt; megmaradtak á' legrégibb időktől fogva használt minden *szavai*, mellyek közül a' *haszon vehetőket* könnyen kiválosztathatják, ezen kimeréthetetlen kútfőhöz mind untalan folyamodhatnak. — Hogy a' mi nyelvünk nem tartozik ezen szerentsések közzé, tudjuk nyelvünk történeteiből. A' mi legrégibb irásbéli maradványaink, nem haladnak felyebb a' *tizenhar-*

---

delectatione; nam et auctoritatem antiquitatis habent et quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Quinctil. L. 1. c. 6.

madik századnál, és ezek is egészszen a' könyvnyomtatásnak hazánkban való behozatásáig mind *számokra*, mind *foglalatjokra* nézve olly nagy tsekélységek, hogy e' részben az *Anglusokkal*,*) *Frantziákkal*,**) vagy *Németekkel* nem vetekedhetünk***). Az a' kevés is mindazáltal, a' mi ezen régi irományokból mi reánk szállott, eleggé bizonyitja azt, hogy melly *sok jó kifejezéseink mentek ki a' szokásból?* Azon számos *régi szavak*, mellyek a' legrégibb *halotti beszédekben* fennmaradtak, azok mellyek a' *Szent Margit életében* és a' *legrégibb Magyar Enekben*, foglaltatnak, és kivált végre azok mellyeket a' mi *Revaink a' Szentirás legelső fordításából*, mellynek kiadásában ötet a' kora halál akadályoztatta, véllünk közlött, nyilván bizonyitást tesznek arról, hogy hány jó Magyar szavaink jöttek örökös felejdékenységbe, mellyeknek soha sem, vagy tsak az eggyes még kevéssé esméretes és a' jövendő Nyelvtudósok szorgalmára várakozó Maradványaink faradhatatlan felhányása után jöhetünk nyomokba. Ezt még jobban megbizonyitotta említett tudósunk az által, hogy számos *hellységeink neveinek* értelmét, mellyet nyelvünk mostani állapotjából, semmiképp ki nem fejthetnénk, az *atyafias nyelvekből* megmagyarázta; mint *Bogatának*, *Bánknak*, *Baehnak*, *Csabának*, *Gyaraknak*, *Kállónak*'s a' t.****)

*) A' legrégibb *Anglus iromány a'* 7-dik Századból való.

**) *Frantzia* irások találtatnak a' 12-dik Századból *FrantziaOrszágban*, *Angliába* pedig a' 11-ikbölis.

***) A' legrégibb *Német* irás *Gatterer* szerént tsak 1170-ből való (*Commentatio Soc. Reg. Scient. Göttingae.* Anno 1779 vol. 11.) itt mindazáltal a' reá következett irományok *sokassága* kipótolja ezen hiánosságot. —

****) *Antiquit. Litt. Hung.* 85 l.

De későbbi, a' nyomtatás behozatása után való irományainkban és könyveinkben is találtatnak számos olly szavak, mellyeket ma már nyelvünk nagy kárára nem használunk, a' mint azt nyelvbéli Régiségeinknek nagy búvárjai *Révai* és *Sándor István*, munkáiba megmutatták; *) sőt a' mi meg több *Pariz Papaynak* nem olly régi szotárjából is lehetne számos elavult szavakat kiirni, mellyeket már ma tsak tudóssaink esmérnek. Nyelvünknek ezen kútfeje meg koránt sints egészszen kimerétve, a' *szorgalmatos maradéknak* eggy tágas mező maradt parlagon, mellyen faradozásainak szép tárgyat vehet, nyelvünknek pedig nagy nyereséget szerezhet.

Akár melly tüzesen kikeljen is *Verseghi* a' Magyar *nyelv régiségeinek* felkeresése ellen, **) ne hagyjuk magunkat az által ditséretes szándékunkban megtántorítani, hiszem a' régi elavult szók használását Cicero nem tsak a' költőknek, hanem az Orátoroknak is megengedi. ***) De külömben is ha mindjárt az illyen elavult szavak felélesztését, *értelmöknek bizonytalansága*, *alkotásoknak helytelensége*, és más egyébb tekintetek néha tilalmaznák, és igy azokat nyelvünk további mivelésére nem mindég használhatnok is, azért még is az illy szavaknak felkeresése sem *felesleg* való; azok nyelvünk belső történeteibe, alkotásába és egész épületibe eggy nagy megbetsülhetetlen *világot* öntvén. Ha tsak eggy képzetet is megtanúlunk ez által helyesebben kifejezni,

*) N. *Revainak Grammatikáját* és *Régiségeit*, és *Sándor Istvánnak sokféléjét*, hol az illy régi elavult szavak több helyen fordúlnak elő.

**) *Verseghi Ferentz tiszta Magyarsága* 4. l.

***) Prisca ac vetusta sunt poëtarum licentiae liberiora, quam nostrae; sed tamen haud raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem. De Orat. L. III. c. 38.

melly nagy *nyereség* az. Hogy pedig ezt tehetjük, és foganatosan tehetjük bizonyítják számos régi szavaink, mellyek az újabb időkben újra születtettek mint: *rege, hös, szobor* 's a' t. Egyébbaránt Quinctilianusnak azon törvénye hogy a' régi szavak között a' kevésbé régiek a' legjobbak, *) tsak akkor álhat meg, mikor több külömböző idejü avult szavak között vagyon választásunk, vagy az illyen kifejezések minden származékjaikkal úgy kivesztek, hogy többé semmi nyomok nints következés kép egészszen szokatlan hangúak; mint: ysa, heon 's a' t.

Sok tekintetekből nagyobb szerentsével használhatjuk az olly elavult szavakat, mellyeknek esmeretére a' még most is keletekben lévö *szavaknak* a' magok szerkeztetö részeikre való *felosztások* által jutunk. A' Magyar nyelvben a' *származtatásbéli ragasztékok* a' törzsöknek majd minden megváltoztatása nélkül járúlván ahhoz, az *összetételben* pedig a' *szok* változhatatlan törzsökeikben rakatván eggy más után, a' mint felyebb látok; az illy szokásból kiment törzsököknek kikeresése igen könnyen megesik, a' származtatásbéli ragasztékoknak elhagyásával, vagy az összetett szavaknak elválasztásával. Az e' ként talált törzsököknek *helyességét* még jobban megbizonyíthatja az, ha *több rokonos származékoknak* felosztása után ugyan azon eggy törzsökre találunk p. o. *fesz-es, fesz-it, fesz-ül*; *szor-os, szor-it, szor-úl* nyilván mutatják hogy itt a' valóságos törzsök *fesz* és *szor*. Az illyeknek helyességöket senki kétségben nem hozhatja, de valyon azért *használhatjuk* e' azokat *minden külömbség* nélkül? Valóban *nem*; mivel egyfelöl a' Magyar nyelvben a' származtatásbéli ragasztékoknak nagyobb része, a' legkü-

*) Ergo ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova. Instit. Orat. L. 1. c. 6.

lömbözöbb Beszéd részekhez járúlhat, másfelöl pedig a' származékoknak értelme a' törzsökétöl igen gyakran meszsze eltsap, és igy az illy törzsökök mind *természetökre*, mind pedig értelmökre nézve nagyon kétségesek lehetnek. Ezen bizonytalanság igen gyakran megszünik, ha az illy törzsöket nyelvünk régi *irásbéli maradványai* között is feltaláljuk, ez által annak mind természete mind értelme megbizonyosodván, a' nyelvben fenn maradott származékok pedig annak könnyebb érthetöségére szolgálván. Ugy látszik ezen tekinteteket tartotta *Verseghi* *) szeme elött, midön a' nyelvünkben találkozó gyökereket *elevenekre* és *némákra*, vagy *holtakra*, az az ollyakra osztotta, mellyek nyelvünkbe még ma is mint eggyes szavak használtatnak, vagy nem használtatnak. E' részben a' tudós Nyelvtanitóval megeggyezünk ugyan, de a' *néma gyökerek* további felosztásának meghatározásában velle kezet nem foghatunk. Ö ugyan is *szendergöknek* nevezi azokat, mellyek *most* semmit sem *tesznek ugyan*, mint: *köny*, *kegy*, de *valaha* szokásban voltak, és *egészszen némáknak*, mellyek *soha* sem voltak elevenek, és semmi *értelmek* sintsen, mint: *irg*, *tan*. Valyon lehet é olly gyökereket képzelni, mellyek *soha elvenek* ne lettek vólna? Az illy állitás által a' nyelvek belsö történeteiben járatlanságunkat, a' nyelvalkotás Filozofiájával pedig esméretlenségünket áruljuk el, legfelyebb azt mondhatjuk róllok, hogy azok olly *régtöl* fogva *avultak el*, hogy már ma természetöket, értelmöket nem határozhatjuk meg. Az illyeneknek felélesztésében tehát nem lehet elég vigyazóknak lennünk; de ez minket nem akadályoztathat az *ollyanoknak* használásában mellyeknek *értelmét* és *természetét* a' *hihetös bizonyosságig* kitapogathatjuk p. o. *kör*, *kör-ös kör-ül*, *ker-it* (cir-

*) *Tiszta Magyarság* 35 l.

cumcingit) helyesebben *kör-it*-ből; *kegy*, *kegy-es*, és *kegy-esség*ből; *inger*, *inger-elből*, *gyom*, *gyomlálból*; *év*, *harmad éve*, *negyed-évéből*; *hon* vagy *honn*, *itt-hon*, *ott-hon*, vagy *itt-honn ott-honnból* 's a' t.

Az elavúlt szavak felélesztése közzé tartozik az is midőn valamelly szónak *régi*, vagy *eredeti értelmét* helyre állítjuk p. o. Ha ezen kifejezést, *Helység*, melly ma valamelly falut, várost, az az akár melly több *emberek által lakott helyet* teszen, valamelly közönségesebb *minden helyet* jelentő értelembe használjuk, mint *Szabó Dávid* él azzal *). Illyenek lehetnének továbbá *Jószág*, *Virtus* helyett, a' mint az *Pesti Gábornál* fordúl elő, és *tökelletlen* mint tökélletesnek ellenkezője, a' mit tulajdonkép jelent. Az illyeneket mindazáltal tsak igen ritka esetekben lehet megengedni, ez által a' nyelv *határozattsága* nagy tsonkúlást szenvedvén.

TIZEDIK SZAKASZ

A' vidéki szók közönségessé tételéről.

A' Férj és Feleség, a' Szülék és Gyermekek között lévő természetes szentkötelek hozták az embert társaságba. Az első társaságok háznépek voltak; így tehát az eggyes emberek ezen eggyes háznépekben lettek a' nyelvek feltalálói. **) Legrégibb halász, vadász és pásztor életök, ezen háznépeknek nem engedék meg a' több ivadékokon keresztül való

*) Az *elvesztett Paraditsom ötödik ének első vers.*

**) Már a' Sicíliai Diodoros (Biblioth. Hist. L. I. c. 8.) ebből akarja kifejteni a' nyelvek külömbözőségének eredetét.

együtt lakást, egy háznép több ágokra oszlott, ezek megint több ágazatokat alkottak; igy lettek egy háznépből több háznépek, mellyekből, a' miveltség előmenetele által az élelem keresés könyítetvén, idővel egész Nemzetségek váltak szaporodás, de föként egyesülés által. A' nyelveket, azok akár *egy* helyt akár *több* helyeken *egyszerre*, vagy *egymás után* találtattak legyen fel, és igy akár *egy* mindenekkel közös *anya nyelvet*, akár *többeket* vegyünk fel, minden háznép, minden nemzetség magával vitte, és sajátjának tekintvén, külömböző környülállások között, *külömbözőleg* bővítette, pallérozta, mivelte. Az illy *apró nemzetségek* között a' régibb időkben igen tsekély közösülés lévén, az eggymással szüntelen folytatott dühös háborúk pedig őket eggymástól még jobban elválasztván, az új nyelvbeli találmányok, nyelvbővítések nem terjedtek el, és minden nemzetség nyelvét lassan lassan mind jobban jobban *el kezdé változtatni*, tulajdon szükségei szerént. Minél hoszszasabban voltak, az illy Nemzetségek eggymástól elválasztva, annál nagyobb vólt nyelveik között a' külömbség. Igy támadtak a' külömböző *Beszéd-ejtések* és ezekből a' közelebb vagy távolabb *rokonságú* külömböző *nyelvek*. Ebből magyarázhatjuk meg hogy a' kimiveltetésnek első léptsőjén lévő nemzetségek között, a' nyelvek olly számos külömböző *ágazatokra* oszlanak el, a' mint erről Amerikának fel találásakori állapotja bizonyságot tehet, a' hol a' külömböző beszédejtések, és közelebb vagy távolabb rokonságú nyelvek száma *minden hitelt* felyülmúlt. Ezen nagy új világnak első feltalálóji, annak némelly vadabb részeiben olly nyelvekre is találtak, mellyeken tsak eggy kiss 100 sőt *még kevesebb fegyverogható személyekből* álló Nemzetske beszéllett *)

*) A' *Yaro*, *Bohane*, *Chana* Nemzetségek a' *Rio de Plata* keleti partjain és a' *Chumipy* Nemzet-

nem tsuda tehát hogy az ólta ezek közül sokan egészszen kivesztek.

A' valamivel *kevesebbé vad Nemzeteknél*, mellyek között vagyon valamelly akár mi tsekély közösülés, a' külömböző rokonos nyelvek származása nagyon nehezittetik, de annál nagyobb számmal találkoznak a' *külömböző Beszédejtések.* Ezt bizonyítják *Amerikának* valamivel *kevésbe vad Lakossai.* mint p. o. a' *Hurronoknak* kiterjedett Nemzetsége, melly eggy nyelvet beszél ugyan, de ez annyi Beszédejtésekre oszlik a' hány *helység* söt a' hány *háznép* találkozik közöttek. Ezt bizonyítja a' miénkkel rokonos *Lap* nyelvnek mostani állapotja, melly számtalan Dialektekre oszlik el; minden *Szenteggyháznak* különös *vallásbeli könyvei* vagynak és a' *Miatyánk huszféle*-képen is mondatik.

Mihelyest valamelly Nemzetnek nyelve *irásban foglaltatik*, és a' Nemzet maga kimiveltetésében előre lép, a' külömböző *Beszédejtésnek új származása is megszünik.* Az irás azon mód, melly a' Nemzetek legkülömbözöbb részeit nyelvökre nézve egygyezteti; ez és a' miveltebb országok lakossai között találkozó szüntelen *közösködés* hathatósan gátolják azt, hogy a' nyelv annak eggyik szegletében másként formáltassék ki, mint a' másikában. Nem történhetik a' nyelvben olly *tetemes* újitás, mellyet az *egész Nemzet*, vagy legalább annak *miveltebb* része mindjárt meg ne tudna, ezek közül a' *helyesek* azonnal elfogadtatnak, elterjednek; a' *helytelenek* pedig, vagy legalább azok, mellyeket a' Nemzet nagyobb része *helyteleneknek tart*, tsak kevés ideig tartott bizonytalan életek után megint *kivesz-*

ség *Paraguay* vizétől nem meszsze, alig állithatott 100 *Bajnokokat*, az *Aquitequedichaga*-k, hasonlóképpen a' *Pargnay* mellett, tsak 50-et a' *Lenguasok* pedig tsak 14-et.

nek. Nem lehet ugyan tagadni, hogy némelly egyes szóllások a' legmiveltebb Nemzeteknél is különös kedvességet nyerhetnek a' tartománynak *eggyik részében*, míg azok más részekbe majd soha sem használtatnak. A' minden napi tapasztalás bizonyítja: hogy nem csak *eggyes vidékeknek*, *helységeknek*, hanem *eggyes háznépeknek*, sőt *eggyes személyeknek* is vagynak különös *szóllásaik*, mellyek valamelly különös, az Ország több részeibe esméretlen *történeten* vagy *környülálláson* épülvén, csak igen ritkán lehetnek közönségesek. De valamint az illy eggyes szóllások a' nyelven változást nem tehetnek, úgy azoknál fogva különös *Beszédejtéseket* nem is állapíthatunk meg.

Az eddig mondottakat bebizonyítják a' mostani *nevezetesebb Europai nyelvek eggyszerü példái.* Minden valamennyire esméretes nyelvek Beszédejtéseinek eredete *olly messze felhat*, és a' nyelvek irásba foglalásokat olly annyira megelőzi, hogy annak nyomába akadni, még a' legszerentsésebb Nyelvvisgálók sem tudták. Mind az a' mit erről tudhatunk *puszta okoskodásokon* és némelly *közönséges principiumokon* épül. Ebből magyarázhatjuk meg azt, hogy a' *Magyar nyelvben* nintsenek eggymástól olly annyira *külömböző Beszédejtések*, mint a' *Német*, *Frantz* vagy *Olasz*-ban. — A' Magyarok csak a' 9-dik Században érvén mostani lakhelyökbe, mind addig a' számos *eggyütt viselt háborúk* által, az egész kis Nemzetetske olly szorosan összekaptsoltatott, hogy az egészszet, minteggy *nagy kiterjedett háznépet*, úgy lehete tekinteni. Ha voltak is első *ős lakhelyeikben* nyelvökben *különös Beszédejtések*, ezeknek az illy szoros közösködés által el kellett *tünniek*, azoknak minteggy összse kellett olvadniok. Mostani lakhelyökben megtelepedvén, előbbeni hadakozó életek módját még jó darab ideig folytatták;

a' külföldre időről időre tett *rabló kitsapásaik*, és az arra teendő *készületek* öket mindég eggyeztették. A' Beszédejtések kifejtődzésére, még a' *későbbi időkben* sem maradott elég idejök, *számos háborúzásaik*, időről időre tartott *nagyobb gyülekezeteik*, polgári alkotmányok, és az uralkodások *eggysége* a' Nemzetnek meszsze elterjesztett legkissebb részeit is *eggyeztetvén*, öszszekaptsolván. Ide járúl, hogy a' *keleti* lágyabb hangokkal büszkélkedő *nyelv* a' *nyugotti hangoktól* mindég nagyon *idegenkedett*, azokat tsak a' legnagyobb szükségben fogadta el, és igy *eredetiségétől* nem fosztathatott meg. Azon *idegen nemzetségek* nyelveinek, mellyekhez a' végre megtelepedett Magyarság eggyes tsoportyai *közel* laktak, és a' mellyekkel részszerént *öszsze is vegyültek*, nem lehete tehát olly nagy befolyása ezeknek nyelvére, hogy azt jobban elváltoztatta vólna, mint a' Nemzet *több részének* Beszédét. De ha mindjárt az Ország külömböző részeiben hangzó Magyar nyelv nem is *külömbözik* olly annyira eggymástól, hogy az *eggyik* vidék lakossa a' *másikból* valót, legalább közönségesen véve, meg ne érthetné, azért még is helytelen vólna azt mondani, hogy a' Magyar nyelvbe *épen nem találtatnának semmi külömböző Beszédejtések*, a' mint ezt eggy érdemes hazánkfia a' múlt Század vége felé állitotta.*) A' *Székelyek*, *Palótzok* a' *Bajnyaijak*'s a't. nem tsak eggyes szókban és szóllásokban külömböznek a' több Magyaroktól; ezeknek egész hangejtésök más, és azoknak szájokban, majd minden szavak valamennyire változva hangzanak. *Vagynak* tehát a' Magyar nyelvnek is különös *Beszédejtései*, tsak hogy ezeknek további kifejtését a' kör-

*) *Ráth Mátyás* n. *Schlözers Staats Anzeigen* 12. Dar. 355. l.

nyülállások nem engedték meg. Ezeken kivül pedig majd *minden vidéknek* vagynak *különös szavai* és *szóllásai*, mellyek ha mindjárt különös Beszédejtéseket nem is alkotnak, de még is az Ország több részeibe esmeretlenek. Ezt úgy gondolom senki is kétségbe nem fogja hozni, a' ki a' két hazának külömböző részeivel *akármelly kevéssé is esméretes.*

Minthogy tehát vagynak a' Magyar nyelvben *külömböző Beszédejtések* és azokban külömböző egyes szavak, minthogy továbbá még ezeken kivül találtatnak az Ország külömböző részeiben tulajdon *vidéki kifejezések*, méltán felvehetjük itten azon kérdést, hogy valyon és mennyire használhatjuk ezeket nyelvünk további kimiveltetése?

Az illyen vidéki szavaknak *eredetöket kétféleképpen* képzelhetjük. Azok vagy az *egész Nemzettel közösök vóltak*, és az Ország több részeibe tsak későbbre vesztek ki, vagy pedig *soha sem vóltak közönségesek*, és az Országnak tsak azon vidékébe *készültek*, mellyben még ma is találtatnak. Ha valaha *közönségesek* vóltak, akkor az elavultak közzé tartoznak, ezekről pedig az elöbbeni szakaszban láttuk, hogy mennyibe használtathatnak. De valyon *mellyek* tartoznak ide? Azok minden kétségen kivül ide számlálhatók, mellyeknek nyomait a' régi *irományokban* feltaláljuk, valamint azok is, mellyeknek *származékjaik* a' közönséges nyelvben mind e' mai napig fenn maradtak. Továbbá a' *hihetőségnek* minded *törvényei* szerént ide számlálhatjuk azokat is, mellyeknek *eredetét* az eddig elől adott módok szerént *meg nem fejthetjük* és igy vagy *eredeti gyökerek*, vagy pedig *eredeti gyökerekből származtak.* Mert a' mint felyebb megmutattuk, az *új gyökerek koholása* tsak a' *legrégibb* időket illette, és majd minden kifogás nélkül tsak *azokban* gyakoroltatott, a' Beszédejtések pedig közönségesen valami-

vel *később* eredetűek, és különösen a' Magyar nyelvben tsak a' *később időknek* szüleményei.

A' mennyibe az illy vidéki szók tsupán *azon környékben készültek vólna*, mellybe azok még ma is találtatnak, annyiba nagyobb szemességet kivánnak, de még is egészszen nem vetethetnek meg; mert valamint az *egész Nemzetnek* vagyon hatalma a' maga *nyelvét mivelni*, épen úgy vagyon minden *egyes vidéknek* is. Itten mindazáltal nagyon kell arra vigyázni, hogy valyon az illy szavak a' *nyelv törvényei* szerént vagynak é készülve, *helyesen használtatnak* é, vagy sem? A' *jól készültek*, *helyesen használtak* terjesztését senki sem tilalmazhatja; a' *helytelenül alkottak* és *roszszúl használtak* elfogadásával nyelvünk regulásságát, értelmeségét megrontani káros vólna; igy elfogadható a' *Balaton mellyéki hull-ám*, nem úgy a' *Székely pulya, gyermek* helyett. Azért az *idegen* nyelvekből *költsönözett* vidéki szózatokat tsak annyiba lehetne felvenni, a' mennyibe azokra kerülhetetlen szükségünk vólna. Az ollyanokat továbbá, mellyek a' nyelvünkbe elterjedett hasonló értelmű szavainktól - tsak némelly *eggyes betűk* vagy *hangok* elváltoztatásában külömböznek, tsak annyiba fogadhatjuk el a' mennyibe a' *törzsökök*, vagy a' *származtatásbeli ragasztékok* azokban jobban megmaradtak vólna. Igy nem javasolható az Ország több részeiben hangzó *vörös* a' helyesebb *veres* (az az *véres*) a' Debretzeni *bika*, *szip* 's a' t. a' *béka*, *szép* 's a' t. helyet; de elfogadható az *serte-es v. sertés*, *ügy-ekszik* az etymologyiával meg nem eggyező *sörtvély*, *igyekszik* helyett.

Ezen mód használásának a' Magyar nyelv már eddig is igen sok szép és szükséges szavait köszönheti: *Hölgy*, *Csermely*, *hullám*, *idomtalan*, *sillány* 's a' t. mind ide tartoznak; pedig mennyire lehetne még nyelvünket illyenek által gazdagítani, ha

az

az illy szavak az Országnak minden vidékeiben *szorgalmatosan* összeszedetnének; *kivált* nagy lehetne ebből a' nyereség a' különböző *mesterségekben* elő forduló *mester szavakra* és eggyébb kifejezésekre nézve. Igaz ugyan, hogy hazánkban a' *kézmivek* nagyobb részint *idegenek* által üzetnek, és azért az itt megkivántató kifejezésekre nézve nyelvünk közönségesen véve leg*szegényebb*; de még is találkoznak hazánk majd minden részeibe eggyes *Magyar mester emberek*, söt vagynak némelly Várossaink, mellyekben az illyen kézmivesek nagyobb számmal is laknak. Már pedig képzelni se lehet, hogy ezek a' kezeik között *forgó tárgyakat*, *ezsközöket* részszerént *eredeti*, reszszerént pedig *költsönözett*, de a' nyelv természete szerént elváltoztatott szavakkal kifejezni ne tudnák. Valóban meg érdemlenék ezek, hogy azon homályból, mellyben lappanganak, *kiragadtatnának* és közönségessé tétetnének! *) Ezen kézmivesek között, kik a' hazának különböző részeiben laknak, majd semmi közösülés sem lévén, nagyon gyaníthatni, hogy ugyan azon eggy képzetnek kijelentésére *több különböző kifejezéseket* is találhatnánk, mellyek közül nyelvünk nagy elömenetelére a' leg*jobbakat* és gyakran ollyanat választhatnánk, mellyeknek *szépségét*, *helyességét* eléggé bámulni nem tudnók. A' sokféle szörszálhasogató visgálódásokkal *meg nem romlott*, eredeti erövel felruházott, *eggyügyü emberi elme*, az új képzetek helyes kifejezéseinek eltalálásában gyakran *sokkal szerentsésebb*, mint a' *félénk nyelvtudós*, ki nyelvét megrontani minduntalan rettegvén, az erősebb, hathatósabb kifejezésekhez nyúlni nem mer.

*) Szinte hasonlót javasolt a' Német nyelvre nézve Leibnitz felyebb említett betses értekezésében. Annak munkái VI. Dar. 2. Rész. 21. l.

TIZENEGYEDIK SZAKASZ

Az új szóllásmódokról. A' nyelveket nem lehet minden tekintetbe a' józan okosság szabásai alá vonni.

Hogy szólni lehessen szükségesképen megkivántatik a' *szó*. De *eggy szónak* tsak igen ritkán van olly *meghatározott* értelme, hogy annak segítségével az elménkbe támadott képzetet tökélletesen kijelenthetnök: *a' gondolat* elöterjesztésére tehát *többnyire több szavak* kivántatnak; továbbá az eggyes szók *puszta összszetétele* még nem *szóllás*, hogy az lehessen szükségesképen meg kell határoznom, hogy eggyik *szó* mikép *hat a' másikra*, hogy az *eggyes képzetek*, mellyekkel gondolatomat ki akarom tenni, mitsoda *összeköttetésben vagynak eggymással* A' szóllásokban tehát két *fő tárgyat* kell meg külömböztetnünk, először az *eggyes szavakat* mellyekről eddig szóllottunk, és azoknak eggymásra hatásokat, eggymás után tételeket, vagy is a' *szóllás módokat*, mellyek által azok *életet* nyernek. *A' származtatott szavak*, mellyek nem eggy képzetnek a' másikhoz való *relatzióját*, hanem *külön képzeteket* jelentenek, nem tartoznak a' szóllásmódok közzé, az *összszetett szók* ellenben a' mennyibe azokba egész szóllásmódok lappanganak részről ezek közzé számíthathatnának, valamint az *eggyes szavak értelmének elváltoztatásai* is, a' mennyibe ez tsak némelly más szavakkal való összeköttetésben történhetik meg.

A' nyelv alkotásában az emberek többnyire némelly *közönséges*, a' *józanokosságból* vett *törvényeket* követtek, igy lett eggy *közönséges Grammatika*, melly majd minden nyelvekkel közös. Az illy közös törvények mindazáltal *minden eggyes esetekre* nem terjednek ki; azon kivül tudjuk, hogy a' Nyel-

vek belső alkotására igen sokszor a' *külső környülállásoknak* is nagy befolyások volt; az igy eredett törvények teszik minden nyelvnek *különös Grammatikáját*, melly néha a' közönségessel ellenkezik ugyan, de annak nagyobb részint tsak valamelly *módosítása*. A' mennyibe ez a' *közönségestől* nagyon *eltávozik*, és a' *több nyelvektől*, vagy azoknak nagyobb *számától* nagyon *elüt*, annyiba az azon épült szóllásmódokat *nyelvbeli sajátságoknak* és az eggyes nyelvek szerént, *Magyarosságoknak*, *Németességeknek*, *Tótosságoknak* 's a' t. nevezhetjük. Ezen *sajátságok* gyakran némelly eggyes *szavak*, néha *egész szóllások értelmének* némelly eggyes esetekben való *elváltozásokon* is épülhetnek, az utolsókból származnak a' *példa beszédek*. A' szóllásmódoknak ezen megkülömböztetése, mellyet az új szóllásmódokra nézve, mindég szemeink előtt kell tartanunk, eggy két példa által még jobban fel fog világosíttatni. Hogy a' *beszédnek* hajtogatható *részei*, midőn eggymással összszerakatnak, *számokra* nézve megeggyezzenek, a' *közönséges Grammatika* hozza magával, mint: „*ha a' testvérek jók, szeretik eggymást*. A' *Magyar nyelvnek különös Grammatikája* azt hozza magával, mindazáltal, hogy a' *mássalértő*, midőn a' magánértőjével egyenesen rakatik összse, változhatatlan maradjon; *az engedelmes gyermekek a' szerető atyáknak legnagyobb örömei*. A' Magyar nyelv *sajátságának* vagy *Magyarosságának* lehet nevezni azt, hogy két magánértőnek birtokos állapotban helyheztetésekor, nem *a' második*, hanem a' *harmadik ejtést* veszszük segítségül p. o. Magyar Országnak Nagyjai. Ezen Magyarosság a' nyelv törvényein épül, az illy szóllások ellenben: *Egeknek Ura*, *véres verítékével keresi kenyerét* 's a' t. az eggyes szavak értelmének elváltoztatásából erednek; *végin tsattan az ostor*,

hátra még a' fekete leves, a' *példa-Beszédek* közzé tartoznak.

A' szóllás módok közül azok, mellyek a' *nyelv Grammatikai alkotásán* épülnek nem tsak a' nyelvek eggyes alkotó részeit tzéllozzák, hanem annak egész *belső természetébe* elhatnak. Azért eggy hasonló helytelenül készült *új szóllásmód* a' nyelvet *jobban elundokítja*, annak *egész alkotását elronthatja*, mindég *idegenebben hangzik* és annak *terjesztése* nagyobb *akadályokat szenved*, de eggyszer a' nyelvbe elterjedvén, onnan tsak a' legnagyobb bajjal *irtathatik ki*. Ezen tekintetekből tehát a' nyelvnek illy *szóllásmódokkal* való mivelésében soha sem lehetünk *elég vigyázók*. Ha az eggyes szavak koholásában a' Tudósoknak valamivel nagyobb szabadságot is tulajdonithatunk; a' *szóllásmódokra*, kivált a' nyelvek *Grammatikáján épültekre* nézve, kénytelenek vagyunk azoknak *kezeket szorosabban megkötni*.

Új szóllásmódjainkat, mellyek által nyelvünket tökéletesíteni akarjuk, építhetjük a' *józan okosságon* és *más nyelvek példáján*, *eleinknek* vagy némelly *vidékeinknek szokásán*.

A' józanokosságnak ugyan minden tselekedeteinkben fő vezérünknek kellene lenni; de az *emberi Nem* gyarlóságai közzé tartozik, hogy attól igen gyakran el kell távoznia. Ezt különösen észrevehetjük a' *nyelvekben*, mellyekre a' *külső környülállásoknak* és gyakran a' *puszta történetnek* is igen nagy befolyása volt. Ezek által minden nyelvekben számos olly szóllásmódok támadtak, mellyekben *a' józan okosság törvényeit nem leljük fel*, sőt ollyanok is, mellyek *azzal ellenkeznek*. p. o. a' *lelketlen dolgoknak Nemmel* való felruházások; *) hogy az ajtó *(haec*

*) Ezt a' nyelvek szerfelett terheltetésének valja Jenisch is. Eml. munk. 555. l.

janua, *la porte*, *die Thür* 's a' t.) miért legyen inkább *aszszony*, mint *férifi nemü*, a' józan okosság megmondani nem tudja ; sőt azt sem látja által, hogy miért kelljen annak *valamelly nemünek* lenni. Az illy szóllásmódok a' nyelvekbe elterjedvén, alkotják föként azoknak *külömböző természetöket*, mellynek elrontása nélkül azokat nem lehet kiirtanunk. Ide járúl továbbá, hogy némelly esetekbe a' józan okosság törvényei nintsenek *nyilván* kijelentve p. o. hogy az *előljárók* a' fő képzet eleibe, vagy utánna tétessenek és igy *utóljárók* legyenek, mint a' Magyar nyelvben. Más hasonlóképen számos esetekben a' józanokosság közönségesebb törvényei az eggyes tárgyakra alkalmaztatván, *többféleképen magyaráztathatnak* és igy ugyan azon eggy dolog több óldalról tekintetvén, többképen is lehet a' józanokosság szerént. A' józanokosság tehát, mellyen épül a' *nyelvek közönséges Grammatikája* tsak akkor alkalmaztathatik az eggyes nyelvekre, mikor azoknak különös Grammatikája azt nem ellenzi, nem tilalmazza ; mert épen az a' különös grammatikai alkotás teszi a' nyelvek valóságos természetöket, mellyet e'kép megrontanánk ; a' nyelvmivelés pedig nem abban áll, hogy eggy *egészszen új*, ha mindjárt a' józanokossággal jobban megeggyező *nyelvet* alkossunk, hanem abban, hogy azt annak már *jelenlévő természete szerént tökélletesítsük*.

Revai, nyelvünknek ez a' nagy búvárja és természeti tulajdonságainak ez a' *nagy tisztelője*, józanokosságától elragadtatván, nyelvünk belső természetét nem visgálta eléggé meg, midőn eggy ataljába kárhoztatta azon szóllásokat, mellyekben a' *birott magánértő* a' *bíróval számára* nézve nem eggyez meg p. o. *Magyarok Királynéja*, a' *Szegények insége*. Az illyenek, úgy mond ő, a' legnagyobb képtelenségek és azok tsonka értelmüek, mert azokat

szóról szóra Deákra fordítván e'kép hangoznának: *hungarorum regina ejus, pauperum aerumna ejus.* *) Ezen tekintetből tehát megkívánja ő, hogy az illy esetekben a' birtt magánértőhöz ragasztatni szokott *birtokos névmás* is a' többes számban legyen, valamint a' bíró magánértő p. o. a' *Magyarok Királynéjok*, a' *Szegények inségek*, vagy *inségök*. Revainak ezen okoskodása ellen az ellenkező vélekedésen lévő Nyelvtudósok, a' *közönséges nyelvszokást*, és azt szokták felhozni: hogy az általa helyesebbnek állított szóllások *kétes értelmüek* is lehetnek p. o. a' *Magyarok' Királyok* tsak a' hangzást vévén fel azt is jelentheti, hogy *a' Magyarok mind Királyok.* Ezen ellenvetések ugyan nem fundamentom nélkül valók, de még sem vólnának arra elégségesek, hogy azoknál fogva a' józanokosság javalatát *megvessük*, ha a' Revai által kárhoztatott szóllásoknak helyességét nyelvünknek *egész alkotásában elterjedett természetéből* ki nem fejthetnök. A' Magyar nyelvben majd minden többes szám a' *k* betü által alkottatik, mellynek kedvetlen többszöri hangzását kivántak, a' *szép hangzást* olly nagyon kedvellő *Eleink* elkerülni, midőn a' *Magyarok királynéjok*, a' *szegények inségök* helyet a' *Magyarok királynéja*, *a' szegények insége* kifejezésekkel éltek. Ha tehát az illy szóllásokat ezen tekintetből nézzük, azok jobban megeggyeznek a' *szép hangzású Magyar nyelv természetivel*, mint amazok. De eggyébbaránt is itt tsak eggy *kitsiny* kihagyás történik meg, tsupán a' *többes szám* jele marad el, **)

*) Revai Antiqu. litt. Hung. §. 178.

**) Eggy újabb Nyelvtudósunk a' dolgot megakarván fejteni azt állította, hogy az illy szóllásokba mindég eggy *egész magánértő* marad el, p. o. a' *Magyarok királyja* között kihagyatik a' *Nemzetének*, *Verseghi Tiszta Magyarsága* 114. l.

még pedig azért, mivel az már *az elsőben* ki lévén téve, a' *másodikban újra kijelenteni* nem szükség és az elsőről is oda által szolgál. Hogy ez valósággal így vagyon, bizonyítják azon hasonló szóllások, mellyekben a' *többes szám* az első szóban ki nem tétetvén, kénytelenek vagyunk azt a' második által kifejezni p. o. *az ő szeretetök.* A' *hajlitásbeli végzeteknek* némelly esetekben való *elhagyása*, és egygyik szóról a' másikra való általhatása úgy látszik méjjen és kiirthatatlanúl el vagyon terjedve nyelvünk természetében, azért igen számos esetekben fordúl elő. A' *mássalértők* nállunk olly kevésse *hajlíthatatlanok*, mint akármelly más Nemzetnél, és azért őket több esetekben hajlítjuk is p, o. A' *Cajus gyermekei roszszak, engedetlenek, a' tiéid ellemben jók engedelmesek; a' hazafiak közzűl az érdemesebbeket és szorgalmatosabbakat a' fejedelem megjutalmazni köteles.* És mind e' mellett is a' mássalértők *közvetetlen* a' magánértők eleibe tétetvén a' *hajlitásbéli végzeteket* nem veszik fel, a' mássalértőjéiben részesülnek p. o. *büszke emberek*, nem azt jelenti hogy tsak *eggy ember büszke*, hanem mind azon embereket a' kik *büszkék* a' magánértő többes számja által hat a' mássalértőre is. Hasonlót veszünk észre a' *számokra* nézve is; ezekbe magokba a' *többség eléggé* ki lévén jelentve, nem szükség nyelvünk különös természete szerént, hogy a' reájok következő *magánértő is a' többes számba* legyen p. o. *száz ember, ezer forint, tizezer garas* 's a' t. Ha tehát Revainak okoskodása megálhatna a' birtokos állapotban lévő magánértők-

De hogy a' kihagyott magánértőt a' bíró tárggyal p. o. a' *Nemzetet* a' *Magyarokkal* összve tehessem megént új kihagyott magánértőt kellene felvenni, és így az elharapásokból soha sem jönnék ki.

re nézve, valóban azt a' most említett példákra is ki kellene terjesztenünk a' józanokosság szabásai szerént; e'kép pedig nyelvünk egész természete megváltoztatnék.

A' mennyibe *Révai* állítását e' részben *eleink példája* által kivánja megmutatni, annyiba nem ide, hanem a' *régi szóllások felélesztése* közzé tartozik, és valamivel nagyobb erőt nyer. Mellyhez járúlván még hogy ezen szóllások még ma is *számos hazánkfiai'ól* használtatnak, — azokat eggy átaljában *roszszaknak*, nyelvünk *természetét* egyenesen *sértőknek* nem mondhatjuk, és azokkal élhetünk, de az *ellenkezőt sem kárhoztathatjuk.**)

Ha mindjárt a' józanokosságot nyelvünkre nézve ott hol a' nyelvtermészete *ellenkezőt* javasol, vagy az *ellenkezőt* is *megengedi* kirekesztő vezérünkül nem fogadhatjuk el; annak parantsolatjait még is minden vonakodás nélkül követhetjük ott, hol a' *nyelv természete ellent nem mond*, vagy talám *épen segítségül jön*: Igy p. o. a' józanokosság utmutatásánál fogva, nyelvünk eggyik hianoságát abban is találjuk, hogy a' *birtokos név más harmadik személye többes számjának első ejtése* midőn a' *magán értőkhöz* ragasztatik, mint: *a' Szegények' inség e k* egészszen megeggyez a' *puszta magánértők többes számjának első ejtésével:* mint azon *számtalan inség e k mellyeknek* 's a' t.; már pedig nyelvünk belső történeteiből tudjuk hogy az illy ragasztékos név

*) Eggy legújabb *Nyelvtudósunk* ezen kérdést az által kivánta eldönteni, hogy a' birt magánértőt a' bíróval akkor parantsolja számiára nézve megeggyeztetni, midőn az elsőben a' *harmadik ejtés* nyilván kitétetik p. o a' *Magyaroknak Királyok*; az ellenkező esetben azt *hibásnak* mondván, és az eggyes számat helyesebbnek tartván. *Kassay József Magyar Nyelvtanító könyv. Sáros Patak* 1817. 500 l.

másoknak eredeti formájok *ők*, miért ne használhatnók tehát ezt a' *kétes* értelemnek elkerülésére, és miért ne mondhatnók *a' szegényeknek insegök* 's a' t? De nyelvünk természete ezt, tsak a' *vékony hangu szavakra* nézve engedi meg, a' vastagokra nézve nagyobb *önkényel* kell bánnunk, vagy *Kassay* szerént, a' többes számot *ok*kal a' ragasztékos név más pedig *ak*kal alkotván *) vagy pedig *Georch Ilyés* javallata szerént, a' dolgot megfordítván**). Itt mindazáltal akár melly törvény is semmi bizonyos állapokon nem épülvén, egyenesen a' Hazától függ az eggyikének, vagy masikának elfogadása; a' nyelv természete legalább eggyiket sem tilalmazza.

Nagyobb befolyást engedhetünk a' *Jozanokosságnak* az olly szóllásokra, mellyek nem a' nyelv törvényein, hanem a' *szók értelmének elváltoztatásán* épülnek. Ezeknek helyes vagy helytelen vóltok, egyenesen a' gondolat helyességétől függvén; itten józanokosságunk lehet *eggyetlen eggy* bizonyos vezérünk, az *analogyiától* valamennyire segittetvén. Ez mindazáltal tsak a' *felveendő* illyetén szóllásokról értethetik, mert a' régieket, ha mindjárt a' józanokossággal egyenesen meg nem eggyeznének is, kiírtani *kár vólna;* azok többnyire nemzetünk kharakterére, régi szokásaira emlékeztetvén p. o. az *Édesanya*, mint a' *mostohának* ellenkezője, tulajdonképen helytelen szóllás, de szépen vissza int eleink *keleti gondolkozása* módjára. A' *példabeszédek tsak* a' hoszszas szokás által származnak, azért ezek minden nyelvekben igen régi eredetüek; némelly eleven eszü emberek elmés mondásai mindazáltal az újabb időkben is példabeszédekké váltak; de ezekre nézve az irónak semmi befolyása nintsen; itt egyedül a nyelvszokás uralkodik. —

*) *Eml. hely.* 111 l.
**) *Georch Ilyés Honni törvénye. Bevezetés* XXV. l.

TIZENKETTÖDIK SZAKASZ.

A' más nyelvek példdia szerént alkotott szóllásokról.

A' mint többször említettük, de eleget soha sem említhetjük, a' nyelvek *különös Grammatikája* teszi azoknak *valóságos természetöket*. Minél rokonosabbak eggymással a' külömböző nyelvek, közönségesen annál jobban hasonlit ezen *különös Grammatikájok*-is, és azért ezek eggymás összeszerkeztetéseinek követésére-is annál alkalmatosabbak. A' *Nyugotti nyelvek* között, ide értvén a' *Deákot* és a' *Görögöt*-is, találkozik valamelly távolról való rokonság, a' mint azt felyebb, legalább naggyából, kifejtegetni ügyekeztük; ezek tehát igen számos esetekben nagy könnyüséggel használhatják *eggymást* új szóllásokkal való gazdagitásokra. *Wieland* hány *Frantzia* szóllásokat, összeszerkeztetéseket követett nagy szerentsével számos munkáiban? *Schiller* és *Schlegel* a' *Shakespear* természeti erővel tellyes előadásának követésében, hány *Anglus fordúlásokat* ültettek által a' Német nyelv termékeny földjében, mellyek itt erős gyökereket vertek? Az *Ósz Homeros*nak szerentsés *Német fordítója* szépen megmutatta, hogy a' *Germannoknak* erővel tellyes nyelve, a' *Heilászi* összeszerkeztetések követésére is alkalmatos. Valyon ezen *szép példák* nem buzdíthatnak e' minket is azoknak követésére? *) Valóban buzdíthatnának, ha itt nyelvünk belső természete nem parantsolna ellenkezőt.

*) Számos illy Frantziából, *Anglus*ból, *Görög*ből, nem külömben a' *Deák*ból, és *Olasz*ból jött *Német szóllásokat* megrostált *Campe über die Rein. und Bereich. der deutschen Sprache. Braunschweig* 1794. 231 's köv. l.

A' *Magyar nyelv*, mint *keleti* egész alkotására és minden tulajdonságaira nézve vóltaképen külömbözik azon *nyugotti nyelvek*től, mellyeket beszélnek a' körületünk lakozó Nemzetek. Innen vagyon, hogy abban majd minden más nyelvekből szóról szóra tett újabb fordítások, olly nagyon vissza tetszenek, a' kényesebb Magyar fület olly nagyon *sértik*. Országunknak *fekvése*, nemzetünknek *mostani állapotja* és egész polgari létünk azt hozzák ugyan magokkal, hogy *minden hazafi*, ki honjának használni, magának pedig eggy *kellemetesebb* lételt szerezni kiván, és a' *bárdolatlanobbak* sorába számláltatni nem akar, gyermekségétől fogva *sok idegen nyelvek* megtanúlására fordítsa szép idejét és egész ügyekezetét. A' ki e' mellett olly szerentsés is, hogy kedves *anya nyelvét nem mellőzi el*, az idegen kifejezésekhez, fordúlásokhoz már szinte tsetsemő korától fogva úgy hozzá szokik, és gondolatjait az idegen nyelvekhez alkalmaztatni olly annyira megtanúlja, hogy alig veszi észre, midőn *Magyar szavakkal Németül és Deákúl beszéll*. Az illy hazafiak száma, olly nagy lévén és ezek *kimiveltségökre* nézve, az *idegen nyelvekkel esmeretlen Magyarokat* felyül múlván, már ma az idegen szóllás formák közül többek olly nagyon elterjedtek, hogy még a' leg *ször-szál-hasogatóbb Nyelv tudós-is* alig esmér reájok, és a' más nyelvekben járatlan hazánkfiai is élnek azokkal. Mellyik Magyar nem mondja el minden vonakodás nélkül, *Uram Bátyám, Uram Atyám*'s a' t? pedig ezek valóságosan *idegen* nyelvek után alkotatt *szóllások*; a' Magyar nyelv különös természete ugyan is megkivánja hogy az *Uram*, *Asszonyom* és minden *tisztességet* jelentő szók hátúl áljanak, és azon névtől, mellyre vitetnek, megelőztessenek. A' *fog*, segéd-igével, készült *jövendő idők*, hasonlókép' *a' napnyugotti nyelvekből* látszanak eredetöket venni, azért azokat

a' köznép szájából ritkán haljuk, és ez inkább a' *jelenvaló idővel* él helyettök. Ide tartoznak talám a' több *segéd igékkel* készült idejink is. Ezek ugyan már a' *legrégiebb* irásbéli maradványainkba is előfordulnak; de nagyon lehet gyanitani, hogy azokat eleink épen úgy hajtogatták, mint a' *tör'sök igét*, valamint azt több más keleti nyelvekbe is veszszük észre; a' *légyen segéd* igére nézve legalább több régi iróinkból vett példákkal lehet azt megmutatni *). Az illyen és több hasonló *idegen szóllásokat* mindazáltal nyelvünkből *kiirtani* már ma nem lehet, és azon munkálkodni kár is volna, mivel már részszerént nyelvünk *természetével szorosan eggyesültek*, részszerént pedig nyelvünk *belső alkotásában nem hatnak belé* és annak természetét nem rontják meg.

Ezek szerént nyelvünk, az Egészszet véve *keleti Kharakterét* megtartotta ugyan; de némelly tekintetbe a' *nyugotti nyelvekhez* valami keveset kezdet közelíteni, és igy a' szóllásoknak azokból való költsönözésöktől olly annyira nem idegenkedik, mint azt, *eredetéből* ítélvén, lehetne gondolni; jóllehet nyelvünket ezek által *olly könnyűséggel* gazdagitani nem lehet, mint a' több eggymással atyafias nyugotti nyelveket, és itt elég szemesek nem lehetünk.

Nyelvünk mostani állapotját és valamennyire elváltozott természetét ezen szempontból nézve, közönséges törvényül megállapithatjuk: *hogy az olyan szóllásokban, mellyek a' nyelv egész belső alkotásában elterjednek, és igy annak egész mostani állapotját megváltoztotnák, azt keleti Kharakterétől, megfoszthatnák a' nyugotti nyelveket követő például nem fogadhatjuk; — az olly eggyes esetekben mindazáltal, mellyek csak imitt amott fordúlnak elő, a' nyelv belső szerkeztetésére befolyások nintsen, és csak eggy vagy*

*) *Magyar Minerva.* 4. Dar. 205. l.

más tekíntetbe látszanak nyelvünkkel valamennyire ellenkezni, kár vólna nyelvünknek a' nyugottiak által való további kimiveltetését, igen nagy félénkségünk által gátolni. Eggy két példa állításunkat jobban felfogja világosítani.

Nyelvünkben, valamint igen számos más nyelvekben, valóságos *Nem* nintsen, a' szavak tulajdonképen mind eggy nemüek, vagy is inkább *Nem* nélkül valók. A' Magyar tsak az állatokat tudja *Nemök* szerént megkülömböztetni, de ezeket is külön szavakkal és nem eggyes ragasztékokkal. A' *nyugotti Nemzetek* ellemben, az *Anglust* kivévén, minden élet nélkül való tárgyaknak, nagyobb részint tsak *önkények* szerént, különös Nemet adtak és a' dolog könnyebbítésére eggy *harmadik* a' természetben nem találkozó *Nemet* alkottak, mellyet a' Deákok *Neutrumnak*, a' Németek pedig a' *dolog Neménck* (Sachgeſchlecht) neveznek. Minden *mássalértők*nek, azok akár mífélék legyenek, és majd minden *névmásoknak* a' magok *magánértőjök* Neméhez kell alkalmaztatniok. Hogy ez által kivált midőn az említett Beszédrészek magánértőjöktől *meszsze* elválasztatnak, a' nyelvek *határozottsága* sokat nyer, úgy gondolom senki kétségbe hozni nem fogja meggondolván, hogy ez által mindjárt észre veszszük, hogy az e'kép elválasztott *szók* mellyik *magánértőre* vitetnek; továbba ez által a' nyelvek *szép hangzása* is sokat nyer a' természetök szerént gyakrabban elő fordúló *részetskék* u. m. az *Artikulus*, a' *külömböző névmások* külömböző Nemök szerént hangjokra nézve is valamennyire *elváltoztatván*. Ezt Nyelvtudóssaink közzül sokan érezték, de eggyszer'smind azt is jól látták, hogy ez a' határozottság, ezen szép hangzás a' *nyelv egész természetének összze zavarásával* és ebbeli filozofiai törvényességének elvesztésével igen drágán vásároltatnék; és az-

ért a' *Nemnek* nyelvünkbe való hozását még távolról is javasolni nem merték; míg az újabb időkben eggy *merész hazafi* a' nyelv ősi alkotásának törvényeivel nem gondolván, nyelvünket felhányni és annak természetes alkotását zürzavarba hozni *nem átallotta.* Találkozik ugyan is nyelvünkbe eggy kis szótska *nő*, melly eredeti formájába nyelvünkből rég kiveszett és tsak származékaiba maradott meg *nő-s*, *nő-telen* 's a' t. ezzel valamennyire a' szokás által elváltoztatva, de valóságos ősi jelentésének megtartásával szoktuk kifejezni valakinek *feleségét*, azt ennek tulajdon, vagy tisztbéli nevéhez függesztvén p. o. *Király-né*, *Kováts Pálné*, az az *Király-nője*, *Kováts Pál-nője* vagy *felesége*; némelly eggyes esetekben, de valóban hibássan, ugyan ezen végzet vagy is szótska használtatik valamennyire a' *Nemnek* kifejezésére is p. o. *Barátné*, *Mosóné*, *Szakátsné*, ezek helyet, *Barát*, *mosó*, *Szakáts asszony*. Valamint ezen *helytelen* szokást helybe nem lehet hagyni, éppen úgy annak követése valóban nem javasoltatik. Ezen végzetet kapta fel az említett Tudós, a' *Nemnek* nyelvünk természete ellen való behozását erőltetvén, így támadtak az illyen akár a' dolgot magát, akár az etymologyiát, vagy a' szép hangzást vegyük *undok* szóllások: *ő-né*, *elpirosodottné* 's a' t.

Nem lehet más felől tagadni hogy a' Deákoknak a' *határozatlan móddal való összeszerkeztetésök*, melly töllök által ment a' Németekhez nyelvünkben *eredetiképpen* tsak *ritkán* találtatik; de épen olly bizonyos, hogy maga a' *határozatlan mód* nyelvünkben meg vagyon, néha *élünk* és *igen szépen élhetünk vele*, az említett nyelvek példája szerént, a' nyelvünkben azon kívül is gyakran előforduló *hogy*-nak elmellőzésére. De itt mindazáltal nagyon kell vigyáznunk arra, hogy a' *kétes értelmet* elkerüljük, melly tekintetből rosz

akarom Istvánt szántani; *) és az összeszerkeztetést egészszen el ne rontsuk p. o. „Az erejedzésnek eggy bizonyos mérték foga elmúlhatatlanúl szükséges, a' lent és kendert illendő állapotba *tartani*. **) Az illyeneket, ha más nyelvekbe találtatnának is, követnünk *vétek* volna, de azért még is kár lenne nyelvünket e' részben úgy meg kötni mint a' *Debretzeni nagy Grammatika* ***) és kivált az *Ó és új Magyar Szerzője* ****) akarja. Még ennél is nagyobb szabadságot adhatunk a' *szenvedő formával* való élésbe. Ezzel igen gyakran és a' legnagyobb ékességgel élnek minden *nyugotti Nemzetek*; eleink ugyan azt a' hol lehetett elmellőzték, de nyelvünkbe még is valamennyire fentartották; miért ne használhatnók mi tehát azt az előttünk való példák szerént, az összeszerkeztetés *eggyformaságának* elkerülésére, és így nyelvünk ékességének kétségbe nem hozható előmozdítására?

Eddig az olly szóllásokról szóllottunk, mellyek a' *nyelv grammatikai alkotásából* folynak; szükséges már az ollyakról is röviden elmélkednünk, mellyek némelly *eggyes szók* vagy *egész szóllások értelmének elváltoztatásokban* gyökereztetnek; a' hová tartoznak az úgy nevezett *példa-Beszédek* is. Nem lehet tagadni hogy ezek nem annyiba a' nyelvek belső természetéből, mint a' *Nemzetek Kharakteréből*, különös *szokásaikból*, *életek* és *gondolkozások módjából* veszik eredetöket. Az illyeneknek ezen tekintetből való kikeresésök és összehasonlitások, nagyon *nevezetes* és *szép* következésekre szolgáltathatna alkalmatosságot, jelen-

*) *Debretzeni Grammatika* 204. l.
**) *Földmivelési Khimia* 256.
***) *Debretzeni Grammatika* eml. hely.
****) *Ó és Új Magyar* 29. és köv. l.

való tárgyunkhoz mindazáltal nem tartozik. Itten légyen elég ezt tsak annak általtására említeni, hogy az illy szóllásokban más Nemzeteket minden kifogás nélkül nem követhetünk. Melly kedvetlenül hangzanának Német nyelven ezen belső erővel telyes szép szóllásaink: *mennyeknek ura* — mellyet nemzetünk *kelleti gondolkozása módjából*, — *megtanútlak az ebek harmintzadjára*, — mellyet talám a' *szabad* Magyaroknak a' *harmintzadtól való irtózásából*, — *végin tsattan az ostor*, — mellyet eleinknek, és még mostani hazánkfiainak is a' *marha tartásban* való *gyönyörködéséből* magyarázhatunk ki. Tsak az olly efféle szóllásokba szolgálhat az eggyik nemzet a' másiknak *követő példájául*, mellyek nem a' felyebb elő számlált környülállásokon, hanem a' *józan okosság* szabásain, vagy a' képzelödés nyüget nem szenvedő munkásságán épülnek p. o. *lassan sies*, a' deák *festina lente*, *Kenyeret* az az *élelmet* keresni, melly majd minden nyelvekben találkozik, 's a' t. Az illyenekben az irókat akár mi tekintetből is szorosan megkötni valóban megengedhetetlen *gántsoskodás* vólna. Ezeknek helyes gondolkozások módjától és jó izlésektől kell és lehet ohajtanunk, hogy azokkal nyelvünk kényes természete, tárgyok és előadások mivoltához képest éljenek; gondolatai és képzelödések szabad reptét a' grammatika hidegszabásai alá venni veszedelmes volna. *Nyelvünk kényes természetéhez, tárgyok és előadások mivoltához képest* mondom, mert vagynak olly nyelvek, mellyek e' részben több szabadságot engednek, mint mások; a' *költő* képeibe merészebb lehet mint az *ékes beszéllő*, ez nagyobb szabadságot vehet mint a' *történet iró*, ez megint kötetlenebb mint az *oktató*. — Igy a' Frantzia nyelv, melly olly régtől fogva miveltetik, és a' mellyben a' miveltetésnek köre még is olly szoros korlátok közzé vonattatott, az illy *Metaphorakban* Iróit

nem

nem zaholázhatta; ide forditották tehát azok minden tehetségeket. Azért olvasunk a' legközönségesebb Frantzia *prósa Iróknál* olly merész képeket, mellyeket örömest tsak költőknél találnánk p. o. *devoré de chagrin*; *flammes de l' amour*; *beau, comme le jour*; *Volcanyser la Nation*; *Paralyser les forces d' une Armee* 's a't. Németül, Angolyúl tsak a' költő szólhat igy,*) sőt még a' Magyar nyelv is melly keleti természetére nézve a' merész hasonlatosságokat a' minden napi beszédben is kedvelli, az illyeket igen tsak költeményeiben szenvedné meg. Egyébaránt az illy *Metaphorákban* valamint minden idegen fordúlások, szerkeztetések elfogadásában tsak azon tekintetből is nagyon szemeseknek kell lennünk, nehogy általok nyelvünknek valamelly szép sajátságai kiirtassanak; mert ugyan is eggy nemzetnek semmire sem kell féltöbben vigyázni, mint Idiotismussainak fenn tartására, a' minthogy a' közönséges tapasztalás bizonyítja hogy minden Nemzetnél azok az Irók legkedvesebbek, a kik legtöbb illyekkel élnek **).

E'kép a' nyugotti, a' Magyartól voltokképen külömböző nyelvek követése a' Magyarra nézve olly *ritka esetekben* engedtethetvén meg, valyon nem folyamodhatunk é e' részben nagyobb szabadsággal a' *rokonosabb keleti nyelvekhez?* Valóban nem, részről azért mivel ezek a' miénknél *bárdolatlanobbak* lévén, inkább *ők* folyamodhatnának *hozzánk*, részszerént pedig, mivel mi azokat tsak kevésse esmérvén; azoknak nyelvünkkel jobban megeggyező szóllásaik is *szokatlanságok* miatt elménket jobban sértenék, Nemzetünk ugyan is a' *hoszszas* nyugotti Nemzetek között való *lakás* által *gondolkozása mód-*

*) Jenisch eml. munk. 500. l.
**) Gedike über Purismus und Sprachbereicherung. Deutsch. Mus. 1779. Nov. 404. l.

ját, sőt még nyelvét is azokéhoz sok részben *alkalmaztatván*; — szokásaira, elméjének munkálkodására nézve szinte egészszen *nyugotti* és nyelvével is *eltávozik valamennyire a' keleti és több rokonos Nemzetektől.*

TIZENHARMADIK SZAKASZ

A' vidéki szóllások terjesztéséről.

Látjuk *Homerosnak* lelkes munkáiból, melly nagy, melly betsülhetetlen böséget, kellemetességet, könnyüséget költsönöz ő a' *külömböző Dialektéknek* bájos összevegyitéséből. Tudjuk hogy a' *Német irás nyelv*, a' külömböző Dialektekből ered; „ez „az *alsó Németnek lágy tsúszámló* és *rövid* be„szédejtéséből", úgy mond Német Országnak legnagyobb Nyelvtudóssa, „tsak éppen annyit vett fel „a' mennyi a' *durva* és *dagályos felső Német* enyhítésére szükséges volt. *) Hasonlót mondhatunk a' több nyelvekről is. Bizonyos tehát és semmi kétséget sem szenvedhet: hogy a' *külömböző Beszédejtéseket*, igen *nagy haszonnal* lehet és kell is a' Nyelvek tökélletesítésére használni. Ez a' Magyar nyelvre nézve pedig még annál könnyebben eshetik meg, mivel annak törvényei még *egészszen* elhatározva nintsenek; még számos szóllásokról *bizonytalan*, hogy mellyik vidék ejti azokat jobban, helyesebben; itten tehát az irás nyelv minden tartózkodás nélkül folyamodhatik, minden vidéki Beszédejtésekhez, és a' helyest a' rosztól a' tsinost a' darabostól, szorgosan megkülömböztetvén, az Ország

*) *Adelung Sprachlehre für Schulen. Béts* 1813, 11. lap.

minden részeiben tett nyelvbéli fáradozásokat szé pen használhatja a' maga tulajdon tökélletesítésére. —

Ezen dolognak a' mostani környülállásaink között való *nevezetességét* által látván, a' *Martzibányi Familiának* tudományos dolgokra rendelt hagyományára ügyelő Küldöttség, annak bővebb kifejtésére eggy különös *Jutalom kérdést* tett fel, és igy minket feloldozott azon kötelesség alól; hogy annak minden tekintetekből való kifejtésében belé ereszkedjünk. De ha mindjárt e'kép ezen tárgy elhatározását örömest azokra bizzuk, kik azt *különös tzélúl* felvévén, arról állaposabban értekezhetnek, azért még sem kerülhettük el *munkánk egészszének* megtsonkitása nélkül, hogy arról említést ne tegyünk, és némelly közönségesebb principiumokat meg ne állapitsunk.

A' *Dialektek*, nem tsak a' más idegen nyelvekkel való összecegyelítés által származtak, hanem azokra, valamint a' külömböző nyelvek eredetére, több mindenféle *külső környülállások* között nagy befolyása volt föként az *Éghajlatnak*. Igy azt tapasztaljuk: hogy a' *hegyek* között *lakozó emberek* sokkal hajlandóbbak a' *nehezebb kimondású szavak* elfogadására, föként szeretik a' *kettős magánhangzókat* és az *eggyeseknek meghúzását*. Ezt bizonyitja a' mostani miveltebb *Frantzia nyelvnek* a' *déli Frantzia* Országban uralkodó *Beszédejtéshez* képest való *keményebb* hangzása, ezt bizonyitják a' *Schweitzi* és *felső Német Országi Dialektek*; ezt bizonyitják továbba nállunk a' *Palótzok* és *Székelyek*. A' *vidéki Beszédejtésekre* az éghajlaton kivül nagy befolyások vagyon az emberek *élete módjának*, a' *kimiveltetések külömböző állapotjának* 's több más kissebb majd kifejthetetlen környülállásoknak. Ezekből tehát általláthatni, melly nagyon hibáznak azok,

17 *

kik eggyik vagy másik *Beszédejtésnek* több vagy kevesebb *idegenségekkel* való megfertéztetéséből, vagy máskép történt megromlásából, annak minden tekintetü *helytelenségét* következtetik. Nints hazánkban eggy olly *megromlott Dialekt* is, melly nyelvünket némelly részben a' maga *eredeti valóságában* meg nem tartotta, vagy azt természete szerént *ne tökélletesítette* vólna, valamint más felöl eggy sints olly *tiszta*, hogy abban eggy vagy más környülállások által némelly *helytelenségek* ne tsúsztak vólna; minden nyelv a' *vigyázatlan köznép szájában* jobban vagy kevésbe megromolván. Eggy vagy más szóllásformának elfogadására vagy megvetésére tehát nagyon helytelen azon okoskodás, hogy azt a' *tisztábban beszéllő* és más *Nemzetektől távolabb* lakozó hazánkfiai úgy mondják, vagy avval tsak a' *megromlott* nyelvü Magyarok élnek. Az illyenek megítélésében mélyebben kell a' dolog természetében ereszkednünk.

Hogy az ollyan szóllások, mellyek a' hellyes *Etymologyiával*, vagy a' nyelvnek külömben kijelentett *természetével* ellenkeznek, semmiképen el nem fogadhatók, úgy gondolom senki kétségbe hozni nem fogja, sőt az illyeneket még a' leghoszszasabb, kiterjedettebb szokás sem erösítheti meg, ha mindjárt szinte közönséges-is lett vólna. Igy p. o. *tól*, *ról*, *ból*; *től*, *ről*, *ből*, utóljáróink helyett, Hazánknak több részeiben *túl*, *rúl*, *búl*, *tűl* 's a' t. mondatik; sok érdemes Hazánkfiai és nyelvvi'sgálóink élnek ezekkel, föként azon épitvén állatásokat, hogy a' hazának nagyobb része úgy él velek.*) Jóllehet könnyü vólna talám azt is megmutatni hogy az emlitett esetekben az *o* és *ö*-vel való élés vagyon

*) *Pápay Sámuelnek Magyar Litteraturája* 78 és 94. lap.

olly *közönséges*, ha nem *közönségesebb* mint a' másik; tegyük fel még is hogy a' kedvetlenebb *u* és *ü* járma alá vetette az egész Magyar Országot, valyon a' helyes *etymologyia* nem késztetne e' bennünket a' megvetett *o* és *ö*-nek elfogadására? Valyon mondhatjuk e' *rúla*, *tűle* 's a' t. A' *túl* nem teszen e' egészszen mást mint a' *tól? a' Dunántúl négy mértföldre a' Dunától.* A' *tól* mindég más szavakkal tétetik összve, a' *túl* magára is megálhat p. o, *túl raita* 's a' t.*) Továbbá jóllehet a' *Palótzok* az illy szóllásokkal *kalányvel*, *késvel* 's a' t. széltibe élnek jóllehet az illy szóllásokat még az etymologyia is helybehagyja, söt *pártfogása alá* is veszi, azért még is hibáznánk, ha az illyeneket az irás nyelvünkbe fel akarnók venni, mert a' nyelvünk természéte az eggy másra keményebben folyó *mássalhangzókat* eggyeztetni parantsolja, és a' *külömböző hangú magánhangzókat*, ugyan azon eggy szóba nem szenvedi meg. Ezek, és főként az útolsó, olly közönséges törvények, hogy azok előtt minden más szabásoknak el kell tünniek.

Az olly esetekbe mindazáltal, hol a' nyelvnek természete semmi törvénye által nem *ellenzi* az illy vidéki szóllásokat, bátran és helyesen használhatjuk azokat, a' nyelv bőségének határozottságának, szép hangzásának előmozditására: p. o. Magyar Országon a' *jelentő mód egészszen múlt idejének többes harmadik személye* eggy *tak* vagy *tek* ragaszték által alkottatik, mint *szaladtak*, *eredtek*; Az Erdélyiek ezen személyt sokkal helyesebben alkotják, a' több *harmadik többes személyek* alkotó végzetét *nak nek* itt is megtartván és az *egészszen múlt időnek* jelét, a' *t* betüt, ragasztván eleibe mint: *szaladtanak*, *eredtenek*, 's a' t. Ezt a' nyelv termé-

*) *Erdélyi Museum* 9. füzet 94. l.

szete nem tiltja, sőtt inkább parantsolja, miért ne használhatnók tehát, az illy *Erdélyi szóllásokat*, nyelvünk *regulásságának* előmozdítására és a' *kétes értelemnek*, melly a' részesülő mult ideje többes első ejtésének hasonlólag *tak tek* ragasztékok által való készítéséből ered, mint *a' szaladtak, az eredtek* elkerülésére. Míg nagyobb szabadságot adhatunk iróinknak az olly vidéki szóllásokra nézve, mellyek eránt a' *nyelv természete*, annak *szabásai* és *az etymologyia* egészszen halgatnak. Ide tartoznak mind azok, mellyek nem annyira a' nyelvben magában, mint a' *dolog természetében* gyökereztetnek. Ezeket minden tartózkodás nélkül használhatjuk, az irás-nyelvünk tökélletesétésére, a' mennyibe a' *gondolat* maga, mellyen épülnek, nem egészszen *helytelen; egészszen* mondom, nem akarván ki rekeszteni, a' *merészebb képeket* mellyek a' Nemzet eggyik részénél el lévén terjedve, már ez által elvesztik merészségöknek különben elidegenitő tekintetét.

Ezek szerént tehát az irás nyelv öregbítésére, mivelésére, minden *vidéki Beszédejtésből* fel *kell* azt vennünk, a' mi a' nyelv *törvényeivel, természetével megeggyez*; és *lehet* mind azzal élnünk, a' mi *e'vel nem ellenkezik.* De a' vidéki Beszédejtéseket úgy a' mint vagynak, minden *hibáikkal* minden *különösségeikkel* eggyütt is irásban foglalhatjuk, és használhatjuk, gondolatainknak *helyesebb tisztább* és *erősebb* kijelentésére, a' hol az elő adás természete megengedi mint p. o. a' *tréfás irásokban*, a' *költés némelly nemeiben* különösen pedig a' *köznépi dalokban.* A' *Nápolyi*, főként pedig *Velentzei Dialektek* hány illyen ,énekekkel bővelkednek, mellyek a' *tisztább Olasz nyelvbe* általtétetvén, minden kellemeiktől megfosztatnának. A' *Goldoni Vígjátékjainak* eggyik legfőbb szépségét a' *romlottabb Beszédejtések szerentsés* használásában találja fel a'

született Olasz. Az Austriában uralkodó vidéki Német nyelvet kevesebb szerentsével használják némelly *Bétsi* lelketlen *vígjáték faragók* úgy nevezett *Lokal-Darabjaikban*; valamivel szerentsésebben *Castelli* némelly apróbb költeményeiben; de még ennél is szerentsésebb éneklőre talált a' *Schweitzi* Német nyelv *Vossban*, és már az *északi Német köznép Beszédejtésében* is tétettek némelly próbák. Miért ne lehetne a' *Palótzok* a' *Székelyek* magyar nyelvöket némelly eggyes Darabokban használni a' nélkül, hogy öket gúnyolásunk tárgyának vegyünk?

TIZENNEGYEDIK SZAKASZ.

A' régi szóllásformák felélesztéséről.

Hogy nyelvünk még az útolsó Századokban is szóllásformáira nézve változott, hoszszas okoskodásokkal mutogatni kár vólna; bizonyítják azt a' legrégibb *halotti Beszédeink*, bizonyítják továbbá más egyébb *irás* és *nyomtatásbeli maradványaink*. Vagynak a' Magyarban is valamint minden más nyelvekben elavult, szokáson kivül lévő szóllásmódok. Méltán veszszük itten tehát azon kérdés' megfejtését visgálat alá: hogy mennyibe lehet az illyeneket a' nyelv további kimiveltetésére tzélirányosan a' *felejdékenység setétségéből* kiragadni, és új élettel megajándékozni.

Ha a' nyelvek eleitől fogva *tzéljok* szerént miveltettek vólna, ha a' *Nemzet* hol nevekedő hol apadó *miveltségének* az egész nyelvre olly nagy befolyása, ha az emberek *tudatlanságának* és több egyébb hol kedvező hol ellenkező környülállásoknak a' nyelv változásaiba olly nagy részök nem lenne, minden régi szóllásformákat *eggyátaljában* kárhoztatván,

méltán hagyhatnók azokat megérdemlett felejdékenységökben. De nem úgy vagyon a' dolog. A' gyarló ember még akkor is, midőn *minden elmebéli tehetségeit* mozgásban hozza, gyakran a' *vélt jóban* a' leg*roszszabbat* ragadván meg, kábulásában tsalatkozását nem veszi észre. Ez igy lévén mit lehet az olly emberi mivekről mondani, mellyekben a' törvényt nem esmérő *puszta történet* is uralkodik? Illyenek a' nyelvek, mig tsupán a' *gondolatlan köznép szájában* forognak, vagy tsak némelly tudatlan irók által gyakoroltatnak. Ezt meggondolván, a' mostani nyelvek *valamennyire* való *regulássága* sokkal inkább indithat bennünket tsudálkozásra, mint az, hogy némelly olly *elavult szóllásokra* találunk, mellyek *roszszabb* és *helytelenebb* szóllásoknak vóltak kénytelenek helyt engedni. Valyon ki tilthatja meg a' helyesen okoskodó Nyelvtudósoknak, hogy ezeket ne *kárhoztassák*, vagy legalább *helytelenebbeknek* ne valják; amazoknak pedig igazságtalanúl elveszett polgárságokat vissza adni ne ügyekezzenek? p. o. A' *harmadik személyes* és a' *mutató névmásoknak* idétlenül kettőztetett negyedik ejtéseik *ő t-et*, *az-t-at*, *ez-t-et* a' józan okosságnak és a' Magyar nyelvnek minden törvényei ellen vagynak alkotva, és azzal mégis minden Magyarok olly közönségesen élnek, hogy ha a' helyesebb *az-t* és *ez-t* alkotásokat még használják is, de az *ő-t* valóságos negyedik ejtést kárhozatos újításnak tartják; de valyon azért hiháznak e' azon érdemes hazánkfiai, kik az illyen elavult vagy avulni kezdett szóllásokat nyelvünkbe *felélesztení* legelőször ügyekeztek. Hasonlólag elkezdettek avulni ezen helyesen alkotott viszszaható névmások *ennen magam*, *tennen magad*, *minnen magunk*, *tinnen magatok*, és ezek helyett el kezde terjedni az illy helytelen alkotás *önnön magam*, *magad*, *magunk*, *magatok*, hol a' *harmadik személyes*

névmás, a' helyes gondolkozás szabásaira nem ügyelvén, tarkán összeköttetik a' *több személyekkel*. Miért ne lehetne tehát az említett helyesebb szóllásokat új élettel megajándékozni, midőn azokkal régiebb Iróink széltiben éltek, a' mint azt *Révai* számtalan példákkal megmutatta? *) Miért ne lehetne nyelvünk tökélletesítésére azt használnunk; a' mint az úgy nevezett *arany Században* élt *nyelvtudósaink*, Grammatikájokban is felvették? **)

De még az olly esetekben is, hol a' nyelv természete és az etymologyia törvényei *olly nyilván* nem beszélnek, mint a' most elő hordott példákban, és vagy egészszen halgatnak, vagy pedig valamennyire inkább látszanak a' *mostani* szóllásoknak mint a' *régieknek* pártjokat fogni, ezeket sem *kárhoztatván* mindazáltal egyenesen, még akkor is lehet az illy szóllásoknak *új életet adni;* de a' nélkül, hogy a' most szokásban lévőket, mellyek hasonlóképen helyesek, kiirtani ügyekeznénk, hanem inkább mind a' kettőt nyelvünk ékességének, bőségének előmozditására megtartván. p. o. *Révai* nyomos okoknál fogva úgy vélekedik, hogy nyelvünkben a' *hasonlító grádits* végzete ezen mássalértőből *bő* ered, annak magánhangzója a' mássalhangzó eleibe tétetvén. Itt tehát a' *magánhangzó* a' végzet egészségéhez megkivántatik; de még is az *s sz* és *z* betűkön végződő mássalértők hasonlító gráditsát ma is a' nélkül szoktuk igen gyakran alkotni p. o. *okos'b, gonosz'b, igaz'b* *) 's a' t. Eleink ezen ékes szabadsággal gyakrabban éltek, a' *g, k, l, n, ny*, és *r*

*) *Révai Elab. Gramm.* 1-sö Rész 380 's köv. lapok.
**) *Molnár Albert* 9 Könyv. XII. Szakasz *Pereszlenyi Pál* 2. Rész. 1. Szakasz.
***) A' kettős *b*, melly azon kivül is a' végzet etymologyiája szerént helytelen, az illy esetekbe tsak eggy *b*-vel tseréltetik fel.

betükön végződő mássalértőket is igy alkotván; mint: *vastagb, meredekb, közelb, idegenb, keményb, fejérb* 's a' t. *) Miért ne élhetnénk tehát mi is azzal, midőn a' nyelv természete megengedi, vagy legalább nem tilalmazza. Hasonlóképen vagyon a' dolog az *sz* leheletet törzsökeiben felvevő igéknek alig mult idejek *összevont formájokra* nézve. Ennek harmadik eggyes személye némelly igékre nézve mind e' mai napig fenn maradott a' szokásban p. o. *lön*, a' több személyek mindazáltal egészszen elavultak. Eleink az illy összevont formával minden efféle regulátlan hajtogatású *igékre*, és azoknak minden *személyeire* nézve éltek, a' mint azt *Revainak* számtalan, a' tizenhetedik Századbeli legjobb Iróinkból vett példák által bővebben megmutatta. **) Nem lehet ugyan tagadni, hogy a' *levék, vevél, vive, tevétek, hivének* 's a' t. talám törvényesebben vagynak alkotva, mint a' *lök, vől, vin, tötök, hűnek* 's a' t. De mind e' mellett is, az illy alkotások olly különös *bájjal* bírván, miért ne adhatnánk nékiek új életet ezen említett igékben, mellyek azon kivül is a' *rendetlen hajtogatásúak* közzé tartoznak, kivált a' költői előadásban.

Ha az illy esetekbe a' régi szóllások felélesztését helyben hagyhatjuk, javasolhatjuk, úgy annyival helytelenebbnek kell vallanunk az olly elavult szóllásoknak megújitását, mellyek a' *nyelv mostani természetével* épen nem eggyeznek meg, és a' mellyeknek terjesztésével a' *a' nyelv egész mostani állapotja* meg változtatnék. Illyen vólna p. o. ha valaki a' *Vagmuk, Vimagamuk, teremtévé, adnája* 's a' t. szóllásokat, mellyek a' szép hangzásnak ké-

*) Ezt számosabb régi Iróinkból vett példákkal bizonyitja *Revai Elab. Gramm.* 1-sö Dar. 258. l,

**) *Elab. Gram.* 2 Darab 859 és köv. l.

sőbben kifejtett törvényei miatt tüntek el nyelvünkből, vagy a' *halálnek*, *pokulnek*, *milosztben* alkotásokat, mellyek nyelvünknek a' külömbözö hangú magánhangzókról szólló törvénye ellen vétnek, akarná viszsza hozni. Illyen lenne ha valaki a' *részesülö elsö elmúlt idejét*, mellyet *Revai* helyesen Aoristusnak nevez, mivel gyakran jelenvaló értelme is vagyon, ös eleink példája szerént*) a' személyek és számok szerént akarná hajtogatni p. o. *élvém*, *élvéd*, *élvéje*, *élvénk*, *élvétek*, *élvéjek*. Ez által a' nyelvnek egész mostani állapotja minden szükség nélkül felzavartatnék.

Hogy eggynémelly *elmeszüleményekben*, mellyek által olvasóinkat az ösz régiségre akarjuk emlékeztetni, az illy régi *szóllásoknak* minden meg*változtatás nélkül* való használása, és ös eleink nyelvének minden részben való követése előadásunknak nagy kellemeket és különös bájt adhat, tagadni talám senki sem fogja, a' ki *Vossnak Homerosszát* olvasta, és meg*értette*. De ez tsak igen ritka esetekbe, és itt is nagyon kényesen történhetik meg, ne hogy az illyeneknek *ellentálhatatlan kellemek* a' közönséges izlést megrontsa, és minden Irókat követésre indítson, melly veszedelemtöl a' *Német nyelv* mostani Iróinak izlése szerént, nagyon félhet.

A' mit eddig mondottunk tsak az olly szóllásokat illeti, mellyek a' nyelv *grammatikai törvényein* épülnek, mert az olly elavult szóllásokat, mellyek eggy némelly szavaknak *külömbözőképen* és külömböző *értelemben* való használásokból állanak, minden tartózkodás nélkül feleleveníthetjük, tsak hogy azokban a' *gondolat*, mellyen épülnek, a' *józanokosság törvényeivel* megeggyezzék, általok kétes értelem ne származzék.

*) *Revay Elab. Gramm.* 2 Rész 797. l.

NEGYEDIK RÉSZ.

Az újításoknak mikori használásáról.

ELSŐ SZAKASZ.

Az újításoknak tzéljáról közönségesen, és a' nyelv bőségéről különösen.

Láttuk eddig, hogy a' Magyar nyelv mikép eredett, láttuk mi módon gyarapodott, még végre mostani állapotját elérte; megmutattuk továbbá, hogy minden Nemzet köteles a' maga nyelvét mivelni, az az hogy a' nyelvbéli újítások szükségesek; megvisgáltuk azután azon külömböző módokat, mellyek segítségével az illy újítások megtörténhetnek, kifejtődzött természetének veszedelmeztetése nélkül; már most azt kell meghatároznunk, hogy *mikor* és *mennyibe* szükséges újítanunk; mert a' legjobb és a' helyes etymologyiának, a' nyelvtermészetének minden törvényeivel *tökélletesen* megeggyező újításaink is, könnyen *helytelenek* lesznek, ha ott újitunk a' hol nem *kell*, a' hol *szükség* reá nints. Ezen nevezetes, de nem kevésbe kényes kérdésnek megfejtése lesz Értekezésünk jelenvaló útolso részének szép tárgya.

A' nyelv mivelésben annak *tökélletesítését* arányozzuk, *Tökélletes* pedig tsak az a' nyelv lehet, melly *tzéljának* megfelel. Hogy tehát a' nyelv szük-

séges tökélletesítését helyesen mozdíthassuk elő, mindenek felett annak valóságos *tzélját* kell bövebben kifejtenünk. Senki kétségbe nem hozhatja, hogy a' nyelvek lételöket, az eggyes emberek azon belső vonszódásának tulajdoníthatjuk, melly által *gondolataiknak* és *érzeményeiknek* eggy mással való *közlésére* ösztönöztetnek. Azon nyelvben tehát, mellyen *minden* szemmel látható *tárgyakat*, *dolgokat*, *minden gondolatainkat* és *érzelmeinket* ki tudjuk jelenteni, abban megvagyon eggyik leg*főbb tökélletesség*, a' *bőség*, *gazdagság*. De midőn az előttünk lévő tárgyakat gondolatainkat és érzelmeinket másokkal közleni ügyekszünk, eggyszer'smind azt akarjuk hogy azok, a' kikhez szóllunk, minket *eggyszerre*, *könnyen* és *minden felakadás* nélkül meg*értsenek*, hogy bennök ugyan azon képzetek gondolatok és érzemények, támadjanak mellyeket mi felélesztení kivánunk. Innen támad a' nyelveknek *második fő tulajdonsága* a' *határozottság*, *világos érthetőség*. A' *szép*nek, *kellemetes*nek érzése olly mélyen az emberi szivbe vagyon gyökerezve, hogy az, azt mindenütt keresi, mindenütt óhajtja; ezen kivánságból ered a' nyelvek *harmadik fő tökélletessége* az *ékesség*. Valamint a' szépnek érzése semmi *bizonyos törvények* alá nem vonathatik, épen olly kevéssé lehet a' *nyelvékességét is* meg*határozni*; minden nemzet, sőt minden eggyes ember is külömböző izlése szerént, külömböző tulajdonságokba keresi a' nyelvnek ékes vóltát. De akár a' dolog természetét vegyük gondolóra, akár nyelvünk mostani állapotját, és nemzetünk, főként pedig újabb íróink izlését tekíntsük, azt fogjuk találni, hogy a' nyelv ékességét, főként ezen négy tulajdonságokba fogjuk kereshetni: *a' velős rövidségbe*, az az minden hiába való szükségtelen hangoknak kirtásában; a' nyelvbéli *tisztaságban*, vagy is az ide-

gen hangzatok elkerülésében, a' kifejezések *regulasságában* és a' *szép hangzásban.*

E' kép tehát hat külömböző tulajdonságokban állapíthatjuk meg a' nyelv tökélletességet, ezek pedig a' *bőség*, *határozottság*, *rövidség*, *tisztaság*, a' *régulásság* és a' *szép hangzás*, mellyekben a' nyelvmivelésnek ugyan annyi tzéljaira találunk. Minek előtte mindazáltal ezeknek eggyes megvisgálására átmennénk szükség lesz megjegyezni, hogy ezen külömböző tzélok igen gyakran összefolynak, *szépen eggyesülnek*, de épen olly sokszor eggymástól elválnak, *ellenkezésbe jönnek.* Az illy esetekbe az *ékességet* tárgyazó tulajdonságok ugyan nagyobb részint kénytelenek a' *határozottságnak*, *értelmességnek*, a' leg megátalkodottabb ellenségöknek, mint a' nyelv *legfőbb tzéljának*, engedni; de mindazáltal némelly eggyes esetekben szükség az értelmességből is *valamit* engednünk, hogy a' nyelvmivelésnek több tzéljait elérhessük.

A' *nyelv bősége* abból áll, hogy azon minden tárgyat, minden képzetet megtudjunk nevezni, minden gondolatot minden érzeményt kitudjunk fejezni. Nem elég tehát, hogy a' *főbb gondolatok érzelmek* és *tárgyak* előterjesztésére alkalmatos legyen hanem még megkivántatik, hogy azoknak minden leg*kissebb változásait* előterjeszthesse. Erre nézve tehát szükséges, hogy igen gyakran, ugyan azon eggy képzetnek, gondolatnak közlésére *több kifejezései* legyenek, mellyekkel „azt a' mit a' *gondolatok külömbözö szineinek* nevezhetünk, a' világosságnak és „sötétségnek *fainabb keverékeit*, a' gondolat ere„jének külömböző *graditsait*, a' kissebb és nagyobb hathatóságot tökélletesen kijelenthessük *) és a' mellyeket az *előadás* külömböző *nemei* szerént használ-

*) *Campe über Reinigung und Bereicherung der Deutschen Sprache* 85. l.

hassunk. Ugyan azon szó p. o. mellyet a' *tréfás elő adásban* használok, sokszor minden erejét elveszti, ha azt az oktató iró is használja; a' *fellengező költő* eggy közönséges, a' minden napi Beszédnek tulajdon kifejezése által előadásának minden szépséget megronthatja. A' felvett tárgy szerént, a' szóknak és a' szóllásoknak is különbözőknek kell lenni; az előadás külömbsége ugyan azon eggy gondolatnak, külömböző *erőt*, sőt külömböző *értelmet* adhat. A' nyelveknek e' részben való bősegök teszi nagy részint azoknak *hathatósságokat*. Hogy ennek mindazáltal minden eggyes képzetre minden eggyes gondolatra nem kell kiterjeszkedni, úgy gondolom említenem is felesleg való.

A' hathatós bőségen kivül vagyon még eggy más is, mellyet talám *ékes bőségnek* nevezhetnénk, mivel, főként az előadás szépségére szolgál. Az előadást semmi sem rontja olly annyira meg, a' kényesebb fület semmi sem sérti olly nagyon, mintha ugyan azon *eggy szó* vagy ugyan azon *eggy szóllásmód* többször és hirtelen eggymás után fordúl elő; szükséges tehát ezen tekintetből is hogy ugyan azon eggy képzetnek kifejezésére több szavaink, ugyan azon eggy gondolat kijelentésére, több szóllásmódjaink legyenek, amazokat *eggyértelmű szavaknak* (Synonymaknak) nevezzük; emezek teszik pedig nagyobb részint a' *nyelv hajlékonyságát*. Valóságos eggyértelmű szavak minden Nemzetnél minden nyelvben tsak kevesen vagynak; többek a' hasonló értelmüek (homonymák) mellyek igen gyakran eggy értelemben vétetnek. Legszámosabban, legközönségesebben találtatnak a' részetskék között; itt legszükségesebbek is, ezek leggyakrabban fordúlván elő minden beszédben; mindnyájan tudjuk, hogy az eggyértelmü *et*, *ac*, *atque*, *que*; *nam*, *enim*, *cum*, *quia* 's a' t. melly könnyüséget, melly ékességet

adnak a' Deák nyelvnek, és mennyi akadályokkal, nehézségekkel kell az újabb nyelveken, kivált pedig a' Magyarban, mellyben az illy eggy vagy hasonló-értelmű részetskék tsak igen kévés számmal találtatnak, küszködnünk, hogy előadásunk darabosságát elkerüljük. A' *Synonymáknak* legnagyobb hasznát veszik a' költök,*) mert, a' mint megjegyzi Német Országnak eggy nagy költője, ki e' mellett honni nyelve mívelése körül is nagy érdemeket szerzett magának, **) „az illy szóknak eggyike gyakran eggy taggal hoszszabb vagy rövidebb, más magán- vagy mássalhangzókból vagyon álkotva 's a' t. „mint a' másika; és a' költő épen ez által nyeri „meg *versének* szebb hangzatját, *periodus*ának „ékesb kerekségét. 's a' t. A' haszontalan hiábavaló eggyértelmű szavak nagy serege mindazáltal a' nyelvnek inkább terhére mint hasznára szolgál, és ezekkel könnyen úgy járhatunk mint a'ma Arabs Nyelvtudós, ki 599. szókat szedvén öszsze, mellyek által a' nyomoruságot ki lehet tenni, a' négyszázadiknak nevezi azt, hogy mind ezeket fel kelle számlálnia.

A' bőség képzetét illy széles értelembe vévén, és annak illy nagy kiterjedést adván, könnyü által látni, hogy *valóságosan elég bőnek*, minden esméretes nyelvek között *eggyet* sem nevezhetünk, sőt hogy a' bőség *fő ideáljá*t, minden ügyekezetünk mellet is eggy nyelv sem érheti el. Ha meggondoljuk, hogy a' *természetbe* hány külömböző *tárgyak dolgok* találtatnak, a' termékeny és mindég munkásságban lévő *emberi elme*, hány *új gondolatok* fogan-

*) Már Aristoteles azt mondja (Rhet. l. 3. c. 4.) Τω μεν σοφιστη ομωνυμοι χρησιμοι (παρα ταυτας γαρ κακουργει) τω ποιητη δε συνωνυμοι.

**) Wieland Musofilus nevezete alatt Deutsch. Merkur 1782. December. nemkülömben annak munkái. Bécs. 1812. 45 Dar. 277. l.

tatá-

tatására alkalmatos, és az indulatok által szüntelen hányatott *emberi szivben* bány külömbözö *érzemények* támadhatnak, ha ezekhez veszszük azoknak minden kényes *elváltoztatásaikat* a' *hathatósságra* a' nyelv *ékességére* megkivántató eggyértelmü szavakat, a' nyelvek hajlékonyságát, — valóban méreszen elmondhatjuk, hogy ha lehetséges vólna a' föld kerekségén találtató *minden nyelveket* eggy nagy egészben összze olvasztanunk, még talám akkor sem jutnánk eggy olly tökélletes nyelvre, melly a' böség általunk meghatározott képzetének vólta képen megfelelne. De ez nem is *szükséges*. Mit tsinálna a' *gyarló ember* eggy illy tökélletességgel, ha meghatározottságában azt megfogni, avval élni nem tudna. Nints és nem is lehet ezen tökélletlen földünken minden tekintetben elég bö nyelv. Az egész külömbség tsak abban áll, hogy eggyik *hajlékonyabb* a' másiknál, *gazdagabb* mint a' többi; de ez a' gazdagság, és hajlékonyság is ritkán terjedki az egész nyelvre, úgy hogy a' legszükebb is némelly tekintetbe felyül múlhatja a' leggazdagabbat, legmiveltebbet.

Ezekből tehát nyilván következik, hogy a' böségre nézve a' fö tökélletességre nem törekedhetünk; de e' részben a' több *nyelvek gazdagságát* sem vehetjük fel követö például. Minden nyelvnek vagyon olly *bősége*, mellyre a' többeknek nints *szükségök*, mi közünk p. o. nekünk a' Frantzia törvény külömbözö kifejezéseivel. Sok nemzeteknek lehet továbbá olly böségök is, mellytöl még magok is örömest *megmenekednének*, mint mi tzifra éktelen káromkodásainktól. Végre találtatnak minden nyelvekben olly *értelem elváltoztatások*, *képes elö adások* mellyeket a' többekbe által plántálni nem lehet; de ezek nem is mutatnak valóságos szükségre, mert azok gyakran tsak *formájokra nézve újak*, és nyelvünkbe más-

féleképen kitétethetnek ;*) már pedig *Seneca* szerént, nem a' *formát*, hanem a' *dolgot* kell ki tennünk.**) Mind az a' mit tehetünk csak abban áll hogy a' nyelvnek a' *lehetséges gazdagságot* megadjuk, a' *legszükségesebb bővségre* mindenek felett törekedvén, és azon munkálkodni soha meg nem szünvén. Az *elnem érhető* tökélletesség felé fáradhatatlanúl ügyekezni, a' gyarló embernek változhatatlan sorsa és szent kötellessége. Az eddig mondottakra nézve két fő törvényt állapithatunk meg. *Először: minden eddig esméretlen tárgynak, képzetnek, érzeménynek, és gondolatnak kénytelenek vagyunk, akár hogy is, új szavakat, keresni, ha azok nyelvünkben nem találtatnának.* Az ebbéli bőség a' nyelvnek haszonvehetőségre olly kerülhetetlenül szükséges, hogy itt igen kevés és említést sem érdemlő eseteket kivévén, semmi egyébbre tekintetet nem vehetünk. A' nyelv *hathatóságát* és *ékességét* tárgyazó bövités, nagy részint, tsak a' nyelv *szépségét* mozdítja elő, a' szépség pedig több más tekinteteken épül de nem is olly szükséges azért: *Másodszor: eggyértelmü szavakat tsak ott teremthetünk, a' nyelv hajlékonyságát tsak ott mozdíthatjuk elő, a' hol a' nyelvtermészete a' legszorosabb értelemben véve megszenvedi a' nyelvmivelésnek pedig több tzéljai megengedik.* Mert ugyan is a' bövités, ha azt magára tekintjük, nem köti magát a' nyelvmivelésnek eggyik módjához is, erre nézve mindeggy újításainkat akár honnan veszszük azokat akár jól, akár roszszúl és helytelenül készitsük. A' legundokabb a' legtsúnyább nyelv is

*) *Eschenburg a' Braunschweigi Magazinba* 1791.

**) Nec enim imitari et transferre verba ad illorum *formam* necesse est, *res* ipsa de qua agitur aliquo signanda nomine est, quod appellationis Graecae *vim* debet habere non *faciem*. *De tranquill. Animi.* 2. Szakasz.

lehet bő, lehet gazdag. Mellyre nézve nem kerülhetjük el, hogy erről szólván a' nyelv mivelésnek több modjairól is ne értekezzünk, jóllehet a' fel tett kérdésünkbe, nyilván tsak erről vagyon említés téve.

MÁSODIK SZAKASZ

A' nyelv értelmességéről, határozottságáról.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy az a' nyelv, melly *bővül* eggyszer'smind *értelmességére* és *határozottságára* nézve is gyarapodik, de ha a' bőség az újítás módjaiba semmi külömbséget sem teszen, annyival nagyobb szemességet ohajt e' részben az értelmesség és a' határozottság. A' nyelv *értelmessége* gondolatainknak képzeteinknek ollyképen való kijelentésében áll, hogy azokat halgatóink vagy olvasóink minden *tétovázás* nélkül megtudják érteni, eltudják találni. Az értelmesség tehát közönségesen véve, majd *minden újításoknak* eggy átaljában ellensége, szorosan ragaszkodik a' *régiséghez*, a' megszokott szavakhoz. A' nyelv *határozottsága* ugyan nagy részint annak érthetőségéből foly, de szükebb határú, és főként a' *kétes értelmek* elháritásában áll, mellyeknek elkerülésére az újításokat igen gyakran meg is kivánja. Jóllehet tehát ezen két képzetek, az érthetőség és határozottság, olly szoros atyafiságban vagynak, hogy azokról külön külön nem értekezhetünk azért még is találkozik közöttök valamelly kényes külömbség, mellyre ügyelnünk szükséges lesz.

Az *érthetőség* a' mint már felyebb is említők a' legnagyobb változásoknak vagyon kitéve, és egyenesen a' *Nyelvszokástól*, az újítások terjesztésétől, és némünémü elfogadásától függ p. o. ez a' szó *rény*, mind a' mellett is, hogy abban a' törzsök úgy meg-

vagyon rontva, hogy a' nyelv származtató arra a' legnagyobb fáradsággal is alig tud akadni, jóllehet továbba annak tulajdonképen semmi értelme sintsen, annyival kevésbe jelenti pedig ki a' *virtus* képzetét; még is a' hoszszasabb szokás, a' gyakorabb használás által, már olly *köz értelművé* lett, hogy azt minden, ki a' Magyar újabb irásmódjában jártas, akár hol találja is, mindjárt elérti, bátor azt helyesnek nem tarthatja. Az érthetőség tehát illy változó és illy önkényes lévén azt Adelungal *) a' nyelv eggyik fő, ha mindjárt nem eggyetlen eggy erányának elismérhetjük, de újításainkban *vezérül* nem fogadhatjuk; mert a' józanokosság szent szabása szerént is kénytelenek vagyunk az *ideig óráig tartó* érthetetlenséggel, a' jövendő *nagyobb tökélletességet*, eggy kitsiny kárral nagy hasznot vásárolni. Mind e' mellett is hibás vólna a' jelenvaló értelmességet egészszen elmellőzni, arra semmi tekintetet sem venni. Mellyre nézve talám a' következendőket lehetne megjegyezni.

1-ször Ott *ne újítsunk* a' hol *nintsen szükség* reája. A' melly képzetnek kijelentésére, már vagyon jó helyes szavunk, arra nézve ne alkossunk új szavakat, kivévén ha az új szó olly könnyü értelmü vólna hogy abban senki fel nem akadhat és az által a' nyelv szép hangzása előmozdítatnék. Ezen tekintetből is helytelenek tehát a' *környülmény* és *környület* új alkotásaink, az általok megnevezendő képzetet ezen régen bevett szavunk, *környülállás*, melly alkotására nézve is helyesebb amazoknál, épen ollyan jól kifejezvén. A' költőknek mindazáltal itten némelly kifogásokat kénytelenek vagyunk elengedni.

2-szor Az új szók között, kevés kifogásokkal, *legértelmesebbek* az *összetettek*, itt két tiszta kép-

*) Magazin d. Deutsch. Sprache. 1. Bar. 57. l.

zet szolgálván eggy harmadiknak meghatározására; kevésbe érthetők a' *származtattak*, itt tsak az egygyik alkotó rész a' törzsök egészszen tiszta jelentésü, a' másik tudniillik a' származtatásbeli ragaszték értelmére nézve mindég inkább vagy kevésbe homályos: a' hol tehát lehet folyamodjunk, új szavakat akarván alkotni *főként* és mindenek felettt az *összetételhez*, *azután pedig a' származtatáshoz*.

3-szor Az olly el*avult törzsökök* mellyek származékjaikban megmaradtak, és a' mellyeknek valóságos értelmöket ezekből könnyen kitapogathatjuk, mint *inger*, *kegy*, *béke* 's a' t. hasonlóképen azon szavak közzé tartoznak, mellyek által, a' nyelv értelmessége nem tsonkíttatik.

4-szer Az olly el*avult szavak*, mellyeknek mostani nyelvünkbe semmi nyomok sem találtatik, tsak igen vigyázva használtathatnak. Ezeknél az értelmességre nézve, valamivel jobbak a' *vidéki szók* és *szóllások*, mellyek mindég a' Nemzet eggyik vagy másik része előtt esméretesek.

5 ször Az *idegen* nyelvekből vett *szóllásokat* és kivált *szavakat*, az érthetőség igen gyakran hathatós pártfogása alá veszi; de erről a' nyelv tisztításról beszélvén, bővebben fogunk értekezni.

A' nyelvek *határozottsága* abban áll, hogy minden szóllásnak és minden szónak eggy olly tiszta képzet feleljen meg, hogy a' halgató, vagy olvasó ezt minden tétovázás nélkül eltalálja és annak jelentése eránt semmi kétségbe se jöjjön. Olly határozottságot mind azáltal eggy nyelvben sem képzelhetünk, melly a' *nyelvvel élni nem tudó Iró* helytelen előadásának *tisztaságot* adjon, vagy pedig az Irónak magának zavarba lévő gondolatjait rendbe szedje; erről tehát itten szó nem lehet. Bátor a' nyelv határozottsága annak érthetőségéből ered, és az nem egyébb hanem ennek nagyobb gráditsa: a'

határozottságra nézve mindazáltal azt a' külömbséget veszszük észre, hogy ez nem függ egyenesen a' nyelvszokás kényétől; az a' mi ma *kétséges*, határozatlan értelmü, az tsak úgy lehet a' nyelv szokás által tiszta és egyenes jelentésü, ha az annak tétovázó értelmét *megszorítja*, körül irja; még pedig nagyobb részint valamelly *bizonyos törvények* és a' józanokosságnak nyilvánságosabb szabásai szerént jóllehet néha ezek halgatván, az *önkénynek* is kell valamelly tsekély hatalmat adnunk. E'képen tehát ezen határozottság illy állandó természetü lévén, nem elég annak reménysége alatt, hogy a' Nyelvszokás a' mostani határozatlanságát magától lassan lassan el fogja enyészteni, azt a' *jövendőre bizni* hanem szükséges valamelly bizonyos principiumokon épült munkálkodásaink által, eggyfelől a' nyelvekben már *jelenlévő* kétes értelmeket *eloszlatni*, a' *jövendőre* nézve pedig újításainkat úgy alkalmaztatni, hogy szavaink és szóllásainknak semmi kétes értelmök ne támadhasson.

Hogy a' képzeteiben mindég nagyobb vagy kissebb zavarban lévő *köznép* szájában, az ezeknek kijelentésökre szolgáló szavak értelmei is zürzavarban jönnek; hogy továbbá az Irók nagyobb számának, az új szavak koholásától való természetes irtódzások és igy a' már kész atyafias jelentésüeknek új értelembe használások által számos szavaknak két értelmek támadott, minden könnyen átlátható ja és nyelvünkből számtalan példák által bebizonyittathatik. Hogy ezeket a' mennyire lehet *el kell kerülnünk*, épen olly bizonyos. A' nyelvmivelés több tzéljaival történhető ellenkezésnek elkerülésére nézve mindazáltal, a' nyelvhatározottsága elő mozditását tárgyazó ditséretes tüzünktől nem kell magunkat igen meszsze elragadtatni engednünk. Ezen ott is munkálkodni a' hol az illy kétes értelem meg va-

gyon ugyan, de az eggyes szavaknak és szóllásoknak, összefolyások, szerkeztetések, vagy pedig a' hoszszas szokás által eltöröltetik, hibás vólna; p. o. *fontolóra vévén a' dolgot úgy látszik a' nyelvek mind tökélletlenek*, ezekben minden első tekintettel általlátja, hogy itt nem a' dolog *természeti nehézségének* megméréséről, nem a' nyelvek *álnokságáról*, hanem a' dolognak elménkbe történt meghányásáról, és a' nyelveknek hijános vóltokról vagyon szó. Továbbá ezen szó *sárgaság* tulajdonképen azt jelenti, a' mit tehetne a' deák *flavitas*, vagy a' Német Gelbheit; mint: az *ö képének sárgasága* de a' hoszszas szokás által ezen szóval eggy különös nyavalya kijelentését úgy megszoktuk, hogy annak kettős értelme a' nyelv határozottságának nem árthat. Ezek szerént tehát azon számos *kettős értelmeknek*, mellyek minden nyelvben eggyaránt találtatnak, nagy száma részszerént megszünik *kétes* lenni, vagy pedig az Irók mesterséges fordulásai által meghatároztatik, a' támadható zürzavar elkerültethetik és tsak ritka esetekben lészünk kénytelenek azokat eltörölni, egészszen kiirtani. Ezekre nézve megjegyezhetjük:

Először: *Ha vagynak nyelvünkbe eggy értelmű szavaink, mellyek az atyafias képzeteknek kijelentésére minden külömbség nélkül használtatnak: akkor azokat oszszuk el a' rokonos képzetek között, adjunk közüllök mindeggyiknek eggy különös nevet, melly kikötőleg annak kijelentésére használtassék.* Itt a' közönségesebb *nyelvszokás*, melly majd minden eggyértelmű szavak között szokott valamelly tsekély külömbséget tenni, az eggyes *szavak eredetének megvisgálása*, *a' több nyelvek példáji* és a' *jobb izlés* lehetnek vezéreink p. o. *név*, *szó*, *ige*, szinte eggy értelmüek kivált a' két utolsó, miért ne használhatnok tehát a' Gram-

matikába a' szó-t *vox*, a' nev-et *nomen*, és az igé-t *verbum* helyett; továbbá az *i* és *as*, *os*, *es*, *ös* végzetek segítségével eggyaránt alkothatunk mássalértőket, mellyek a' *törzsökből valóságot* jelentenek, de az útolsóbb eggyszer'smind valamelly *kitsinyítő értelemmel* is bir, mellyre nézve a' *gyermek-es-t* használhatjuk a' gyermeki tulajdonságok *szánakozásra indító*, — a' *gyermeki-t* pedig annak nemesebb részének elnevezésére: jóllehet a' *gyermekes* és *gyermeki* tulajdonképen szinte eggyet jelentenek, A' Németek és Frantziák helyesen megkülömböztetik ezen két képzetet: Künſtler *artist*, és Handwerker *artisan*; mi Magyarokal az útolsót is tsak hijánosan és idegen szónak segítségével fejezzük ki a' *mesterember* által. Ezen képzetek pedig olly atyafiasok, hogy mind a' kettőt ugyan azon *eggy szóval* jelentvén ki, előadásunk valóban majd mindég kétséges lesz. Helyes volt tehát eggy érdemes hazánkfiának azon javallata, hogy az *elsöt* mint nemesebbet *mivésszel*, az *utólsót* pedig *mives* által fejezzük ki *) ez ugyan is az *aranymives ezüst mives*, *rézmives* szavainkba, hasonló értelembe már úgy is elöfordúlván. **)

Másodszor: *a' hol nintsenek eggy értelmű szavaink, vagy ezek nem elégségesek minden rokonos képzeteink kifejezésére, ott tanátsosabb az fenn maradott képzeteknek helyesen készült új nevezetet adni*; *mint az atyafias képzetek már meg lévő nevezeteit tovább is hol az eggyik, hol a' másik*

*) *Erdélyi Museum* 5-dik füzet 182. l.

**) Az illyen gyakran inkább az önkényben mint az etymologyiaban gyökereztetett külömbségekre más nemzetek Nyelvtudóssai is adnak példát igy ohajtja *Richter* hogy Ahnung előérzést az Andung büntetést tegyen. *Vorschule der Aestetik.* Béts 1813. 81. l.

értelembe venni. p. o. ezen szó *valóság* mind azon képzeteket teszi, mellyeket a' Deák *Ens*, *essentia*, *substantia*, *realitas* és több más szavaival teszen ki. Ha e' részben nyelvünk által tiszta képzeteket akarunk közleni, kénytelenek leszünk idővel a' *valóság* értelmét megszoritani, és nyelvünkbe melléje más több szavakat felvenni, mellyek a' több képzetek megkülömböztetésére szolgáljanak.

Harmadszor: Az olly szavakkal, mellyeknek értelmök olly kétséges, használások olly sokféle, hogy valóságos, tulajdonképen való értelmöket meg nem határozhatjuk, jobb épen nem élnünk. Valyon nem találnok nevetségesnek, valyon nem kárhoztatnok e' azt az Irót, ki előadásában *ize*, *izél*, *izeltet*, *izés*, *izei* 's a' t. szavainkkal élne, ezeknek értelmök olly külömböző, használások olly sokféle a' közbeszédben, hogy azok épen az által megszünnek valamelly bizonyos jelentéssel bírni. A' több felettébb tétovázó értelmü szavaink mint: *való*, *vólta*, *szer*, *alak* 's a' t. többet vagy kevesebbet mind hasonló természetüek.

Negyedszer: A' szóllásformák eggymás által sokkal ritkábban határoztathatnak meg, mint az eggyes szavak, azért az azokban támadható határozatlanság sokkal nevezetesebb és igy itt, akármelly tsekély kétes értelemnek eltávoztatása is mindég ditséretes. Mellyre nézve ezen tekintetből is, helybe kell hagynunk az illy szóllásokat: az *emberek szeretetök*, vagy *szeretete*, az eddig sokak által használt: az *emberek szeretetek* helyett.

Ha az Irók kénytelenek az eddig nyelvünkbe tsúszott határozatlanságot, az itt előladott törvények szerént kiirtani, úgy valóban az illy kétséges értelmeknek *az újításokban* való elkerülése a' nyelv mivelöknek még szorosabb kötelességök; eggyfelől mivel az illy kétes értelmek a' hoszszas szokás által

valamennyire meghatároztatnak, más felől mivel az újabb időkben a' nyelvmivelésnek nem lehet valamelly tétovázó állapokon épülnie, hanem a' józanokosság bizonyos, meghatározott szabásai szerént kell meg történnie, ezek pedig minden *kétségnek eltávoztatását* szorosan javasolják. Hogy az újításoknak minden nemei között eggy sints melly a' nyelv határozottságát úgy megronthatná, mint az *értelem változtatás*, vagy is a' szavaknak más jelentésbe való vételök, a' dolog természetéből foly; erről kell tehát itten nékünk is föként értekeznünk. Minden *értelem elváltoztatás*, minden szónak új értelemben való vétele, *kettős értelmet* szül ugyan, de abból éppen nem következik, hogy az *kétes* is legyen. Bátor kivánatos lenne, és a' nyelv tökélletességét nem kevéssé mozdítaná elő, ha minden *új szónak* tsak eggy *bizonyos jelentése* vólna, azért még is erre az újításainkra nézve épen olly kevéssé törekedhetünk, mint a' már régen folyamatban lévő szavakra nézve. Minden nyelvben a' kigondolható új szavak száma sokkal kissebb hogy sem azok által minden új képzetet eggyenként külön szavakkal kilehessen tenni, de az illy új képzetek igen gyakran, olly annyira külömbözök is az eddig esméretes képzetektől, hogy nyelvünknek minden kintseit is a' legnagyobb szorgalommal felhányván mindeggyike értelmének meghatározására tökélletesen megfelelő szavakat nem találhatunk. Kénytelenek leszünk tehát némelly esetekben a' már *folyamatban lévő szavakhoz* folyamodni, azoknak értelmöket elváltoztatván, kénytelenek leszünk az illy képzetek kijelentésére az olly szavakat használni, mellyek valóságos értelmökre nézve, azokhoz legközelebb járnak, azt legtökélletesebben meghatározzák. Az értelem elváltoztatást, és igy a' kettős értelmet nem kerülhetjük el; minden illyen esetekbe tehát tsak arra lehet töreked-

nünk, hogy ezekből *kétes jelentés* ne támadjon. Mellyre nézve az olly szavakat, mellyek valóságos értelmökben nyelvünkben nem használtatnak bátran és minden félelem nélkül használhatjuk az atyafias képzetnek meghatározására; p. o. *titoknok*, valóságos értelme szerént azt jelenti, a' ki titokkal bánik, a' kinek a' titkok tudtára adatnak; de ezen értelemben azt nem használjuk, miért ne lehetne tehát ezen kifejezéssel azon hivatalt megnevezni, mellyet Deákúl *Secretarius*nak neveznek.

Az *általvitellel*, vagy eggy *Beszédrésznek* eggy értelmére nézve *hasonló Beszédrész* helyett való használásával, hasonlókép igen gyakran élhetünk minden tartózkodás nélkül, a' hol nyelvünk azt megengedi: a' környülállások többnyire megmutatván, hogy *ez* vagy *amaz szó* mitsoda Beszédrésznek vétetik p. o. *mássalhangzó* valóságos *részesülő* és igy mássalértő, azt még is bátran használhatom *magánértő* helyett és azon képzetnek kijelentésére mellyet a' Németek Selbſtlauter, a' Deákok *vocalis* által jelentenek ki.

Ugyan ezen tekintetből könnyebben meg lehet engedni a' régi szavaknak a' *távolabb lévő* képzetekre, mint a' rokonosokra való által vitelét p. o. *iv* valóságosan a' nyilnak eggy részét teszi, az újabbak azt a' Deákok és Németek példája szerént, a' papiros eggy bizonyos mennyiségének megnevezésére is kezdették használni. Ez által valósággal nyelvünk határozottsága nem eggy könnyen tsonkítathatik; azon *képzetek* ugyan is, mellyek ezen *eggy* szó által jelentetnek ki, nem eggy könnyen jöhetvén *hasonló környülállások* közzé, és azért az előadásban bajosan is támadhatván azon kétség, hogy valyon mellyik értelembe kelljen azt venni. Feljebb láttuk mindazáltal, hogy az értelmeknek illy *merészebb* elváltoztatások, a' nyelveknek miveltebb ál-

lapotjokban más tekintetekből tilalmaztatik, mellyre nézve az illy esetekbe soha sem lehetünk elég szemesek.

Az eddig mondottakból könnyű lesz általlátni, hogy miért lehet az értelem elváltoztatást olly szépen, jól és a' határozottság veszedelmeztetése nélkül használni a' *tudományos* és *mesterségbéli kifejezések*, vagy az úgy nevezett *mesterszavak* készítésére. A' *részesülő*, *határozó*, *elől*, *utóljáró*, *egyenlítő szesz* 's a' t, tulajdonképen és részszerént a' közönséges életbe egészszen egyebet tesznek mint a' Grammatikába, *participium*, *adverbium*, *praepositio*; a' földleirásba *aequator*; a' Chimiába *Gáz* 's a' t. Az illy mesterszavak a' külömböző tudományokban és mesterségekben, olly *külömböző állapotok*ban fordúlnak elő, és az általok kijelentendő képzet jó előre *olly szorosan* meghatároztatik, hogy azokat a' vigyázó elme tulajdon és közönségesebb értelmökben nem eggy könnyen veheti. Egyébbaránt hogy az illy mesterszavak kifejezésére, meghatározására szolgáló képzetnek, valamint minden értelem elváltoztatásban, *helyesnek*, a' dologgal megeggyezőnek kell lenni, már felyebb láttuk.

A' határozottságról végezetül meg lehet jegyeznünk, hogy az, az *irás nyelvében* sokkal szükségesebb, mint a' *közbeszédben*, eggy felől mivel ott a' tisztább, jobban megszorított képzetek, tisztább és jobban meghatározott szavakat kivánnak, másfelől pedig, mivel itt az *előhang* a' holt szónak segitségül jövén, az eggyes szavaknak adott hangejtés a' támadható kétségeket igen gyakran *eltörli*. Mellyre nézve nem kell megütköznünk azon, ha a' határozottság végett kénytelenek vagyunk az eggyes szavakra és szóllásokra nézve olly *kis változásokat* is javasolni, mellyek a' közönséges Beszédben majd egészszen elvesznek. Még magában az irás-nyelv-

ben is az *előadás külömböző nemei* a' határozottságnak külömböző gráditsát ohajtják. Igy a' *költöi nyelv* kevesebbet kiván mint az *ékes szóllás*, ez kevesebbet mint a' *történetielőadás*, ez pedig megént kevesebbet mint az *oktató*, mellý minden kétes értelemnek nyilvánságos ellensége. Ebből tehát nyilván következik, hogy tsak az a' nyelv lehet valóságosan határozott, melly minden tudományos tekintetbe *tudományosan* ki vagyon mivelve. Valyon nyelvünk mostani állapotja nem bizonyítja é azt?

HARMADIK SZAKASZ

A' nyelv rövidségéről.

Valóban nem kiss tökélletessége eggy nyelvnek az, ha gondolatainkat, minden *szó* vagy *hangszaporítás* nélkül röviden jelenthetjük ki, ez nem tsak gondolataink közlését könnyebbíti, hanem előadásunknak eggy különös *belső erőt*, eggy kifejthetetlen *bájt* is ád. Valyon a' külömben keményen hangzó, sok külömböző részekből tarkán összevegyített *Latiumi* nyelv, mellynek e' részben az elsőségét minden más nyelvek kénytelenek által engedni, nem fosztatna é meg *legfőbb szépségétől* ha a' kifejezéseknek azon bámulandó *rövidségét*, melly ötet az *emlékek irás módjára* (stylus lapidaris) minden esmeretes nyelvek között *legalkalmatosabbá* teszi, eggyszerre elvesztené? Valyon *Tacitusnak* eléggé soha sem bámulható előadása, azon velős rövidség nélkül, mellyet a' Latány nyelvből költsönözött, a' több nyelvekre nézve nem vólna é sokkal *könnyebben követhető*? Bizonyára minden nyelvmivelőnek szép elmulhatatlan *kötelessége* a' *nyelvnek* minden megengedhető módokon való *rövidítése*, a' hijába való szükségtelen hangoknak elkerülése, a' nyelvből

kiirtása. Egyébbaránt hogy itten nem a' tudatlan Iróknak vagy beszéllőknek helytelen, és üres szó szaporításáról, melly a' nyelvnek nem tulajdonitathatik, hanem a' nyelvben kelytelenül *betsúszott* hiába való *hangok* és *szavak kirekesztéséről* vagyon szó, minden könnyen által láthatja.

A' rövidség mindazáltal a' nyelvmivelés *másod rendű* tzéljai közzé tartozván, az által nom tsak a' nyelv *ősi természetét* nem lehet sérteni, hanem annak a' nyelvmivelés több *főbb tzéljai* és nevezetesen a' *határozottság*, az *értelmesség*, *tisztaság*, sőt még a' *szép hangzás* előtt is meghunyorodva viszsza kell vonúlnia p. o. *Stall* és *Schola* rövidebbek mint akár *istálló* akár *Oskola*: de mind e' mellett is nem lehet a' Magyar nyelvbe sem az eggyikkel, sem a' másikkal élnünk, mivel az *istálló* és *oskola* a' Magyar nyelv természetével jobban megeggyeznek, szebben hangzanak.

Továbbá a' külömböző nyelvekben az állap-hangok, az egész alkotás és a' szók összeszerkeztetésök, következőleg azoknak egész természetök *külömböző* lévén, és az ellen semmi esetben, és igy a' rövidítésben is vétenünk szabad nem lévén, természetesen következik, hogy minden nyelvben a' *rövidség ideál*jának külömbözőnek kell lennie. Nagyon hibáznánk tehát ha arra akarnánk törekedni, a' Magyar nyelvet úgy akarnók mivelni, hogy az kifejezéseinek és fordúlásainak rövidségére nézve akár a' Deák, Német vagy akármelly más nyelvel minden tekintetben vetekedhessék. Ez a' nyelv természetének végromlása nélkül nem történhetik meg, de nem is *szükséges*; a' rövidség hiánosságát a' nyelvnek több más szép tulajdonságai, és a' némelly tekintetbe hiába való hang vagy szószaporítást, a' más részben való ékes rövidség kipótolhatják. Ha a' Magyar nyelv természetét, jól meg visgál-

juk, bizonyosan azt fogjuk találni, hogy az igen sok tekintetbe az előforduló képzeteket *kevesebb számú szavakkal* teszi ki mint akár melly más nyelv; mellyik az, melly a' lehetőséget, miveltetést, gyakorlást 's a' t. jelentő igéink által kifejezett képzetet több szavak segítsége nélkül elő tudná adni? mellyik az mellyben a' tselekvő és közép igék között való kényes külömbség, majd minden esetekben, tsupán eggy szó által jelentethetne ki? Igaz ugyan és nem lehet tagadni, hogy mi is kénytelenek vagyunk némelly képzeteket több szavakkal kifejezni, mellyeket más Nemzetek eggy szóval vóltokképen előterjeszthetnek; de valóban nagyon hibáznánk ha ennek okát mindég a' *nyelv természetében* keresnök, ezt inkább lehet nyelvünk *miveletlen* szük vóltának tulajdonítani. Mihelyest nyelvünk a' jelenlévő szükség szerént elegendőképen bővítetni fog, az illy helytelen körülírásoknak el kell tünniek.

Az *eggyes szavaknak kiterjedését* vévén mindazáltal; épen olly kevésbe lehet tagadni, hogy nyelvünk a' többekkel rövidségére nézve, nem vetekedhetik. Mind a' mellett is, hogy az *eredeti*, és abban az eredeti gyökerek majd minden eggy *taguak*, sőt még ezen eggy tagú gyökerek is, annak természete a' több mással-vagy magánhangzók kedvetlen eggymásra következését nem szenvedvén meg, többnyire tsak igen *kevés betükből* állanak, még is minden esméretes pallérozottabb nyelvek között, eggyben sem fordúlnak olly számos *idomtalan hosszaságú* szavak elő mint a' Magyarba. Ennek okát keresvén, azt ezen három környülállásokban fogjuk találni:

1-ször Hogy a' Magyar nyelv természete megengedi, a' mint felyebb megjegyzettük, némelly képzeteknek, mellyek más nyelvekben több szavak segítségével fejeztetnek ki, *eggy szóval* leendő ki-

jelentésöket; ide tartoznak a' lehetséget, miveltetést jelentő ige ragasztékokon kívül azon számos *utoljárók*, mellyek a' fő képzetet jelentő szóval szorosan eggyesülnek.

2-szor A' Magyar nyelvnek a' származékok alkotásában való nagy *könnyűségében*, melly által megtörténik, hogy ugyan azon gyökérhez, eggymás után két, három, sőt több ragasztékok is járúlnak p. o. *egy-es-ül-et*, *kár-os-it-tat-ás* 's a' t.

3 szor Hogy a' Magyar nyelvben nem csak a' *származtatás*, hanem a' *hajlitásbéli ragasztékok* is jobban megtartották eredeti formájokat, és igy nem állanak eggyes hangokból, vagy betükből mint sok más nyelvekben, hanem egész *szótagokból*, mint: *Úr-adalom*, *jár-jatok*, *in-nának* 's a't, hol az illyen ragasztékok hoszszaságokra nézve a' törzsöket jóval felyül haladják. Ezek szerént tehát az eggyes szóknak nagy kiterjedésök, szerfelett való hoszszúságok méjjen a' *nyelvünk alkotásában*, természetében fekszik, ezt tehát, a' mennyibe ugyan nyelvünk tökélletlenségének tekinthetnök is, abból egészszen ki nem *irthatjuk*, és azt az Iróknak, a' hol tudniillik előadások ékességét gátolhatná, mesterséges fordúlásokkal kell enyhiteniek.

Ezek szerént nyelvünk rövidsége előmozdításában fő törvényünk lehet, hogy *mind azon tóldalékokkal mellyek a' nyelv törvényei, a' helyes Analogyia utmutatása szerént, vagy a' hathatósabb értelmesség, a' szükséges határozottság és szép hangzás tekintetéből nem szükségesek, akár új szavainkban, akár szóllásmódjainkban élnünk kárhozatos vólna, és a' hol illyekre találunk azokat nyelvünkből minden tartózkodás nélkül kiirthatjuk.*

Hibázunk tehát midőn *két egészszen eggy értelmü* ragasztékot ugyan azon eggy szóban összeöl-

alkotunk, vagy a' már készekbe megszenvedünk p. o. *eggyes-ûl-öd-ik*; már maga az *eggyes-ûl*, vagy *eggyes-edik* vóltakép kiteszi azon képzetet, mellyet azzal akarunk kijelenteni. Még nagyobb helytelenség, ha *ugyan azon végzet* kétszer fordúl elö eggy szavunkba, mint: *fal-at-oz-at*, *kedv-es-ség-es*, az illyen kifejezések, a' széphangzás ellen is nem kevésbé vétvén. Ha mindjárt az olly származékokkal való élést, mellyekben a' gyökér *hiába való* származtatásbéli ragasztékokkal bövittetett, egyenesen nem kárhoztathatjuk, úgy még is az új szók alkotásában azt *el kell kerülnünk* és valóban ditséretet érdemelnek azon hazánkfiai, kik az illy származékokat a'hiábavaló ragasztéktól, az Analogyia és a' nyelv törvényei szerént, megtisztitják, *a' rövidebb, szebben hangzó* és talám már el is *avult gyökereket*, legalább némelly esetekben új életre hozni ügyekszenek. p. o. *Békesség*, *kegyesség* valóban a' hoszszú és ok nélkül hoszszabbitott gyökerek közzé tartoznak; mert *Béke*, *kegy* magokban hasonló értelmű magánértök, mellyekből lettek *Bék-es*, *kegy-es*, mássalértök; és ezekből új magánértök, *Bék-es-ség*, *kegy-es ség*; jóllehet tehát, a' közönséges szokás meghatalmaz bennünket reá, hogy ezen utolsókkal éljünk, azért még is nem kárhoztathatjuk azon érdemes Iróinkat, kik előadásaikban, a' rövidebb helyesen felkeresett, és valóságos értelmökre könnyen meghatározható gyökereket is használják; annyival kevésbe pedig, mivel nyelvünk rövidsége mellett, ez által annak *ékességét* és *hathatós bőségét* is előmozditják, ezen gyökereknek szép hangzások, kellemetességök azokat a' *fentebb költésre* különösen alkalmatosokká tévén, mig az esmeretesebb *békesség* és *kegyesség* a' *közbeszédben*, az *oktató* és *történeti előadások*ban megmaradhatnak.

A' felesleg való tóldalékok kihagyása a' *szóllásmódokra* nézve kivánatosabb mint az eggyes szavakra nézve, kivált mikor a' Lélek keményebb megrázattatása forog fen; ez akkor a' kitétel minden tsekélyebb fáinságait, minden keveset jelentő összekötő szótskákat örömest áltugordván, hogy a' tzélhoz, melly egész figyelmét elfoglalja, annál hamarébb juthasson, A' melly nyelvben illyenekre nem talál, az ötet jobban elragadja. Azért hathatósabbak minden miveletlen nyelvek, mellyekben az illy fáinságok, összekötő szótskák nem találtatnak, mint a' miveltek, mellyek megint határozottságokra nézve mulják felyül amazokat. A' szükségtelen tóldalékok mindenkori és a' kevésbé szükségesek némellykori elmellőzését tehát minden nyelvben ohajtanunk kell, de ez gyakran nagy nehézségekkel vagyon összekötve; az illyenek a' mennyibe közönségesebben elterjedtek, a' nyelvek belső természetében mélyebben megrögzvén és a' nyelv egész alkotásába elhatván, azért az illyenekkel, a' legnagyobb *vigyázattal* kell bánnunk, hogy nyelvünket zürzavarba ne hozzuk. Eggy példa legyen elég a' dolog felvilágositására. A' *vagyon* igének részesülője olly nagyon elterjedett nyelvünkbe, hogy azzal minden nyomton kénytelenek vagyunk élni. Midőn valamelly *magánértőt*, valamelly *más* magánértővel, ez vagy amaz *utóljáró* segitségével öszsze akarunk szerkeztetni a' közönséges szokás szerént a' *valót* majd mindég köziekbe kell szúrnunk p. o. *jó móddal való bánás*, *jó szándékból való botlás*, *a' szépnek elömozdítására való intézet* 's a' t. Ez nyelvünkbe úgy látszik *hiába való* bővítés, az illy esetekbe a' józan okosság szabásai szerént a' *való* a' dolog értelmére épen nem tartozván; de külömben is, ugyan azon eggy szónak olly gyakori elöfordúlása a' nyelv *szép hangzását* is nagyon megrontja, a' fület nem ke-

vessé sérti. Nem lehet tehát tagadni, hogy ezen *valónak elhagyása* egész nyelvünk tökélletességének nem tsekély elömozdításával lenne eggybekötve *) melly tekintetből azt újabb Tudóssaink közül némellyek meg is próbálták. Ezen részesülő mindazáltal a' hoszszas szokás által magát az illy összeszerkeztetésekben olly *szükségessé* tudta tenni, hogy már szinte a' nyelv természetébe látszik gyökereztetni, és azért annak elhagyását eggy *átaljában javasolni* lehetetlen; jóllehet talám némelly eggyes esetekben, mellyeket az Iró jó izlésére, és nyelvünk természete legkényesebb változásainak tökélletes esméretére kell biznunk, azt *megengedhetjük*.

A' szükséges rövidségnek nyelvünk természetéhez képest való elérésére szolgáló *második törvényül* megállapithatjuk részszerént a' józanokosság útmutatása, részszerént az eddig előadott tekintetek szerént: *hogy, kivált midőn új szavakat alkotunk az erre vezető módok közül, mindég azt válasszuk, melly szerént az új szavunk legrövidebben készíthethetik, a' mennyibe tudniillik, ezt akár a' nyelv természete akár a' helyes Analogyia és az új szó értelmének a' kijelentendő képzettel való megegyezése megengedik; az idomtalan hoszszaságú új szavakkal való élést pedig jobb eggyátaljában elkerülnünk, még akkor is, ha valamelly képzet kifejezésére a' szükséges szó hijával vólnánk, és ezen hiánosságot más jó eredeti alko-*

*) „A' *való* és *hogy* szóknak feletébb sokszori elő„fordulását, melly a' beszédet részszerént *kése„delmessé*, részszerént *erőtlenné* és minteggy „*lankadtá* teszi méltán igyekszenek Iróink el„kerülni" igy szóll nyelvünk eggyik *esmerője*. *Kiss János a' Magy. nyelvnek mostani állapotjáról miveltethetése módjáról eszközeiről.* Pesten 1806. 188. l.

tással nem pótolhatnók ki. Ezen törvény vólt szemem előtt, midőn a' közönségesebben használt, *magánérthető*, *mássalérthető* és a' *Debretzeni Grammatika* által javasolt *magában* vagy *magára hangzó* vagy *érthető* hellyet ezen rövidebb a' dolgot szinte *olly jól* kifejező és a' *Gyarmathi nyelvmesterében* is előfordúló *magánértő*, *mássalértő*, *magánhangzó* kifejezésekkel éltem. Ezen törvény utmutatása szerént kellene kárhoztatnunk a' *mondolatban* elő fordúló *mindenményedelemnek* (universitas) alkotását is, ha mindjárt az a' *nyelvtermészete* és az *Analogyia* szabása szerént vólna is készítve.

Nem lehet tagadni, hogy a' nyelv rövidsége nem kevéssé mozdíthatik elő az *összetett szavak* által; mellyek egész körülírások helyett szolgálván, az egész előadást nagyobb kerekséggel ruházzák fel. A' hol tehát a' dolog és a' nyelv természete megengedik ott *éljünk az összetétellel*; arra mindazonáltal vigyáznunk kell, hogy az illy szavak igen hoszszak és azáltal nehezen folyók ne legyenek. Ha *Campe* ezen tekintetből méltán kikell a' *Zusammensetzungsübertreibungen* az *Aufmerksamkeitswürdigung* ellen *) úgy valóban nekünk e' részben még sokkal *szemesebbeknek* kell lennünk, nyelvünk a' mint felyebb láttuk, az idomtalan hoszszaságú szavakra azon kivül is nagyon *hajlandó* lévén. A' hol azt el nem kerülhetjük, ott jobb a' *körülírásoknál* megmaradnunk, azok külömben akármelly kedvetlenek legyenek is.

*) *Über die Reinigung und Bereicherung der Deutschen Sprache Dritter Versuch. Braunschw.* 1794. 231. l.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Nyelvtisztításról.

A' nyelv *tisztítás szélesebb* értelembe abban áll, hogy mind az a' mi annak természetével ellenkezik kiirtassék. Erről mindazáltal most itten nem szóllunk, mi azt sokkal szorosabb értelembe véven, azon tsak az idegen szavak elkerülését értjük.

A' *Görög nyelv*, melly már az első Században *Christus* születése után, előbbeni tökéletességéből sokat elvesztett vólt, a' negyedik Században mind jobban jobban kezdett romlani tisztaságára, helyességére nézve. A' *Császári lakás*nak *Constantinapolyba* lett által vitele után (330-dik eszt.) számos Római szavak és szerkeztetések, azután pedig a' Görög Birodalmon keresztül költözködő és abban megtelepedett *pallérozatlan nemzetek;* a' *Gothok*, *Bolgárok*, *Arabsok* befolyása, és végre az Olasz Országgal támadott *kereskedési összeköttetés* által egész külső formájára, és belső alkotására nézve, úgy *elváltoztatott*, hogy az *új Görög nyelv* melly e'kép eredett, tsak az *eggyes szók hasonlatosságára* nézve emlékeztet a' régire. A' jelesebb Irók ugyan minden módon ügyekeztek azon, hogy ezen *romlásokat* az *irásnyelvből* kirekeszszék. Sok számos Tudósok, a' régi Görög nagy elmék előadásának követése által kivánták ezt elérni, és ezen törekedésnek köszönhetjük némelly *Bizantiumi* Iróknak tisztább és betsesebb munkáikat, ide tartoznak *Synesios*, *Theophilaktus*, *Simokattos*, 's a' t. Mások a' *régi Helleni nyelvtanúlásának* könnyebbítését gondolták, ezen undokság eltávoztatására, a' legjobb és bizonyosabb módnak, és nem lehet tagadni hogy *Stobaeos*, *Photios*, *Suidas* és több más *nyelv vísgálók* ebbeli fáradozásaiknak sokat köszönhetünk.

De mind ezen ügyekezetek foganat nélkül maradtak, az *idegen részeknek kárhozatos beiktatása* által, a' szépen hangzó nyelvnek *egész Kharaktere* megvesztegetetvén. *)

Hasonlót vészszük észre a' *'Sidó nyelvre* nézve is. Tsupán a' *Szentirás* külömbözö időkben irott *részeit* szorosan megvisgálván is látjuk, hogy a' *Hiob* könyvében a' 'Sidó nyelv nem tsak kemény és darabos, hanem *Arabs-ságokkal* is tellyes; a' *Birák könyvében* miveletlen és vidéki; *Dávidnál* 's *Salamonnál* hangzik az a' maga leg*szebb tisztaságában*, erejében. Késöbbre megént lassan lassan romlani kezd, és a' *számkivetés után írt könyvek Chaldaeai-ság*okkal rakva vagynak, *mellybe* végre a' 'Sidó nyelv egészszen *által* is *megyen*. Ebből eredett a' megtisztitás, és a' régi szépségek visszaállítása által Spanyol Országba a' *Rabbiak'* valamivel tisztább *nyelve* **). De ezen erőltetett fény nem sokáig tartott, a' nyelv újra elmetsevészett és valyon lehet é *nagyobb undokságot* képzelni, mint a' *mostani 'Sidók kedvetlen nyelvök?*

Az *eredeti Német* nyelv történeteinek megvisgálásából szinte illy igazságokra jutunk. Melly szépen hangzik ez *Luther Mártonnak* munkáiban, kivált pedig az általa fordított *Szent irásba*, nem lévén *idegen szavakkal* és *szóllásokkal* terhelve? ***) Melly nagyon külömbözik ennek hathatós, belső erővel tellyes nyelve a' tizenhetedik Század végén, és

*) *Joh. Gottfr. Eichhorns Geschichte der Litteratur von ihren Anfang bis auf die neuesten Zeiten. Gött.* 1805. 1. kötet 492. l.

**) *Adelungs Mithridates* 1-sö Darab 556. 's köv. lapok.

***) Azt állítja *Bödiker* Német nyelv tanító könyvében, hogy *Luther* tsak ezen két idegen szót *disputiren* és *Musica* használja; jóllehet ez nem

a' tizennyoltzadik elejében élt német Iróknak *idegen szavakkal* és *szóllásokkal* megfertéztetett elöadásoktól? Vallyon mostani *fényét* belső gazdagságát, nem a' nyelv *helyes tisztításának*, a' belső elementumai újonnan történt felélesztésének köszönheti é? „Ha akkor midön a' Német nyelvnek *Frantzia szók-* „*kal*, és *szóllásokkal* való *megfertéztetésébe*, a' „mult Száza d első felében leginkább szokásba jött „volt" igy szóll *Campe* *) „nem támadott volna „eggy *Társaság*, — mellyet mi háládatlanúl szinte „tsak *nevetséges* óldalról, és nem *érdemes*, *hasznos* „*vóltáról* esmerünk, — hogy ezen *fonákságnak* haza- „fi bátorsággal és tüzzel ellene dolgozzék: ki tudja „hogy nem vólna é most eggy nyelvünk, melly a' „*tiszta németséghez* olly közel állana, mint az „*Angoly* nyelv a' régi *Brittekéhez*."

Úgy de azt mondhatná valaki, hogy a' *Frantz*, *Olasz* és *Angoly* nyelvek szint olly miveltek, kellemetesek, mint akármelly más, és még is majd eggy szavak sints mellyet *egészszen tulajdonoknak* valhatnak. Ezt ugyan kétségbe hozni nem lehet. De ezek *Leány nyelvek* lévén egészszen más természetüek mint azok mellyekről most itten, a' tisztitásról értekezvén, szó lehet. Úgy de mit árt, ha akármellyik nyelv is a' Leány nyelvek természetét *veszi fel*, ha ez által azon *tökélletességet*, azon *fényt* nyerheti meg, mellybe szemléljük az említett nyelveket? Ha ezen természetet eggyszerre felvehetné, valóban nem ártana *semmit* is, vagy legalább igen *keveset*, de ez tsak

---

áll meg, mert elöfordúl nálla *Secte*, *Psalter*, *Arche*, *Syrten* 's a' t. de még is bizonyos az, hogy ő *tisztaságára nézve*, még a' legújabb Irókon is *szégyent* teszen.

*) *Über die Reinigung und Bereicherung der Deutschen* Spr. 13. l.

lassan történhetik meg, a' felvett idegen szók által, a' nyelvnek először meg kell *romlani*; az illy eggymáshoz nem illő elementumoknak, hoszszas ideig kell eggymáshoz surlodniok, mig darabosságokat elvesztvén, összeillenek, és eggy tökélletes *egészben összse*fornak. *) Bizonyitják ezt az említett nyelvek példái, mellyek még a' *közép Századokban* is nagyon durván harsogtak, és anya nyelvökhöz jobban hasonlitottak, mint most. Hár vólna tehát eggy *eredeti nyelvnek*, mellyben magában megvagyon az eredeti szók által való bövithetésnek megbetsülhetetlen tehetsége, ezen kedvetlen állapotba *viszszalépni*; ha mindjárt az által *némelly részben való* tökélletességet is nyerne; már pedig az a' *belső erő*, azon kifejthetetlen *báj* és mindég tartó *értelmesség* mellyet tsak az *eredeti nyelvekbe* kereshetünk, soha semmi egyébb tökélletesség által sem pótoltathatik ki.

A' nyelvtisztaságának illy megbetsülhetetlen *hasznai*, a' tisztátalánságnak illy *kedvetlen következései* lévén, nem tsudálkozhatunk rajta, hogy majd minden Nemzetek, olly annyira ügyekeztek nyelvek tisztaságának megtartásán, és helyre állitásán. Jóllehet a' *Deák* nyelv annyit költsönözött a' Görögtől, hogy szinte ennek Leányává lett; még is a' Romaiaknál a' nyelvnek Görög kifejezésektől való megtisztitásán több Tudósok munkálkodtak, azt sokan ohajtották. Esméretes Ciceronak ebbeli ügyekezete, és Quintilianus hány Görög kifejezéseknek hozza fel Latán fordításait; söt a' Hegyetlen *Tiberius* annyira ment, hogy ezen Görög szó *Monopolium* kiejtése előtt a' *Senatustól* engedelmet kért, más izben pedig eggy parantsolatból az *Emblema* szót

*) Leibnitz (eml. hely. annak munkái 6-dik Dar. 2. Rész 15. l.) erre legalább eggy Századot kiván.

kivonatván, meghagyta, hogy a' helyett eggy új eredeti Deák szót készítsenek, vagy a' mennyiben e' lehetetlen volna, helyette körülírással éljenek. *) *Ali-Ben-Abi-Taleb Kalifa* abbéli kívánságának, hogy az *Islám*nak további kiterjedésével, az *Arabs nyelv* meg ne *vesztegettessék*, és a' maga tisztaságában megtartassék, köszönheti *az* legelőszer *Grammatikában* lett foglaltatását. **) A' *Németeknek* nyelvök tisztasága mellett való buzgóságok már régen felélesztetett, és még most is szüntelen tart. Ennek bizonyságai a' *számtalan* elterjedett, és napról napra nevekedő új szavaknak nagy mennyiségén kivül *Campénak* a' nyelv gazdagításáról és tisztításáról irt *értekezése*, ***) több hasonló foglalatú munkák, és most közelebbről a' *Berlini nyelvmivelő társaság* által, a' tizenhetedik Század közepén a' Német nyelvről *Schottel* által irt munkának legjobb és mostani környülállásokhoz képest legalkalmatosabb *kidolgozására* fel tett jutalom. ****) Hogy a' *Hollandok* melly nagyon ragaszkodnak nyelvöknek tisztaságához felyebb bővebben láttuk. *****) Ezen Nemzet *Holberg* szerént minden *idegen szavak* eránt épen olly *türedelmesség nélkül való*, a' millyen *tü-*

*) Svetonius in Tiberio cap. 71.

**) *Eichhornnak* fely. eml. munkája 1-sö Darab 601. lap.

***) Ezen munka mellyet többször vólt alkalmatosságom említeni a' *Berlini K. Akadémia* által a' jutalomra érdemesítetett. Jóllehet az itt *javasolt szavak* között sok *undokság* találtatik, azért még is a' benne felállított *principiumok* nagyobb részint *helyesek-*

****) Ebben különösen megkivántatik, hogy minden *idegen kifejezések* elmellőztessenek és még a' *tudományos mesterszavak* is *németül* jelentessenek ki. *Hálai tudós újság* idei 61-ik Darabja.

*****) Fely. 138. l.

redelmes az *idegen vallásokra nézve.* *) A' Nagy *Katharina* az *Orosz nyelv* kimíveltetését óhajtván, fő szemügyét arra fordította, hogy azt mind azon *idegen szavaktól*, mellyek az újabb orosz pallérozottság idő pontjától fogva tsúsztak be, megmentse, és azokat helyesen alkotott és a' *Sláv nyelv kebeléből* vett *eredeti szavak* által szükségtelenné tegye **) X *Károly Svéd* Király még tovább ment, a' Prédikátoroknak megparantsolván, hogy a' *tiszta Svéd* nyelvel éljenek, és az itélő Székeknek szorosan megtiltván, hogy nyelvöket *idegen szókkal* és *szóllásokkal* ne keverjék. ***)

Illyen *hathatós okoktól* indítatván és illy *példák által* buzdítatván nem veheti senki is rosz neven, hogy az eredeti szép Magyar nyelvre nézve a' nyelvtisztítást ajánlani bátorkodunk, és ezen nevezetes tárgynak a' jelenvaló értekezésben eggy *különös Szakaszt* szentelünk. Hogy mindazáltal itt is az adandó szabásainkat valamelly bizonyos állapra épithessük, szükséges mindenek felett, hogy az elérhető és szükséges tisztaságnak képzetét minden tekintetből, a' lehetséges bizonysággal, meghatározzuk, körülírjuk.

Ha a' nyelvnek idegen hangzatoktól való tisztaságán azt értjük, hogy az a' többekkel *semmi tekintetben* meg ne eggyezzék, és abba semmi olly szavak és szóllások ne fordúljanak elő, mellyek akármelly *más nyelvben* találtathatnának, úgy azt kell mondanunk, hogy ez, akármelly nyelvet is vegyünk fel, *lehetetlen*, de nem is *szükséges*. *Lehe-*

*) Annak *Moral, Abhandlung.* 2. Dar. 85. l.

**) *Christ. Gottl. von Arendt. über den Ursprung der Europäischen Sprachen. Frankfurt am* Main 1818. 278. l.

***) *Eichhornnak* fely. eml. munkáját 3-dik Darab, 3-dik Osztálya 858. l.

tetlen mivel az embereknek, Nemzeteknek eggymással való közösülésök, és az *utánazásnak*, vagy *majmolásnak* az emberi szivben öntött kivánsága az eggymástól való költsönözést olly könnyüvé, természetessé és szükségessé tették, hogy a' földhátán eggy valamennyire *pallérozott nyelv sem találtatik*, melly *számtalan* eggyes *szavakat* ne *költsönözött* vólna, a' több más nyelvekből. Ha ezeket akármelly nyelvbe is mind ki akarnók irtani, azt valóban bőségének, hajlékonyságának eggy nagy részétől megfosztani, annak egész mostani alkotását *felforgatni* kellene; és végre is azt soha sem érhetnök el, hogy minden előadandó képzetet, az idegen nyelvek segítsége nélkül vóltaképen kitehessünk, minden nyelvben, az *újabb időkben* nem szaporítható állap gyökerek kissebb számúak lévén, hogy sem azok segítségével értelmök tökélletes elváltoztatása nélkül, minden *új* az eddig esméretesekkel semmi atyafiságban nem lévő *képzeteket* kifejezhessünk. De az illy tisztaság *szükségtelen* is, részről mivel ugyan azon eggy szónak több nyelvekben való feltalálásából nem mindég következik, hogy eggyik a' másikától, és még kevesebbé, hogy épen a' mi nyelvünk *költsönözte* vólna az idegenektől, más felől pedig, mivel az idegen szózat nem tsupán azért kárhozatos, mivel *idegen*, hanem mivel és a' mennyibe a' *nyelv természetével ellenkezik*. Ezekből tehát nyilván következik hogy a' nyelvünkben találtató minden idegen szavakat, valamint kiirtani nem lehet, épen úgy némelly esetekben azokat ezen túl is költsönöznünk szabad és kell. A' valóságos elérhető tisztaságnak képzetét tehát, mellyre minden eredeti, és igy a' Magyar nyelvben is törekednünk kell, abban helyheztetjük: hogy a' nyelvben tsak *ollyan idegen* szavak találtassanak, és tsak az ollyak vétessenek fel, mellyek annak tulajdon *Analogyiá-*

jával megeggyeznek, és szükségesek, vagy a' mellyeknek *idegenségét*, felvételök előtt valamelly változtatás által *lefaragtuk*, hogy azokra a' hazafiúitás szent bélyegét üthessük. *)

Az idegen hangzatok elkerülésére és a' mennyire lehet kiirtására *két inditó* okok ösztönöznek főként. *Először* mivel minden nyelvnek lévén a' betűk összeköttetésében, és a' hangok összeolvasztásában valamelly *különös módja*, melly az ő *hangejtésének Kharakterét* teszi; az idegen más hangzatú, és egészszen külömböző szabások szerént alkotott szavak, a' nyelv *hangejtésének folyamatját* megzavarják és mint idegen részek hangjokra úgy mint egész formájokra nézve a' nyelv eggységét, regulásságát megrontják, kedvetlen kifogásokat formálnak. *Másodszor* mivel az olly hazafiakra nézve kik azon nyelvekkel, mellyekből az költsönöztetik *esméretlenek*, magokba véve *érthetetlenek*; a' többekre nézve pedig, minden *belső erő* és *hathatóság* nélkül valók, tsupán azon eggy képzetre emlékeztetvén, mellynek kifejezésére költsönöztettek, míg az *eredeti szavak* értelme azon *nagy sereg atyafias képzetek* által, mellyek kijelentésére mind a' gyökér maga, mind pedig az abból alkotott számtalan származékok és összetételek szolgálnak, és a' mellyekre elménk minden eredeti szó hallásánál észrevehetetlenül és *homályosan* mindég *emlékeztetik* öregbíttetik, nagyobb *belső erőt* nyer. „Mitsoda „szók reám nézve a' *Monandria*, *Diandria* 's a' t. „mellyeket készített a' nagy *Linne* és mellyekről még „*Róma* vagy Görög Ország is nem tudott semmit is. „A' *Metaphysica* olly esméretlen előttem mint a'

*) *Campenak* fent eml. munkája. 15. l.

„ nagy világnak *útolsó határa*'s a' t. " igy szóll eggy érdemes tudósunk. *)

Az olly idegen szavakra nézve, mellyek a' nyelv *hangejtése* szerént változtattak el, és egészszen megtekintetvén, mint az *eredetiek*, a' nyelv természete szerént használtatnak minden esetekben, az említett két kedvetlen következések közzül *az első* egészszen *eltűnik*, a' másik is pedig nem kevéssé *enyhítetik*, ha azok a' hoszszas, sok évekig tartott szokás által a' közbeszédben is elterjedvén, minden hazafinak szájában hangzanak, a' Honnak minden lakossai által *használtatnak*, és talám mint gyökerek számos származékok alkotására is szolgálnak. *Templom*, *Keresztény*, *Szekrestye*, *Eke*, *Istálló*, *Barát* 's a' t. épen olly magyarosan hangzanak, épen olly köz értelmüek mint akármelly más *magyar szó*, és ezektől tsak annyiba külömböznek, hogy gyökereik nyelvünkbe nem találtatnak fel. Ezen tekintetből tehát megáll az egyedül lehetséges és szükséges tisztaságnak általunk felyebb kijelentett képzete, melly szerént a' nyelvünk tisztaságának elérésében és megtartásában *fő törvényül* megállapíthatjuk: *hogy az olly idegen szavakat akármelly nyelvből vélettek légyen is azok, mellyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak, a' hoszszas velek élés által köz értelmüek lettek, és ez által minteggy polgárságot nyertek, nyelvünkbe bojgatni kár vólna; azokat nyelvünk tisztaságának veszedelmeztetése nélkül továbbá is megtarthatjuk*; Ezen kivül is mindazáltal kénytelenek leszünk némelly idegen szavakat nyelvünkben *megszenvedni*, másokat pedig *felvenni*, mellyre nézve szükséges lesz itten

*) *Pántzél Pál a' magyar nyelv állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről.* Pesten. 1806. 9. l.

a' szavaknak külömböző nemeit *többféle tekíntetek*ből megvisgálnunk. hogy e' szerént szorosabban meghatározhassuk melly szavak árthatnak *leginkább* a' nyelv tisztaságának, és mellyek kiirtásán kell következőleg főként ügyekeznünk: az illyeneket természetesen nyelvünk további bővítésében és ékesítésében sem használhatván.

Hogy eggy idegen szózat melly külömben is valamelly *ritkábban* előfordúló, *kevéssé* esméretes képzetet jelent, a' nyelv tisztaságának kevesebbet árthat, mint eggy más, melly olly köz hasznú, hogy azzal minden nyomton kénytelenek vagyunk élni, a' dolog természetéből következik: valamint az is, hogy az olly képzetek, mellyeknek *magokban* nintsen *hathatósságok*, és ekép ezt a' magok hangjeleikben sem kívánják meg, bátrabban tétethetnek ki költsönözett szavak által, mint azok, mellyek valamelly belső erővel bírván akár magokban véve, akár némelly eggyes környülállások között az eredeti szavaknak különösen tulajdon *belső értelmességet* kijelentésekben is meg kívánják; ezen két nevezetes tekíntetekre építjük tovabbi okoskodásainkat.

A' beszédnek minden külömböző részei között a' *magánértők* azok, mellyek közönségesen véve ritkábban előfordúló képzeteket jelentenek; ez után következnek mindjárt az *igék*, mellyek valamivel már jobban belé hatnak a' nyelv természetibe, mint amazok, de korán sem olly annyira, mint a' *mássalértők* és *határozók*; legközértelmüebbek pedig a' *részetskéknek* külömböző nemeik. Ezen rendel lehet tehát őket a' nyelv tisztításban is néznünk. De ha a' nyelvünkben polgársággal megajándékozott idegen hangzatokat, számokra nézve ezen tekíntetből összehasonlítjuk is azt fogjuk találni, hogy azok eggymást valóban is *az említett renddel váltják fel*; száz idegen eredetü magánértőre akadunk, még

alig találunk eggy igére, mássalértőre vagy határozóra; a' több Beszéd részei között alig számláltathatván eggy két idegen hangzatot. Ebből tehát természetesen következtethetjük: *hogy mindenek felett az idegen igék, mássalértők és határozók kiirtásán kell ügyekeznünk: hogy részetskéket épen nem, igéket, mássalértőket és határozókat pedig, tsak ritkán és a' legnagyobb szükségben költsönözhetünk más nyelvekből, tsupán a' magánértőkre nézve adhatván valamivel nagyobb szabadságot.*

A' magánértőkre nézve is mindazáltal szükséges képpen kell valamelly *külömbséget* tennünk és ezen tekintetből *Campe*nak utmutatása szerént *) azokat három külömböző osztályok alá huzhatjuk; lehetnek azok:

1-ször Ollyanok mellyek a' *külső érző eszközeinkkel* megfogható tárgyakat jelentenek, és igy *érzékiek* (ſinnlich) mint: *ablak, ház, abrosz* 's a' t.

2-szor Ollyanok mellyek külső érző eszközeink által ugyan megfoghatatlanok, de még is olly képzeteket jelentenek, mellyek valamelly külső érző eszközeink, vagy belső érzeményeink által *észrevehető tárgyakra* vonathatnak, és igy valamennyire azok által *megfoghatókká* tétethetnek, e'kép tehát *nem érzékiek* (unſinnlich) mint *Phantazia, Sympathia.*

3-szor Ollyanok mellyek az értelemnek olly tiszta képzeteit jelentik, hogy azok semmikép nem vitethetnek viszsza a' külső érző eszközeink, vagy belső érzeményeink által megfogható tárgyakra, gondolatokra, hanem egészszen tsak az *okosságunk* által esmértethetnek meg; és azért okossági vagy *érzé-*

*) fely. eml. munkájában 19. l.

kenſolyűli (überſinnlich) szavaknak neveztethetnek *) mint : *Hypothesis*, *Causalitas*, *Substantia*.

Az *első osztályba* tartozók, ha azok idegen nyelvekből vétetnének is, a' nyelvünk tisztaságát nem olly könnyen ronthatják meg, mint a' többiek, a' mint az tsak abból is kitetszik, hogy azok tsak *eggyes tárgyakra* vitetvén, a' nyelv belső alkotásában nem terjednek úgy el. Ide járúl továbbá, hogy azok az új *tárgyak esméretével* terjedvén el a' Nemzetek között; a' tárgy maga mellyet szemünkkel látunk megmagyarázza a' dolgot, és igy az által megtanúljuk esmérni azt. De egyébbaránt azok nagyobb részint a' *köznép szájában* mindég forogván, vagy pedig igen könnyen köz értelmükké tétetvén az idegen szózatokhoz nem szokott köznép által, nagyobb részint már *honni köntösbe öltözettek*, vagy legalább tsak hamar abba fognak öltöztetni. Végre valóságos tárgyakat jelentvén azoknak *belső hathatóságokra* ritkán, vagy épen nintsen szükség. Sokkal kivánatosabb a' *második osztályban* tartozó képzeteket akár mi módon is eredeti hangzatokkal kitennünk, kivált a' mennyibe az illy szavak tsupán a' belső érzeményeik által tétethetnek megfoghatókká, itten a' szókba különösen megkivántatván, a' *hathatóság*, az eredeti szavak *gyökereik*, és az abból alkotott *származékok* által pedig belső érzeményeik, sokkal mélyebb benyomásokat nyernek, a' kijelentendő képzet erejét kétszeresen érzik p. o. *Ablak* és *Sym-*

*) Hogy az itt használt *érzéki*, *nem érzéki* és *érzékenfelyűli* szavak a' Német ſinnlich, unſinnlich, überſinnlich szavak képzeteit nem *jelentik* tökélletesen ki, és talám a' nyelv természete ellen is vagynak alkotva jól érzem. A' *kerülhetetlen szükség* legyen mentségem; ha valaki jobbakat nyújt, köszönettel *elfogadom*, és ezektől örömest *elállok*.

pathia,

pathia, mind a' kettő idegen szó, az eggyik olly kevésse hathatós, magábavéve épen olly érthetetlen mint a' másik, mindazokra nézve kik a' *Tót* és *Görög* nyelvekben nem jártasok; de az *ablakot* mindjárt megértethetem akár kivel is: annak eszközlésére nem szükséges, hogy az ablaknak képzete több mellék képzetek által meghatároztassék, öregbitessék, a' *külső érzeményeink* annak esméretére vezetvén. Nem igy vagyon a' dolog a' *Synpathiára* nézve. Ha ezen Görög szó hallására, mellynek valóságos értelmét nem tudom, és melly tulajdon képen reám nézve tsak annyit teszen, mint akármelly más *kényem szerént költött hang*, a' képzetet valamennyire eltalálom; és az értelmem azzal megelégszik is, azért még is érzeményem mindég hideg marad: nem úgy midőn azt *eggyüttérzés* által jelentem ki, itt az *esméretes értelmes* hangok, a' képzetet egész kiterjedésében *felelevenítvén*, az érzeményeimet *hathatósan* mozgásba hozván. Ezekhez járúl még hogy az illyen második osztályú szavaink a' közönséges beszédben nem lévén olly szélesen elterjedve, mint az előbbeniek, de olly könnyen nem is terjesztethetvén nem olly *közértelmüek*, azoknak honni formákban való öntése nem *történt* meg, és olly könnyen nem is *reményltethetik*, végre pedig hogy azoknak gyakran kell a' képzet megesmértetésére szolgálni, a' képzet pedig ritkán segíti elő a' szó megértését. A' mi illeti a' *harmadik rendbeli szavainkat* ezek ugyan még olly *közértelmüek* sintsenek mint az előbbeniek, *idegen formájokat* nagy részint megtartották és eggy könnyen nem is veszthetik el, továbbá, bennök is a' kijelentett képzet melly magában is olly nehezen megfogható, *értelmességöket* nem mozdítja elő, sőt inkább általok kell a' lappangó és gyakran homályos képzeteket *felélesztení*, az emberi elmébe minteggy *teremteni*, melly tekintetből azok sok-

sokkal inkább megkivánják az *eredeti nevezeteket*, mint az *érezhető* tárgyakat dolgokat jelentő szavaink; de mivel mindazáltal az illy szavak a' *hathatóságot* nem ohajtják ollyan nagyon, mint azok mellyek főként *belső érzelmeink* körül foglalatoskodnak, és az illy *abstrakt* képzetek eredeti értelmes szavak által olly nehezen fejeztethetnek, ezek által pedig a' legkissebb *tétovázó értelem*, a'gondolatokba zürzavart okozhat, és sok *kétségeskedésekre* nyujthat alkalmatosságot, azért azokat, a' mennyibe *könnyen érthető eredeti szavakkal* nem tétethetnének ki, minden idegenségök mellett is legalább *ideig óráig* megtarthatóknak és felvehetőknek tartom. E' részben tehát eltávozom *Campenak* állításától, mellyet eddig a' fő dologba követtem; ő ugyan is az illy szavaknak a' Német nyelvből való *kiirtását* némelly tsekély kifogásokat kivévén *eggy általjában* és *mindenek felett* szükségesnek tartja.

Eddig az idegen szavakat magokba tekintettük, szükséges hogy már most azokat a' nyelv tisztaságára nézve, a' több szavakkal való *összeköttetésökbe* is megvisgáljuk, e' tekintetbe az *előadás* külömböző nemeit által fussuk. Hogy a' költésben tsak *eggy idegen hangzású*, és még tökélletes polgárságot nem nyert szó, az előadást megrontja, hogy az irásmodnak mind azon nemeibe mellyek a' külső *ékességét*, *kellemetességét* különösen megkivánják, és a' hol a' nyelv *hathatóságának* a' maga egész fényébe kell megjelenni, a' hova tartoznak az *ékes folyóbeszédnek* minden nemei és a' történeti előadás is nagy részint, az illy szavaktól magunkat elég gé nem *ovhatjuk*, már Leibnitz megjeg yzette. *)

*) „Dann gleich wie in einem sonst schönen *Teu-*
„*tschen Gedichte*, ein *frantzösisches Wort* ge-
„meiniglich ein *Schandfleck* sein würde, also

A' költésnek némelly *tréfásabb* nemei mindazáltal kifogást tesznek; ezekben az előadás az idegen szavakból gyakran igen nagy *erőt* költsönöz, a' mint azt *Csokonay Dorottyájában* és *békaegérhartzában* szépen megbizonyította. Valamivel kevésbé kényes az *oktató előadás*. Itt a' képzetek helyessége *tiszta*, minden *kétség* nélkül való kijelentése, mindenek felett megkivántatván, a' *meghatározott* értelmü idegen szavakat igen gyakran kénytelenek leszünk, a' külömben jó de *határozatlanabb* jelentésü eredeti szó elmellőzésével használni; az olly esetekben mindazáltal, midön a' *köznépet* akár mire is oktatjuk, itten kifogást kell tennünk, ennél az idegen szónak akár mi *tsekély esméretét* sem tehetvén fel, és annak szájában az idegen hangok igen lassan és késöre lehetvén köz értelmüek.

Az eddig mondottakból könnyen által láthatjuk, hogy a' *tudományos mesterszavakról*, mellyek a' költsönözésre nézve igen nevezetesek, mit kelljen tartanunk. Ezek ugyan lehetnek a' *Beszédnek külömböző részei*, de még is többnyire *magánértők*, tartozhatnak továbbá a' magánértőknek általunk felállitott *három osztáljai* közül akár *mellyikéhez* is, de még is nagyobb részint az *elsőben* és *harmadikban* találtatnak, és végre tsak igen az *oktató előadásban* fordúlnak elő, mellyre nézve azoknak ide-

„sollte ich gänzlich dafür halten, dass in den „*Schreibarten*, die der Poesie am nächsten, „als *Romanen*, *Lobschriften* und *öffentlichen* „*Reden*, auch gewisser Art *Historien* und auch „bei Übersetzungen aller solcher Werke aus „fremden Sprachen, und Summa, wo man nicht „weniger auf *Annehmlichkeit* als *Nothdurf*, „*und Nutzbarkeit* siehet, man sich der *aus*„*ländischen Worte*, so viel immer möglich „*enthalten sollte.*“ Leibnitz eml. hely. annak munkái 6. Dar. 2. Rész 44. l.

gen hangzatjoktól szerfelett nem *idegenkedhetünk*. Mind e' mellett is mindazáltal ezen törvényt olly *szelesen* nem terjeszteném ki mint *Gedike* *) ki azt gondolja, hogy az idegen tudományos mesterszavakat, *eggyáltaljában* meg kell tartanunk, és hogy itt a' nyelv tisztitás kívánságának meg kell *állapodnia*. Minden általa felhozott *okoskodások*, hogy tudniillik nehéz és terhes *kétféle tudományos nyelvet* tanúlni, és hogy majd minden *pallérozott Nemzetek* megtartották a' Görög és Latány tudományos kifejezéseket, elenyésznek *Campenak* ezen *nevezetes észrevétele előtt* „hogy mind addig még né„künk *külföldi*, *Görög* és *Deák tudományos mes„terszavaink* lesznek és azokat használjuk, az azok„ban foglalt *képzeteinket* és *esméreteinket*, mind „azokra nézve, kik Deákúl és Görögül nem tud„nak — a' hová tartozik a' *Nemzetnek egész na„gyobb mennyisége* **) úgy tekínthetjük, mintha „*nem volnának*, *mintha elvesztek vólna*.“ ***) Ezen állításnak valóságát a' *Német földre* nézve — nállunk még, fájdalom! a' tudományosság nem ment annyira, hogy e' részben *honni példával* tudnánk előállani, megbizonyitották *Wolf* és *Kant*. Az *első* magának eggy *Német tudományos nyelvet* alkotott; és az ő tanitásai tsak hamar *közönségesen* elterjedtek; a' többi tudományokat, és a' Németek egész

*) Többször emlitett értekezésében a' Német nyelv tisztitásáról és gazdagitásáról nézd *Deutsch. Mus. nov* 1779.

**) Nállunk ugyan a' *Deák* nyelv többet beszéltetik mint *Német Országban*, de a' *Görög* annál *esméretlenebb*; pedig a' tudományos mesterszavak a' *Deákban* is többnyire mind *Görögök*, a' mit tehát *Campe* itt a' Németekről mond, *mi reánk* is illik.

***) *Campe über Reinig. und Bereicher. der Deutschen Sp.* 124. l.

gondolkozások módját elöntötték. A' *másik* megtartotta a' *Görög-Deák mesterszavakat*, sőt azoknak számát nevelte, némellyeknek új értelmet adott; és láttuk melly sok bajba került az ő *gondolatainak terjesztése*, láttuk melly kevéssé tudták még *tanitványai* is az idegen hangzatok által kifejezendő *képzeteket*, elérteni, tisztán megfogni; a' honnan származtak azoknak külömböző *magyarázatjaik*. Nem lehet tehát tagadni, hogy sokat nyer az a' Nemzet, mellynek nyelvén a' *tudományos képzetek* mind *eredeti szavakkal* neveztetnek meg. Ügyekezzünk következőleg, a' hol a' tudományos képzetet, *helyes* és annak *egészszen megfelelő* magyar szavakkal kitehetjük azoknak számát szaporítani, és igy nyelvünk *tisztasága* mellett, a' tudományokat napról napra *közértelműebbekké* tenni p. o. a' *Geographia* valóságos értelmét helyesen és tökélletesen kiteszi a' *földleirás*; e' szó a' nyelv természete szerént vagyon alkotva, és a' *Görögnél* semmivel sem kedvetlenebb hangzású. Miért ne fogadhatnók tehát itten el a' *jó hazafit*, inkább mint az *idegent*; *azt* minden *megérti*, a' ki magyarúl tud, *ez* szinte az egész Nemzetre nézve olly *érthetetlen* hangzat mint akármelly *Szinai szó*. A' hol ellembe olly magyar szót nem alkothatunk, melly az előttünk lévő tudományos képzetet *tulajdon egész kiterjedésében* ki tudná fejezni, ottan valóban kár vólna az idegen hangzattól olly nagyon irtódznunk, hogy a' tudományokban olly szükséges *határozottságot* a' nyelv *tisztaságának* feláldozzuk; p. o. ezen szó *mesterségtudomány*, mellyet némellyek a' *Tekhnologia* helyett használnak, *jól* vagyon ugyan alkotva, és a' dolgot *valamennyire* ki is teszi, a' *mesterségnek* mindazáltal, melly külömben is idegen *eredetű*, olly *sok külömböző értelme* vagyon, hogy az elme eggy hamar nem tudja meghatározni, hogy az említett

összetételben mellyikbe végye, hasonlók, a' *böltselkedés Philozofia*, a' semmit nem jelentő *tudákosság Mathesis*, helyet.

Egyébb aránt a' nyelvtisztitásra nézve a' tudományos mesterszavakban, úgy valamint akármelly más kifejezésekben, jó lesz itten végezetül megjegyeznünk, hogy az *új szóknak*, mellyeket az idegenek helyett fel akarunk venni, szükségesképen olly alkotásuaknak kell lenniek, hogy ezeknek helyét *minden előadandó esetben* minden relátziokban kipótolhassák *) Ha ezt nem tehetik a' nyelv *tisztasága* semmit sem nyér velek, és általok nyelvünkben a' szavak számát hiába neveljük; következőleg annak elfogadása nem tanátsos p. o. Ha mindjárt ezen szó *gondolhatósan*, mellyet eggy érdemes tudósunk *theoretice* helyett kezdett használni, **) ezt úgy, a' hogy vagyon ki is teszi, de abból semmiképp nem alkothatunk olly szót melly a' *Theoria* és *theoreticus* 's a' t. képzeteknek megfelelhetne; *ezen ember* tsak *gondolható* (theoreticus) *praxissa nints, az ő gondolható gondolatai* (ideae theoreticae) *akármi jól megeggyezzenek a' gondolhatással* (cum theoria) még is 's a' t. Az *illy szóllásokat* jóllehet abban minden szó *Magyar*, senki meg nem fogja érteni. Ezt a' törvényt mindazáltal *igen messze* nem szeretném kiterjeszteni, attól félvén, hogy ez által a' nyelv tudósaink *szabadságát* a' *nyelvtisztítás szükséges munkájára* nézve, igen nagyon megkötjük.

Ezek minteggy azon tekíntetek, mellyek szerént kell a' nyelvtisztaságát előmozdítani. Igaz ugyan hogy itt a' legnagyobb *akadályokkal* kell küszköd-

*) *Jean Paul Vorschule der Aestetik.* Béts 2. Darab 89. l.

**) *Tud. Gyűj.* 1817. 4. kötet. 14. l.

nünk, igaz ugyan hogy sok esetekben minden ügyekezetünk *foganatosságától* megfosztathatunk, ha az egész Nemzet, a' *közönséges nyelvszokással*, nem jön segítségünkre, de az elönkbe fel tett tzél olly *tsiklándoztató fénnyel* bir, olly *bájoló kellemeket* vett szemünk eleibe, hogy az elérhetésnek *legtsekélyebb* reménysége is *új erővel* ruházza fel tsüggedező *hazafiúságunkat*. „Hezdjen tsak eggy Nem„zet *gondolkodni*" igy szól eggy német tudós *) „nyerjen tsak a' *képzetekben gazdagságot*, és ne „essék, mint valaha a' *hazafiság* nélkül való *Német* „azon különös *tévelyedésben*, melly szerént azt „gondolhatná, hogy *tudóssainak* arra, hogy *tudó*„*sok* legyenek, eggy *régi kiholt*, az ö *világi em*„*bereinek* arra, hogy *jó nevelést* mutassanak, eggy „ugyan *élő*, ide *külföldi nyelven* kelljen gondol„kozniok, beszélniek, írniok, és nem sokára és „*bizonyosan* mind azt fel fogja találni, *tulajdon* „akármelly *szük* és *hajlékatlan nyelvében*, ha „mindjárt a' *hottentot* és *Esquimaux* vólna is az, „a' mire *gondolatainak kijelentésére szüksége* va„gyon."

ÖTÖDIK SZAKASZ

A' nyelv régulásságáról

Hogy valyon a' nyelvnek *szerfelett* való *régulássága* **) annak szépségét, ékességét elömozdítja e'

*) *Campe* fely. eml. munkájába 109. l.

**) A' *régulásságot* az itten vett értelembe a' *törvényességtől* meg kell külömböztetnünk. Törvényes majd minden nyelv, mert vannak mindegyiknek *törvényei*. A' regulásság a' törvények

vagy sem, bajos meghatározni. Igaz ugyan, hogy annak rendesen eggymásba folyó *nagy részei*, a' tökélletes eggy hangzatban lévő egésznek, valamelly *felséges* tekintetet adnak; úgy áll az előttünk mint eggy kiterjedett, egészszen a' *frantzia izlés* szerént készült *kert*. Itt a' sinór mértékre vont és a' mesterséges kertésznek kegyetlen ollója alatt a' legrégulássabb formákra *szorított fák* a' meghatározott osztáljokba ültetett *virágok*, *növevények*, a' kimért folyásoktól soha el nem térhető vagy a' hydraulica törvényei szerént egyenesen az ég bóltozatja felé lökött *vizek*, a' müvész kezei alatt, a' legszebb alkotásokban hozott *kövek*, az épitő mesternek, mindent szorosan megmérő izlése után készült *roppant épületek*, lehetetlen hogy a' szokatlan szemet *bámulásra* ne inditsák. De ez a' bámulás *sokáig* nem tarthat, a' tárgyak változhatatlan *eggyszerüsége*, a' *változáshoz szokott* emberben *unalmat* szül, az eggy tekintettel elnézett *egész* ötet többé nem gyönyörködteti. — Állandóbb gyönyörüséget ád a' *természetet követő* törvénytelennek látszó, de még is bizonyos szabások alá vont *regulátlanság*. Itt van eggy szép *Angoly izlés* szerént alkotott *kert* a' növéseiben nem akadályoztatott kellemetes *fák*, mellyek rend nélkül, de a' jó izlésnek szabásai szerént ültetve, kellemetesen eggymásba folynak és imitt amott a' hátok megett elrejtett természeti szépségeket a' kivántsi szem előtt hol jobban, hol kevesbbé felfedezik; a' szabadon tsergedező de még is folyásokban a' kimért útról eltérni nem merő *hüs patakotskák*, a' régulátlan ágyaikban tsendesen habzó *tavak*, a' zöldellő *gyepek* a' virágokkal behin-

eggyszerüségében tsekély számában és a' *kifogások* — mellyek hasonlóképen lehetnek kissebb kiterjedésü törvények — *elenyészésében* kerestethetik.

tett *rétek*, *kies ligetek*, a' rendetlenül eggymásra hányt és a' természetet ábrázló *kövek*, az imitt amott elszort kiss *épületetskék örökös* örömmel ketsegtetik, a' vidámon eggy tárgyról a' másikra szökdétselő *szemet*. Itt semmi sem okoz unalmat, az eggymást szünet nélkül felváltó új tárgyak, a' szép anya természetre emlékeztetnek, a' szép vidékre eggy *örökös szelíd bájt* vetnek, öntenek.

Az eggyszerüség minden tárgyakban tsak *ideig óráig tartó* kellemmel bír, tsak a' helyesen tett változtatások kötik le az *álhatatlan emberi elmét* bizonyosan. Valamint a' szerfelett való regulátlanság, a' szélesen kiterjedett mezön, *vezér nélkül lévő szemet* el*fárasztja* épen úgy unalmat okoz jobb ízlésünknek, annak *kifogás nélkül való regulássága*, azt eggy tekintettel elnézvén és a' sinór mértékre vont eggyes tárgyakon lévő különös szépségeken *észrevehetetlenül* elballagván.

Ha a' mi anyanyelvünket ezen tekintetből veszszük visgálat alá, valóban azt fogjuk észre venni, hogy annak egész alkotása olly *regulás*, olly *bizonyos*, majd *semmi kifogást nem szenvedő állapokon* épül, hogy ezen *szép*, a' *Symetriának* minden törvényei szerént készült *alkotmánynak* felséges tekintetére mindennek *hámulásra* kell gerjedni. Vegyük tsak annak hangejtését; a' durvábban eggymásba folyó *mássalhangzók*, olly annyira idegenkednek eggymástól, a' *különböző nemű magánhangzók* olly megátalkodott ellenségek, hogy eggymást ugyan azon *eggy szóba* nem szenvedik meg: az elsöre nézve szinte tsak a' *tprütsök* és *tprüszent*, mellyeket mindazáltal már ma *tütsök* és *tüszszent* formába is olvasunk, az utolsókra nézve pedig tsak az *idegen*, még valóságos polgársággal meg nem ajándékozott szavaink, és az *összetettek* tesznek kifogást. Nem kevésbe regulás nyelvünknek *gram-*

matikai alkotmánya; ha a' külömböző hangú magánhangzók által okozott külömbséget nem akarjuk számítani, a' *nevek ejtegetésére* tsak eggy minden kifogás nélkül való formát találunk, a' *mássalértő nevek gráditsainak* alkotásában, eggy két tsekély kifogásokat kivévén, *eggy fő törvény* által az egész dolgot kimeríthetjük: a' más nyelvekben a' *magánértők külömböző nemei*, és a' mássalértőknek, ezek szerént való hajlítása által okozott *változtatások*, nem találnak nyelvünkbe helyet. Az *igék hajlításában* úgy lehetne gondolni, mint ha nyelvünk *regulátlanabb* vólna; de ez a' rendetlenség eltünik, ha azt nem az idegen nyelvekkel hasonlítjuk öszsze, hanem magába veszszük. A' *mivelő formának* tsak két hajlítása vagyon, eggyik a' *határozott* másik, a' *határozatlan* értelmére nézve: a' *szenvedő igéket* tsak eggyféleképen hajtogathatjuk, melly szerént kell *Révai* után az *ik végzetű igéinkkel* is élni. Valóságos *törvénytelen hajtogatásu igéink* nintsenek, mivel azok is, mellyek ide látszanak tartozni, valamelly közönségesebb szabások alá vonathatnak. Hönnyü vólna igy az *egész Magyar* nyelvben találkozó szembetünő regulásságot a' *nap fénynél tisztábban* megmutatni; tsupán a' szók *öszszeszerkezetésében* látszik nyelvünk valamelly *regulátlanságot* megszenvedni. Ennek rendje nem annyiba a' *nyelv törvényei*, mint az *értelem külömbsége* által határoztatik meg. A' *regulás kert tetőről* eggy gyönyörü *kinézés*, mellyben e' tárgyaknak romántos eggymás között való felváltások, a' szemet *gyönyörködtetni* meg nem szünik.

De valyon regulás nyelvünknek ezen *frantzia kertjéből* ki irthatjuk é a' törvények eggyszerüségét? A' *Német* de föként *Görög* nyelv *Angoly Parkjából* szabad é az izlést által tenni, azoknak bájoló regulátlanságát követvén? Többször emlitettük

már felyebb is, hogy a' nyelvek *belső Kharákterét*, alkotások módját elváltoztatnunk *nem lehet* ennek a' nyelvmivelő szeme előtt *szentnek* kell lenni. Valamint a' *gyalú* alatt nehezebben *engedő fát* az asztalos elvetheti ugyan, de ha lágyabbat veszen *kívánságunknak* nem felel meg, épen úgy ha tsak a' *lehetséget* veszszük semmi sem ellenzheti a' *nyelv Kharakterének*, belső alkotásának *elváltoztatását*; ez az újonnan készült nyelv mindazáltal nem felel meg *kívánságunknak*, a' többé nem *magyar*, és érthetetlensége miatt, minden szépségei mellett is *haszonvehetetlen* lesz. A' tudósok nagyobb részint megeggyeznek abban, hogy a' *Görög nyelv* a' leg *tökélletesebbek* közzé tartozik, mind bőségére, kifejezéseinek kedves hangzatjára, mind pedig alkotásának törvényes rendetlenségére nézve, még sem jutott eggy Nemzetnek is eszibe, hogy azt a' maga *anya nyelvével* feltserélje. Valamint képtelenség a' *tökélletesebb alkotású idegen nyelv*nek honni nyelvünk helyet való *elfogadását* óhajtani, épen olly megfoghatatlan balgatagság vólna eszünkben eggy tökélletes *nyelvbéli ideált* felállítani és nyelvünknek ahoz való alkotását, alkalmaztatását *erőltetni*. Megvagyon a' *töke* mutatva, mellyből kell dolgoznunk, ki vagyon a' *vidék mérve*, meg vagynak a' *princzipiumok* határozva, mellyen és a' mellyek szerént kell a' *kertet* alkotnunk, söt az elkészítendő *mivnek formája*, a' *kertnek szerkeztetése*, nagy részint készen áll szemünk előtt, attól eltávoznunk nem lehet, ha a' *tőkét haszonvehetetlenné* tenni a' *kellemetes* már nagyra nőtt *kertet* eggy *kietlen vadsággá* által változtatni nem akarjuk. Mind az a' mit tehetünk, tsak abban áll, hogy a' tökéből kifaragott *mivnek* azt a' *simaságot* megadjuk, mellynek elfogadására a' *fának neme alkalmatos*, hogy a' *kertnek* mind azon *kellemeket* megszerezzük,

mellyek annak már *kész alkotásával összeférnek.*

Szép felséges nyelvünk nagy *frantzia kertjében* tehát a' szépen felnött sorfákat kiirtani, a' sinor mértékre vont ágyakat felvágnunk, a' kövekkel kirakott tavakat, folyókat szabadságokba viszszahelyheztetnünk, a' mesterségesen faragott kép szoborokat öszszetörnünk, a' regulás és Symetriának törvényei szerént készült épületeket öszszerontanunk nem lehet. De talám lehetne abban a' *frantzia kert szép felséges váltát* az *Angolynak* tsendesen *bájoló kellemeivel* öszszekötni, annak regulásságát imitt amott némelly eggyes *rendetlenségekkel* megszakasztván, és a' még parlagon lévő részeiből eggyes *Angoly Parthiákat* alkotván? Hogy ez is veszedelmes minden általláthatja, meggondolván hogy az illyen tarka vegyítés által *az egésznek eggysége*, minden dolgokban a' *legfőbb tökélletesség*, veszedelmeztetne.

Meg kell tehát tartanunk nyelvünknek *mostani regulásságát*, azt a' legnagyobb féltékenységgel őrizvén, tsak azon részeit ne bántsuk a' hova a' *kertésznek kérlelhetetlen* ollója nem jutott, tsak ott hagyunk a' fáknak *szabad növést* hol ez a' *nagy egész regulásságának* nem árthat, és annak azon tsekély nyugvó pontok által, mellyeket a' külömben könnyen elfáradható szem talál, új kellemeket nyujt. Nyelvünknek eddig *parlagon maradott* részeit is kénytelenek vagyunk az eddig az egész alkotásában megtartott *szabások* szerént alkotni, tsak hogy itt is a' mennyibe lehet az *unalmas eggyformaságot* elkerüljük. Maradjon meg tehát az eddig használt *lön*, a' regulássabb *leve* helyett, sőt terjeszszük ki ezen szépséget, ezen törvényes regulátlanságot legalább *némelly esetekben*, az *előadásnak némelly nemeiben*, az eleink által használt, *lök*, *löl*, *önk* 's több efféle alkotásaira is. Használjuk ugyan nyel-

vünknek eddig kijelentett természete szerént, annak honni szavak által leendő bővítésében, főként a' *származtatást* és itt is mindenek felett azon *származtatásbéli ragasztékokat* mellyek abban *legtöbbet* fordúlnak elő, de ne idegenkedjünk az ollyanoktól is mellyek *ritkábban* használtattak a' mennyibe tudniillik természetök eléggé ki vagyon fejtve, mint az *ász*, *ész*, *nok*, *nek*, *mány*, *mény*, *vány*, *vény* 's a' t; de főként ügyekezzünk, a' szók *összetétele* által, melly a' mint felyebb láttuk nyelvünk természetével nem ellenkezik eggy új *szép mezőt* megnyitni, mellyleg*külömbözőbb szinű virágjai* által, a' fáradott szemnek gyönyörködtető mulatságot adhat, a' nélkül, hogy nyelvünk regulás alkotásában kárt tenne.

De azt mondhatná valaki, hogy mi a' törvényes regulátlanságot olly *kellemetes tulajdonságokkal* ruházván fel, nyelvünk eránt nagyon mostoha indúlatot mutatunk midőn azt nyelvünkből *ki akarjuk rekeszteni?* Korán sem; az egész nyelv eggyességének fenn tartására a' nyelv valóságos Kharakterének szorgos őrzésére törekedésünk, inkább, az *ellenkezőt* bizonyitja. A' bámulásra inditó felséges reguláságnak is vagynak olly *különös kellemei*, mellyeket a' törvényes rendetlenségbe hiába keresünk. Ha mindjárt azok ezeket egészszen nem pótolhatják is ki, találtatnak nyelvünkben olly sok más szép tulajdonságok, mellyek ezen hiánosságot velünk könnyen elfelejtetik. Nints olly dolog ezen árnyék világban, melly *minden tökélletességekkel* bírna, elégedjünk meg ha nyelvünk szépségeit eggy *nagy egészbe* összetévén, azt a' több nyelvekkel merészen, de helyes okoknál fogva összehasonlíthatjuk. És végre ha mind ez nem vólna is, mi azon nem segíthetünk az *egésznek egysége* olly kerülhetetlenül szükséges, hogy a' nélkül akármelly em-

beri mív, minden legtündöklöbb szépségei mellett is, *idétlen*, *undok* és *idomtalan* lesz.

HATODIK SZAKASZ

A' nyelv szép hangzásáról.

Tudjuk melly nagy öszszeköttetés találkozik a' testi embernek *külső érző eszközei* és *értelme* között. Különösen melly nagy szinte megfejthetetlen befolyása vagyon a' *hallásnak* az egész belső alkotásunkra, bizonyitják azon szerentsés embertársaink, kiknek ezen külső érzékenységök jobban ki lévén fejtve, a' *mu'sikában* olly nagy gyönyörüségeket találják. Ezeknek szivekben a' *belső értelem nékül való hangok* hallására, a' legkülömbözőbb indulatok támadnak, ezek előtt a' Mu'sika *tagtalan hangjainak* vagyon valamelly bizonyos inkább érezhető mint kijelenthető *értelme*.

A' nyelvben gondolatainkat a' *hallás* segitségével közöljük másokkal. Annak ezen tzélja olly erősen kijelentetik, hogy még akkor is midőn valamelly irást magunkban olvasunk a' nélkül hogy *beszéllő eszközeinket* segitségül vennők, minden szónál, annak *tulajdon hangját* olly közönségesen melléje szoktuk képzelni, az olly észrevehetetlenül *repdes mindég füleink előtt*, hogy majd minden legkissebb tsupán a' szép hangzás ellen tett hibát is észre veszünk. E'kép a' hallás lévén azon *eszköz*, mellynek segitségével a' nyelvek *haszonvehetők* lesznek természetesen következik, hogy a' *hangok*nak *kellemetes* vagy *kellemetlen*, *szép* vagy *rút vólta*, a' nyelvekben a' megjegyzésre méltó dolgok közzé tartozik, és nem tsak a' *nyelv hangzásának* kellemetességét, annak ékességét mozditja elő, hanem sok-

szor, és sok esetekben az eggyes szavak és szóllások *értelmét is öregbíti*, a' nyelv *hathatóságát* nagyon elö segíti. — Hogy ez valósággal igy vagyon kétségen kivül teszik a' minden Nemzeteknél találtató *ékes beszéllök*, kik szivünket illetni, értelmünket valamelly igazságról meggyözni akarván, elöadásokban nem tsak a' használandó szavak *értelmére* ügyelnek, hanem mesterségesen választott kifejezéseik *külömböző hangzatjai* által, a' hallás eszközeinkre külömböző benyomásokat tenni és ez által *szivünkhöz* és *értelmünkhöz*, hathatósabban szóllani is ügyekesznek. A' *hangoknak* mint tsupa *hangoknak*, értelmünkre szivünkre való hatásából fejthetjük ki a' *versek* külömböző *nemeinek*, és kivált a' *mértékeseknek* eredetét, ebből magyarázhatjuk meg, a' *kötött beszédnek* olly hathatóságát, sok bájoló kellemeit.

A' szépnek mennyei uralkodása az egész földön olly *szélesen* elterjedett, hogy azt *minden* nemesebb sziv mélyen és erösen érzi, de olly *vékony hajszálakból* is vagyon öszszeszöve hogy azokat *földi szemeinkkel* észre venni nem tudjuk, és ezen *kényes szövevény* olly hamar és észrevehetetlenül felbomlik, elszakadoz, hogy azt eleintén bámulva tsudálkozván, megmondani sem tudjuk, hogy mitsoda környülállások melly botlások hozták azt *zürzavarba*. Gyakran eggy gyenge érezhetetlen *lehelet* is elégséges arra, hogy minket attól örökre megfoszszon. Még mennyivel nagyobbnak kell a' nehézségeknek lenni, midön ezen *aetheri tulajdonságot* a' szinte meg*foghatatlan természetü hangokban* kell keresnünk, mellyek alig ütik meg fülünket, midön már elenyésztek. A' legjártasabb *Filsofus*nak lelki *nagyító üvege* sem elégséges arra, hogy ezen tüneményeknek, még sokkal *fáinabb tulajdonságait* szemünk eleibe tegyék. Honnan erédhet-

ne külömben az embereknek a' *szép hangzatról* hozott eggymással olly annyira *ellenkező itéletek*? Miképp vólna az külömben lehetséges, hogy eggyik ember fülének ugyan azon hang *kellemetes* érzést okozzon, melly másoknak fülöket *sérti*? Valóban a' legnagyobb megfoghatatlanság vólna, ha itt *meghatározott* törvényeket akarnánk adni. A' nyelv szép hangzásának elömozdítását tehát főként az Iróink és nyelvtudóssaink *jó ízlésére* kell biznunk. Vagynak mindazáltal eggy némelly *közönségesebb észrevételek*, és tsak ezekről, illyenekről lehet itten szó.

A' *hangzatra* nézve a' nyelvek eggymástól külömböznek, minden eggyiknek vagyon ezen tekintetbe valamelly bizonyos *Kharaktere*, melly az egész nyelvre el hat. Esméretes *V. Károly* Német Császárnak azon mondása, hogy az Istennel *Spanyolúl*, Dámákkal *Olaszúl*, *Frarntzúl* a' férjfiakkal, és lovával *Németül* szeretne beszélni. Ha mindjárt ezen itélet *helyességének* megmutatását, magamra válalni *nem merném*, söt inkább arról meg vagyok győződve, hogy a' *nagy fejedelem* most élvén, az akkor *megvetett Német* nyelvről tett *kemény itéletét* megváltoztatná, azért még is kitetszik abból, hogy már ő általlátta a' Spanyolnak *méltósággal* hangzását, az Olasznak *bájoló lágyságát*, a' Frantznak valamivel *férjfiasabb* vóltát, és a' Németnek *darabosabb keménységét*. — Hogy a' nyelveknek ezen kétségbe nem hozható külömböző hangzások miben áll, sok nyelvekre nézve meghatározni bajos, de itt tzélunktól igen meszsze is elvezetne. Elég legyen honni nyelvünknél megállapodnunk. —

A' hazafiak saját nyelvöknek *szép* vagy rút *hangzásáról* tsak igen ritkán tehetnek itéletet, mert fülök a' honni hangokhoz lévén szokva, az mindég kellemetesen fog hangzani; itten mindazáltal sok *elidegenesedett hazánkfiai* Honni nyelvünkre nézve

szo-

szomorú kifogást tesznek. Ha a' honi nyelvökért *buzgó* és annak hangzatjaihoz *szokott hazafiakat*, mint meg *vesztegetteket*, e' részben *itélő birák*nak nem fogadhatjuk el, úgy az *idegenek ítéletére* annál kevésbé hajthatunk, mivel ezek saját nyelvökben egészszen *más hangejtéshez* lévén szokva mind azt, a' mi azzal nem eggyezik meg, könnyen kedvetlennek találhatják; ide járúl továbbá, hogy a' külömböző nemzetek között, a' legkülömbözöbb okokból támadni szokott *irígységek*, *gyülölségek*, nem igen engedik meg, hogy az illy ítéletekben minden *pártosság* félre tétessék. A' mit tehát itten mondhatunk, nyelvünknek szép vagy rút, kellemetes vagy kedvetlen hangzásáról, azt nem lehet az illy tétovázó ítéletekre építenünk, hanem szükségeskép a' *dolog belső természetéből* kell vennünk.

Nem lehet tagadni hogy némelly betűknek, kivált több mássalhangzóknak már magokban véve kedvetlen hangjok vagyon illyen a' Görög ϕ, χ, ϑ, illyen az Anglus th, w; illyen a' *k*'s a' t. Az illyenek gyakori előfordúlása a' nyelv szép hangzatját megrontják. De mind e' mellett is a' nyelv kellemetes hangzását a' *magánhangzóknak* és *mássalhangzóknak* szerentsés vegyítése és az utolsóknak könnyü eggymásba folyása alkotja főként. Mindnyájan tudjuk, hogy a' sok magánhangzóknak közvetetlen eggymásra következése, melly kedvetlenné darabossá teszi a' hazánkban, főként annak éjszaknyugotti részeiben uralkodó *Tót nyelvet*. Ettől a' Német nyelv sem ment. *Vermehrungs-trieb*, *Vernunfts-Schluss*, 's több efféle szavaikban *öt*, sőt *hat mássalhangzók* is fordúlnak elő minden magánhangzó nélkül. Veszszük továbbá észre, hogy a' *magánhangzóknak* hasonlóképen minden mássalhangzó nélkül való eggymásba *folyások*, a' nyelvet igen ellágyitja, azt minden erejétől megfosztja.

Bizonyitják ezt a' tsendes tengerben fekvő *sziget tsoportok* lakossainál uralkodó *gyáva nyelvek.* Sok Nemzetek ezen, az által kivántak segíteni, hogy az illy eggymásra következő kedvetlen kimondású magánhangzókat eggy középen álló hangban eggyeztették, igy eredtek a' *kettős hangzók* (diphtongusok). A' Magyar nyelv e' részben a' *szerentsés közép uton* jár. A' mássalhangzók a' magánhangzókkal *olly szépen* vagynak abban vegyítve, hogy majd minden magánhangzónak megvagyon a' maga mássalhangzója, még pedig úgy, hogy ugyan azon eggy szótagba ritkán fordúl elö két mássalhangzó közvetetlen, és igen tsak annak végén, hol darabos hangzások könnyebben *elenyészik*; a' tag elein eredeti szavakban szinte példa nélkül való; az egész szó kezdetében pedig, még az *idegen olly szavakba* sem maradhata meg, mellyek valamennyire a' nyelv természetéhez vagynak *alkalmaztatva.* Ezekhez járúlván, hogy a' Magyaroknak közönségesen véve (a' *Palótzok* és *Székelyek* itt kifogást tesznek) nintsen *kettős hangzójok*; honni nyelvünkről méltán elmondhatjuk, hogy annak hangzásában a' kellemetes *lágyság* a' férjfias *erővel* szerentsésen vagyon eggyeztetve. Vigyázunk tehát nyelvünknek ezen szép tulajdonságára, ne fertéztessük meg azt, a' mennyire lehet azon *keményen hangzó idegen* szózatokkal, mellyeknek kimondására a' tiszta Magyarnak beszéllő eszközei is alkalmatlanok. A' hol ezt nem tehetjük, ügyekezünk azt a' mennyire lehet a' felyebb elöl *adott*, eleinktől *gyakorlott* és a' köznép által még most is meg*fogadott* törvények szerént enyhíteni.

De azt mondhatná valaki, hogy a' magán- és massalhangzóknak, ezen törvényes *eggyszerű* vegyítése által a' nyelv *hathatóságának* sokat kell *veszteni*; a' mássalhangzóknak összze tsoportozása ál-

tal a' keményebb, az erősebb, — a' magánhangzóknak lágyabb összefolyások által pedig a' szelídebb kifejezéseink nagyobb hathatósságot nyervén; mellyre talám *újabb szavaink alkotásában* lehetne tekíntetet venni. — Ha az állítás első része minden részről megállana is, még akkor *sem lehetne* a' nyelvünk egész alkotásában elterjedett és annak természetével szorosan eggyesült *fő törvénytől* eltávoznunk. Annyival *kevésbe lehet* tehát midőn az tsak némelly tekíntetből áll meg, mert ugyan is a' hangok keményebb, vagy lágyabb vólta, azoknak külömböző nagyon homályos külső értelmességök, nem tsak a' több vagy kevesebb eggymás után következő magán vagy mássalhangzóktól, hanem főként az *egyegyes mássalhangzóknak* külömböző hangzatjoktól és összeköttetésektől függ, azok akár magokba, akár valamelly magánhangzóval fordúljanak elő. Ezen szavainkat: *harag, düh, boszszú, villám, kellem, enyelgés* 's a' t. mellyik nyelven lehet kitenni *értelmöknek* jobban megfelelő *hangzatok* által? Ez az a' mire kell vigyáznunk az új szavak alkotásában, itten mindazáltal bizonyos törvényeket adni nem lehet és azon *több* külömböző szavak közűl, mellyeket ugyan azon *eggy képzet* kifejezésére talám alkothatnánk, a' hangjára nézve legalkalmatosabbnak választását az *Iró helyes izlésére* kell bíznunk. Egyébbaránt hogy a' mássalhangzóknak nagy száma, kivált a' lágyítottak *gy, ly, ny, ty, ts* és a' számos *hangkövető szavak* a' magyar nyelv hangbéli hathatósságát nem kevéssé mozdítják elő, kétségbe hozni nem lehet.

A' mi illeti különösen a' *magánhangzókat*, itt nyelvünknek megint eggy különös tulajdonságára találunk, melly abból áll, hogy a' *vastag hangúak* a' *vékony hangúakat* és ezek amazokat nem szenvedik meg ugyan azon *eggy eredeti eggyes szóban*

Hogy ez nyelvünk *lágy hangzását* nem kevéssé mozdítja elő, épen olly bizonyos, mint másfelől az is, hogy az ez által szükségesképen származó *eggyszerű hangzás* kivált a' hosszabb szavakban, a' füllet fárasztja és annak unalmat okoz. Igaz ugyan, hogy ezen eggyszerüség az *eggynemü magánhangzóknak*, ugyan azon eggy szóba való változtatása, továbbá az *é* és *i*- nek mind a' két nemü magánhangzókhoz való tartozása által valamennyire *enyhítetik* és az *új szavak alkotásában*, nem külömben szavaink Grammatikai hajlításokban és összeszerkeztetésében a' mennyibe nyelvünk természete megengedi erre is valamelly tekintetet vetvén, még jobban is *enyhítethetik*; de még is *az*, szép nyelvünknek azon kedvetlenségei közzé tartozik, mellyen *segíteni kívánatos* vólna. Ez mindazáltal annak egész alkotásában úgy el vagyon terjedve, annak természetével olly szorosan eggyesült, hogy azon *nyilván* nem munkálkodhatunk, ha azt fenekestől eggyütt nem akarjuk felforgatni. Ezen tekintetből talám lehetnénk *kevésbé szorosak* az idegen, kivált az *ezen tulajdonsággal nem biró idegen szózatoknak* minden változtatás nélkül való felvételében? De ezt hathatóssan tilalmazza nyelvünknek *olly szükséges tisztasága*, melly nélkül annak eredetisége olly nagyon veszedelmeztetik, a' mint azt felyebb megmutatni törekedtünk. Nem marad tehát egyébb hátra, hanem hogy az új szavaknak *összetétel* által leendő alkotását, a' nyelvmivelésnek ezen eléggé nem ajánlható *módját*, minél többet lehet használni ügyekezzünk, ezekben nyelvünk természete épen nem ellenzvén, hogy akár melly nemü magánhangzók is ugyan azon eggy szóban eggyeztethessenek.

A' mássalhangzókat magokban véve is, és azoknak a' magánhangzókkal való összeköttetésöket nem tekintvén, *szükségesképen* alája kell

vetnünk a' szép *hangzásnak*. Meghatalmaz bennünket erre nyelvünk belső történeteinek megvisgálása. Láttuk felyebb hogy ezen tekíntetből melly *nagy változásokon* ment keresztül nyelvünk a' legrégibb irásbeli maradványaínktól fogva, mi módon lett a' *késvel*ből késsel, a' *vagymuk*ból vagyunk. E' részben azt veszszük észre, hogy nyelvünkbe eleink két *princzipiumokból* mentek ki, *elöször*: a' két egymásra következő *külömbfele mássalhangzóknak* hol eggyikét, hol másikát által változtatták, és igy azokat eggy nemüekké tették p. o. *egés-ség*, *igasság*, *av-val*, *ab-ban*; *egész-ség*, *igaz-ság*, *az-val*, *az-ban* helyett, jóllehet az utólsókban a' *z* egészszen elhagyottnak is képzeltethetik: *a'val*, *a'ban*; *másodszor*: az *első mássalhangzót* eggy *mással* tserélvén fel, melly természete szerént hangzatjára nézve a' reá következővel szorosabban *megeggyez* p. o. *ron-t*, *külöm-ben*, *rom-t* és *külön-ben* helyett 's a' t. Méltán támadhat tehát itten azon kérdés, hogy a' szép hangzás elömozditásának kedvéért az illy esetekben *követhetjük é eldödeink példáját?* A' mi *az elsőt* illeti követhetjük ugyan, abban bizonyos törvényünk lévén, mellyhez köthetjük magunkat; de nem szükséges, mivel ha az *etymologyia* kedvéért a' szavakat magok tulajdon épségökben ki is irjuk, az illy természetes *lágyításhoz szokott nyelvünk* az irásmódjára nem hajtván, azt megfogja tenni. — Máskép vagyon a' dolog a' *második* lágyítás módjára nézve, itten nints semmi bizonyos törvény, mellyhez ragaszkodhatnánk, abban tehát eleink példáját épen nem követhetjük. — De valyon *a' nyelvünkben találtató illy lágyításokkal mit tsináljunk?* Azokat megtarthatjuk é, vagy pedig *tanátsosabb* a' szónemzés *bizonyosabb törvényei szerént ősi állapotjokba visszza helyheztetni?* Az *első nemü* szavakra

nézve, ezen kérdésre már megfeleltünk; a' mi az *utólsóbbakat* illeti, azokra nézve megjegyezhetjük, hogy az olly esetekben, hol az illy változtatások, a' *szép hangzás nagy tsökkenése*, a' *közérthetőség veszedelmeztetése* nélkül megeshetnek, az etymologyia arany szabásait helyre állithatjuk; a' hol mindazáltal az illy lágyitások, az *égész nyelv belső természetében* elterjedtek, és azoknak elterjesztésével, a' nyelvnek mind *szép hangzása*, mind pedig *köz értelmüsége* nagyon megzavartatnék, a' szó nemzéshez magunkat igen szorosan kötni káros volna. Igy p. o. akár *azonban, különben* akár *azomban, külömben*; akár *adja, rontja, állja*, akár pedig *adgya*, vagy *aggya*, *rontya* vagy *állya* forduljon elő irásainkba, a' szép hangzás *majd* semmit, a' *közérthetőség* pedig *épen semmit* sem szenved, mellyre nézve az etymologyiával jobban megeggyező, *azonban, különben, adja, rontja, állja*, 's a' t. sokkal helybenhagyhatóbbak. De valóban annyival kevésbe elfogadható eggy újabb nyelv tanitónak *) azon javallata, hogy a' ragasztékos névmásnak többes első személyét, az etymologyia kedvéért, az eddig *bevett szokás* ellen, *n* helyet *m*-mel irjuk p. o. *ősümk, őseimk, vagyumk* 's a' t. itt nyelvünknek szép hangzása, közértelmüsége nagyon veszedelmeztetvén.

Az etymologyiának a' szép hangzással való ezen *összeütközése*, melly minden *esméretes* nyelvekben igen *gyakran* fordúl elő, olly kényes, hogy arra né ve *közönséges, egészszen kimeritő törvényeket* adni nem lehet, itt a' szónemzés törvényeinek bizonyosabb vagy bizonytalanabb parantsolatja, a' szép hangzás veszedelmeztetésének nagyobb és kissebb,

*) *Kassai Józefnek Magyar nyelvtanitó könyve* 146. lap.

de mindég kétséges vólta *olly különböző változásokat* szülvén, hogy szabásainkat majd minden egyegyes esetekben *különbözőleg* kellene elforgatnunk. Ha mindjárt bizonyossággal elmondhatjuk, hogy: *mit mondol?* és az illy hasonló szóllásokat tsupán azért, mivel *eggy némelly* fülnek *jobban tetszenek*, mint a' régulássabb *mit mondasz?* nyelvünk belső *alkotásának törvényei*, *eleinknek állandó szokások* és a' hazánk több részeiben még ma is *uralkodó nyelvszokás szabásai* ellen nem fogadhatjuk el, a' mint azt eggy *nagy érdemü* tisztelt *hazánkfia*, és *tudósunk* javasolja *); ha mindjárt jól érezzük, hogy a' *szép hangzás* és *nyelvünk egész ékessége* az *ütöttem*, *vetttél*, *szemet* és *fület* eggyaránt *sértő* alkotások, mellyeket eggy más tudósunk az *ütöttem*, *vetettél* alkotásoknál jobbaknak állit **), az *etymologyia törvénye* akár hogy parantsolná is azt, használni tilalmazzák; azért még is számtalan olly esetekbe jöhettünk, mellyekben semmi *bizonyos törvények* szerént meg nem határozhatjuk, a' *szónemzésnek* vagy a' *széphangzás*nak tulajdonitsuk é az *elsőséget*. Illy nagy a' *büszke* emberi Nem *gyarlósága!*

A' szép hangzást végre nem tsak az eggyes szótagokban 's szavakban, hanem egész *több szavakból álló mondásokban* is szükségesképen tekintetbe kell vennünk. Itt úgy tapasztaljuk, hogy a' *rövid szavaknak* a' *hoszszakkal* való mesterséges *vegyítése*; továbbá még a' folyó beszédben is, az eggyes szótagok *költői mértékökre* valamelly *távoli tekintet*; különösen pedig nyelvünkbe a' *vastag hangú* szavaknak a' *vékonyokkal* való *feltseréltetésök*; végre ugyan azon *eggy szó* hamar eggymásután *kö-*

*) *Erd. Muzeum* 8. füzet. 87. l.
**) *Kassai nyelvtanitó Könyve* 190. l.

vetkeztetésének elkerülése és több más környülállások tehetnek sokat. Az erre szolgáló törvények, a' mennyibe az a' nyelv természete szerént történhetik meg a' *diszes előadás tudományos* kifejtésébe tartoznak, következőleg az nekünk itten nem lehet tzélunk, és tsak azon kérdés megfejtése tartozik ide: *ha valyon az említett tekintetből kell e, lehet e némelly újitásokat tennünk?*

Az *idomtalan hoszszú* szavakról, mellyek az előadást meglomhásitják, már felyebb szóllottunk, az eggytagú szavak eggymásra tsoportozásától, melly a' nyelvnek pattogó hangzást ád, nyelvünk grammatikai alkotása miatt nem félhetünk, jóllehet gyökér szavaink mind eggy tagúak. Hogy a' *költői mérték, a' különböző hangklaszszisú* szavaink eggymással való feltserélésök, és ugyan azon *eggy szó kedvetlen elöfordúlása elkerülésének* tekintetéből *új szavakat koholhatunk*, vagy legalább a' jól készülteket, ha külömben talám szükségünk reájok nem is vólna, elfogadhatjuk, kétségbe hozni nem lehet, és ezt, a' nyelv bőségéről szólván felyebb részszerént már érdekeltük is. — De valyon lehet e némelly olly *közértelmü* szavainkat, mellyek nyelvünk különös természete szerént az előadásban többször fordúlnak elő, a' *szép hangzás* végett némelly esetekben *kihagyni?* nyelvünk mivelésében a' *legnevezetezebb*, de eggyszer'smind a' leg*kényesebb kérdések* közzé tartozik. Hételkedni ugyan nem lehet, hogy ott hol azt nyelvünk természete megengedi, az illy szavak *hiábavaló ismétélése* által az előadás ékességét *megundokítani* kár vólna, de ott hol azokat a' nyelv természete, vagy a' dolog érthetősége megkivánja, elhagyások nem *javasolthatatik* és tsak igen ritka esetekben *tanátsos*.

A' *hogy* és *való* illy szavainkról már más alkalmatossággal értekeztünk, az ott mondottakat *újra*

felhozni kár volna ; elég legyen tehát itten ezen kis szótskáról *a'*, melly hasonlókép, természete szerént igen gyakran fordúl elő, a' dolog felvilágosításának okáért eggy két szót mondani. „Nem kevés bajt szerez eggy ollyan Irónak *a'* kinek „*a'* tárgya inkább *a'* tudomány mint *a'* nyelv, *a'* „mellyen *a'* tudományt irja" 's a't. *) Az illy előadásokat ki hagyhatná helybe az itt eggymásra halmozott *a'* a' legdurvább fület is természetesen sérti. De ha más felől olvassuk „Itt maradt (az) Istennek lakóhelye mind addig, míg (a') Religio és költő „mesterség (a') Görögöknél virágzott **) 's a't. Valyon az itt elmaradt *artikulus*oknak kipótolása nélkül, a' dolog értelme, eggy könnyen eltalálható e? Itt az embernek *lelki érző* eszköze épen úgy sértetik, mint amott a' füle, és azért az illy *szépítés* ama *tisztátalan érthetőségnél*, még sokkal kevésbe hagyathatik helybe. Igen gyakran elmaradhat az említett szótska a' *névmások* előtt, *a' melly*, *a' ki*, *a' mi* valamint a' *kapcsoló részetskék előtt is*, *a' hogy*, *a' mikor* 's a't. de az olly esetekben, midőn az valóságos artikulus, elmellőzni csak ritkán lehet, ***) és itt az Irónak az egész szóllás *megforditásával* kell magán segíteni, ha *előadásának ékességére* is akar vigyázni.

---

*) *Természet História és mesterség tudomány* Béts 1815. 109. l.

**) *Tudományos Gyűjtemény* 1817. 4 köt. 64. l. azon *szép értekezés*, mellyből ezen példa vagyon véve nem keveset veszt *díszéből* a' számos hasonló kihagyások által.

***) Az Artikulusnak elhagyása nem csak a' szép hangzás tekintetéből, hanem a' rövidségre és főként a' hathatóságra nézve is kivánatos minden nyelvben. A' Görög nyelv itt sok szabadságot enged az Irónak ; a' Deák pedig ritkán szenvedi meg az artikulust, úgy hogy ez által már a'

HETEDIK SZAKASZ.

Az újitások foganatossá tételéről.

A' *frantzia Revolutio* elején a' legelőször összve gyülekezett Ország követjeit *Necker* eggy velős beszédben megszóllítván, azt mondotta nékiek „hogy „*ne irígyelkedjenek az időre.*“ *) Ezen *sokat jelentő* szavakat kiáltom én is az újitás viszketegségétől elragadtatott hazámfiainak. Igaz ugyan, hogy meggyőződésem szerént, az előadott principiumokon épült újitások mind *szükségesek*, mind *helyesek* és magokban véve mind *elfogadhatók*, de azért még is hibáznánk, ha azok szerént nyelvünknek *eggyszerre* meg akarnók adni az lehetséges bőséget, határozottságot és tsinosságot. Tsak az *idő, Baco* szerént a' *legnagyobb újító*, teheti munkálkodásunkat foganatossá, még pedig tsupán úgy ha *eggyszerre* nyelvünkbe nem tsusztatunk *annyi újításokat*, hogy az azoknak *megemésztésére* elég ne legyen. Az új szavak és szóllások, akármelly helyesen, jól és törvényesen legyenek alkotva, a' nyelvben mindég valamelly kissebb vagy nagyobb *érthetetlenséget* szülnek, abban mind addig *kedvetlenül hangzanak*, és *idegen* oda nem tartozó *részeknek* tekintetnek, míg a' nemzet hozzájok nem *szokván*, azokat első tekintetre *megérteni* nem tanúlja; a' későbbi *nyelvszokás darabosságokat* le nem símitja. — Eggy új esméretlen szó száz régiek között, eggy szokatlan fordúlás, szóllásmód ugyan annyi megszokottak között *szinte egészszen eltünik*, és az olvasó hozzájok

---

szükséges határozottság is gyakran megtsökken; az artikulus gyakori elmellőzése az Angoly nyelv legirigyelhetőbb szépségei közzé tartozik.

*) „*Ne soyez pas envieux du tems*“

szokott a' nélkül hogy *észrevenné*; a' könnyen megértett dolog, a' különben tisztán előadott tárgy, az olvasó egész figyelmetességét magára vonván és nékie elég időt sem hagyván arra, hogy *a' nyelvre* ügyeljen. Máskép vagyon a' dolog ha az új szavak *eggymást érik*, az új szóllásmódok minteggy *eggymásba folynak*, az olvasó figyelmetessége, az érthetetlen tárgyról a' *nyelvre* vonatik, és az eddig *nem hallott hangok* és *összeköttetések*, mellyeket, talám hoszszabb tanakodása után is, *megérteni nem tud*, először *békételenségre*, későbbre *boszszankodásra*, és végre talám még *nevetségre* is indítják. Ez nem engedi meg, hogy az újításoknak, mellyektől eggyszer már *tsömört* kapott, szükséges voltát helyességét megvisgálja, és azért azokat *eggyaránt kárhoztatja*. — Valyon találkozik e a' Németföldön valaki, a' ki *Lessing*nek *Nathanját* nyelve miatt nem *szenvedhetné*, vagy az abban előfordúló újítások miatt *megérteni nem tudná?* és még is abban több olly szavak szóllásmódok találtatnak, mellyek *még az ólta* sem nyerhették meg a' polgárságot; illyenek a' többek között *abbangen*, *Bankert*, *sich einen Wunsch dehnen*, *drall*, *mich denkt*, (*ich errinere mich* helyett) *freierdings zu Rande* (az az *zu Ende*) *sein*, *einem etwas versinbildern* 's a' t. Ezek így magokba véve *szokatlanok* és még is a' magok helyén *Horatiusnak callida junctura*. iába, a' dologra figyelmező olvasó alig *veszi észre* azokat.

Ezen tekíntetből a' *mondolat* szerzője az újítások nevetségessé tételére, és azoknak a' Magyar olvasó község előtt való megutáltatásokra nem válosztható jobb módot, mint *azoknak mindenünnen való összeszedegetésöket és eggy folyvást menő érthetetlen előadásban való összeszerkeztetésöket*. De eggyszersmind semmivel sem *árthatott*

anya nyelve további kimiveltetésének nagyobban, mint épen azon munkája által, melly inkább az új Magyar könyvek *szorgalmatos felhányásáról*, mint *elmésségéről* teszen bizonyságot.

Az újításokat, azoknak *helyes és törvényes alkotásokat* kivévén, valóban semmi sem terjeszthetí olly könnyen, mintha azokat *gyéren használjuk.**) Azért legyünk főként ebben szemesek, ügyekezzünk főként azon, hogy tsak a' *legszükségesebb*, az *elkerülhetetlenebb hiányosságok* pótoltassanak ki nyelvünkben, annak *legszembetűnőbb darabosságai* faragtassanak le; ha mindjárt most eleintén kénytelenek leszünk ideig óráig eggy némelly *idegen szavakat* felvenni, ha mindjárt imitt amott a' nehezen forgó *körül írásokkal* még eggy darab ideig küszkednénk is; **) fáradságaink *bizonyos* és kétségbe nem hozható *foganatossága* eléggé megjutalmaztat várakozásunkért. *Ősapáink*, a' természetnek első szülöttjei által szépen *elkezdett épület*, mellyet nyelvünk jó reménységű *gyermek korában* élt eleink, a' tizenhatodik és tizenhetedik századból való érdemes Iróink, olly gyönyörűen *folytattak*, de azoknak *elajasodott maradékai pusztulásnak engedtek indúlni*, nagyon *megromlott*, *meghasadozott* álla-

*) Erre látszik tzélozni Horatius is esméretes verseiben, mondván:

— — — — Si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
Fingere cineturis non exaudita Cethegis,
Continget, dabiturque licentia *sumta prudenter*
de Arte poet. 47. v.

**) *Gedike* ugyan (*Uiber Purismus und Sprachbereicherung*, *Deutsch. Museum* November 1779.) a' *körülírásokat* eggy *általában* kárhoztatja; de a' *szükség* többször fog *kényszeriteni* azoknak elfogadására; eggy nyelv sints melly azokat *egészszen* elkerülhesse.

potban szállott mi reánk; a' mi *időkorunk* ugyan sokat *igazított*, *szépített* és *épített* már is rajta, de a' *megvesztegetett* gondolatlan *ifiúság* által ejtett hibák még korán sintsenek *kiigazítva*, és az még nem ment annyira, hogy azt bevégezhetnők, fedél alá hozhatnók. A' még eléggé meg nem erősödött *új falak* összeroskadhatnak, ha a' még *szükséges kövek* nagy terhét eggyszerre reá rakjuk.

Az újitások *foganatos*ságának elömozdítására, és az új szavak és szóllásmódok *terjesztésére* megkivántatik továbbá, hogy azok, ha mindjárt első tekintetre megérthetők nem volnának, a' mint hogy ez tsak igen ritkán történhetik meg, az iró által *megmagyaráztassanak*, és az olvasó azoknak értelmökre megtanítassék. Erre legjobb és legfoganatosabb mód az, ha a' szerző előadását úgy tudja alkalmaztatni, hogy az *új szó képzete* az előadásban magában *észrevehetetlenül megmagyaráztatik*; az olly környüllállások között fordúl elő, hogy az olvasó észrevehetetlenül annak esméretére vezéreltetik. Ez mindazáltal tsak *igen ritkán* történhetik meg, és azért többnyire mindég kénytelenek vagyunk azt *egyenesen* megmagyarázni, melly vagy eggy melléje vetett *idegen szó*, vagy eggy *különös jegyzék* által, vagy pedig úgy eshetik meg, ha az egész munkában előforduló minden új szavak *eggy külön tóldalékba* iratnak körül. Az *elsőnek* tsak akkor vagyon helye, ha az idegen szó olly *közértelmű*, hogy az által az újnak értelmét az olvasó eltalálhatja, és ha ez olly *helyesen* vagyon alkotva, hogy a' felett *kétség* nem támodhat; ha ez ninta meg, jobb annak értelmét eggy *különös jegyzékben* megmagyarázni, ez által az előadás *megtarkásítása* elkerültetvén, és eggyszer'smind a' Szerzőnek arra alkalmatosság nyujtatván, hogy azon *szempontokat* az olvasóval közölje, mellyek szerént alkotta azt, így

ötet annak elfogadására bírja, [és a' *vett szabadsággal minteggy megbéklltesse.* Legveszedelmesebbnek tartom, az új szavaknak *eggy különös táldalékban* való magyarázatját, ez által minteggy megesmértetvén annak szüksége, hogy a' *honi nyelvben* irt munka számára *eggy új szótár* készitessék, a' mire az olvasót emlékeztetni *veszedelmes* lehet.

De minden eddig elöszámlált módok között eggyik sem mozditja elö az újitások *foganatosságát* olly nagyon, mint a' *tudósok*, *a' nyelv* mivelését buzgón óhajtó *tudósok* között való *eggyesség*. Ha vólna eggy *Királyi Tudós Társaság*unk, mint más számtalan Nemzeteknek, melly a' tudományok külömböző ágazatainak terjesztése mellett, nyelvünk további pallérozásán is munkálkodhatna;*) ha büszkélkedhetnénk, eggy *magában megállapodott nyelv mivelö tudósok eggy ezetével*; ha vólna eggy olly tudósunk, ki nyelvünk nagy mezején eddig tett eggyes irtásokat, vetéseket, ültetéseket, munkálkodásokat eggy nagy egészben, eggy *tökélletes szótárban* eggybe szedegette, és mély tudománya, részrehajlatlansága által az olvasók *bizodalmát* megnyerni tudta vólna; vagy ha legalább tudományosságunk olly *fényes állapotban* lenne, hogy az esztendönként kijövö *munkák száma* az újitásokat hirtelen terjesztenék, azokra az *elfogadás és közértelmüség szükséges bé-*

*) Szomorú dolog midön Magyar könyveinkben kell azt olvasnunk: „hogy sokkal tsekélyebb dolog a' nyelv állapotja, kivált az illyen forma Nemzetben, mint a' miénk, hogy sem a' végett nagy gondoskodás és költség tévödjön. Ö és Uj Magyar 18. l. De még sokkal szomorúabb az hogy ezen veszedelmes principium kevés kifogással mind azoknál, kiknek honi nyelvünk elömozditására költségek és tehetségek vagyon annyira megrögzött.

lyegét tsak hamar *süthetnék* — az illy *eggyesség* észrevehetetlenül megvólna, az íróinkat arra *emlékeztetnünk* szükséges nem lenne. — De nyelvünk mostani állapotja, *tudományosságunk tsekély vólta* nagyon int bennünket erre. Nekünk nintsen *egyesítő pontunk*, mellyhez köthetnök magunkat, melly az eggyes fáradozásokat összeforaszthatná, azok foganatosságát elömozdíthatná.

A' szobáikban *meghunyorodva* elzárt, poros *könyvházaikat* elhagyni félő, néha inkább *mutogatás*ból, mint a' *honi ditsőség előmozdításának szent kívánságából* megjutalmaztatott, de a' *közönséges részvétellel* soha meg nem tisztelt eggyes *tudóssaink*, kiknek számát *újjainkon* elszámlálhatjuk, tsak *ritkán* jelennek meg; *üldözéshez* és a' mi még több *fagylaló elmellőzéshez* lévén szokva, elszomorodott büszkeségökben mindenütt *ellenségeket* látnak, azokat tanátsadóikban, legjobb barátjaikban is *keresik*, és végre elkeseredésökben fel is *találják*. Az irigység elfoglalván *tudományos türedelmességhez* nem szokott szivöket, a' tudományt elmellőzik, az anya nyelv *kimiveltetése* eránt való szent tüzeket észrevehetetlenül elfojtják, és minden tekintetet félretévén, a' helyet hogy eggy mással *kezet fognának* eggymás ellen törekednek, tudományosságunknak zöldelni alig kezdett *tavaszi mezejét* undok *vetekedésöknek* szerentsétlen helyéve teszik és a' félénk miveseket onnan elijesztik. A' *tsupán tudományos vetekedések* a' *leggyengébb növény*ből is *fát* nevelnek, mihelyest mindazáltal azokban más *mellesleg való tzelok* lappanganak a' *megélemedett fát* is kiszárasztják. Igy gátolja a' hazánk *miveltebb részének* honi tudományosságunk eránt való megfoghatatlan *hidegsége* annak elömenetelét, megkeseredett tudóssaink szivébe a' *viszálkodás mételyét* öntvén, és igy okozza némelly tekintetbe

viszont tudóssaink *irígysége* az olvasó községnek kárhozatos *hidegségét*. Ezen kedvetlen környülállásoknak az újításainknak, mostani állapotunk szerént lehetséges foganatosságára is nagy befolyások vagyon.

Minden *magánosan* levő *tudós* a' többeket megvetvén, vagy azokra irigykedvén és azokkal ellenségeskedésben lévén, a' már *tett újításokat* elfogadni nem akarja, *újakkal lép* fel és az által nyelvünket új zavarba hozza. Innen vagyon hogy a' már valamennyire *elterjedett új szónak*, megént el kell nyelvünkből tünni, hogy *eggy másnak* helyet tsináljon, melly tsak hamar megint az előbbeninek *sorsára* jutt p. o. ezen mester szó *Diameter* külömböző tudóssaink által hányféleképen tétetett ki *Bartzafalvai kükűllönek* nevezte, ezek *általlónak*, amazok *általmérőnek*, eggyik *Derékszelőnek* mások *középenn-hasitónak*, és ha még eggy pár esztendő tizeden keresztül igy megyen nyelvünk mivelése, tsupán *eggy képzet* számára is eggy külön *szótárt* kell készítenünk. — Hogy tehát minél elébb a' tzélhoz érhessünk, ójjuk magunkat az illy hiábavaló *újitásbéli viszketegségtől*, fogadjuk el a' mások által *jól alkótott szavakat*; sőt még akkor is, ha azok talám kivánságunknak nem felelnének egészszen meg, ha képzetünk szerént azoknál valamivel jobbakat tudnánk alkotni, sokkal tanátsosabb, a' már *többször mondottat* elfogadni, mint *egészszen újat* készíteni; tsak a' *minden tekíntetbe helytelenül* és egyenesen *nyelvünk természete* ellen alkottakra nézve tévén kifogást.

NYOL-

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' munka bevégzése.

E'kép, keresztül futottuk az előre kimért *pályát*; *sokat* kelle *mondanunk* és *sokat is mondottunk*; de hogy minden előfordúlt *tárgyakat* voltokképen *kimerítettünk* vólna, állítani nem mernők. A' nyelv mivelésnek *szélesen kiterjedett kerülete* eggy olly nagy *labirint*, hogy annak minden részeit keresztül járni nem lehet, a' nélkül hogy az *egésznek eggységét* szemeinkből el ne veszessük. Elég itten a' leg *közönségesebb principiumokat* megállapitani, mellyek minket az eltévelyedéstől megmenthetnek. Továbba az eggymással *ellenkezésben lévő* külömbözö *tzélok*, mellyeket a' Nyelvmivelésben mindég szemünk előtt kell tartanunk, olly kényes határok közzé vagynak szorítva, hogy azokat *emberi szemeinkkel* elnézni nem tudjuk; itten tehát kifogást nem szenvedö *közönséges törvények* megállapitása is bajos. Az itten *tehető kifogások*, az itt előforduló *hiánosságok*, még akkor tetszenek meg jobban, midön azokat az eggyes esetekre kell alkalmaztatni, az illyekbe tehát kénytelen lesz az Iró a' *Quintilianus* *) által említett *acre judicium*-hoz folyamodni.

A' nyelvnek mivelésében illy *sok tekinteteket* untalan szemünk előtt tartani szükséges lévén, és igen számos esetekben olly nagy *bizonytalanság*, eggy majd eloszlathatatlan *homály* uralkodván, vallyon megérdemlik e azon tudósok, kik illy *szép munkában* fáradozván, meg*botlanak*, hogy öket *kinevessük*, *üldözzük*? Vallyon nem szebb, tanátsosabb e hogy nékiek segítségökre siessünk, öket az igaz útra igazítsuk, és *hazafiuságokat még té-*

*) *De Orat.* 1 Könyv. 6. fejezet.

velyedéseikben is tiszteljük? Ezen *hazafiúi tüzet*, melly hazánkba olly *ritkán* lángol, inkább kell *élesztenünk*, mint *elfojtanunk*. A' botlások, tévelyedések nintsenek e minden *emberi mivekkel* összekötve? azok nélkül közelíthetünk e *akármelly tzélhoz* is ezen árnyék világon? *Más Nemzetek* nem botlottak e meg, nem tévelyedtek e el? Azért nem *közelítettek* e, ha mindjárt lassan is, az előttök lévő *szent tzélhoz?* Vallyon honni nyelvünk eggyes tudóssainknak minden botlások mellett is nem sokkal *bővebb*, *hajlékonyabb*, *határozottabb*, mint ez előtt tiz vagy husz esztendőkkel volt? — Az újításoknak akár hogy ellenzik is azt *némelly tudóssaink*, foganatosoknak kell idővel lenni, kivált ha *tzélerányosan* tétetnek, és a' nyelv természetét nem bántják. Ha a' Német *Palmenorden*, *Blumenorden* és más hasonló nyelvmivelő Társaságoknak *) illyen alkotásaik *Vorstand* vagy *Vorwurf* (Object) *Unterstand* (Subject) *Mitnennung* (Synonyme) *Rücklenkung* (Reflexion) *Selbstand* (Substanz) a' Deák és Görög kifejezések szerentsétlen fordításai; az illyenek pedig *Tagleuchter* (Fenster) *Prunktuch* (Tapete) *Windfang* (Mantel) *Haarmütze* (Perücke) *Jungfernzwinger* (Nonnenkloster) nevetségesek is; úgy még is ezen társaságok vetették meg a' Német nyelvmivelés talpköveit, és minden botlásaik mellett is háládatossággal említetnek a' Német nyelv történeteiben. Nints nekünk is olly *nyelvrontónk*, ki nyelvünknek fáradozásai által valamelly *hasznára* ne lett vólna; még magának *Bartzafalvai Szabó Dávidnak* sok undok szavai között is találtatnak ollyanok, mellyek helyesebb printzipiumok szerént alkotatván, vagy bizonyosabb kútfejekből vétetvén, nyelvünkben fenn maradtak, most közönségesen használtatnak, és már

*) Felyebb 103 l.

nyelvünkhez úgy oda simultak, hogy újságokat alig veszszük észre. Az *iromány*, *Láthatár*, *Dall*, *növevény*, *tzim* 's a' t. azon kifejezéseink közzé tartoznak mellyekkel *minden* bátran él és nem fél tölle, hogy azok által előadását érthetetlenné teszi.

A' természet útját semmi emberi erő, semmi auctoritás, semmi hatalom meg nem kötheti a' hol az *ősi szabadság* egészszen nem fojtatott el. Valyon azért hogy még *Klopstok* szép irásaiban az irót mindenütt *Scribent*-nek nevezi, követni fogják e' ötet a' mostani *Németek*? Akármelly tüzesen kikölt legyen *Adelung* *) ezen Német szó ellen *bieder*; már ma a' legutólsó oskola gyermek is érti és használja azt. Akárhogy kárhoztatta is a' Német nyelvnek említett *elhatározója* az illy kifejezéseket, *die blumenbekräntzte Flur*, *der goldbesetzte Hut* 's a' t. mivel ezekben eggy *előljáró* maradt el, a' mit a' Német nyelv természete, itélete szerént, nem szenved meg **); azért az illyenekkel az újabb Német Irók *széltibe* élnek, kivált költői előadásokban, és a' német nyelv természete az illy esetekbe *már ma megszenvedi az előljárók elhagyását*. A' *Herrin*, *Rüden*, *Maid* 's több száz efféle Német szavak már ma széltibe használtatnak, jóllehet azok *Adelung* szotárában nem fordúlnak elő.

Könnyű vólna ezt a' Német nyelvre nézve még számos példákkal megmutatni, de elég legyen az eddig felhozott. Könnyű lesz ezt nem sokára a' *magyar nyelvre* nézve is számos példákkal bébizonyítani, csak hogy a' nyelvnek ideje legyen a' belé iktatott *újitásokat elfözni*. Söt már most is vagynak némelly szavaink, mellyek erről bizonyságot tehetnek. Akár mit mondott légyen a' *Debretzeni Gram-*

*) Annak *szótárja*.

**) *Deutsche Sprachlehre*. Béts 1813. 64. l.

matika a' *lap* (pagina) *foglalat* (Contentum) *nyelvmivelés*, *nyomtatvány*, *szótár*, *tökélletesíteni*, *uradalom* 's a' t. szavaink ellen, akármelly *helyesek* legyenek is észrevételei némelly tekintetben; még is már ma széltibe használjuk azokat, mert *szükségünk vagyon reájok*.

Valamint minden dologban, úgy a' nyelvmivelésben is, a' *nagy félénkség* veszedelmesebb a' vakmerőségnél. *Ez* ha minden nyomton *botlásra*, sőt *elesésre* vezérel is, de a' *tzélhoz* közelebb viszen, mig *amaz* minden lépésünket *olom nehézségével* akadályoztatja. A' *szerfelett félénk* ember soha semmire sem mehet; sok *szépet* sok *nagyot* köszönhetünk *a' vakmerőknek*, kivált azoknak a' kik vakmerőségekben szerentsések vóltak. Quinctilianus az általunk méltán tisztelt, minden oskoláinkban tanitott és mohon tanult Horatiust, a' deák nyelv simitására nézve főként *felix audaciá*-ja miatt dítséri. — Ha tehát a' *keskeny közép* utat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanátsosabb merészségünkben néha *megbotlanunk*, mint a' *botlást félénken elkerülni* akarván *helyt állanunk*.

In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.
Horat. de art. poet. 35 vers.

A' Munka Foglalatja.

lap.

Bévezetés - - - - - - - - - - 1

ELSŐ RÉSZ.

A' Magyar nyelv történeteinek rövid rajzolata 7

Első Szakasz.

Nyelvünk régibb történeteinek visgálásában előfordúló nehézségek és ezeknek eloszlatására szolgáló eszközök - - - - - - —

Második Szakasz

Nyelvünk első kiformáltatása Azsiaban - - 19

Harmadik Szakasz

Nyelvünk további történetei Azsiában - - 35

Negyedik Szakasz

Nemzetünk Europába által költözik, mostani lakhelyében megtelepedik, és nyelvünk új költsönözések által bővül - - - - - 39

Ötödik Szakasz

Nyelvünk az első Századokban egészszen elhagyatik. — Millyen lehetett annakakkori állapotja az első irásbeli maradványok szerént 45

Hatodik Szakasz

Nyelvünk Árpád fiú maradékaiból való utolsóbb és a' külömböző házakból való számos Királyaink alatt parlagon marad. - - - 53

Hetedik Szakasz

A' Reformatzio behozásával nyelvünk miveltetése munkába vétetik és hirtelen nagy előmeneteleket teszen - - - - - - 58

lap.

Nyóltzadik Szakasz

A' Jezus Társasága a' Deák nyelvet különös pártfogása alá veszi, és ez által nyelvünk elömenetelét hátráltatja - - - - 66

Kilentzedik Szakasz

Mária Terézia uralkodásának közepe felé nyelvünk új mivelökre talál - - - - - 71

Tizedik Szakasz

Honni nyelvünk végre Ország-Gyülési pártfogásra jut, melly által kimiveltetése nem kevéssé mozdíttatik elö - - - - - 78

MÁSODIK RÉSZ.

A' Nyelvmivelés szüksége - - - - - - 92

Elsö Szakasz

Tökélletesedés az emberi Nem tzélja és erre a' Nyelvmivelés szükséges - - - - - —

Második Szakasz

Nyelvünk mivelésére buzdítanak minden miveltebb nemzetek példái. — Olaszok — Frantzok — Angolyok. - - - - - - - - 98

Harmadik Szakasz

Az elöbbeni folytatása; — Németek. — Hollandok Dánok. - - - - - - - - - - 105

Negyedik Szakasz

Eleink példája meghatalmaz bennünket az újításokra, nyelvünk mostani állapotja pedig azokat szükségesekké teszi - - - - - 116

Ötödik Szakasz

A' nyelvmivelését kötelességünké teszi Nemzetiségünk fentartásának kivánsága - - 124

Hatodik Szakasz

A' nyelvmivelés a' valamennyire pallérozott Nemzeteknél az Irókat illeti - - - - 128

lap.

HARMADIK RÉSZ.

A' Nyelvmivelésre szolgáló módok. - - - 137

Első Szakasz

A' Nyelvmivelésnek módjairól közönségesen és az *új szók* különböző nemeikről különösebben - - - - - - - - - —

Második Szakasz

Az új gyökér szavakról - - - - - 145

Harmadik Szakasz

Az új szavaknak származtatás által való alkotásáról közönségesen és a' törzsökről különösen 146

Negyedik Szakasz

Az előbbeni folytatása; — a' származtatásbeli ragasztékokról a' Nevekre nézve. - - - 152

Ötödik Szakasz

Az előbbeni folytatása; — a' származtatásbeli ragasztékokról az igékre és határozókra nézve - - - - - - - - 165

Hatodik Szakasz

Az új szók összetétel által való alkotásáról - 178

Hetedik Szakasz.

Az új szavak költsönözéséről - - - - 192

Nyóltzadik Szakasz

A' szók értelmének elváltoztatásáról - - - 211

Kilentzedik Szakasz

Az elavult szók felélesztéséről - - - - 225

Tizedik Szakasz

A' vidéki szók közönségessé tételéről - - 234

Tizeneggyedik Szakasz

Az új *szóllásmódokról.* A' nyelveket nem lehet minden tekintetben a' józanokosság szabásai alá vonni - - - - - - - 242

lap.

Tizenkettedik Szakasz

A' más nyelvek példája szerént alkotott szólásokról - - - - - - - 250

Tizenharmadik Szakasz

A' vidéki szóllások terjesztéséről - - - 158

Tizennegyedik Szakasz

A' régi szóllásformák felélesztéséről - - - 263

NEGYEDIK RÉSZ.

Az újításoknak mikori használása. - - - 268

Első Szakasz

Az újítások tzéljáról közönségesen és a' nyelv bővítéséről különösen - - - - - - —

Második Szakasz

A' Nyelv értelmességéről, határozottságáról - 275

Harmadik Szakasz

A' Nyelv rövidségéről - - - - - - 285

Negyedik Szakasz

A' Nyelvtisztitásról - - - - - - - 293

Ötödik Szakasz

A' Nyelv Régulásságáról , - - - - 311

Hatodik Szakasz

A' Nyelv szép hangzásáról - - - - - 318

Hetedik Szakasz

Az újítások foganatossá tételéről - - - 350

Nyóltzadik Szakasz

A' Munka bévégzése - - - - - - 337

Nevezetesebb nyomtatásbeli hibák.

Lap.	*sor.*	*helyett*	*olvass*
25.	15.	Szinaiában - -	Szinaiban
—	19.	tárgyát - -	tárgyat
27.	25.	kifezésére - -	kifejezésére
52.	26.	Vagmuevimag, emuk - - -	Vagmue, vimaggemue
55.	16.	'Sigmnnd - -	'Sigmond
75.	27.	n' költés - -	a' költés
89.	18.	Az általa a' törtt -	az általa tört
95.	7.	rendeltetnek - -	rendetlenek
109.	6.	Bödikes - -	Bödiker
124.	27.	és ő - - -	és az ő
127.	20.	szavunkat - -	szavainkat
129.	9.	sugárai vezéreltetvén - -	sugarai által vezéreltetvén
133.	22.	gyerébben - -	gyérebben
153.	5.	esetekben törzsökben	esetekben a' törzsökben
154.	7.	nagynak - - -	vagynak
156.	30.	hasonlit - - -	hasonlitnak
158.	31.	pattantyü (a' honnan jön pattan-tyu	pattan-tyu (a' honnan jön pattatyu-s)
165.	18.	az hogy - - -	azt hogy
174.	28.	ong, ong - -	eng, ong
184.	26.	használtathatnánk -	használhatnánk
189.	22.	tulajdonságot -	tulajdonságát
190.	18.	tekinthetnek - -	tekintethetnek
200.	19.	vavaló - - -	való
218.	1.	minda által - -	mindazáltal
224.	10.	mindazáltaltal -	mindazáltal
230.	25.	Bogatának, Bachuak,	Bagotának, Báchnak,
255.	3.	tökb - - -	több
——	34.	Nemzetske - -	Nemzetetske
259.	14.	kimiveltetése? -	kimiveltetésére?
249.	7.	név más - -	névmást
254.	21.	javasoltatik - -	javasoltathatik

Lap.	*sor.*	*helyett*	*olvass*
265.	7.	a' mint - - -	a' mit
274.	15.	haszonvehetőségre	haszonvehetőségére
278.	14.	enyészteni - -	enyésztetni
280.	12.	artist - - -	artiste
——	15.	Magyarokal - -	Magyarokúl
287.	25.	minden - - -	mind
504.	23. és 29.	Érzeményeik -	Erzeményeink
519.	25.	tsudálkozván -	tsudálván

ALI. POLGÁRI ISK. TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA MAGYAR NYELVÉSZETI KÖNYVTÁRA * SZEGED *

JUTALOM FELELETEK

A'

MAGYAR NYELVRŐL,

A'

MAGYAR NEMZETI MUSEUM

1815. 1816. 1817.

ESZTENDEI

KÉRDÉSEIRE.

II. KÖTET.

RB 4042
984
ALL. POLGÁRI ISK. TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA SZEGED MAGYAR NYELVÉSZETI KÖNYVTÁRA
24/III.

Kiadta

HORVÁT ISTVÁN,

A'

Széchényi Országos Könyvtár Őrzője

a'

Magyar Nemzeti Museum mellett.

Pestén,

Ns. Trattner János Tamás' betüivel. 1821

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

A' II. Kötet Tartalma.

1.) GRÓF TELEKI JÓZSEF, Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, Készítése módja.

2.) HOLMÁR JÓZSEF, Próbatétel a' Magyar Helyes írás Philosophiájára.

3.) GEORCH ILLÉS, A' Magyar Helyesírás Fő Rendszabásairól.

4.) GÁTI ISTVÁN, Elmélkedés a' Magyar Dialectusról, Lexiconról, és Helyesírásról.

Eggy

TÖKÉLLETES MAGYAR SZÓTÁR'

Elrendeltetése, készítése módja.

ÍRTA
GRÓF TELEKI JÓSEF

1 8 1 7.
ESZTENDÖRE.

— — — — — fungar vice cotis, acutum
Reddere quae ferrum valet, expers ipsa secandi.

A M. KÁLLAI ELEMI
BUDAPESTEN

MÁSODLAT
KÖNYVTÁRBÓL

KÖNYV-
TÁRÁBÓL

HORVÁT
ISTVÁN
KÖNYVTÁRÁBÓL

Eggy tökélletes Magyar Szótárról.

Az idegen nyelvek megtanúlásának kivánsága vezérelte legelőször az embereket az újabb világban *) a' Szókönyvek készítésére. Honni nyelvét, a' mennyire arra valakinek szüksége vólt, minden már *annya tejével* beszopta, és értelmének lassan lassan történt kiterjesztésével, tökélletesedésével, nyelvének is esmérete napról napra nött észrevehetetlenül, a' nyelv által tanulván meg esmérni a' tárgyakat, és ezek viszont a' nyelv esméretére vezérelvén. Itt tehát a' *nagy természet*, az ember belsőjének észrevehető változásai pótolták ki a' Szókönyvek hiánosságát. Az emberek nöttön növő kimiveltetése mindazáltal, a' deák nyelvnek széles elterjedése, a' tudományokra kikötöleg való használása, a' külömböző Nemzeteknek kereskedési összeköttetesök a' honni nyelv mellett más idegen nyelvek kivált a' Deáknak tudását is szükségessé tévén, unalmas, sőt terhes vólt az anya természetnek, az emberi gondolatok és érzelmeknek kimeríthetetlen *szótárját* még eggyszer keresztül nézni, erre eggy egésszen új emberi kor is alig lévén elégséges. Könnyebbnek

*) A' *Görögök*nél az *Alexandriai nyelv tanitó Oskola* által a' *Homeros* és több más régi Irókra irt magyarázatok szülték a' legelső valóságos szókönyveket.

tetszett, sőt valóban is könnyebb vólt, a' megtanúlandó nyelvet a' már megtanúlt *honnival* összehasonlítani és ez által amannak esméretére vezéreltetni. Ezen észrevétel több, hazafiaknak a' szükséges idegen nyelvekkel való esmeretségök és az irás mesterségének nagyobb terjesztése adott a' legelső Szótároknak lételt, mellyeket a' több nyelvekkel esméretes tudósok a' végett készítettek, hogy az egyik nyelv szavainak értelmével az azt nem túdó ember társaikat könnyebben megesmértessék, a' honninak szavait vévén segítségül. Az illyen első szókönyvek tehát, valóságos tzéljok szerént, tsak az eggyes szavak értelmét magyarázták meg az *esméretesnek feltett nyelv* azon szavaival, mellyek azoknak *leginkább* megfeleltek; ezen kivül legfelyebb azoknak némelly *Grammatikai tulajdonságaira* tévén figyelmetessé a' nyelvek tudása után szomjúhozó olvasót.

Illyenek a' magyar nyelvről szólló *minden szókönyveink* és nem kis szégyenünkre válik, hogy még ennél nem mentünk tovább. Illyen *Pesti Gábor*nak hat nyelvü, illyen *Fabricius* vagy *Kováts Balázs*nak Deák Magyar, illyen *Faustus Verantius*nak öt nyelvü szókönyve mellyek még a' tizenhatodik, — illyen *Molnár Albert*nek Deák, Görög és Magyar Dictionariuma, melly a' tizenhetedik, — illyen *Páriz Papai*nak Deák Magyar és Magyar Deák Szókönyve, melly a' mult Század elején jött legelőször ki, és későbbre többször is megjelent; illyen végre *Márton József*nek a' mi emlékezetünkre kidolgozott és már több kiadásokban elterjesztetett Lexicona. Ezekben az idegen, főként pedig a' *Deák* és *Német* nyelvek megtanulásának hazánkfiaira nézve való könnyebbítése a' fő tzél, nyelvünknek az idegenekkel leendő megesmértetése tsak valamennyire tárgyaztatván. Igaz ugyan és tagadni nem lehet, hogy ezek közül az

útólsóbbak, mind a' felvett és megmagyarázott szavak számára, mind pedig az eggyes szavak értelmének helyesebb meghatározására és talám az egész munka elrendeltetésére nézve az előbbenieknél *tökélletesebbek* haszonvehetőbbek, de mind a' mellett is mindennémü *szükségeinknek*, a' nyelvek visgálásában tett előmenetelek szerént méltán formálható *kivánságainknak* nem felelnek meg. —

Az első szókönyveknek tzéljok ugyan is az emberek bővebb kimiveltetése által eggy *új erányt*, eggy nemesebb tárgyat nyert. A' Dajkáinktól tanúlt *honni nyelv*, ez anya természet, az emberi Gondolatok és érzelmek sok óldalú szókönyvéből megmagyarázat honni *szavak értelmére* nézve, mindég tétovázó mindég bizonytalan maradt, és a' kétséges szokáson épült nyelvbéli tudományunkat, a' munkálkodásaiban nagyobb bizonyságot, tökélletesebb határozottságot kivánó emberi elme nem elégedett meg. Tudni ohajtott mindent a' mi az eggyes szavakról megjegyzésre méltó, azoknak valóságos és szorosan meghatározott *értelmöket*, *használásoknak* külömböző *módját* és egész *természetöket*, *Grammatikai tolajdonságokat* úgy, mint *eredetöket* és külömböző *történeteiket*. A' hazafi kivánta *tulajdon nyelve* által honni szavait jobban, állaposabban megesmérni. — Erre a' Grammatikák, mellyek az egész nyelv alkotását tsak némelly *közönséges szempontokból* tekintvén, az eggyes szavaknak különös természetök megvisgálásában nem ereszkedhetnek, nem valának elégségesek; ezen nagyobb kivánságnak az eddig készült szótárok, mellyek tsak az idegen nyelvek tanúlásának könnyebbitését és az idegenekkel nyelvünknek leendő megesmértetését tzélozván, az eggyes szavaknak az idegenekkel való *hiános* és a' dolgot ki nem meritő *összehasonlításához* kénytelenek folyamodni, épen nem fele-

lének meg. Igy támadtak azon tökélletes *nagy Szótárok*, mellyek a' nyelveknek minden *kintseit* magokban foglalják, és kivált a' hazafiaknak a' honni Beszéd minden elrejtett titkaiban való beavatásokat erányozzák. —

Az illy Szótároknak *kerülhetetlen* szükségét minden pallérozottabb Nemzetek általlátták és azért mindeggyik ügyekezett eggy illyent készíteni. Igy támadott minden Europai nyelvek között legelőször a' *Crusca* nevezetű nyelvmivelő társaság fáradozásai által az *Olaszoknak* hirlett nagy Szótárjok. *) A' *Frantzia Akadémia*, felállítása után nem sokára, legelső kötelességének tartotta, az *Olaszok példá*ja után törekedni. **) Ezeket nyomba követték a' *Hollandok* és *Spanyolyok*, amazokat *Kramer* ***) ezeket a' *Spanyoly Királyi Akadémia* ****) ajándékozván meg eggy tökélletesebb szótárral. Az *Anglusok* e' részben tovább maradtak hátra, de abbéli hiánosságokat annál szebben kipótolta a' fáradhatatlan szorgalmú *Johnson*, *****) ki *Sharidan-*

*) Il vocabulario degli Accademici della Crusca. Venezia. 1612. később többször jobbitva, bövitve részszerént az említett *Akadémia*, részszerént eggyes tudósok nevezetesen *Bergantini* által 1745 tsak ugyan Velentzében.

**) Dictionaire de l' Accademie françoise Paris 1644. — 1694 azután többször magának az *Akadémiá*nak jobbitásaival és bövitményeivel legutóljára 1802.

***) Kramer (Mátyás) nieu Woordenboek der Niederlandscheen Hoogdietsche Taal. Nürenberg 1719. azután többször.

****) Diccionario de la Lengva Castellana compuesto por la Real Academia Espanola. Madrid. 1726 — 39.

*****) Johnson (Samuel) Dictionary of the Englisch language 1755. azután pedig számtalanszor.

ban *) eggy érdemes követőre talált. A' Németek között *Adelung* **) volt a' legelső, a' ki honni nyelvét olly nagy szerentsével szedegette eggy illy tökélletes szótárba, ötet az újabb időkben kevesebb szerentsével követte *Campe*, ***) minden idegen nyelvekből vett kifejezéseket kirekesztvén és eggy különös darabban foglalván. — A' *Muszka szabad tudományos társaság*, melly 1771. támadott, által látván az illy szótároknak nagy hasznokat, a' Muszka Nemzetet azzal megakarta ajándékozni, de 1780-be megszünvén, kénytelen vólt munkáját félbeszakasztani; a' Muszka tudományosság ezen *hiánosságat* mindazáltal kipótolta azon társaság, mellyet *Daschkow Hertzeg Asszony* alkotott 1735 ****) Majd minden pallérozott, sőt még a' miénknél kevesebbé mivelt *Lengyel* nyelv is *****) ditsekedhetik illyen szótárral, csak a' *Magyar*, csak a' mi kedves *Honni nyelvünk* vagyon annak szükiben. Pedig tagadni nem lehet, hogy a' nyelv további kimiveltetésére, ha örökön örökké setétségbe tapogatni nem akarunk, szükségesképen tudnunk kell, hogy az mire ment eddig, esmérnünk kell annak mostani állapotját a' maga egész kiterjedésében; mi vezethetne erre bizonyosabban, *mint eggy illy Szótár?* Ez mutathatja meg hogy az miben *bő*, miben *szük*,

*) Sharidan complete Dictionary of the Englisch language. London 1789.

**) Adelung (Hristof János) grammatisch Kritisches Wörterbuch der Hoch-Deutschen Mundart. Leiptzig 1773—80 — azolta pedig többször.

***) Campe (Heinrich Joach.) Wörterbuch der Deutschen Sprache. Braunschweig 1807 és köv.

****) Ezen *Akadémiának* nagy szotára kijött Petersburgba 1789—94. mellyről nézd Göttingische Gel. Anz. 1801. 5 Dar. 1468. l.

*****) Slownik iezyka Polskiego przez M. Sami Linde. Varsó 1807—1814.

hol *kell* és hol *nem kell* bővítenünk; ez teszi nyilvánságossá az *Analogyiának* a' nyelv gazdagitására olly szükséges *szabásait*, a' szavak nemzésében eddig megfogadott törvényeket, az eggyes esetekben kifejtvén. *E' nélkül* az eddig tett újitások és alkotott új szavak eggy nagy egészben nem foglaltathatnak, elégségesen nem rostáltatván meg és azoknak foganatossága mindég egyedül a' lassan mászó *nyelvszokástól* fog függeni. *E' nélkül* a' legszorgalmatosabb Iró sem kerülheti el, hogy némelly hibás szavakat ne fogadjon el, némelyekkel helytelen értelmökbe és roszszúl ne éljen, minden eggyes szavaknak kedvéért a' régi és mostani üdőknek legjobb íróikat nem hányhatván fel, hogy azokból a' szükséges utasítást kivehesse, mellyet eggy illy szótárból könnyű bajjal nyerhet. Mindaddig tehát *míg eggy illy szótárunk nem lesz*, nyelvünknek *szerentsés további kimiveltetését, eddig tett fáradozásainknak kivánatos foganatosságát nem reménylhetjük, és mind addig a' nyelvre nézve minden tekintetben Klaszszisos munkákat tudóssainktól nem várhatunk.*

Az illy tökélletes szótároknak kerülhetetlen szükségét sok tudós hazánkfiai által látták, és azért munkálkodtak is azoknak készitésében. *Kalmár György* a' legelső vólt ki arról gondolkodván nagy etymologyiai Magyar szótárát el is készitette; *Rath Mátyás* hasonlókép fáradozott a' Magyar szavak szorgalmatosabb összse keresésében; *Balog Sándor* és *Frabritz Jósef* Győri Profeszszorok sok fáradozásokkal összse gyüjtögették a' Magyar szavakat és szóllásokat. *Verseghi Ferentznek* is igen szép készületei vagynak eggy kidolgozandó tökélletes Magyar szótárra,*) *Kassai Jóse* pedig Adelungnak

*) Magyar Minerva 4. Dar. 429. l.

utmutatásai szerént készült Magyar Diktzionariumát tökélletesen elkészítette. *) Mind ezen munkák nagy részint nem hajthathának végre, és a' mennyibe elkészültek is nem jelenhetének meg, elég *pártfogókra* nem találván. Ezeken kivül némelly tudóssaink eggyes apróbb munkáikban szép megbetsülhetetlen materialékat közöltek az olvasó községgel, mellyek a' kidolgozandó tökélletes szótárban igen helyesen használtathatnak, és a' mellyekről a' magok helyöken említést tenni el nem fogjuk mulatni. Mind e' mellett is mindazáltal *eggy nagy*, az *egész nyelvet* magában foglaló *Szótárunk* hiánossága nem pótoltatván ki, és annak szüksége napról napra érezhetőbb lévén, elégséges háládatossagunkat nem bizonyíthatjuk meg a' *Martzibányi Nemzetség által nyelvünk elömozditására rendelt hagyományjára ügyelő tudós küldöttségnek* az eránt, hogy a' többek között figyelmetességét ezen nevezetes tárgyra is fordította, az 1817-dik esztendőre a' következendő jutalom kérdést tévén fel:

„Mellyik vólna azon legalkamatosabb *mód*, melly „szerént eggy tökélletes Magyar Szókönyvet „(Lexicont) lehetne készíteni? Hi kellene e ennek „a' nyelv *régiségeire* és a' *tartománybeli szavakra* 's *szóllásmódokra*, vagy a' magyar nyelvnek külömbféle Dialectussaira is terjedni? „Mellyik legrövidebb *úton* lehetne a' legalkalmatosabb módot végre hajtani?"

Ezen jutalom kerdés formája szerént három külömböző kérdésekre oszlik ugyan el, ha mindazáltal a' dolgot magát veszszük fel, abban tsak *két külömböző osztályokra* találunk. Az első illeti eggy tökélletes szótár foglalatjának, és egész *alkotása*

*) Kassai Jósef Magyar nyelv tanitó könyve S. Patak. 1817. 447. l.

módjának meghatározását, a' hová tartozik a' dolog természete szerént a' *nyelvbeli Régiségek és Dialectusok* mennyibe leendő felvételének megvisgálása is. A' második a' felállított printzipiumok szerént alkotandó szótárnak *legrövidebb úton való elkészítését* tárgyazza. Ezen tekintetek szerént oszlik ezen jelenvaló értekezés is két külömböző részekre.

ELSŐ RÉSZ.

Eggy tökélletes Magyar Szótárnak leghelyesebb belső elrendeltetéséről.

ELSŐ SZAKASZ.

Eggy tökélletes szótárnak képzeté bővebben meghatároztatik és nyelvünkre alkalmaztatik.

„Eggy tökélletes Szótár“ úgy mond a' nagy Frantzia Encyclopoedia tudós szerzőinek eggyike *) „magában foglalja a' *nyelv gyermekségének, elömenetelének, virágzásának* és *megromlásának filozofiai történeteit.*“ De hogy a' nyelv történeteinek ezen leirása a' nyelv mostani állapotjára 's föként pedig a' jövendő korra *nézve hasznos* és gyümöltshozó legyen, magának az említett tudósnak kivánsága szerént, nem elég azoknak *puszta előadások*, hanem megkivántatik, hogy a' nyelv külömböző változásainak okai kifejtessenek és a' nyelv mostani állapotja, további kimiveltethetése szünet nélkül szem előtt tartassék, az az a' nyelv történetei *filozofiai módon* dolgoztassanak ki. Mind e'

*) *D' Alambert* az említett *Encyclopoediának Grammaire et Litterature* nevezetü osztályában a' *Dictionaire* szó alatt.

mellett is mindazáltal a' *Szótárok alkotóinak* más felől arról sem kell soha is megfelejtkezniek, hogy ők nem szünnek meg *történet Irók* lenni: a' bizonytalan okoskodásokon épült állításokból valóságos *historiai Datumokat* következtetni nem lehet, a' jelenvaló állapotot az előadásban *megváltoztatni* nem szabad; a' jövendőre adott javallatokat, *szoros változhatatlan törvények* szine alatt felállítani veszedelmes. A' *Frantzia Akadémiának*, melly maga hitt büszkeségét, megkülömböztetéséül választott mondásában (pour l' éterinté) eléggé kijelentette, *diktatoros hangján irt Szótár* a' nyelvet szoros békóban vetvén, annak többet árt, mint használ.

A' tökélletes Szótároknak ezen közönséges képzetéből kitetszik, hogy azoknak a' *külömböző nyelvekhez* és azoknak állapotjokhoz képest, alkotásokra nézve *külömbözőknek* kell lenniek, jóllehet eggy némelly közönségesebb szabásaink mindeggyikére illhetnek. A' *Magyar nyelv számára alkotandó szótár* készitésében tehát a' több nemzetek által eddig tett fáradozásokat sinor mértékül sok részben használhatjuk ugyan, de azokhoz rabszolgai módon magunkat nem köthetjük, nyelvünknek külömböző természetére, történeteire, állapotjára és szükségeire mindég ügyelnünk szükséges lévén. Továbbbá azon *Szótár, mellynek alkotásáról itten szóllunk* egész természetére nézve külömbözvén *azoktól, mellyekkel nyelvünk eddig ditsekedhetett*; természetesen következik az is, hogy *ezeket*, mellyeket meg külömböztetésökre nézve foglalatjok tsekélylyebb vólta tekintetéből *szókönyveknek* nevezhetnők, még kevesebbé használhatjuk a' szélesebben kiterjedő *Szótár* alkotása módjának meghatározásában. — Végre a' Szótároknak általunk felállított képzetéből és tzéljából azt is könnyen által láthatjuk, hogy abban az *idegen nyelvekre* majd sem-

mi tekintetet sem vévén, mind azt el kell mondani az eggyes szavakról, a' mit a' legszorosabb nyelvtudósnak róllok tudni kell, még pedig úgy hogy a'hoz a' hazafi minden kétségeskedéseibe *bátran folyamodhassék*, és tsak ott ne találja a' kivánt *világosítást*, a' hol azt vagy a' dolog természete vagy pedig nyelvünknek még *határozatlan* állapotja nem engedi meg.

Mind azon külömböző tárgyak, mellyeket a' Szótárokban kereshetünk ezen négy fő tárgyak alatt foglaltatnak: *a' nyelvünkbe találtató szavak*, azoknak *grammatikai tulajdonságok*, *értelmöknek tökélletes meghatározása* és azok *nemzésének módja*. — Ezekről fogunk tehát mi is az itt következő négy Szakaszokban külön külön értekezni.

MÁSODIK SZAKASZ

A' szótárokba tartozó eggyes szavakról.

Itt mindenek előtt azon nevezetes kérdés támad, *melly szavakat kell eggy tökélletes magyar szótárba iktatnunk?* Ez tulajdon képen a' szótárnak kissebb vagy nagyobb kiterjedésétől függ; itten tehát olly *bizonyos határokat* húzni nem lehet, hogy az ellen többféle kifogások ne tétethetnének, a' dolgot több óldalról tekintvén. Könnyü ugyan elmondani hogy eggy tökélletes magyar szótárban *minden*, *akármi némü magyar szónak* fel kell találtatni; de a' lehetetlen részszerént azoknak szerfelett *nagy számok* miatt, részszerént pedig mivel azoknak kikeresése nem *olly könnyü*, mint első tekintetre látszik. De azon kivül hogy ez által a' szótárnak igen nagy kiterjedést adnánk, és magunknak eggy soha el nem érhető tzélt szegeznénk ki, ebből az is következne,

hogy munkánkat *sok hiába való helytelenül alkotott és haszontalan szavakkal kellene terhelnünk.* Ezen kérdést az által sem határozhatjuk el, ha magunkat a' *helyesen alkotott szavak* felvételére szorítjuk, mert ugyan is a' közönséges szokásban sok rosz alkotású szavak is elterjedtek, mellyeket értenünk kell. Sinor mértékül épen olly kevéssé fogadhatjuk el az *irásbéli* vagy a' *közönséges szokást*; sok igen jó szavaink a' szokásból kimentek, vagy abban még eléggé nem terjedtek el, mellyeket nyelvünkből kiveszni engedni, vagy kirekeszteni kár vólna; másfelől kivált újabb Iróink által számtalan helytelen szavak használtatnak, mellyeknek felejdékenységbe maradások tsak örvendetes lehet. Ha e' részben munkánkat a' nyelv további miveltetésére tzélerányosan alkotni, és annak lehetséges tökélletességét megadni akarjuk úgy az említett tekíntetek közül mindeggyiket untalan szemünk előtt kell tartanunk, mellyre nézve szükséges lesz a' szavaknak külömbözö nemeit visgálat alá venni. —

Hogy azon *szavak*, *mellyek Klaszszisos Iróink által*, *azok akár régiebbek* legyenek mint: *Pázmán*, *Lepes*, *Gyöngyössy*, *Zrinyi*, 's a't. *akár újabbak* mint: *Faludi*, *Virág*, *Kissfaludi*, *Csokonai*, *Berzsenyi*, 's a't. *használtattak*, *vagy pedig a' mai közönséges szokásban úgy elterjedtek*, *hogy azokat minden hazánkfiai használják*, *valóban eggy tökélletes szótárban valók*, kétségbe hozni nem lehet. Ezt javasolja a' több miveltebb Nemzetek szótárjainak példája, a' *Frantzia Akadémiáé* úgy mint a' *Johnsoné*, a' *Cruscáé* úgy mint az *Adelungé*, de ezt tanátsolja a' józanokosság is, ezek nélkül közönséges beszédünket és legjobb Iróinkat vóltaképen nem érthetvén meg, a' mi minden nyelvnek tanulásában legfőbb tzélunk. A' Klaszszisos Irókra nézve még az is ezekhez járúl, hogy a'

szók eggy jó iró használása által a' nyelvben valamelly bizonyos just nyernek. *) Ezen fő törvény olly közönséges hogy attól még a' *tökélletesebb szókönyvek* sem tehetnek kifogást, ha tzéljoknak meg akarnak felelni, azok akár az idegen nyelveket a' hazafiakkal, akár a' honnit az idegenekkel akarják megesmértetni. A' szótároknak mindazáltal ezek között is meg kell külömböztetniek, a' helyes alkotásuakat a' helytelenektől, az újjakat a' régiektől, az elavultakat a' most is keletiben levőktől, az egészszen elavultakat az új életre hozottaktól, a' vidékieket a' közönségesen szokásba lévőktől, eggyszersmind, a' hol szükséges, megjegyezvén, hogy mennyibe érdemlik meg a' további *megtartást*, *terjesztést* és *felélesztést*.

Az itten értett közönséges szokásnak mindazáltal *szerfelett nagy kiterjedést* adni kár vólna, kivált az idegen nyelvekből eredett szavakra nézve. Nyelvünk termékeny mezeje sokáig *parlagon* maradván, nemzetünk pedig részszerént honnunknak fekvése, részszerént polgári környülállásai által *számosabb idegen nyelvek megtanulására* kényszeritetvén, a' közbeszédbe olly számos *idegen szavak* tsúsztak be, hogy ha ezeket mind fel akarnók venni, szinte az egész *Deák* nyelvet minden *Barbarizmussaival* eggyütt szótárunkba kellene iktatni, *Adelungnak* nagy *Wörterbuchját* szinte szóról szóra kiirván és a *frantzia Akademia nagy Distionaire*-jéből is sokat magunknak tulajdonitván. Az illyen idegen szavakkal, mellyek inkább gondolatlanságból és honni nyelvünknek hazánkfiai előtt való esméretlenségéből jöttek által közönségesebben nyelvünkbe, szótárunkat terhelni kár vólna. Az *idegen szavak* közül tehát tsak

*) Verba frequenter jus ab auctoribus sumunt. Quintilianus Inst. Orat. Lib. I. C. 4.

azok találhatnak szótárunkban helyt, mellyek már *régtől fogva nyelvünkbe áltűltetvén, abban mély gyökereket vertek, minden közemberektől is használtatnak és nagy részint honni formában is öntettek*, mint: *Pintér, templom, apostol, iga, istálló* 's a' t. továbbá azok, *mellyekkel* (kifejezésökre nem lévén eredeti szavunk és részszerént nem is reménylhetvén azoknak helyes honniakkal való kijelentésöket) *kénytelenek vagyunk élni, ha mindjárt nyelvünk természete szerént nem változtattak vólna is el, és idegen hangzások által fülünket sértenék is:* mint *filozofia, Mathesis, Kharakter* 's a' t. Ezek közül mindazáltal az ollyanokra nézve mellyek nyelvünk *tisztaságát* föként *megronthatják* és megrontják, nem lenne szükségtelen megjegyezni, hogy csak *kénytelenségből fogadtattak el*, és hogy azokat más helyesebb eredeti kifejezések felvételével nyelvünkből kiirtani kivánatos vólna. De úgy okoskodhatna valaki, hogy az általunk ajánlott szótárnak fő kötelessége lévén, a' nyelv fáinságainak felfedezése, és igy az föként az irásnyelve körül foglalatoskodván, kár vólna azt a' közönséges kifejezésekkel vagy legalább az ollyakkal, mellyek csak igen a' közbeszéd tulajdonai, megfertéztetni. De elég legyen erre azt felelnünk, hogy ezek is az egész nyelv tulajdónai közzé tartoznak és a' magok helyén használva a' legjobbak közzé tartozhatnak.*)

Azon tekintetből, hogy a' *tudományos* és *kézmivekbeli mesterszavak*, csak az eggyes tudásokat

*) Omnia verba exceptis de quibus dixi (sc. parum verecundis) sunt *alicubi* optima; nam et humilibus interdum et vulgaribus opus est, et quae in cultiore parte videntur sordida, ubi res poscit proprie dicentur: Quinctilianus Instit. Orat. L. X. c. 1.

és mesterembereket illetik, és igy a' különös tudományos és kézmivbeli szótárokba valók, nagy számók által pedig igen sok helyet foglalnának el; azokat *D' Alembert* eggy tökélletes szótárba tsak annyiba itéli *felvehetöknek*, a' mennyiben közönségesebben esméretesek és minden nap elöfordúló tárgyakat jelentenek. *) Ezen printzipiumot állapította meg a' *Crusca* is szótárjának alkotásában, ezt veszszük észre több más hasonló munkákban is. Én mindazáltal inkább Leibnitztzel **) tartok és különösen *honnunk mostani állapotját tekíntvén*, azt a' magyar nyelvre nézve épen nem találom tanátsosnak, eggyfelöl mivel tudományosságunk még nints olly állapotba, hogy eggy hamar az eggyes tudományokra és kézmivekre nézve különös szókönyvek' megjelenését várhatnók, és igy ezen hiánosságot is kénytelenek vagyunk kipótolni, más felöl pedig, mivel azok nállunk még nem is olly számosok, hogy általok szótárunkat igen nagyon megterhelnök. Erre nézve tehát az illy *kevésbé esméretes mesterszavak közül is az eredetieket, vagy az ollyan költsönözetteket, mellyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak szótárunkba felvehetöknek tartom.*

A' *tulajdon neveket*, azok akár embereknek, akár Országoknak tartományoknak, városoknak, hegyeknek, vizeknek, helységeknek 's a' t. nevezeteik legyenek, nagyobb részint nem találjuk fel a' szótárokba, és itt mi is követhetjük az idegenek példáját. A' *tulajdon vezeték nevek* tulajdonkép a' nyelvhez nem tartoznak, és a' mennyibe említésre méltók a' *historiai szótároknak* tárgyai. A' *tulajdon*

*) Az eml. hely.
**) Unvergleißliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Deutschen Sprache, Annak munkái. Genevè 1768. 6. Dar. 2. Rész 6. l.

kereszt nevek valamivel szorosabban öszsze vagynak a' nyelvel kötve, és azért azokat a' szótárból egészszen kirekesztenünk nem lehet; hogy mindazáltal azokat a' valóságos szavaktól megkülömböztessük, öket a' mennyibe *eredeti Magyarok*, mint *Geyza*, *Béla*, mellyek már ma újra szokásba kezdenek jönni, vagy *magyar formába öntettek* mint *György*, *László* 's a' t. *és közönségesen használtatnak* mint: *Sámuel*, *Ádám*, *Éva* 's a' t. eggy *különös Töldalékban* a' munka végén öszszeszedhetjük mindeggyikénél a' *legnevezetesebb kitsinyítéseket* is említvén. Eggy hasonló *második töldalékban* lehetne a' nevezetesebb *h a z a i vidékek*, *Városok*, *helységek vizek*, *hegyek* 's a' t. és az olly *i d e g e n tartományok*, *Országok*, *városok* 's a' t. nevezeteit, mellyeknek nyelvünkben különös *eredeti nevök* vagyon, felvenni. Ezek tulajdonképen inkább a' *földeirási Lexiconokba* tartoznának, mivel mindazáltal azok nélkül a' közbeszédben sem lehetünk el, és különösen a' *hazaiak nemzésének* megvisgálálása, nyelvünk *egész alkotásába*, nagy világot önthet, azokat a' nyelvünk gyarapodását tárgyazó szótárunkban egészszen elmellőznünk nem lehet, sőt a' *szónemzés'* vóltaképen való kifejtésének tekintetéből kénytelenek leszünk, a' hazai helységek vízek és erdők közül némelly *kevésbe* nevezetesekről is említést tenni. —

Az újabb időkben nyelvünkben szämtalan *új szavaink* támadtak; az újabb Iróink közül majd eggyet sem érthetünk meg, ha ezeknek értelmét nem tudjuk; mellyre nézve szótárunkból egészszen nem rekeszthetjük ki azokat, ha azt akarjuk, hogy az feltett tzélunknak megfeleljen. Hogy a' *Klaszszisos iróink által használtakat* minden külömbség nélkül fel kell vennünk megjegyzettük; a' felveendők közzé tartoznak továbbá az ollyanok is, mellyek

több tudóssaink által használtatnak, és minteggy már az *elfogadott szavaink* közzé kezdenek tartozni, azok külömben akár jól, akár roszszúl legyenek alkotva. Ezeket mindazáltal úgy valamint az elöbbenieket is szükséges szorosan megvisgálni, mind alkotásokra, mind pedig jelentésökre nézve, e' szerént azoknak további terjesztésöket vagy *ajánlván*, vegy *kárhoztatván*. A' több nagy sereg új szavaink közül tsak azokat lehet szótárunkba iktatni, mellyek *helyesen vagynak alkotva*, és valamelly *valóságos szükségnek* felelnek meg, azok eggyébbaránt akármelly rosz irónknál találtassanak, a' legnagyobb *nyelvrontóinkat* sem vévén ki;*) a' jó iróink által nem használt, a' közönséges szokásban által menni nem kezdett és helytelenül alkotott szükségtelen új szavainkat *egészszen* kirekesztvén. — Eggyébbaránt a' Szótár szerzöinek annak számára magoknak *új szavakat alkotni* közönségesen véve tanátsosnak nem tartom, azok ez által történet-irói kötelességöket általhágván; a' találkozó szükségre mindazáltal *D' Alembert* állitása szerént a' nyelvtudósokat figyelmetessé tenni kötelesek, némelly eggyes esetekben pedig talám javaslásképen eggy vagy más általok alkotott szavakat is felhozhatnának, azokat mindazáltal nem tévén a' *több szavak sorába*, hanem ezeknek magyarázatjában emlitvén.

Az *elavult és vidéki szavak*ra kevés külömbséggel reá illik mind az, a' mit az újonnan alkot-

*) „Selbst diejenigen, die sich etwas zu den *Träu-*
„*mern* und *Schwärmern* geneiget, brauchen ge-
„wisse *schöne* Worte und Reden, die man als
„die goldenen Gefässe der Aegypter ihnen ab-
„nehmen, von der Beschmutzung reinigen und
„zu den rechten Gebrauch widmen kann.“ *Leibnitz unvergreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Besserung der Deutschen Spr.*

takról mondottunk. A' *Klaszszisos iróink* által használtakat, a' *felelevenítettek* és *terjesztettek* közül azokat, mellyek már valamennyire a' szokásban által kezdettek menni, tartozunk a' szótárban felvenni, azoknak *haszonvehetőségökről* ítéletünket kijelentvén. A' többek közül, a' *helyesen alkottakan* és a' felélesztésre vagy terjesztésre méltókon kívül, még *azok is* megkivánják a' beiktatást, mellyek nyelvünknek *belső történeteire* nézve nevezetesek, és eggyik vagy másik *keletibe lévő szó alkotásának* megértésére nézve figyelmet érdemlenek vagy *nyelvünk természetének* kifejezésére szolgálhatnak.

Egyébbaránt az itten említett három utolsó nemű szavainkról szükségesképen meg kell jegyeznünk, hogy újak, elavúltak vagy vidékiek, hogy az olvasó tudja mihez tartsa magát. —

A' nyelvek grammatikai alkotásának megmagyarázására, a' szavak nemzésének állapos kifejtésére, szükségeskép megkivántatik *a' hajlítas és származtatásbéli ragasztékoknak felvétele* is, ha mindjárt tsak eggyes betükből is állanának. Ezek nagyobb részint nevezetesebbek nyelvünkre nézve akár melly más szavainknál p. o. mellyik szó érdemesebb a' megesmértetésre mint a' *k* betü mellyel szoktuk nagy részint alkotni a' többes számot. Ha ezen nevezetes alkotó részeket a' *Crusca*, *frantzia Akadémia* és *Johnson* el is mellőzték és *D'Alembert* *) eggy tökélletes szótár tulajdonságainak kifejtésében nem emliti, úgy még is *Adelung* szerentsésen használta azokat nagy szótárjának tökélletesitésére. Ennek példáját kell tehát nekünk is követnünk annyival is inkább mivel ez eggy *eredeti nyelvet* dolgozott ki, valamint a' miénk, ezekbe pedig a' haj-

*) Az eml. hely.

lítás és származtatásbéli ragasztékok különösen megérdemlik a' nyelv visgáló figyelmetességét.

Megvisgálván melly szavakat kell szótárunkba iktatni, már most azt kell meghatároznunk, *melly formájokban* kell azokat felvennünk, a' szavak minden nyelvekben külömböző hajlítások szerént sokféle formát vévén fel, ezen változásokat pedig mind, mint eggyes szavakat, felhordani nagy számok miatt helytelen, de külömben is szükségtelen lévén. Az eggyes szavakban, figyelmünket föként magára vonja a' *törzsök*, mellyhez ragasztatnak a' külömböző hajlításbéli ragasztékok. Legtermészetesebb tehát, hogy szavainkat a' mennyibe lehet *valóságos törzsökeikben* számláljuk fel. Ez mindazáltal nem minden nyelvekben történhetik meg, azoknak nagyobb számában a' valóságos törzsöknek semmi értelme sem lévén; *am-o*, *am-as*, *am-at*, *am-abam*, *am-avi*, *am-atus*, *am-are*, *ich lieb-e*, *du lieb-st*, *er lieb-t*, *ich lieb-te*, *lieb-en* 's a' t. nyilván mutatják, hogy itt *am* és *lieb* a' törzsök de ezeknek a' *Deák* és *Német* nyelvben nintsen valóságos értelmök, nem különös szók és illy formában nem jelenhetnek meg a' szótárokban. Ezen Nemzeteknek tehát e' részben más printzipiumokhoz kell folyamodniok, a' *szók értelmét* vévén fel sinór mértékül, így legjobbnak találták *az igékre* nézve a' *határozatlan módot*, mivel ennek szélesebben kiterjedett értelme, semmi személlyre vagy számra nintsen szoritva. Nyelvünknek e' részben a' nyugotti nyelvektől egészszen külömböző *természete*, és minden szó törzsökeinek kevés kifogással valóságos *értelmök* lévén, mi az idegen nyelveket itten nem követhetjük, és nékünk minden szótárunkba iktandó szavainkat *valóságos törzsökeikbe* kell felszámlálnunk. Mellyre nézve a' Beszédrészeket ezen tekintetből megvisgálnunk nem lesz felesleg való. A' *hajthatatlan beszédrészekről*

e' részben kérdés nem támadhat. A' *nevekre* nézve minden kifogás nélkül az *első ejtés* a' törzsök mellyhez járúlnak a' több ejtéseknek jeleik. Tagadni ugyan nem lehet, hogy az igéknek a' magyar nyelvbe *a' jelentő mód jelenvaló idejének eggyes harmadik személlye: jár, fut, tsináltat, szabadúl*, a' valóságos törzsök a' mint ezt mér *Molnár Albert* megjegyzette;*) itt mindazáltal találtatnak némelly kifogások, mint: *me-gyen, vi-szen, e-szik, i-szik* 's a' t. De valamint ezeket valóságos törzsökeikben mellyek nyelvünkbe semmit sem tesznek fel nem számlálhatjuk, épen olly kevéssé elégséges arra; hogy az *igék jelentő módjok jelenvaló idejének eggyes harmadik személyekben* való természetes felvételektől akár *reájok*, akár a' *több igékre* nézve eláljunk és a' határozatlan módban való *felhordásokban* a' több nemzeteknek nyelvünk természetével meg nem eggyező szokásokat továbbra is kövessük; ide járúlván, hogy ez által szótárunkban minden további szó szaporítás nélkül kijelenthetjük, hogy melly igék kivánják vagy szenvedik meg a' külömben olly kétséges *ik* végzetet, melly által nem tsak azoknak hajtogatások módja határoztatik meg, hanem az olvasó a' *miveltető igéknek a' szenvedőktől* való megkülömböztetésökre is figyelmetessé tétethetik p. o. *ez veret, amaz veretik.* —

A' felveendő szóknak *rendjére* nézve két út vagyon előttünk, vagy tudniillik a' betüknek *közönséges rendjök* szerént rakjuk azokat, semmi egyébbre nem vigyázván, vagy pedig tsak a' *gyökereket* rendeljük el e' szerént, a' *származékokat mind az illető gyökerek után következtetvén. Az utolsó* által a' szó nemzés eggy tekintettel való áltnézése könnyebbíttetik, és az ös törzsökös gyökerek eggy-

*) Annak grammatikája 1 Könyv XX fejezet.

szerre szemünk eleibe tétetnek; de a' szók felkeresése nagyon nehezíttetik, az olvasóban a' szónemzésnek vóltaképen való esmeretét tévén fel; mellyre nézve az *első tanátsosabb* lehetne, erre késztetvén azon kivül is az újabb idegen Szótároknak megegyezö példája.

HARMADIK SZAKASZ

A' szavak Grammatikai természetöknek kifejtéséről, meghatározásáról.

Hogy a' szavakkal helyesen élhessünk, szükséges azoknak *grammatikai tulajdonságaikat* esmérnünk. Ezek mindazáltal nagyobb részint némelly *közönségesebb törvényeken* épülvén, mellyeknek kifejtése föként a' Grammatikákat illeti, egyenesen nem tartoznak a' Szótárokba. Mivel mindazáltal e' részben is találtatnak némelly olly tárgyak, mellyek a' különböző eggyes szavak szerént külömböznek és igy a' Grammatikában egyenesen nem említethetnek, — az eggyes szavaknak illy *különösebb Grammatikai tulajdonságairól* szükségesképen említést kell tennünk. — De meggondolván hogy a' tökélletes szótárnak az egész nyelv belső történeteit magában kell foglalni, és az egész nyelv mostani állapotját elönkbe kell terjeszteni, *d' Alembert* szerént még a' *közönségesebb Grammatikai törvényeket* sem rekesztenem ki; ezeknek elöterjesztésére és meghatározására igen könnyü módot nyujtanak eggyfelöl a' szótárba felveendö Grammatikai mesterszók, mellyeknél röviden és fontosan meg lehet mind azt mondani, a' mit róllok nyelvünk alkotására nézve szükséges tudnunk, más felöl a' már felyebb felvenni javasolt származtatás de föként hajlitásbéli ragasztékok, mellyek-

nek tulajdon teméſzetöket vóltakép kifejtvén, észrevehetetlenül megesmerkedünk az egész nyelv belső alkotásával. —

Hogy annak az eggyes esetekben mikép kell megtörténni, a' szótár szerzője vagy szerzői által felveendő grammatikai törvényektől függ, mellyre nézve arról mi itten bővebben nem értekezhetünk, sem az idő, sem felvett tzélunk nem engedvén meg, hogy nyelvünk grammatikai tulajdonságait kifejtsük; elég legyen közönségesen megjegyezni, hogy a' szótár alkotói itten sem felejtkezhetnek meg a' *történet irók tulajdonságairól*, mellyre nézve az *egyenesen elhatározó* vagy *épen parantsoló hangnak* itt sints helye, a' dolgot röviden és tisztán, a' mint most vagyon nyelvünkben, a' mint vólt ez előtt, minden hibáival, hiánosságaival eggyütt előterjesztvén, a' *jobbat javasolni*, a' *roszszabbat kárhoztatni* lehet és kell is, a' nélkül mindazáltal hogy az olvasónak és a' jövendő kornak, melly azt tisztább, az üdő által élesített szemekkel tekíntheti, helyesebb itélete megkőttessék. —

Közelebbről illetik jelenvaló tárgyunkat az *eggyes szavak különösebb grammatikai tulajdonságainak* meghatározása. Itt mindjárt és mindenek felett azt kell megmondanunk, hogy az előttünk lévő szó a' *Beszédnek* külömböző *részei közül mellyikéhez* tartozik, hogy tudniillik *név*, még pedig *magánértő* vagy *mássalértő*; *ige*, még pedig *mivelő*, *közép*, *szenyvedő*, *gyakorló*, *kezdő* vagy *mivelteto* ige, és igy tovább a' beszédnek minden részein keresztül. Ettől függ annak hajlítása, használása, értelme és egész természete; ez olly elkerülhetetlenül szükséges, hogy azt még minden meglehetős szókönyvtől is méltán megkívánjuk és megkívánhatjuk.

A' *szónak hajlítása* az, a' mit ez után tudni ügyekezünk, a' mennyiben tudniillik az a' Beszédnek

hajlítható részei közzé tartozik. — Igaz ugyan hogy a' magyar nyelvben, a' *hajlításnak olly közönséges törvényei* vagynak, hogy azokat eggyszer a' magok helyén kifejtvén úgy látszik első tekintetre, mintha nem vólna szükség róllok az eggyes szavaknál is említést tennünk. Ebbe tulajdonképen *az ejtegetés, a' hajtogatás tsak eggy*, ha tudniilik a' szenyvedő formát, melly a' mai közönségesebb szokás szerént a' több *ik*-ben végződő igék hajtogatására is használtatik, nem akarjuk külön venni. De ezen eggy ejtegetésnek, hajtogatásnak formája a' *törzsök hangzatja*, vagy az abban uralkodó magánhangzók természete szerént *elváltozik*: erre nézve vagynak ugyan némelly törvényeink, de azok a' dolgot nem minden eggyes esetekre meritik ki; továbbá *eggy némelly ejtéseink, eggynémelly hajtogatásbéli ideinkre* nézve, több más *kétségek* is támadnak; vagynak továbbá nyelvünkben eggy némelly *rendetlen hajlítású szavaink* is, jóllehet ezek korán sem olly számosak mint a' többekbe. — Hogy ezekre eggy tökélletes szótár minket figyelmetessé tegyen és minteggy megtanitson, valóban méltán megkivántatik. Nem lesz tehát itten felesleg való azt megvisgálnunk, hogy itt mellyik mód által érhetjük el tzélunkat legkönnyebben.

A' *nevek ejtegetésében* az *első ejtés* maga a' törzsök, és igy ez meglévén határozva, a' *második* pedig a' szavakhoz mindég ugyan azon eggyféleképen járúlván, az *eggyes számban*, tsupán a' *harmadik* és *negyedik* vonják figyelmetességünket magokra; a' *többes szám* sokkal törvényesebb alkotású és itt tsak egyedül az *első ejtésre* nézve veszünk észre valamelly bizonytalanságot, mellyet kimeritő közönségesebb törvények alá vonni nem lehet. A' mi illeti az *eggyes harmadik ejtést* itt tsak az úgy nevezett éles hangokra nézve támadhat valamelly

kétség, nem tudván meghatározni, hogy azokhoz a' *nek* vagy *nak* végzet járúl p. o. *héj-nak*, *éj-nek*, *hid-nak*, *frigy-nek*. Ha tehát nem is akarjuk minden szóról meghatározni; hogy *a*-val, vagy *e*-vel alkotja é harmadik ejtését, a' mi tálám még sem vólna egészszen feleslegvaló, úgy még is az *illy esetekbe* azt különösen említeni szükségesképen kell, itt tsupán a' szokás lévén útmutatónk. A' *negyedik ejtést* kénytelenek leszünk többször felhozni. E' gyakran *minden magánhangzó nélkül* járúlván a' szókhoz mint: *kés-t*, *sas-t*, *fürés-zt*, néha *akár magánhangzóval*, *akár a' nélkül* mint: *tál-t*, *tál-at*, *kötél-t*, *kötel-et*; a' *vastag hangú* szókra nézve néha *o*-val, néha *a*-val mint: *hab-ot*, *kaláts-ot*, *lábat*, *ház-at*; a' *vékony hangú* szavakra nézve, hol *e*-vel hol *ö*-vel mint: *kenyer-et*, *köd-öt*, *könyv-et*; gyakran *megváltozik a' törzsök* is még pedig vagy *kimarad az útolsó mássalhangzó előtt való magánhangzó*, *äkör*, *ökr-öt*, *átok*, *átk-at*, *hatalom*; *hatalm-at*; vagy ha hoszszú vólt *megrövidül*, mint: *kenyér*, *kenyer-et*, *kötél*, *kötel-et*, vagy pedig a' törzsökben lappangó *lehelet* tétetik *mozgásban* mint: *Lo-v-at*, *ha-v-at*; néha a' magánhangzón végződő törzsök *utolsó betűje* eggyesül a' negyedik ejtésével 's meghoszszabbodik mint: *péld-á-t*, *fal-ù-t* 's a't. Ezen külömböző alkotásokra nézve, mellyeket bizonyos szabások szerént meghatározni nem lehet, a' negyedik ejtést, mindeggyik névnél tanátsos vólna különösen megjegyezni. *A' többes szám első ejtése* nagyobb részint az eggyes szám negyedik ejtése szerént alkottatik; a' hol tehát ez megtörténik, azt felhozni nem kell; ellemben ott, a' hol ezen törvénytől eltávozik, annak említését, nem eggy könnyen kerülhetjük el, mint: *Ködmön-t*, *ködmönök*, *ösztön-t*, *ösztön-ök*, *földi t*, *földi-ek* 's a' t.

Szinte hasonlókat jegyezhetünk meg az *igékről* is, jóllehet azoknak hajtogatások az egészszet véve igen törvényes, azért még is némelly időknek formálásában az olly bizonytalan, hogy semmi egészszen kimerítő törvényeket nem lehet adni. A' *törzsökön* kivül, mellyről már felyebb emlékeztünk, föként a' *jelentő mód jelenvaló idéjének első személlye*, az *elmúlt időnek harmadik* és *néha első személyei*, végre pedig a' *határozatlan mód* látszanak e' részben figyelmünket magokra vonni. *A' jelentő mód jelenvaló idejének első személye ok, om*, vagy *ek, em*, végzettel alkattatik, *járok, szeretek, iszom, eszem*; igaz ugyan hogy ez a' szó hangzatjától függ; az éles magánhangzóval alkotott igék mindazáltal hol az eggyiket hol a' másikat veszik fel mint: *sir-ok, nyir-ek* 's a' t. az illyenekre nézve tehát ezen személyről émlítést kell tennünk; a' több igéknél nem sokat árt ugyan ha el is marad, de az én itéletem szerént a' szó klaszszisának meghatározására talám nem vólna felesleg való, azt minden igénél megemlíteni, a' mellyeknél tudniillik a' több felhozandó hajtogatásai által ez nem határoztatik meg. Nagyobb vigyázatot kiván, az *elmúlt idő harmadik személye*, ennek tulajdonképen *tt* a' jele, mellý *gyakran minden magánhangzó* nélkül járúl a' törzsökhöz p. o. *ir-tt, fél-tt*, vagy *fél-t, ir-t* a' magyar nyelv a' sok mássalhangzók eggymás után rakásától írtózván; néha pedig valamelly magánhangzóval *a' vastag hangú* szavakra nézve ugyan mindég *o*-val a' *vékonyokra* pedig hol *e*-vel, hol *ő*-vel mint: p. o. *álmod-ott, szeret-ett, föz-ött*. Hogy tehát e' részben minden szóra nézve bizonyosok legyünk, a' mult idő harmadik személyének jelét, minden igénél meg kell említeni. Ugyan ezen idő *első személyére* nézve pedig ez tsak ott vólna szükséges, hol az a' *harmadiknak alkotásától*, mellyhez szokott

az közönségesen alkalmaztatni, *eltávozik* mint: *adtam, ad-ott-am* helyet. A' *határozatlan módot* a' mi illeti, mivel ennek *ni* jele gyakran *pusztán* ragasztatik a' törzsökhöz mint: *ad-ni, süt-ni, vet-ni*, gyakran pedig eggy *magánhangzót* kiván, még pedig a' szavak hangzása szerént hol eggy *a*-t hol eggy *e*-t; mint: *tart-a-ni, félt-e-ni, áld-a ni*, 's a't. ezt hasonlóképen minden igénél említeni talám nem vólna felesleg való.

A' Beszéd részeinek *több hajlításai* eggyfelől nem olly nevezetesek mint a' most említettek, és az illető hajlításbéli ragasztékok felszámlálásának alkalmatosságával vóltaképen kifejtethetnek némelly közönségesebb törvények által, mint a' *mássalértő nevek hasonlító gráditsának* alkotása; más felől pedig az eggyes hajlított szavak különös helyet is kivánnak szótárunkba, mint némelly *névmássainknak a' kü-lömböző személyek szerént való hajlítása*; a' több nyelveknek nagy részében a' *mássalértőknek* olly nevezetes *Nem szerént való hajlításokra* mi tekintetet nem vehetvén, minthogy nyelvünkben a' valóságos Nemnek majd semmi *nyoma* sem találtatik.

A' mi illeti az egészszen *rendetlen hajlítású* szavakat a' hova tartoznak p. o. az *ejtegetésre* nézve a' személyes név mások *én, te, ő*, a' *hajtogatásra* nézve a' bővült törzsökü igék *eszik, iszik, megyen* 's a' t. ezekről meg lehet jegyezni, hogy az olvasót azoknak *minden rendetlenségeire* figyelmetessé kell tennünk, hogy azokat szükséges hajlításaikban helyesen használni megtanúlja.

A' szavak hajlítása után azoknak *összeszerkeztetésök* illet minket legközelebbről. Itt is valamint a' hajlításban vagynak némelly *közönségesebb törvények*, mellyeket minden eggyes szónál említeni nem lehet de nem is szükséges, ezeknek kifejtésére a' szótárokban felvenni javasolt közönségesebb

tzikkelyek könnyü és szép alkalmatosságot nyujtván. Sok szavakra nézve mindazáltal találtatnak némelly olly *észrevételek* e' részben is, mellyek tsupán öket illetik, és a' *közönségesebb szabásokban nem fordulhatnak elő*: p. o. hogy *a' melly* tsupán lelketlen tárgyakra, *a' ki* pedig kikötőleg személyekre vitethetik; illyenek továbbá az igékre nézve annak említése, hogy azok az öszszeszerkeztetésben, nyelvünk természete szerént a' tárgyat, melly *utoljával* vagy mitsoda *ejtésben* ohajtják magok mellé igy el. mondhatom: *valamiből élni, valamitől irtódzni, valamiről neveztetni* 's a' t. de nem mondhatom, *a' jövedelmétől él* mint a' Német er lebt von seinen Einkünften, *az atyát féli* er fürchtet seinen Vater, *mesterségétől neveztetik*, er wird von seinem Handwerk genannt 's a' t. Ezeket és több illyeneket kénytelenek vagyunk, az eggyes szavaknál emliteni, ha szótárunknak a' szükséges tökélletességet meg akarjuk adni, ez mindazáltal igen gyakran eggy két helyesen választott *példák* által sokkal tisztábban meghatároztathatik mint különösen kijelentett törvényekben, mellyek megértésére példákra tsak ugyan szükségünk lenne,

Hogy a' nyelv és az eggyes szavak grammatikai tulajdonságának kifejtésében az akár azoknak hajlitását akár öszszeszerkeztetését tárgyazza, és akár közönségesebb törvényekben, akár pedig az eggyes szavaknál fejtessék ki, a' nyelvnek *ebbéli régiségeire* mindég tekintetet kell vennünk, nyilván kitetszik eggy tökélletes szótárnak általunk felállított fő tulajdonságából, hogy tudniillik az nyelvünk egész történetét foglalja magában. Ez által a' mostani nyelvbeli szokásainknak, nem tsak valóságos természetök, hanem eggyszer'smind azoknak helyes vagy helytelen vóltok is tökélletesebben meghatároztatik. Itt mindazáltal eggy böltselkedő történet-irónak leg-

főbb tulajdonságát, hogy a' régibb időknek kevéssé nevezetes eseteit, mellyeknek a' jövendőre kevés vagy semmi befolyások sem vólt, tsak mellesleg említse, és annak előterjesztésével sok időt ne vesztegessen el, a' szótárok szerzőinek eléggé ajánlani nem lehet.

A' szavak *Orthographiája* vagy helyes irása hasonlóképen a' nevezetesebb grammatikai tulajdonságok közzé tartozik, mellyre nézve tehát valamelly bizonyos szabásokat kell megállapítanunk. Ezeknek minden eggyes esetekre való alkalmaztatások ezen értekezésnek határain kivül esik, elég legyen itt közönségesen megjegyeznünk hogy ott, a' hol a' *szónemzés nyilván* beszél, a' közönséges szokásra tekintetet venni nem lehet; e' szerént jobb *veres* (véres) mint *vörös*, *ügy-el*, mint *igyel* 's a' t. az illyen esetekben mindazáltal, kivált ha a' szónak nemzése eggyszerre el nem található, nem lenne felesleg való, a' *megfogadott helyes irásról számot* adni. Midőn az *etymologyia kétséges vagy bizonytalan*, akkor a' közönségesebb szokást kell tekintenünk és követnünk mellyre nézve, jobb *édes* mint *ides*, *kell* mint *köll*. Ha a' közönséges szokást meghatározni *nem lehet* és az is nagyon *kétséges*, akkorrá mindeggyik orthographiának említését tanátsolnam p. o. *esmér* vagy *ösmér*, és Erdélyben *ismér* is, mellyik jobb? mellyik közönségesebb? — A' helyesen választott helyes irás által, mellyet természetesen nem tsak a' felvett eggyes szavakban, hanem az egész előadásban is meg kell fogadni, az eddig tétovázó Orthographiánkba is nagyobb határozottságot lehetne hozni. *Tsétsi Jánosnak* derék ebbéli észrevételei, mellynek köszönhetjük helyes irásunk valamennyire lett meghatározását, valóban olly foganatosok nem lettek vólna, ha azokat *Pariz Pápay* szókönyve eleibe fel nem veszi és abban meg nem fogadja.

D' Alembert *) eggy tökélletes szótártól a' *szavak kimondásának* és *poetai mértéköknek* meghatározását is óhajtja. A' betük száma mellyekkel a' különböző miveltebb Nemzetek élnek, nem felel meg a' nyelvekben elő forduló különböző hangoknak, mellyekre nézve a' különböző nemzetek az eggymástól elfogadott betüket különböző hangoknak kijelentésére kezdették használni, azokat gyakran különbözőképen összze is kötvén vagy eggyes jelek által megkülömböztetvén. Ebből természetesen következik, hogy ugyan azon betükkel leirt hangot *eggyik nemzet* másképen olvassa mint a' *másik*, ez megint másképen mint a' *harmadik*; nem lehet tehát tagadni, hogy nagyon kivánatos vólna, a' *szók kimondásának tökélletes meghatározása*. De ez épen azért, mivel a' betüknek nintsen valamelly bizonyos egészszen meghatározott hangzatjok, — *meghatározott filozofiai szabások szerént nem történhetik meg*, hanem kénytelenek vagyunk hazai szavaink hangzatját, *más nemzetek helyes irása* szerént körül irni. Melly nem tsak képtelenség a' hazafiaknak szánt szótárban, hanem közönségesen véve nem is mindég lehetséges, hogy fejezhetjük ki p. o. a' *gy*, *ly*, *ny*, *ty* által kijelentett hangjainkat németül? mellyik nemzet helyesirása szerént irhatjuk le a' *hosszszú és rövid magánhangzóink* kimondása között való szép külömbséget 's a' t? Szavaink kimondásának meghatározását tehát a' tzélba vett szótárunkban *elmellőzhetjük* annyival is inkább, mivel ez igen tsekély változással a' betük legközönségesebben más nyelvekben is észrevehető hangzásával megeggyez, külömben is igen tsekély számú szabásokon épül: mellyeket a' munka bevezetésében vagy az eggyes *betüknél*, hol azoknak a' *régibb időkben*

*) A' fely. eml. hely.

*szokás*ban volt jeleiket is előadhatjuk, eggy két szóval említeni lehet.

Az eggyes szótagok *költői mértékeknek* meghatározása, úgy látszik szükségesebb, és ezt minden más nyelvekre nézve javasolnám, a' Magyarban mindazáltal ez olly egyyszerű és közönséges törvényeken épül, hogy azt mindenütt kijelenteni szükségtelennek látom, és tsak a' *kevés kétséges* esetekbe lehetne e' részben kifogást tsinálni, jóllehet itten is tsak inkább az *accentusok* helyes felrakásától függ az egész dolog mellyre, hogy vigyázzunk, már maga a' helyes irás is parantsolja.

A' mit eddig mondánk a' nyelv grammatikájáról, és az eggyes szavak grammatikai tulajdonságairól a' szótárba iktatván, abban eggy *szép tökélletes Grammatika* fog találtatni, még pedig eggy olly tökélletes, és az eggyes szavakra olly különösen alkalmaztatott, hogy annak helyét minden ügyekezetünk mellett is, eggy tsupán a' *nyelv grammatikáját* tárgyazó könyv sem pótolhatja ki, következőleg szótárunk által e' részben is nyelvünkre nézve eggy nagy hézag töltetik be, a' mit nyelvünket esmerő tudóssaink már régtől fogva ohajtva várnak.

NEGYEDIK SZAKASZ

A' szavak értelmének meghatározásáról.

Hogy valamelly szóval helyesen tudjunk élni, szükségesképen tudnunk kell, hogy *valóságosan mit teszen*, esmernünk kell annak *jelentését*, *valóságos erejét*. Méltán meg kívánhatjuk tehát eggy tökélletes szótártól, hogy ebben minket utasítson. — Az eggyik *nyelvben lévő szók* értelmökre nézve nem felelnek meg egészszen, a' hasonló *más nyelvben lévő*

lévő szavaknak, a' mint erről kiki meggyőződhetik, ha valamit eggy nyelvből a' másikba által fordítani próbál. *) Innen tehát nyilván kitetszik, hogy a' kifejezések valóságos kényesebb értelmöknek meghatározására épen nem elég a' hasonló jelentésü idegen szóknak elöszámlálása, ezek az elöttök lévő képzetet tsak *némelly részben*, és itt sem a' szükséges határozottsággal fejezvén ki. Ezen tekintetből mindazáltal *honni szavainknak idegen kifejezések által való magyarázatját szótárunkból egészszen kirekeszteni nem akarom*, söt inkább meggondolván hogy az illy idegen szavak, a' honniak azonkívül is olly nehezen körülírható értelmöknek vóltaképen való magyarázatjára sokat *szolgálhatnak*, ezen tekintetből pedig minden lehetséges módokhoz folyamodnunk szabad; továbbá hogy ez által a' készítendő szótárunknak idegenek által leendő használását is *könnyebbíteni* fogjuk, e' részben a' *Crusca* példáját **) hazánkfiainak ajánlani bátorkodom; és kedves honnomnak mostani állapotját jól megvisgálván, minden szónak legalább a' *Deák* és *Német* hasonló értelmü szavak által leendő kijelentését, a' mennyiben tudniillik ezen nyelvekben kivánságunknak egészszen megfelelő szavakat találnánk, tanátsosnak és sok esetben szükségesnek ítélem.

---

*) Nun glaube ich zwar nicht, dass eine Sprache in der Welt sey, die anderer Sprachen Worte jedesmahl mit gleichem Nachdruck und auch mit einem Worte geben könne. Leibnitz eml. hely.

**) A' *Crusca* minden szónál felhozza az annak megfelelő *Deák* és *Görög* kifejezést, és előbeszédében tett kinyilatkoztatása szerént, tsak ott teszen kifogást, a' hol ezen nyelvek minden kintseit felhányván *semmi kifejezést* sem talált, az külömben akár *tiszta* legyen, akár a' *Barbarismuszok* közzé tartozzék.

De a' helyes értelemnek meghatározására, a' mint most mondok, az idegen szavak által való magyarázat *még nem elég*. Eggy hazafiaink számára, nyelvünk tökélletessebb esméretére készülendő szótártól többet várunk, azt ohajtjuk a' mit e' részben *a' frantzia Accademia*, a' *Crusca*, *Johnson* és *Adelung* tettek, a' *kifejezéseket honni nyelvöken megmagyarázván*, hogy azokkal hazafiaik közül azok is, kik az idegen nyelvekkel esméretlenek, helyesen élni megtanúljanak, és azoknak mikori használása körül semmi kétség ne támadhasson.

A' *szó képzetének* e' szerént való meghatározásában a' *filozofiához* kell folyamodnunk, azt az abban adott törvények szerént *körülirván*, *definiálván*, azt mondja *d' Alembert*. *) Ez sok részben igaz, és közönségesen véve mi is elfogadhatjuk, De minden *mesterségünk* mellett is számos olly képzetekre fogunk találni, mellyeket körülírnunk *nem lehet*, és azoknak pompás körülirásával magunkat tsak *nevetségesekké* tennök; továbbá a' definitiók tsak igen ritkán olly *kimerítök*, hogy azok által a' képzet vóltaképen meghatároztatnék; hallyuk erről mindazáltal a' *német földnek* legnagyobb nyelv tudóssát, ki a' dolgot próbálván, tapasztalásból beszél. „Igen *nehéz*" igy szóll *Adelung* „és némelly esetekben épen *lehetetlen*, a' szónak képzetét úgy „meghatározni, hogy az mindég és minden hasonlóktól *megkülömböztessék*. Azon szavak, mellyek „a' Filozofia nagy körében előfordúlnak, — a' Filozofusok által körülirattak, és azt lehetne mondani „*elégségesen körülirattak*; de én ezen Definitiók „között tsak keveset találtam reám nézve haszonvehetőnek, mivel azt minden Filozofus a' maga sys„themája szerént alkotta, és olly zavarosan fejezte

*) Az eml. helly.

„ki, hogy a' *magyarázás* homályosabb a' *magya-*
„*rázott szónál.* A' kifejezéseknek képzetét és ér-
„telmét az *Etymologyiából* és *nyelvszokásból* kell
„kifejteni röviden 's minden ember értelméhez al-
„kalmaztatva. Igen számos esetekben tsupán *a' jó*
„*szerentsétől* függ azon *szempontnak* eltalálása,
„mellyből eggy szónak, vagy kitételnek képzete leg-
„*helyesebben* 's le*gérthetőbben* fejtethetik ki." *)
Illy nehéznek festi *Adelung* a' szók értelmének ki-
fejtését, illy közönséges kifejezésekben terjeszti elő
azon *printzipiumokat*, mellyeket e' részben munká-
jának kidolgozásában követett. *D' Alembert* is által
látta ezt és a' dolgot bővebben meghatározni ügye-
kezvén, a' szavakat *két külömböző nemekre* osz-
totta, ollyanokra tudniillik, mellyeket *lehet* és *kell*
definiálni és ollyakra, mellyeket *lehetetlen és ne-*
vetséges volna körül írni. **) De mind az a' mit ő
a' *filozofiai gyökér képzetekről (racines philoso-*
phiques, igy nevezi ő az útolsó nemü szavakat) hosz-
szasan mond, olly homályos, olly tétovázó, hogy a'
szerént munkálkodni nem lehet; azon felyül pedig
azon *helytelen állításán* épiti egész okoskodását,
hogy minden szavakat megmagyarázván eggyiket
mindég a' másik által irnók körül, ennek meghatá-
rozására megint amazt használván. Mellyre nézve
az egész szótár eggy *Circulus vitiosus*-ból állana.
ha némelly képzeteket nem állapitunk meg, mellye-
ket, azoknak esméretét az olvasóknál feltévén, és
igy egészszen magyarázat nélkül hagyván, a' töb-
beknek körülirására használunk. Megfelejtkezett u-
gyan is az emlitett *tudós frantzia* arról, hogy az
illy szótárokban *hazafiakhoz* szóllunk, kik követ-
kezésképen a' *nyelvet tudják* és igy nállok majd

*) Szótárjának Bevezetése.
**) Az eml. hely.

minden szónak valamennyire való-értését feltehetjük és fel is kell tennünk, a' Szótár szerzőinek tehát nem az a' kötelességök, hogy minden szónak értelmét a' filozofia szoros szabásai szerént határozzák meg, hanem hogy az *okoskodva olvasót* a' szavak értelmének *fájnabb külömbségére* figyelmetessé tegyék; ez pedig gyakran megtörténhetik eggy megkülömböztető *tulajdonságnak említése*, eggy jól eltalált *vonásnak kijelentése* által, melly a' *Crusca* szerzőinek állítása szerént tsupa *magyarázat-„nak, kijelentésnek* neveztethetik, de a' *szó való-„ságos értelmét* többnyire *egészszen kifejezi,*" *)

Az olly szavaknál mellyeknek a' nyelvszokás *többféle értelmet* adott, mindenek felett annak valóságos és *tulajdonkepen való értelmét* kell meghatározni, körülirni, mellyből annak több külömböző értelmeit ki lehet fejteni, az emberek által e' részben követni szokott törvényeket, elménknek az illyenekben észrevehető munkálkodásait szorosan nyomozván. A' hol mindazáltal az illy *értelem változtatás* olly számos, a' nyelvünkből kiveszett gráditsokon ment keresztül, hogy azokat a' legnagyobb ugrások nélkül nem pótolhatjuk ki, és igy a' szónak külömböző értelmei eggy mástól olly annyira elütnek, hogy az által a' szónak minteggy egész természete megváltozik, tanátsosabb a' szót külömböző értelme szerént egészszen *külömböző szavaknak* tekíntetni, és azoknak ezek szerént szótárunkban különös tzikkelyeket szentelni, a' *Crusca* ebbéli példáját követvén p. o. *szeg*; ige, secat, *megszegi a' szavát*: *szeg*, ige (limbo circumdat) *keszkenyőt szeg-*

*) Che anzi si puo appellare dichiarazione, o spiegazione, ma che maggiormente ci da Contezza del valore di quella cotal voce. A' Crusca Szótárjának Bevezetése.

ni; *szeg*, magánértő, clavis, *szeget szeggel ütnek*; *szeg*, tsak ugyan magánértő, *angulus*, *esméri hazájának minden szegejukát*. Eggyébbaránt még az olly esetekben is, a' hol az illy értelem elváltoztatás nem olly nagy, hogy azért különös tzikkelyekben előadni szükséges lenne, nem árt a' különböző értelmeket számok szerént megkülömböztetni p. o. *ásó* 1-ször tulajdonképen *határozó*, *valaki vagy valami*, *a' ki vagy a' mi ás*; 2-szor *magánértő azon szerszám*, *mellyel ásni szoktunk*. Minden nyelvben vagynak olly eggyes szavak mellyek értelmöket tsak eggyes összeköttetésekben változtatják el p. o. *véres veritékével*, az az kemény munkájával *keresi kenyerét*, az az élelmét; az illy *képes előadásokat* mind elöszámlálni nem lehet, a' *nevezetesebbekről* és a' közönségesebben elterjedettekről mindazáltal említést tenni a' szótárok kötelességei hözzé tartozik, valamint a' *közmondásoknak* és *példa Beszédeknek* a' magok helyén való említése is, ezekben az egész mondásnak más értelem adódik p. o. *végin tsattan az ostor*, az az a' dolgot a' vége határozza meg.

Ha a' nyelvünkben találkozó úgy nevezett *Synonimákat* szorgalmatosan megvisgáljuk, valóban azt fogjuk találni, hogy azok mind vagy legalább nagyobb részint nem *egészszen eggy értelmüek*. Jóllehet az azok között találtató külömbséget, az *etymologyia* szoros törvényei szerént, kifejteni nem mindég tudjuk, úgy még is azt fogjuk tapasztalni, hogy a' *nyelvszokás* azoknak használásokat nem engedi meg minden esetekbe eggyaránt p. o. inkább mondjuk *megvonták a' kortsmába*, mint *meghuzták*; többet haljuk *meghuzta a' haját*, mint *megvonta*, jóllehet igen számos esetekben eggyaránt használhatjuk a' *von* és *húz* igéket. Az illy *eggy*-vagy is inkább *hasonló értelmü szavak* valóságos jelen-

téseiknek meghatározását tehát méltán tehetjük eggy tökélletes szótárnak legfőbb kötelességei közzé. Valamint lehetetlen a' szavak valóságos értelmének meghatározására bizonyos szabásokat adni, épen úgy lehetetlen az eggy értelmű szavak között észrevehető sokszor igen kényes *külömbség kifejtésére nézve közönséges törvényeket* megállapitani. A' szótár szerzőinek *filozofiai gondolkozások módja*, a' *megkülömböztető jeleknek* eggyszerre való *megragadásában* megkivántató gyakoroltságok fogja az illy Synonimák megkülömböztetésében való nagyobb, vagy kissebb szerentséjöket meghatározni.

Az eggyes szavak valóságos értelmöknek meghatározásában azok akár eggy vagy több értelemmel birjanak, akár magánosan álljanak vagy Synonimák legyenek a' *helyesen választott példák* igen gyakran sokkal nagyobb világot nyujtanak, mint akármelly filosofiai Definitio', akármelly elmés magyarázat. A' *szükséges helyen* tehát az illy példákkal való élést szótárunk szerzőinek eléggé nem javasolhatjuk, annyival is inkább, mivel ezek a' mi *legjobb iróinkból* vétetvén, a' mit különösen óhajtunk, azok által minden állitásaik *nagyobb erőt*, valamelly *szentséget* nyernek. A' szavak értelmének illy példák által való felvilágositását minden nyelvtudósok olly szükségesnek vélték, hogy azokat minden eddig esméretes szótárokban, söt még valamennyire *tökélletesebb szókönyvekben* is feltaláljuk.

A' szók jelentésének meghatározásához tartozik annak emlitése is, hogy az eggyes szavak különösen az *előadásnak* mellyik nemében szoktak használtatni, a' mennyibe tudniillik a' nyelvszokás e' részben valamelly bizonyos törvényt állapitott vólna meg. Találtatnak ugyan is minden nyelvbe ollyan *eggyes szavak*, mellyeknek használása tsak a' *költésben* engedtethetik meg, mások mellyekkel a' *köz-*

beszéden, a' *tréfás előadáson* 's a' t. kivül nem élhetünk, ide tartoznak továbbá a' tudományos és kézmivesi *mesterszavak* is. Hogy az illyenekre bennünket eggy tökélletes szótárnak figyelmetessé kell tenni, senki kétségbe nem hozhatja, meggondolván, hogy ezen környülállásoknak tudása nélkül az egyes kifejezésekkel helyesen élni, soha meg nem tanúlhatunk

ÖTÖDIK SZAKASZ

A' Szónemzésről.

„Valamint az álmoknak magyarázatját, úgy a „szavaknak eredetét *mindenki* a' maga jó szánta szerént *alkalmaztatja*", igy szóll *Sz. Agoston.* *) *Sok igazság* fekszik ezen szavakban. A' *Gyökér hangok* minden nyelvben igen kevés számúak lévén, természetesen számos és gyakran a' *legkülömbözőbb értelmü szavaknak* kellett ugyan azon eggy Gyökérből eredni. Ide járúl hogy minteggy az emberi természetben látszik gyökereztetni, a' nemzetek között olly nagyon elterjedett *azon szokás*, hogy a' kimondásban gyakran eggyik betüt a' másikkal, eggyik hangot hol ezzel hol amazzal feltserélik. Ez az útolsó olly meszsze megyen és olly bizonytalan szabásokon épül, hogy ezen változtatásokat segitségül vévén, *majd nints eggy olly szó* is, mellyet ne lehetne *akármelly más idegen hangzattól* származtatni, ha ez attól olly meszsze is állana mint a' *föld az égtől.* Mi tsuda tehát, hogy a' vigyázatlan

*) Ut somnorum interpretatio ita verborum origo pro cujuscunque ingenio praedicatur.

nyelvtudósok a' szók nemzésének magyarázatjában a' legnagyobb képtelenségekre vetemedtek. Ki eggyezhet meg Varróval midőn *Rus*, *Pater*, *Miser*, *Ornatus*, *Seculum* eredetét *Rursus*, *patefacio*, *Minus*, *Orenatus*, *senex* kifejezésekben keresi. Nem kell e' nevetnünk midőn a' Német *Fehde* a' Deák *vae tibi*-ból, a' *Metze Amazones*-ból a' *Base* a' Görög βασις-ból a' frantzia *Bigot* a' német *Bey Gott*-ból, a' *crie* a' német *Krieg*-ből származoztatnak. A' mi nyelvtudósaink e' részben semmivel sem vigyázóbbak; valyon mivel jobb ezeknél a' *Gellei kapa-hoztája*, mellyből eredett a' *Káposzta?* mivel jobbak számos újabb nyelvtudóssainknak majd megfoghatatlan származtatásaik, mellyeket itten említeni a' hely szüke nem engedi? —

Ezen tekintetből állott el *Adelung szótárjának későbbi kiadásában* sok részben az etymologyiától, mellyet az *elsőben*, a' mint maga megvalja, igen is nagy betsben tartott vólt. Mind e' mellett is az etymologyiát, mint tsupa hiába való *enyelgést* egész szen megvetni épen olly nagy hiba vólna. Ez által nyelvünk belső történeteiben eggy új igen *szép világot* gyujthatunk; a' *szavak nemzésének* megvisgálása azoknak valóságos értelmét nyílván megmutathatja, az azokkal való helyesebb élésre vezérelhet bennünket. Valyon a' nyelvünkben találtató kifejezések eredetének megvisgálása nélkül, lehetne e' az *új szavak alkotására valamelly bizonyos szabásokat megállapítanunk?* Nagyok és kétségben nem hozhatók a' helyes etymologyiának hasznai, kellemetes és gyönyörűséggel telyes annak üzése; mi lehet szebb, gyönyörködtetőbb, mint az emberi elme *legelső munkásságának* megvisgálása, mi lehet nagyobb, búzdítóbb mint az eggyes *szavak*, a' *nyelv* (melly minden tudományunknak talpköve) *alkotó részei*, *eredetének* megvisgálása. Itt mindaz-

által a' *tsalatkozó hiedelmesség*, és a' mindent elfojtó *kétségeskedés* között való *keskeny közép útat* eltalálni nagyon nehéz. Hogy magunkat tehát külömben ditséretes tüzünktől igen meszsze elragadtatni ne engedjük, *szíveljük* jól meg *Adelung*nak *arany szabását*: *tudatlanságunknak megvallása sehol sem meg engedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk mint az etymologyiában* *).

Hogy a' szónemzésnek nyelvünk természetére alkalmaztatott törvényeit kifejtsem, úgy gondolom senki is töllem kivánni nem fogja; ez nem lehet eggy *kevés hólnapok* lefolyta *alatt* készült irásnak tárgya, annyival kevésbé pedig *ennek*, melly *több más hasonló nevezetességű tárgyakat* foglal magában. Megelégszünk tehát itten eggy némelly közönségesebb észrevételek említésével, mellyek szótárunknak ebbéli alkotását különösebben illetik.

A' nyelvünkben találtató számtalan szavaknak nagy serege *két* nagy *klasszsisokra osztathatik*; — az eggyiket a' *Gyökereknek*, vagy az olly szavaknak, mellyek más szavakból nem erednek, a' másikat pedig a' *származékoknak* és *összetetteknek*, mellyek amazokból alkotatnak, szánván. —

A' Gyökerek megént kétfélék lehetnek: vagy *eredetiek* vagy pedig *más nyelvekből költsönöztek*. *Eredeti gyökereknek* nevezzük azon magokba véve kevés számú, más nyelvekből nem költsönözett szavainkat, mellyek semmi más honni szóból nem erednek és a' mellyek teszik nyelvünknek valóságos állapját, a' több eredeti szavaink azokból alkotatván. Hogy ezeknek *eredetéről majd semmit sem mondhatunk*, minden által láthatja meggondolván, hogy az, az ösz régiség setétségei között eltünik; tsak azon eredeti gyökereink tehetnek itten némü

*) Annak Mitridateszsze. Berlin 1806. 1-sö köt. 521. l.

némü kifogást, mellyek valamelly *természeti hang követése* által jöttek nyelvünkbe, mint *röf-ög*, *zuhan*, *mor-og* 's a' t. Az ollyanokat mellyek talám valamelly *más* akármi távol lévő *nyelvben feltalálhatnának*, a' mi igen könnyen megtörténhetik, azért mindjárt *idegeneknek* mondani hiba vólna. Hogy ezt tehessük a' költsönözésnek valamennyire nyomába kell akadnunk. Az illy idegen szózatokról mindazáltal *említést tehetünk*, az efféle összehasonlítások a' nyelvek közönséges történeteire nézve nevezetesek lévén. Ide tartoznak itéletem szerént minden a' *Fennekkel* közös szavaink, a' Zsidó nyelvben találtatók közül pedig azok, mellyek valamelly későbbi az *Arabsok* és *Persák* által történt költsönözésnek nem tulajdonithathatnak. Az említett nyelvek a' miénkel eggy eredetüek lévén, azokat az eggyik nemzet úgy tulajdonának tarthatja mint a' másik. Egyébbaránt az illy eredeti gyökereket, azok külömben akár melly nemüek legyenek is, valamelly *különös jellel*, eggy elejökbe tett *tsilaggal* megkülömböztetni talám nem vólna szükségtelen, hogy az *olvasó hazafi*, nyelvének állap szavait mindjárt megesmérhesse.

A' szótárra nézve nevezetesebbek az *idegen nyelvekből* vett *gyökerek*. Ezekre nézve jó lesz előre megjegyezni, hogy itt mind azon idegen szavakat gyökereknek veszszük, mellyek *nyelvünk természete szerént nem alkotott szavak*, azok azon nyelvbe, mellyekből költsönöztettek akár gyökerek, akár származékok és összetettek legyenek, a' más nyelvekben rajtok történt változások minket kevéssé vagy épen semmit sem illetvén. Az illy idegen reánk nézve gyökér szavak között szótárunkra nézve szorgosan meg kell külömböztetni azokat, mellyeket *eleink Azsiából hoztak* magokkal, azoktól, mellyek *Európában tsúsztak nyelvünk*be. Az el-

sőbbekre a' költsönözés megmutatása *igen nehéz*, azt pedig meghatározni sok esetekben épen *lehetetlen*, hogy ezen szavak, mellyek közzé tartoznak, a' *Persákkal*, *Tatárokkal*, *Mogolokkal*, és nagy részint a' *Törökökkel* is közös szavaink, — az *említetett nyelvek*ből jöttek e által a' miénkbe, vagy a' *miénkből* tsúsztak e amazokba? Ezekre nézve tehát, a' mennyiben az említett nyelvek természetéből egyenesen megmutatni nem lehet, hogy az illy szavak inkább *azoknak tulajdonaik*, mint nekünk, és a' mennyibe ez eránt a' legkissebb kétség is támadhatna, minden tévelyedésnek elkerülésére tanátsosabbnak tartom, hogy azok tsak *pusztán* tétessenek a' honni szavak mellé, az olvasó itéletére bizván, hogy mellyik nyelvnek akarja a' *költsönözést* inkább *tulajdonítani*.

Az olly nyelvünkben találtató *idegen szavakra* nézve, mellyek az itt *körülettünk* és részszerént *velünk lakozó Nemzetek nyelveikkel* (a' hová tartoznak főként a' *Német* és *Tót*) vagy pedig az eleink által mostani lakhelyünkbe megtanúlt *Deákkal* közösök, a' valóságos költsönözés, még pedig a' *részünkről történt költsönözés* nagyobb részint *nyilván* megbizonyíttathatik, a' hol pedig ez olly nyilván nem történhetne meg, azt szinte *egész bizonyossággal feltehetjük*; a' hihetőségnek minden törvényei szerént, a' miveletlenebb nemzet folyamodván a' pallérozottabbhoz, és ezen szavak nagyobb részint olly képzetek megnevezésére is szolgálván, mellyek esméretét a' vadászat, marhatartás, és főként a' hadakozásban gyönyörködő eleinknél Ázsiában nem tehetünk fel. Tsak az ollyan kevés számú hasonló kifejezéseinkre nézve tehetünk itten kifogást, mellyekről akár nyelvünk természetéből, akár a' dolog minéműségéből és történeteiből megmutathatjuk hogy azok a' *magyarból mentek által* a' több nyelvekbe, mint

huszár, *hat-ár*, *kotsi* 's a' t. Az *olly idegen szavak* szonemzésének megvisgálása, mellyek nem *gyökereikbe*, hanem mint idegen származékok vagy összve tételek jöttek nyelvünkbe p. o. *Universitas*, *filozofia* a' Magyar nyelv tudóst nem illetik ugyan és kimért határunkon kivül esik, általa nyelvünk bővebb esmértetését nem mozdítván elő; mivel még is ez által az *idegen szó értelme*, helyesebben meghatároztatik, és *az* idővel az illy idegen szózatoknak eggy *honni alkotás* által leendő *kitételére* szolgálhat, azt szótárunkból egészszen kirekeszteni tanátsosnak nem tartom. — Az idegen szavak nem mindég egyenesen azon *nyelv által* jöttek nyelvünkbe, mellyeknek azok *tulajdonai*, hanem eggy *harmadiknak* közben járulásával, illyenek azon számos Görög eredetü szavak, mellyek nyelvünkbe találtatnak; illyen *kereszt* a' tót *Krest*ből, illyen *piatz* az olasz *piazzából*, és ez által a' német *Platz*ból 's a' t. Az idegen szavak hasonló vándorlásaikat, minden tévelyedésnek elkerülésére, említeni, talám szükségtelen nem lenne.

A' mi illeti a' *származékokat* és *összetett szavakat*; azok akár eredeti akár költsönözött - Gyökerekből, vagy törzsök származékokból alkottak légyen, a' *törzsökökön* kivül a' *származtatásbeli ragasztékokat* is emlitenünk kell, hogy igy a' szónak egész alkotását az olvasó szeme eleibe tegyük. Az olly esetekbe mindazáltal, a' hol akár a' származtatás, akár az összetétel olly *nyilvánságos*, hogy azt Minden első tekintetre megtalálhatja p. o. *napvilág*, *könyves*, 's a' t. azt a' munka minden tsonkúlása nélkül az olvasóra bízhatjuk.

HATODIK SZAKASZ.

A' Szótárban megkivántató rövidségéről.

Eggy tökélletes szótárba illy *sok* és *külömböző* tárgyak felvételét javasolván, természetesen attól lehet félni, hogy az igen *nagy kiterjedése* miatt a' *használásban alkalmatlan*, a' kinyomtatásra igen *költséges*, a' kevésbe tehetős hazafiak megszerzésére igen *drága* lesz; és igy tzéljának, nyelvünk helyesebb esmérete terjesztésének nem fog megfelelni. Ha valami tökélletest akarunk irni, a' dolgot minden oldalról meg kell tekintenünk, ez pedig eggy olly szélesen kiterjedett mezőn, millyen eggy nyelvnek esmérete, sok fáradságot, és *sok szót*, e' pedig nagy helyet kiván. Innen természetesen következik, hogy eggy *két kis köttetetskében* eggy tökélletes szótárt öszsze nem szoríthatunk; bizonyítják ezt a' *Cruscának* hat kettedrét, a' *frantzia Akadémiának* 2 előbb ugyan ketted- későbbre mindazaltal negyed-rét, hasonlóképen *Johnsonnak* is 2 ketted rét, *Adelungnak* 4 negyedrét, és végre *Lindének* 6 kettedrét, vastag darabokban irt szótárjaik. De ha mindjárt annak nagy kiterjedését nem is kerülhetjük el, azért még is a' fennt említett tekintetekből a' mennyire lehet a' szótárunkat rövidíteni kötelesek vagyunk.

Ezen rövidítés *káromféle* képen történhetik meg 1-ször ha *előadásunkat olly röviden* szerkeztetjük, a' mint tsak lehet 2-ssor Ha a' *már mondottakat újra elő nem terjesztjük* 3-szor Ha *a' többször előforduló szavakat rövidítve nyomtatjuk.*

Az *előadásunk rövidségéről* tsak igen keveset mondhatunk. Valóban nem hoszszú az, a' miből *semmit sem lehet elvenni* az értelem megtsonkítása nélkül. Ezt tehát fő törvényül megállapíthatjuk, de

annak megitélését, az eggyes esetekben, hogy mi maradhat el, és mi szükséges, a' szótárunk szerzőire kell biznunk. Sok helyet megkémélhetünk mindazáltal, ha a' következendőkre vigyázunk:

1-ször Ha az olly *kepzeteket*, mellyeket helyesen definiálni nem lehet, *hoszszas körülirásokkal meghatározni nem ügyekszünk.* Ez valamint sok esetekben nevetséges lehet, épen úgy többnyire szükségtelen is. *A' tudományos* és *kézmives mesterszavakról* számos esetekben elég a' tudományt, azon mesterséget említeni mellyben előfordúlnak, legfelyebb legkitetszőbb tulajdonságokról, vagy legközönségesebb hasznokról eggy két szót mondván. Az illyenek bővebb meghatározása ugyan is különösebben a' *tudományos* és *kézmives szokönyveket* illeti, hol azokat a' melléjek ragasztott rajzolatokkal könnyebben meg lehet magyarázni, mellyeknek eggy tsupán a' nyelvet illető szótárban helyt nem adhatunk.

2-szor Ha a' *szavak grammatikai tulajdonságaik*, vagy ípedig külömböző *értelmök* bővebb kifejtésökre felhozandó *példák* közül, azokat akár magunk alkotjuk, akár pedig valamelly Klaszszisos irótól költsönözzük, mindég a' leg*rövidebbet* választjuk, és munkánkat *szükségtelen példákkal* nem terheljük.

3-szor Ha *hoszszas grammatikai* vagy *etymologyia vetekedésekbe ne ereszkedünk* és az illyenektől magunkat a' mennyire lehet óvjuk.

4-szer Ha az eggyes szavak esmértetésére szükséges *tárgyaknak*, akár melly határozandó *rendjéhez* magunkat igen *szorosan* nem kötjük, hanem azokat, valamint azt az eggyes esetekben való *összefolyások* kívánja, eggymásból fejtjük ki, igy a' rövidség mellett előadásunknak folyóságát, ékességét is elömozditván.

A' szótárba az eggyes szavaknak tulajdonságait visgálván, természetesen ezek között ollyanokra is fogunk találni, mellyek a' szavaknak *eggy egész nagy Klasszsisával*, vagy legalább *több eggyes szavakkal* közösök. Ha ezeket minden eggyes szónál elakarjuk számlálni, szótárunknak végehoszsza nem lesz, mellyre nézve *közönségesebb észre vételeinket* a' magok helyen felhozván, bizzuk az eggyes eseteknél az olvasókra, hogy azokat, a' mennyibe szükségök vólna reájok a' magok helyén felkeressék. A' mi pedig illeti az *olly tulajdonságokat*, mellyek tsak *némelly szavakkal közösök*, azokat elég lesz az *eggyik* vagy *másik* szónál említeni, a' többeknél az olvasót ezekre útasítván. — A' már eggyszer megmondott dolognak hijába való *ismételésének elkerülése* közzé tartozik az is hogy midőn valamelly szónak hajtogatását akarjuk meghatározni a' már eggyszer kitett *törzsökét* elhagyván tsupán az *hajlitásbéli ragasztékot*, mellyek ahoz járúlnak tegyük ki, p. o. ezen massalértőnél *vizi* 3 ejt. *nek* 4 ejt *t* több. szám. *ek*.

Azt mondottuk felyebb, hogy a' szótár rövidítésére tartozik az is, hogy az igen gyakran elő forduló szavakat *rövidítve* nyomtassuk: erre minden eddig kijött *szókönyveink* is vigyáztak némű neműképen, ezt találjuk minden külföldi *szótárokban*, sőt *minden munkákban* hol ugyan azon eggy kifejezés igen gyakran jön elő. Az itt megfogadandó szabások tehát közönségesen esméretesebbek, hogy sem azokat itten bővebben kifejtenünk szükséges vólna; annyival is inkább, mivel azok nagy részint attól fognak függeni, hogy az illyen *megröviditendő szavak*ban, a' hová tartoznak nagy részint a' *Grammatikai Mester szavak, eredeteiket* akarunk használni, vagy pedig még tovább is *idegenekkel* fogunk élni. Az elsőbbek által nyelvünk tisztasága és belső bősége nyer, az útolsobbak által az ideig óráig tartó értelmesség, és

a' röviditések meghatarozása könnyebbítetik, a' több nemzetek által az illyen esetekben gyakorlott *összehuzások* elfogadtathatván. Ha az *elsőbbek* találnának nagyobb pártfogást a' rövidítést úgy kellene alkalmaztatni, hogy az olvasó a' hibázó betüket *könnyen kipótolhassa*, és hogy az ekép megrövidített szó, eggymás *hasonló* képen *összszehúzottal külső formájára nézve megne eggyezzék* p. o. *mn ertő*, *ml értő* vagy *mntő*, *mltő*, *maganertő*, *mássalértő* helyett 's a' t. Minden esetre pedig nem vólna talám szügségtelen, a' munka eleibe eggy lajstromot nyomtatni; mellyben az illy rövidetések megmagyaráztatnak. —

MÁSO-

MÁSODIK RÉSZ.

Mi módon lehet eggy tökélletes Magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni.

ELSŐ SZAKASZ.

Minden tökélletes munka időt kiván, annyival inkább eggy szótár.

E' kép által futottuk vólna eggy tökélletes szótárban megkivántató tárgyaknak velejét, eggyszersmind nagyából meghatározván, melly szabások szerént kell annak alkotva lenni, hogy tzéljának megfeleljen. A' különösebb szabásokba belé ereszkedni nem akartam részről, mivel ez által a' nyelvek, 's különösen a' Magyar nyelv *belső alkotását* méllyebben megvisgálni kénytelenítetvén, tárgyamtól igen meszsze eltávoztam vólna, részről pedig, mivel az illy különösebb szabások az eggyes esetek szerént változnak, és igy szinte kimeríthetetlenek, de külömben is a' közönségesebb törvényekből nagyobb részint igen könnyen megérthetők, ezeket az eggyes esetekre alkalmaztatván.

Az eddig mondottakból is mindazáltal eléggé kitetszik, hogy abban olly külömbözö tárgyakat kell

felvenni, olly sok visgálódásokat kell tenni, olly sok külömböző tekinteteket kell untalan szemünk előtt tartani, hogy az tökélletes nem lehet, ha annak elkészítésére hoszszabb időt nem szánunk. „Hány aka„dályokkal kell küszködnünk, hogy eggy valamen„nyire tökélletes szótárt szerkeztessünk öszsze", igy szóll *eggy tudósok eggyezete*, melly azt próbálta *) „hogy eggy nyelvnek alkotó részeit, a' szókat, „szóllásokat, a' külömböző mesterség és tudomány„béli kifejezéseket kikeressük, jelentésök szerént el„rendeljük, értelmöket szorosan meghatározzuk, a' „*Synonimákat* meghülömböztessük, és azoknak „külömböző eggymásra hatásokat, grammatikai tu„lajdonságokat kifejtsük. — Melly nagy mező ez, „melly eggyszerre magában foglalja a' *természet*„*nek*, és az *egész erköltsi világnak minden tár*„*gyait!* Hogy fessük azokat elménkbe! Hogy „mutathatjuk meg mindenikének a' helyet, mellyet „nekie a' mi képzeteink és Beszédünk öszszeköttetéseiben el kell foglalnia." Már pedig mi nem elégedhetünk meg eggy *valamennyire* tökélletes szótárral, nékünk eggy egészszen tökélletesre vagyon szükségünk, eggy felöl mivel nyelvünk most vagyon eggy *nagy forrásban*, mellyből való szerentsés kigázolását semmi sem eszközölheti olly bizonyosan, mint eggy jól kidolgozott szótár, másfelöl pedig mivel tudományosságunknak mostani ugyan serdülő, de még az egész haza közönséges részvételével épen nem ditsekedhető állapotja szerént nem reménylhetjük, hogy a' kinyomtatandó szótárunkban ejtett hibákat, eggy *második kidolgozásban*, eggy *későbbi kiadásban*, eggy hamar meg-

*) Nouveau Dictionaire complet à l' usage des allemands et des françois. Stutgart et Tubingue 1818. az elöszót.

jobbíthassuk; még pedig annyival kevésbé mivel eggy olly nagy kiterjedésü szótár, a' millyenről én álmodozni bátorkodtam, a' maga természete szerént, nem forogható minden hazafinak kezei között. Azon szótárnak tehát, mellynek kidolgozását óhajtom, mindjárt eleintén, a' mennyire az emberek határozottsága szerént lehetséges, *a' legnagyobb tökélletességgel* kell birni, több évekre kell szólni és a' maradék által netalámtán kidolgozható még *tökélletesebb szótárra* nézve *talpkövül* kell szolgálni. —

Ezen tekintetből úgy gondolom senki sem fog engem kárhoztatni, hogy azon *planum*, mellyet én itten eggy tökélletes szótárnak legbizonyosabb és könnyebb kidolgozására, az ezen munkát megitélő *tudós Küldöttségnek* és az által talám az *egész hazának* javasolni bátorkodom hoszszasabb időt, *több esztendőket* fog kivánni.

A' Magyar nyelvet és annak mostani állapotját tekintvén, valóban azon szótár lesz *legtökélletesebb*, mellyben az *eddig* e' részben *honni tudóssaink* által *tett minden fáradozások* használtattak, a' mennyibe a' dolog természete megengedi a' *külföldnek ebbeli szüleményei* segítségül vétettek, mellyben továbbá a' *nemzet tudományosságának mostani egész tehetsége* munkásságba tétetett, és végre mind ezen *fáradozások* nem tsak eggy *nagy tökélletes egészben* összeforrasztattak, hanem minden betsúszott hibának elkerülésére eggy *felsőbb visgálatnak* alája vettettek. Ezek azon takintetek mellyekre épitem ezen értekezésem jelenvaló részét; ezeket kell tehát nékem már most bővebben kifejtenem.

MÁSODIK SZAKASZ

Az eddig hazánkfiai és a' mennyibe a' dolog természete megengedi az idegenek által is tett fáradozásoknak használásáról.

Ha akármiről is állaposon akarunk irni, szükségesképen megkivántatik, hogy mind azt, a' mit ezen tárgyról *mások már mondottak*, a' mennyibe tudniillik az emberi gyarlóság és az időkörnyülállások megengedik, *kikeressük*, *megfontoljuk*, és a' mennyibe érdemesnek találnók *hasznunkra is fordítsuk*. Ha munkánkba olvasóink még azt sem találják fel, a' mit valamelly szorgalmatossággal egygyébbütt magok is magtalálhattak vólna, az valóban kivánságoknak nem felelhet meg, tökélletességéről nem ditsértethetik.

Ezen közönséges minden munkára eggyaránt illő állitásunkat *szótárunkra* alkalmaztatván, itten legelőször is azon kérdés támad, hogy tzélba vett munkánkra nézve mennyibe használhatjuk az eddig *dolgozott szókönyveket*? Hogy ezen nevezetes kérdésre, a' mennyiben lehet, állaposan megfelelhessünk szükségesképen meg kell külömböztetnünk a' *nyomtatásban kijötteket* azoktól, mellyek még a' *napfényt nem látták* meg. —

A' mi illeti a' *nyomtatásban megjelent szókönyveket*, mellyeket felyebb eggyenként felszámláltunk, ezek egészszen más *tzélra* törekednek, mint a' mellyet mi jelenvaló értekezésünkben eggy tökélletes szótárra nézve kiszegeztünk; mi azokat tehát meghatározott munkálkodásunkban *talpkövül* nem használhatjuk; de azokat vehetjük *sinórmértékül* szokásban lévő szavaink felvételében, hogy szótárunkból legalább azon szavak ne maradjanak ki, mellyek ezekben foglaltatnak; továbbá valamennyire

folyamodhatunk hozzájok az azokban foglaltatò szavak *értelmének meghatározásában* is, a' mennyibe tudniillik azokban az idegen szavak által kijelentetett és kijelentethetett. — Azon *szókönyvek* és *tároknak* mellyek eggy, némelly tudóssaink által ugyan kidolgoztattak, de külömbözö környülállások miatt *nyomtatásban nem jöhettek ki*, és a' mellyek közül azokat, mellyekről tudományom vólt, felyebb hasonlóképen említettem, tzélunkra mennyibe lehetséges haszonvehetöségökről semmi *bizonyost* sem mondhatok, azokat nem esmérvén. Annyit mindazáltal *gyanitani* lehet, hogy ezen tudós férjfiak legalább részről, az itt felvett tzélra munkálkodván, irásaikban sok olly tárgyakat foglaltak, mellyek által eggy tökélletes szótár kidolgozását *könnyebbithetjük*. Ezen tekintetből tehát ezen kéziratoknak, azokat sem rekesztvén ki, mellyeket én (azokról semmit nem tudván) nem említhettem, *szorgos felkeresését*, megszerzését a' kidolgozandó szótár Szerzöinek fö kötelességül tenném.

Ezeket elöre botsájtván, már most megvisgálhatjuk, hogy mennyibe használhatjuk az eddig tett *eggyes fáradozásokat*, a' tzélba vett munkába felveendö *eggyes tárgyakra* nézve. —

A' most közönségesebben *keletibe lévö szavaknak* összeszedésére, azok akár régiek, akár elavultak, akár újak akár pedig vidékiek legyenek, az említett szókönyveinken kivül használnunk lehet és kell, a' leg*jobb újabb iróinkat*, azok külömben akár melly tárgyról is irtanak légyen; belölök szorgosan mind azon szavakat kijegyezvén, mellyekj említett szókönyveinkben nem találtatnának. A' mi illeti különösen a' szótárban felveendö helyesebben alkotott *új szavainkat*, mellyek még nem fogadtattak el; ezekre nézve nem vethetjük meg a' kevesebbé nevezetes, söt még a' legtsekélyebb iróinkat is, ezekből

is e' részben mind azt kiszedegetvén, a' mi jó és hasznos. Az *elavult* és a' további felélesztésre érdemes, vagy valamelly grammatikai tekintetből nevezetes szavakat, legbizonyosabban kikereshetnök a' *leg régibb könyveinkből* és *irásbeli maradványainkból*; mivel mindazáltal ez sok tekintetben igen *terhes* munka volna, és szótárunk kidolgozását nagyon késleltethetné, segitségül vehetjük azon *tudóssaink munkáit* kik e' részben többet fáradoztak, az illyen szavainkat részszerént régi *irásainkból* és *könyveinkből*, részszerént a' helyes *etymologyia* törvényeinek, és a' rokonos nyelveknek segítségével kikeresvén. Ezen tekintetből megbetsülhetetlen kintseket foglalnak magokban a' mi fáradhatatlan *Révainknak* nyomtatásban kijött munkái, még többeket találhatnánk pedig, annak *kéziratban* maradott *jegyzései* között. Ezeknek mostani birtokossa, hazafiságának és a' tudományok szeretetének olly sok bizonyságait adta, hogy tőlle egész bizodalommal megvárhatjuk azoknak az említett tzélra *szíves közlését*. Számos betses jegyzések találtatnak e' részben *Sándor Istvánnak Sokféléjében* és több más nyelvtudóssainknak irásaikban. Az Országnak külömbözö részeiben szokásban lévő *vidéki szavak* összekeresésében, mind eddig még igen keveset fáradoztak tudóssaink. Az *eggyes újabb* iróink ezek közül némellyeket már kezdettek ugyan terjeszteni, és nyelvtudóssainknak munkáiban mellesleg ezek közül többek említetnek ugyan, a' honnan ezeket csak nagy *bajjal* lehet összeszedegetnünk; de valóságos *idiotikonaink*, mellyek a' tzélba vett tökélletes szótár kidolgozását nagyon könnyebbítenék, még nintsenek. Azon eggynehány *Székely* szavak és szóllások, mellyeket *Gyarmathi Sámuel* az 1816-dik esztendöben kijött *szótárja* végén közlött, és több más hasonló imitt amott elöforduló *Gyüjtemények* ezen

nevezetet nem érdemlik meg. Nagyon lehet tehát sajnállani, hogy eggy buzgó hazánkfiának a' múlt esztendőben *tudományos Gyüjteményünkbe* kitett *jutalom kérdése*, felelet nélkül maradott; ez a' *Palótzokat*, kik között nyelvünkre nézve a' legnevezetesebb *dialekt* uralkodik, ezen tekintetből is illetvén. —

Az *eggyes szavak Grammatikai tulajdonságainak* meghatározására nézve, igen nagy segitségünkül szolgálkatnak, a' *Klaszszisos iróinkon* kívül a' *legjobb Grammatikusaink*, mint *Sylvester*, *Gellei Katona*, *Molnár*, *Pereszlényi*, a' *nagy Debretzeni Grammatika*, *Szent Páli*, *Gyarmathi* de főként és mindenek felett *Révai*; továbbá *Verseghi*, *Márton*, *Kassai* 's a' t. kiknek felszámlálásával az olvasót terhelni nem akarom. Ezekben majd mind feltaláljuk, azt is a' mire nyelvünk *régibb grammatikai oktatására* nézve legnagyobb szükségünk vagyon. —

Szavaink értelmének meghatározásában vezérül szolgálhatnak valamennyire az eddig használt *Szókönyveink*, sokat segithetnek *jelesebb iróinknak* nyomtatásban kijött munkáik, és némelly *nyelvtanító könyveink*, mellyekben több szavainknak értelmeik példaképen megmagyaráztatnak, de főként és mindenek felett az *idegen nyelvek számára irt* és felyebb emlitett *nagy szótárok* mellyekhez számos eggyes esetekben folyamodhatunk a' végett, hogy mikép lehet az előforduló képzeteket legjobban, legrövidebben, leghelyesebben körülirni. Ha az abban találtató magyarázat kivánságainknak nem is felelne meg; ha a' nyelvünkben találtató szó, értelmére nézve az idegennel egészszen nem is eggyezne meg; még is valóban nagy könnyebbségünkre fog szolgálni az, hogy vagynak előttünk több magyarázatok, mellyeket megjavithatjuk; és a' szük-

ség szerént az előttünk lévő képzetre alkalmaztathatjuk. A' nyelvünkben találkozó *eggy* vagy *hasonló értelmü szavaink* felkeresésére segédül vehetjük az ősz *Szabó Dávidnak kisded szótárját*; a' *képes értelemben* vett szavainkra nézve szép gyüjteményre találunk ugyan azon tudósunk *Magyarság virágiban*; a' *példa beszédeink* és *közmondásaink* összve gyüjtésében végre használhatjuk *Benitzkynek*, *Szirmaynak* és a' nem régibe megholt *Dugonitsnak* munkáit.

Semmi tekintetben sem vehetjük az eddig tett fáradozásoknak nagyobb hasznát, mint a' *szavak nemzésének* meghatározásában. E' részben tudóssaink már is annyit fáradoztak, hogy itt a' *helyesneh*, *jónak* és *hasznosnak* kiválasztása majd nem *egyedül való*, de azért nem kevésbe terhes kötelességünk lesz. Mennyi betses megjegyzések találtatnak az eredeti szavak származására nézve *Révainak*, *Sándor Istvánnak*, *Beregszászinak* és másoknak munkáiban? Melly tudósan fejtette ki *Jankovich Miklós* ötven nevezetes szavaink eredetét? Nyelvünknek a' *Zsidóval* és több más *keleti nyelvekkel*, a' *Persával*, a' *Törökkel*, *Tatárral*, *Mogollal* továbbá a' *Fenn* és *Lapp* nyelvekkel közös szavait, melly nagy szorgalommal szedegették öszsze *Beregszászi*, *Molnár*, *Sajnovits*, *Gyarmathi*, *Révai* és mások? Itten valóban a' tárgy már szinte egészszen ki vagyon meritve. Az *Europában költsönözött szavainkra* nézve, szép gyüjteményekre találunk a' *Beregszászi*, *Gyarmathi* munkáiban, nem külömben a' *Debretzeni nagy Grammatikában*, 's a' t. A' mi itten mindazáltal még hibázna, igen könnyen kipótoltathatik; a' *Tót*, *Német* és *Deák* nyelvek, mellyek mostani lakhelyünkben föként szolgáltak nyelvünk bővitésére, hazánkban sokkal esméretésebbek lévén, hogy sem az azokkal hason-

lo szavaink hazánkfiainak figyelmöket mindjárt magokra ne vonják. Végre a' nyelvünkben találtató *idegen szavaknak* mellyek hozzánk tsak *származékaikba* jöttek által, felsöbb és a' tulajdon nyelvök természete szerént való *gyökereiknek*, és igy távolabb *eredetöknek* kikeresésében, a' mennyibe arra szótárunkban ki akarunk terjeszkedni, segítségül vehetjük, az illyen *nyelvekről szóllo* számosabb *szótárokat*; a' hol ezek valamelly szóról halgatnak, nem fog kissebbségünkre szolgálni, ha mi is halgatunk.

Illy sok már kész segedelmeink lévén eggy tökélletes szótár készítésére, valóban egész bizodalommal el merem mondani, hogy ha azokat mind vagy legalább nagy részint, helyesen és annak rendi szerént fogjuk használni, már ezek által szótárunknak eggy *bámulandó tökélletességet* fogunk adhatni. Ez pedig még sokkal nagyobb lesz ha a' találtató hézagoknak kipótolására, a' Nemzetünknek *egész mostani tudományos erejét* mozgásba hozzuk.

HARMADIK SZAKASZ

A' Szótárunk alkotásában minden most élö hazánkfiainak részvételéről.

A' hazánkban találkozó minden tudósoknak, és számos nem tudósoknak szótárunk alkotásában való részvételöket nem tsak azért óhajtom, hogy az eddig tett fáradozások által hagyott *hézagokat* kipótolni ügyekezzenek, hanem nagy részint azért is, hogy készítendö szótárunk *szerkeztetöinek*, mellyekről alább fogok említést tenni, az eddig tett *mun-*

kálkodások összeszedegetésében is segítségül legyenek. Az előbbeni Szakaszban említett és szükségesképen használandó segítségek szerentsés használása olly *sok időt* és fáradságot kíván, hogy azt *eggy eggyes embernek*, vagy eggy *kevés tudósokból* álló *eggyezetnek* nyakába rázni nem lehet; ide járúl hogy még az imitt amott előforduló *hiánosságoknak* kipótolása is nem kevés bajjal lesz összekötve. — De feltévén hogy a' nagy *nemzeti mivnek* elkészítésére eggyes tudóssaink, vagy azoknak kissebb eggyezete elégséges is vólna, úgy még is bizonyos az, hogy minden *munka*, melly sok *eggyes* és *különös*, minteggy elszakadozott darabokból áll, és igy a' *külömböző kezek* által való kidolgozást valamennyire megszenvedi, sokaknak részvétele által tökélletességében nyer, legalább hamarább végre hajtathatik. Hogy pedig a' *szótárok* épen *azon munkák* közzé tartoznak, mellyekben az egésznek megtsonkúlása nélkül többen is munkálkodhatnak bizonyitották a' *Crusca*, nem külömben a' *Frantzia*, *Spanyol*, és *Muszka tudós társaságok*. Ezen tekintetekből tehát, úgy gondolom, senki sem fog engem hibáztatni, ha nyelvünk számára kidolgozandó szótárunk készítésében *minden tudóssainknak* részvételét óhajtom, annyival is inkább mivel tudományosságunknak mostani állapotja épen nem nyujt arra reménységet, hogy valamelly eggyes tudósunk, egész életét eggy illy munkának szentelvén, sok fáradságainak jutalmát megnyerhesse; *tudós társaságunk* pedig nintsen mellytől eggy illy munkát kívánhatnánk.

Inkább lehetne azon felakadni, hogy nem elégedvén meg a' most élő tudóssaink munkás részvételével, abban minden *eggyes hazafinak* munkásságát óhajtom, a' mennyibe tudniillik erre kedve vólna. De ha meggondoljuk, hogy szótárunkban szá-

mos olly *tárgyak* is fordúlnak elő, mellyek semmi különös tudományt nem kívánnak mint p. o. *a' külömböző vidéki szók és szóllások közlése, a' közmondások, példa beszédek felkeresése, a' külömböző kézmivekben előfordóló mesterszavak és kifejezések összeszedegetése* 's a' t. könnyen által láthatjuk, hogy számos hazánkfiai, kik külömben a' tudományokkal nem bajoskodnak, e' részben igen szépen és könnyen elősegíthetik tzélba vett munkánkat.

Mi módon eshetik meg a' *hazafiaknak* azok akár tudósok, akár nem tudósok legyenek, ezen javasolt *részvételek*, azt lesz már most szükséges itten meghatároznunk. Hogy azokat, kiknek erre kedvök nem vólna *kényszerítenünk* nem lehet kétségbe hozni senki sem fogja, mind az tehát, a' mire törekednünk kell, abban áll, hogy azoknak, kik szótárunk készítését fáradságaikkal elősegíteni akarják, erre alkalmatosságot nyujtsunk a' többeket pedig a' mennyire lehet buzdítsuk. Erre a' le*gelső lépés* a' vólna, hogy a' szótárban felveendő tárgyaknak szorgos felszámlálása, a' kidolgozásban óhajtott észrevételeknek bizonyos és meghatározott szabások alá hozása és közönségessé tétele mellett, minden hazafiak *közönségesen meghívatnának*, ezen valóságos nemzeti mivünkben való részvételre, a' hely meghatároztatván, a' honnan vehetnék a' ne tálámtán szükséges további utasítást, a' meg nem értett pontoknak bővebb felvilágosítását, és a' hová idővel beküldhetnék elkészitett munkáikat; eggyébbaránt pedig mindenkinek szabad akaratjára bízván, hogy melly részbe és mennyibe kívánja a' munkát elősegiteni. —

Valamint mindazáltal az illy közönséges meghivásoknak, a' mindennapi tapasztalás szerént, igen nagy sikerek nem szokott lenni, úgy én is azt tsak

mint *mellesleg való módot*, föként a' nemzetünk elrejtett tudományos tehetségeinek felélesztésére, használására javaslom. — Mert ugyan is nemzetünknek *nevezetesebb*, hiresebb *tudóssait* mind azokat kik eddig is *nyelvünk belső alkotásának és természetének felfedezésében* munkálkodtak, mind pedig azokat, kik hazánkat akármelly tárgyról készült derék *munkáikkal* megajándékozván, *nyelvünknek állapos esmeretségéről* bizonyságot tettek, ezen közös vállal viselendő teher valamelly részben való hordozására *különösen és eggyenként meg kellene hivnunk*; ezen meghivásból még azokat sem rekesztvén ki, kik talám munkáik által nem hiresedtek el, *de tehetségeikről, ügyekezetekről*, és *honni nyelvünk előmozdításában való részvételekről* esmeretesek. Ez az *út*, ez a' *mód* minden ollyan tudományos munkálkodásokban, mellyek több *tudósok segítsége* nélkül nem történhetnek meg; ezt követték, ezt használták *minden nemzetek*, midőn olly munkákba fogtak, mellyeknek végre hajtására az *egyes tudósok* nem vóltak elégségesek; ezen épül a' *tudós társaságok* képzete, azok akár a' tudományosságnak egész körére, akár annak tsak némelly részeire terjeszkedjenek ki; és ez által kell nékünk is kipótolni az illyen társaság *hiánosságát*. Hönnyen megeshetik ugyan, hogy a' közös munkálkodásra megkért tudóssaink közül többen külömbözö hörnyülállások által *a' részvételben akadályoztatnak*, mások pedig tsak *kis részben ajánlhatják fáradságokat*. De egész bizodalommal lehet reményleni, hogy többen találkoznak ollyanok is, kik a' munka *nevezetességét* tekintvén, minden töllök kitelhető segítségöket sajnálni nem fogják. Ezeknek *számok* tudva lévén, közöttök, valamint azok között is kik az első közönségesebb meghivásra a' *különösebb részvételre* vállalkoztak, a' szótárra nézve

megkivántató munkálkodásokat, akár a' szavak különböző nemeit, akár pedig az azokról mondandó tárgyakat vévén fel sinórmértékül, fel lehetne *osztani*, az ő saját kivánságokra és választásokra mindég különös tekintetet vévén. Melly felosztás szerént, a' több tudósoknak, kik illy különösebben munkálkodni nem akarnának, eggyes időről időre beküldendő munkáik, részszerént ezeknek segítségére, részszerént a' munka tökélletesebbítésére szolgálnának, és ezen tekintetből *felesleg valók* soha sem lennének.

A' mi illeti az olly eggyes *tárgyakat*, mellyek a' szótár kidolgozására e'kép önkényt támadott intézetnek eggy munkálódó tagjai *magokra* nem válalnának, vagy a' mellyek körül azoknak valamelly *kétségek* támadna, vagy végre mellyek hoszszasab *fáradozásokat*, *utánna járást* kivánnak, feltehetvén mindazáltal, hogy mások azoknak esméretére, *könnyebben* és *bizonyosabban* juthatnak, azokat különös *jutalom kérdésekbe* is lehetne foglalni, megfejtésökre különösen meghiván az egész hazát. Hogy ezek közül az elsők mellyek leendenek, a' munka kidolgozásának folyamotjából fog kitetszeni, azokat előre meghatározni nem lehet; az útolsók közzé tartozhatnának: a' *különböző vidéki szavak és szóllások felkeresésére*, a' *kézmivekben előfordúló különböző kevésbé esméretes kifejezések összeszedegetése*, *régibb iróink munkáiba előfordúló elavult szavak és szóllások kijegyzése*, *jelentésöknek meghatározása* 's a' t.

Hogy mindazon *hazafiaknak*, kik az e'kép készítendő munkánkban részt vesznek, *neveiket* a' késő maradék előtt fen tartsuk, az igazság hozza magával. Mellyre nézve azokat vagy eggy különös a' munka eleibe botsájtandó *Lajstromba* iktathatjuk, vagy pedig a' mi tanátsosabb minden általok készült

nevezetesebb *tzikkely végén* említhetjük, hogy e' kép a' haza és a' háládatos jövendő kor tudhassa, hogy mit köszönhet mindeggyikének. A' melly tzikkely kidolgozásában többeknek fáradozásai eggyeztetnek, mindnyájának nevét lehetne említeni. —

E'kép a' szótár szerkeztetésébe minden hazafi *részt vévén*, vagy legalább eggy is abból *ki nem rekesztetvén*, megfelelünk felyebb kijelentett kívánságunknak, hogy tudniillik a' nemzetnek egész *mostani tudományos tehetségét* a' mennyiben tőlünk függ *hasznunkra fordítsuk*. Ebből pedig a' *legnagyobb lehetséges tökélletességen* kivül azon haszon is háromlik szótárunkra, hogy azt az *egész nemzet művének* tekintvén, a'hoz minden hazafi nagyobb bizodalommal fog kétségeiben járúlni.

NEGYEDIK SZAKASZ

A' Szótár Szerkeztetőiről.

Minden magános tudóssainknak eggyes fáradozásaik hiába valók lesznek, és azokból eggy *külömböző*, magokba véve talám tökélletes *részekből* álló *idomtalan testnek*, eggy *hasznavehetetlen Khaosznak* kell támadni, ha nints eggy *eggyeztető pont*, melly az eggyes fáradozásoknak *helyes erányt* adjon, azokat eggy *tökélletes nagy Egészbe* öntse. Ezen *eggyeztető pontot* helyheztetem én a' *szótár szerkeztetőiben*. Ezeknek kell az eggyes tudósok fáradozásait elintézni, ezeknek kell az eggyes fáradozásokból eggy nagy egészszet alkotni. Ezekről tehát érdemes lesz különösebben is értekeznünk.

Hogy a' *szerkeztetők* lehetnek eggyszersmind *munkálkodó tagok is* említeni nem szükséges, és annyiba a' mit róllok mondhattunk felyebb már elő-

adtuk. A' *szerkeztetőknek*, mint *szerkeztetőknek legelső kötelességök* lenne, azon szabásokat szorosan meghatározni, mellyek szerént kivánják alkotni a' szótárt. Én ugyan ezeket, ezen értekezésem első részében meggyőződésem szerént kifejtegettem, de azért korán sem vagyok olly *magam hitt*, hogy azoknak elfogadását eggy átaljában javasolni bátorkodnám; *lehet* és *kell is* azokon javítani, ha szótárunknak a' *lehetséges tökélletességet* megakarjuk adni. — A' szótár egész szerkeztetésének planuma egyszer ki lévén dolgozva, a' szerkeztetőknek azt közönségessé kell tenniek, az általunk tett javasolás szerént a' *hazafiakat közönségesen mind*, a' *nevezetesebb tudóssainkat pedig különössebben* is a' munkában való részvételre meghiván. Ö nekiek kellene továbbá a' válalkozott dolgozó tagok között a' munkát *felosztani*, ezeknek tulajdon kivánságokat mindenek felett szemök előtt tartván; a' magokat önkényt ajánlott munkások nélkül maradott *tárgyak számára* újabb meg újabb buzdítások által *kidolgozókat* szerezvén, és ha ezek siker nélkül maradnának, azokat *magok között* felosztván. Öket illetni továbbá a' felyebb javasolt *jutalom kérdések* feltétele és részszerént megitélése, a' munkás tagoknak a' mennyibe szükséges lenne *kétségeikben való utasítása.*

Legfőbb munkásságok mindazáltal akkor kezdődnék, midőn a' már előre eggy bizonyos tzélra vezérlett *eggyes fáradozások* megtétetvén, azoknak elkészült *gyümöltseik* az eggyes munkás tagok által beküldetnek. Azokat a' szótárokban megkivántató rend szerént elosztván, és összeszerkeztetvén, nékiek kellene a' helyest a' helytelentől, a' jót a' rosztól elválasztani, a' szükségtelent kihagyni, a' netalántán találkozó hézagokát kipótolni, a' több tudósok által ugyan azon eggy tárgyról mondottakat

(a' mi az általunk javasolt mód szerént könnyen megtörténhetne) eggybeolvasztani, mindeggyikből a' szükségest szorgalmatosan kiszedegetvén. Ö nékiek kellene az e'kép készülendö munkában kerülhetetlen darabosságokat lesimitani, a' külömböző kezek által alkotott matériálékból eggy *egész eggymásba folyó épületet* készíteni, melly tsak *tökélletessége* által árúlja el azt, hogy rajta *olly sokan* dolgoztak, hogy *az* eggy *egész nemzet fáradozásainak gyümöltse.*

Illy *nagy teher* feküvén a' szótár szerkeztetöin, és annak *egész tökélletes vólta* azoktól fügvén, minden könnyen általláthatja, hogy egészszen azoknak *választásától* fog fügni munkánknak szerentsés kimenetele. Az erre *alkalmatos tudósoknak* név szerént való felszámlálásokat, töllem senki sem várhatja, de ne is várja; ez által az *eggyes hazafiaknak* a' sorstól kiszabott *kissebb kört* általhágván, mellyet tenni már tsak a' *jó* elősegéllésének tekintetéből sem bátorkodnám. Erre is mindazáltal némelly *közönségesebb* észrevételeket megállapíthatunk, mellyek *sinór mértékül* szolgálhatnak. Azon kivül hogy azon szerkeztetöknek, a' magokra válalandó kötelességeknek kívánságunk szerént való bétöltésére a' *szükséges elmebeli* tulajdonságokkal, *nyelvünk minden fáinságainak tökélletes esméretével kell birniok,* megkivántatik, hogy a' szükséges eggy mással való értekezés, és az Ország külömböző részeiben lakozó munkás részvevökkel elkerülhetetlen eggyetértés könnyebbítésére nézve *eggy helyt* még pedig az *Országunk közép pontjában*, az az *két fő városainkban* lakjanak, vagy mindég vagy pedig legalább nagy részint. Hogy továbbá szótárunk eggyik *fő tzéljának* a' honni nyelv további kímivelletése, szükséges határozottsága elömozdításának vóltaképen megfelelhessenek, szükségesképen megkiván-

vántatik továbbá, hogy azok az *egész nemzet bizodalmával* ditsekedhessenek, hogy kinevezésöket eggy az egész nemzet által *tisztelt társaságtól* nyerjék. Ezt meggondolván, talám az *egész haza kívánságát jelentem ki*, midőn szerkeztetőink kinevezését a' *tudományosságunk elömenetelét egyenesen tárgyazó azon küldöttségre*, mellynek ezen értekezésem megbirálását is olly örömest által engedem, *bátorkodom* bizni, különösen ohajtván hogy ezen *kinevezésben* különös tekintetet vegyen a' maga *tulajdon tagjaira*. Azon érdemes, hazánk minden részeiben *esméretes hazafiak*, kik ezen küldöttséget alkotják, már előre megnyerték az *egész nemzet bizodalmát*; honni nyelvünk körül tett különböző fáradozásaik, számtalanszor bebizonyitott *buzgóságok* pedig, azon bizonyos reménységgel ketsegtetnek, hogy ezen fáradságot örömest magokra fogják vállalni. Az egész haza már is büszkén szemléli ezen küldöttségben *rég ohajtott tudós társaságának állapját*, melly tudós eggyesület vólna alkalmatosabb *ezen nagy hiánossagunknak* kipótolására? mellyik tudná a' *szótárunk szerkeztetésére alkalmatos tudóssainkat* helyesebben kiválasztani? és hol találhatnánk ezen hivatalra jobban *reá termett tudósokat*, mint *annak kebelében*.

Ha a' szótárunknak munkássan résztvevő tagjaira nézve, valamelly *bizonyos számot* meghatározni tanátsosnak nem tartottam; söt inkább erre nézve az *egész haza*, *minden tudósok* és *hazafiak* segitségét óhajtottam, úgy még is a' szerkeztetésre nézve ezen printzipiumtól elállani kénytelenitetem, és ezen munkát *kevés* legfelyebb *három* tudósra biznám, kik ezen felyül minden munkálkodásokban tökélletesen *eggyetértőleg* lévén, minteggy tsak eggy *lélektől* vezéreltessenek. Ezen állitásnak szükséges vólta már abból is elégségesen kitetszik, hogy töllök füg az egész

munkának *eggysége*, külömböző részeiben való *megeggyezése*. —

ÖTÖDIK SZAKASZ

A' Szótár végtökélletességének megadásáról.

A' kidolgozandó *szótár* tökélletességének, minden lehetséges mód által való előmozdítását óhajtván, és annak számára a' *nemzetnek bizodalmát*, melly egyedül és mindenek felett tehetné foganatossá az általa tzélba vett munkálkodásokat, minden kép megnyerni ügyekezvén, annak szerkeztetőit még valamelly felsőbb *felvigyázat* alá tenni javasolnám. —

Ennek kellene a' szótár szerkeztetésére kidolgozandó *planumát* megvisgálni, és a' mennyibe szükséges vólna elváltoztatni, tökélletesíteni. *Ennek* kellene a' *hazafiak közönségesebb* és a' *nevezetesebb tudósok különösebb* meghivásában a' külömböző *tárgyaknak* az eggyes munkás tagok között való felosztásában és szóval minden nevezetesebb tárgyakban a' szerkeztetőket hathatós tanátsa által segíteni. *Ennek* kellene az egész *munka folyamatját*, az eggyes *munkás tagokat*, úgy mint a' *szerkeztetőket* igazgatnia, lelkesítenie. *Ennek* kellene végre a' szeme előtt támadott és végbe ment *munkát*, mint a' nyelv utolsó *itélő székének* megvisgálni, a' *nevezetesebb tárgyakat*, kivált azokat, mellyek felett a' szerkeztetők *megeggyezni* nem tudnának, és *kétségesek* volnának közös tanátskozásában megvisgálni, végképen elhatározni és a' munkának végső tökélletességét megadni.

Hogy ezen *felvigyázatot* eggy egész több tagokból álló *társaságra* eggy *tudósok eggyezetére* kell bíznunk a' dolog természetéből foly. Hogy pe-

dig ez nem lehet más, hanem a' felyebb emlitett *tudós küldöttség*, úgy gondolom senki sem fogja kétségbe hozni. A' *frantzia Akadémia*, melly némelly *eggyes tudósok* öszszegyüléséből eredett, és későbbre nyerte meg *az uralkodás* helybenhagyását, *legelső kötelességének* tartotta eggy tökélletes szótárnak kidolgozását, mellyben annak *minden tagjai* részt vettek. Miért ne várhatnánk mi *hasonlót* ezen küldöttségtől, melly mindjárt eleintén szeretett *Nádor Ispányunk*, a' hazánknak eggyik legnevezetesebb *megyéje* által neveztetett ki, a' nyelvünkbe kijött *könyvek* megitélésére, a' magyar nyelvet tárgyazó *jutalom kérdések feltételére*, és igy *nyelvünk* mivelletésének előmozditására?

HATODIK SZAKASZ

A' szótár kidolgozására és kiadására megkivántató pénzről.

Nints olly dolog, mellynek előmozditásában, az emberek mostani állapotjok szerént, *a' pénznek* nagy, *igen nagy* része ne vólna. Hány *szükséges* és *jó* munkák szakadtak félbe *ennek szüke* miatt? hány mások elkezdésében gátoltattak a' legjobb ügyekezetü emberek, nem lévén *költségek* azoknak végrehajtására? És félek tölle, hogy minden törekedésünk mellett is, *e' lesz szótárunknak is végső sorsa*. Igaz ugyan hogy az olly *nemzeteknél*, mellyben a' *nemzeti tudományosságot* tárgyazó fáradozások, az *egész nemzet* vagy legalább annak *mivel-tebb részétől* szoktak előmozditani, a' szükséges *költség* az *egész nemzet tehetségében* készen áll; maga a' munka megszerzi a' költségét; minden ha-

zafi *kénytelen*, minden *örömest* megvásárolja a' munkából reá háromlandó *hasznokat* tulajdon pénzével, és a' sokak között eloszlott *teher*, megszünik *az* lenni.

Nem igy vagyon a' dolog nálunk; nyelvünk elömozditásában tsak *kevesen*, *igen kevesen* vesznek részt. A' mit ök tsupán azon *hasznokért* ajánlhatnak, mellyeket az elkészitendö munkából veendenek, ritkán teszen annyit is, hogy az által az arra tett *költség* megtérítessék; hol vagyon még a' *munkálkodásnak* megjutalmaztatása? Ha tehát nállunk valamelly nagyobb *tudományos munkát* akarunk készíteni, szükséges jó előre az arra teendö *költségről* gondoskodnunk.

Meggondolván, hogy eggy *tökélletes szótárra*, melly nagy szükségünk vagyon, megfontolván továbbá, hogy hazánkfiai közül, *hányan* várják óhajtva annak megjelenését, egész bizodalommal lehet reményleni, hogy az több *vevökre* fog találni, mint más *könyvek*, hogy azt hazánknak *tehetösebb lakosai* közül sokan örömest fogják *nagyobb ajánlásokkal* is elösegiteni, sokan fogják azt fáradozásaik megjutalmaztatásának reménysége nélkül, *munkálkodásaik* által elömozditani. Ez az, a' min épitem szótárunk kidolgozhatására és kijöhetésére nézve egész *reménységemet*. Tudóssaink, kik azon kivül is megszokták *a' hazafiságból* minden jutalom nélkül való munkálkodást, azt itt is meg fogják tenni, megelégedvén a' késö maradék *háládatosságával* és kötelességök tellyesitéséről való *meggyözödésökkel*. A' mennyiben mindazáltal, akár a' munkának nagyobb kedvessége, és számosabb *vevöi*, akár pedig az egyes buzgóbb hazafiak *ajánlásai*, az intézetnek; a' teendö költségek után, *valamelly hasznot* hajtanának azt-a' munkában való részvétel szerént azok között el is lehetne osztani.

A' mi illeti a' *kidolgozás ideje alatt teendő költségeket*, ezekre nézve tsupán az *adakozó hazafiak* által ajánlandó *segedelmekre* lehet számot tartanunk; a' javasolt *jutalom kérdésekre* nézve használhatná az egészszet elintézö küldöttség, a' *Martzibányi nemzettség* által a' *magyar nyelvre* nézve felteendö *kérdésre* esztendönként rendelt 100 forintokat is, igy a' tzélba vett *szótár elömozdítása* mellett az *ajánló kívánságának* is megfelelvén.

A' *munkának kinyomtatására* megkivántató *költségeket* pedig, mellyek az eddig mondottak szerént, leg*nevezetesebbek* lesznek, úgy gondolom eggy maga idejében, a' munka elkészülése után, kihirdetett *elöfizetés* által nagy részint megkeríthetjük, a' többinek *visszafizetésére*, a' *kész szótárnak eladása* alkalmatosságot nyujtván. —

A' Munka Foglalatja.

lap

Bevezetés - - - - - - - - - - 3

Első Rész.

Eggy tökélletes magyar szótárnak leghelyesebb belső elrendeltetése - - - - - - 11

Élső Szakasz.

Eggy tökélletes szótárnak képzete bővebben meghatároztatik és nyelvünkre alkalmaztatik - —

Második Szakasz

A' szótárba tartozó eggyes Szavak - - - 13

Harmadik Szakasz

A' szók grammatikai természetének kifejtéséről, meghatározásáról - - - - - - 23

Negyedik Szakasz

A' szavak értelmének körülirásáról - - - 32

Ötödik Szakasz

A' szónemzésről - - - - - - - - - 39

Hatodik Szakasz

A' szótárban megkivántató rövidségről - - 45

lap

Második Rész.

Mimódon lehet eggy tökélletes magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni - - 49

Első Szakasz

Minden tökélletes munka időt kíván, annyival inkább eggy szótár - - - - - - —

Második Szakasz

Az eddig hazánkfiai és a' mennyibe a' dolog természete megengedi az idegenek által is tett fáradozásoknak használásáról - - 52

Harmadik Szakasz

A' szótárunk alkotásában minden élő hazánkfiainak részvétele - - - - - - - 57

Negyedik Szakasz

A' szótár szerkeztetőiről - - - - - 62

Ötödik Szakasz

A' szótár végtökélletességének megadásáról - 66

Hatodik Szakasz

A' szótár kidolgozására és kiadására megkívántató pénzről - - - - - - - - 67

A borítón:

Barabás Miklós: Teleki József portréja, 1842
Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice / Slovak National Museum – Bojnice Castle Museum

Snímky vznikli v rámci projektu Digitálne múzeum, prijímateľa Múzea SNP v Banskej Bystrici. Projekt je spolufinancovaný Európskou úniou z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja. Tvoríme vedomostnú spoločnosť